ĐURO — ĐUJAN JARIĆ

TROMEĐA

1981.
Bosansko Grahovo

IZDAVAČ: Opštiski odbor SUBNOR-a Bos. Grahovo

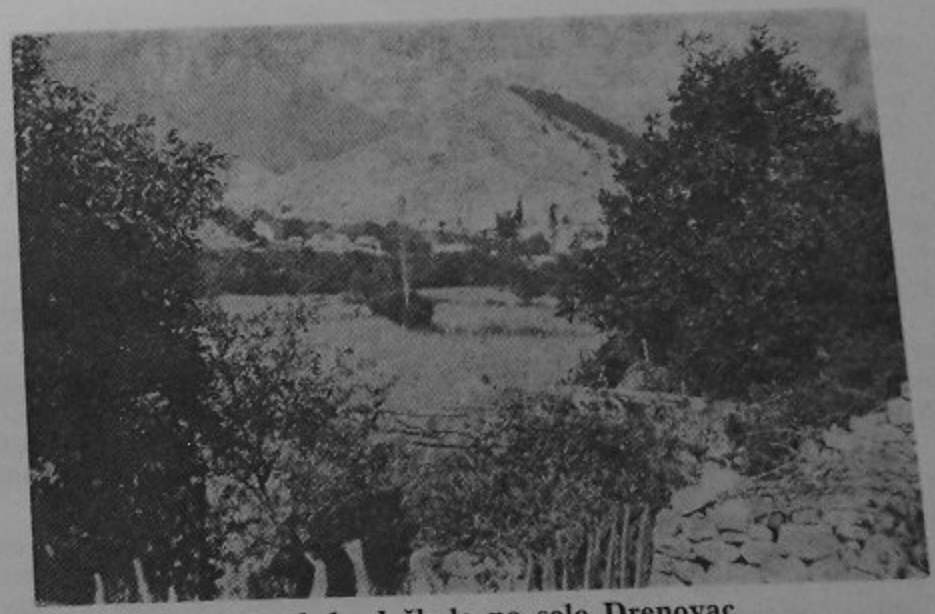
Redakcioni odbor:
Milan Žeželj
Jošo Durbaba
Bogoljub Kesić
Stevo Vladušić
Vojin Jarić

Recenzenti:
Milutin Morača
Dr Stojan Kesić

Urednik:
Jovo Jakovljević

Lektor:
Mr Spasoje Grahovac

Štampa: IPP »Banat« OOUR »Grafika« Kikinda, Borisa Kidriča 54

Pogled od škole na selo Drenovac

KNJIGA PRVA

Za štampu pripremili autor i urednik

PREDGOVOR

Čitalac ove knjige ne treba da traži, niti da očekuje literarno djelo. Ova knjiga to nije, niti je njen autor želeo takvo djelo. Njegov cilj je bio da kaže istinu o jednom kraju i jednom vremenu, da u dugi niz redova uključi stotine i stotine poznatih i nepoznatih ljudi, koji su u jednom trenutku pisali istoriju.

Taj cilj je on postigao. Jer, »Tromeđa« nije knjiga o nepoznatim ili izmišljenim ljudima. Ona je istina o jednom teškom i herojskom vremenu, istina o našoj borbi, o žrtvama i naporima koje su podnosili naši ljudi, bez razlike na veru i naciju.

Za daleka pokolenja, za generacije koje će tek doći, ovo djelo će služiti kao dokumenat o stvaranju jednog novog društva, biće prigodna lektira za časove na kojima će se izučavati predmet: »Kako treba voljeti svoju zemlju«.

U ovom predgovoru treba svakako posebno naglasiti da je za prikupljanje građe bilo potrebno mnogo vremena i još više — ljubavi i poštovanja prema hiljadama onih što su pali u neravnopravnoj borbi za svoju zemlju, njen ugled u svijetu, za dostojanstvo čovjeka, za njegovo bolje i srećnije sutra, u koje su verovali, ali koje nisu dočekali. To bolje sutra, danas doživljavaju njihovi sinovi, a to je bila njihova želja.

»Tromeđa« je neobična knjiga. To nije povest o jednoj generaciji, nego priča o ratu u kome su došle do izražaja sve mračne snage, sva beda onih što su ustali protiv čovjeka. U tom ratu narod na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije znao je da sačuva svoje dostojanstvo i pošao je tragom koji je utrla Komunistička partija. U knjizi je, dakle, reč o stradanju, patnjama i najzad pobjedi ideja pod čijim su zastavama jurišali junaci sa tromeđe.

Autor se nije držao samo događaja vezanih za narodnooslobodilački rat, već je sačinio potpunu priču o tromeđi, vraćajući se u istoriju analizirajući i geografski i istorijski nastanak opisane teritorije. Njegov cilj je očigledno bio da svom kraju pokloni jedno celovito djelo, punu istinu o svemu što je vezano za tromeđu. Istina, on najveći deo prostora posvećuje događajima iz II svjetskog rata, što je i razumljivo jer tek u toku narodne revolucije, pod rukovodstvom Komunističke partije, narod tromeđe ostvario je svoje nacionalno i socijalno oslobođenje.

Valja posebno naglasiti da je »Tromeđa« knjiga čiji su autori haljade nepoznatih, običnih ljudi. U njoj će se naći bezbroj imena koje je autor pokušao da izvuče iz zaborava. Mladi naraštaj će, dakle, imati priliku da uči na djelima svojih očeva — da dođe do saznanja kako treba voljeti svoju zemlju i kako se za nju valja boriti.

Ime Đure Jarića, ratnika i zaljubljenika u taj kraj, koji opisuje učesnike u događajima o kojima je u knjizi reč, ostaće zauvek zabilježeno kao ime čovjeka koji je želeo da jednu istinu ostavi onima koji dolaze. On je u tome i uspeo.

Preporučujući ovu knjigu čitaocima, treba reći još i ovo: »Tromeđa« ima bezbroj oživljenih knjiga, pravih životnih istina o našoj revoluciji. Vrijeme je da svaka od tih još nenapisanih knjiga ugleda svijet, poput »Tromeđe«. Tek tada sve te knjige zajedno moći će da posluže kao temeljna građa za potpunu i konačnu istinu o našoj revoluciji i zemlji. Knjiga Đure Jarića je prvi kamenčić u tom mozaiku koji će se jednog dana ipak složiti i dati pravu sliku jednog velikog i nezaboravnog vremena.

Redakcija

UVOD

U poglavljima ove knjige nastojao sam da opišem ljude i događaje koji su se odigrali u bližoj i daljoj prošlosti u selima D. Tiškovac, Drenovac sa Ševinom poljanom i na području Crni Potoci sa grupama kuća koje pripadaju i selima Plavno i Strmica, na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije, da donekle rasvijetli vrijema kada su ovi ljudi došli na ovo tle i čime su se bavili, da ukažemo na borbu tromeđaša u ustanku 1875—1878), da navedem broj ljudi ovog područja koji su se borili u I svijetskom ratu protiv Austrougarske monarhije za ujedinjenje sa ostalim slovenskim zemljama, da istaknem borbu radničke klase kroz rad sindikalne podružnice Tiškovca za bolje uslove rada u izgradnji pruge Knin — Bihać od 1936. do 1941. godine. Posebno poglavlje predstavlja učešće Bosanaca, Ličana, Dalmatinaca sa područja tromeđe u NOR-u od 1941—1945. godine. Više od 95% stanovnika bilo je uz NOP.

Kao izvori za ovu knjigu služili su mi napisi u raznim knjigama i publikacijama, naša i neprijateljska dokumenta, a usled nedostatka izvorne ratne dokumentacije za ovo područje upotpunio sam pisanje na osnovu svojih sjećanja i sjećanja mojih saboraca, učesnika u NOR-u. U njoj sam opisao poneku borbu koju su vodile jedinice na tromeđi — bataljon »Gavrilo Princip«, IV krajiška brigada, Grahovsko-peuljski odred. Nije mi bila namjera da opisujem borbeni put IV krajiške brigade i drugih partizanskih jedinica. Opisao sam svoje doživljaje u koloni tifusara u V ofanzivi i, ponovo, u IV brigadi. U svojim napisima nastojao sam da pratim tromeđaše u borbama i dalje od tromeđe. Opisao sam učešće tromeđaša u oslobođenju Beograda i proboju Sremskog fronta.

Za rad na prikupljanju građe bilo je potrebno osloniti se na oskudne zvanične izveštaje, putopise, nepoznate fragmente i rijetke, često nepouzdane dokumente, osloboditi se nekritičkog nipodoštavanja, subjektivizma, neupućenosti i nepoznavanja stvarnog stanja.

Živi učesnici, a naročito učesnici poslednjeg rata, nisu vodili dnevnike i zapisnike važnijih događaja. Tako su pojedini događaji u sjećanjima ljudi izblijedili. Možda ima pojedinih ličnosti čijim je sjećanjima trebalo dati više prostora. Nastojao sam da dam prostora svim učesnicima revolucije iz ovoga kraja, koji su dali svoj život za bolju sutrašnjicu, upravo onoliko prostora koliko su dozvoljavali podaci o njima. Možda ima pojedinaca koji su izgubili život, a da o njima nisam ništa (ili nedovoljno) napisao. Taj propust je rezultat nedostatka podataka o njima.

Punu zahvalnost dugujem svim drugovima i drugaricama koji su mi pružili podatke i pomogli da pojedine događaje sveobuhvatnije i cjelovitije obuhvatim.

Posebno se zahvaljujem Savezu boraca NOR-a B. Grahova, Donjeg Lapca, Knina i Kikinde koji su mi dali podršku i podatke za kompletiranje opisa ovog područja. Zahvalnost dugujem i članovima opštinskih komiteta Bosansko Grahovo i Kikinde.

Treba imati u vidu i činjenicu da je o ovom našem području vrlo malo pisano, a nema nijedne publikacije koja obrađuje tromeđu. Želim da naglasim, da ustanak u Crnim Potocima nisam izučavao i moje izlaganje neće biti monografija o ovom ustanku, nego sam izneo najbitinije događaje koji su se odigrali na tromeđi i njenoj široj okolini u vrijeme ovog ustanka. Na kraju, autor želi da izrazi duboku zahvalnost svim pojedincima i naročito rukovodstvima Saveza boraca NOR-a koji su na bilo koji način doprinjeli ovom radu: sugestijama, ukazivanjem na izvore, ustupanjima dokumenata, davanjem odobrenja za fotografisanje i sl.

---

* Tromeđa; pod tim pojmom treba podrazumevati da su tu obuhvaćena sela: D. Tiškovac, Drenovac sa Sevinom poljanom i područje Crni Potok, a pod pojmom tromeđaši borci ovih mesta. Ranija granica između Turske Austrije i Venecije na ovom području zvala se Tromeđa.

I GLAVA

A. OSNOVNE GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE TROMEĐE,

Prostor tromeđe, reljef i geografski položaj sačinjavaju jedinstvenu cjelinu iako ga rijeka Butižnica razdvaja na dva djela: istočni, koji pripada bosanskim planinama, a zapadni dio, koji pripada Ličkoj visiji, a prema jugu obuhvata dalmatinske planine. One se od tromeđe protežu prema selu Golubiću. Veliki kras predstavljen je krečnjačkim planinama (Velebit, Dinara i Jadovnik), visokim kraškim poljima (Gračačko i Grahovsko), i klisurom rijeke Butižnice. Selo Donji Tiškovac obuhvata teritoriju jugozapadne Bosne, selo Drenovac teritoriju Like, a Crni Potoci obuhvataju dio Like, dio Bosne i dio Dalmacije. Sva tri ova mjesta u toku II svjetskog rata imala su zajednički NOO, sa zajedničkim rukovodstvom i neposrednim rukovodstvom narodne vlasti sa teritorije Bosanskog Grahova, do završetka rata. Poslije rata ovo područje ponovo je pripalo komunama Grahovo, Donji Lapac, Drvar i Knin. Djelimično kod Kučine kose i Konjske glave, ono se graniči i sa Gračačkom komunom.

Naša mjesta nalaze se na prostoru između 16°—10' i 16°29' istočne geografske dužine i na 44°10' do 44°20' sjeverne geografske širine. Središni dio čini dolina rijeke Butižnice čije su obale i zaravni pogodne za zemljoradnju i voćarstvo. Dolina Crni Potoci je sa strmim i nepristupačnim obalama, dok je u gornjem dijelu, prema Savića stajama delimično naseljena.

Dolinom Butižnice tromeđa je povezana na jugu Dalmacijom, a na sjeveru, ka dolini rijeke Une i dalje, savskim basenom. Oblast tromeđe je planinska, sa povoljnim uslovima za razvoj stočarstva, šumarstva i planinskog turizma.

Reljef*

Reljef posredno ili neposredno utiče na sve grane privrede. Planinski reljef područja tromeđe, koji se pruža u pravcu SZ—JI, sa strmim padinama prema Butižnici, otežava vezu naših sela sa područjem Bosanskog Grahova i dolinom rijeke Zrmanje. Nadmorska visina u dolini rijeke Butižnice iznosi 450—500 metara, a planinski masivi okružuju sela srednjeplaninskim zemljištem, sa nadmorskom visinom 1000—1600 metara. Sa istoka proteže se planina Uilica pravcem SZ—JI, sa najvećim vrhom od 1655 m. Na sjeveru su Sokolova greda i Sekulin vrh, na zapadu Kozja jama, Konjska glava i Bobija (kt. 1251), a na jugu Veliki golo-glov (tt. 1197) i Biljeg (tt. 1123).

Zapadno od Kučine kose, iza visokih brda, leže dva polja: Velika i Mala Popina. Sastavljena su pravom uskom dolinom, visokom preko 700 m, kroz koju ide pruga Gospić—Knin. Južno od Male Popine izvire rijeka Zrmanja, koja je našla sebi korito u uskoj dolini ka jugu. Dolina se sve više širi (otvara) ima tolju klimu i dobro je nastanjena. Od Popine u sjeveroistočnom pravcu izviru Una i njene gornje pritoke Kunovac, Sredica i Krka. Svi ti potoci teku kroz plodne doline, od kojih je ona oko Unskog vrela najplodnija i najveća. I ostala polja oko gornjeg toka Une srazmerno su niska, sa oko 400—550 m. nadmorske visine, ali se iz njih izdižu humovi, bregovi i pojedine kose. Tu, oko gornje Une i njenih pritoka, središte naselja čini Srb. Sjeverno, između planina Ujilice, Bobare, Vučjaka, izvornog dela vrela Krke, Kunovca, Butižnice nalazi se široki plato sa nadmorskom visinom 650—800 m, na kojem su sela: Kaldrma, Zavlaka, Dugo Polje, Trubar i Osredci. Istočno od planine Uilice proteže se široko Grahovsko polje. Jugoistočno od Bosanskog Grahova proteže se Pašića polje sa nadmorskom visinom od 800 — 900 m. Središte prostora između planine Uilice, Jadovnika, Šatora i Dinare čini gradić Bosansko Grahovo. U starija vrijemena humovi, kose, bregovi, brda i planine i dio uz rijeku i potoke ravnog tla bili su obrasli šumom. Nju su u najvećoj mjeri isjekli Turci, braneći se od upada krajiške vojske. Poslije su je uništavali novi doseljenici, sečom ili svojim mnogobrojnim kozama.

* Reljef: u reljefu obuhvaćena je teritorija šire od opisanih sela tromeđe, upravcima sedišta opština u kojima stanovnici ovih sela rešavaju svoje probleme.

Moglo bi se zaključiti da je ovo područje planinsko zemljište, bliže dolini reke Butižnice nisko planinsko, a dalje srednjeplaninsko (kraško). Sve planine pripadaju krečnjačkom dinarskom sistemu. Planine su bogate livadama i pašnjacima. Na pojedinim djelovima planina ima dosta špilja gde se mogu skloniti ljudi i čitava stada ovaca.

Na planini Uilici, Tiškovčani su ispašali stoku, kosili livade i imali kolibe koje su preko ljeta koristili. (Lisina, Gola glava, Jaričišta i Bursaći). Najpovoljniji uslovi su, zbog vode i ispaše, bili u Bursaću zatim u Jaričištu, a najslabiji na Lisini. Reone Goli bat (tt. 1523). Trivanova greda i Biljeg najviše se za ispašu stoke koristio zaseok Duler. Na ličkoj strani ispaše su bile dosta dobre. Tu su se nalazile plodne livade sa kolibama i to u: Razvršju, Međugorju, Malom i Velikom Štitu. U ove pašnjake preko leta dogonili su blago na čuvanje osim Drenovčana i drugi Bosanci pa i Dalmatinci. U Dalmaciji je ispaša bila na Plavanjskim brdima, a i na samoj tromeđi Like, Bosne i Dalmacije. Radujci iz Tiškovca (Zavađe) isključivo su imali ispašu i kolibe, koje su se zvale Radujačke, na zapadnim padinama Biljega (tt. 1123).

Na svim ovim livadama organizovane su za vrijeme košenja trave, mobe. Kupljenje i gonjenje sijena kućama vršilo se pojedinačno ili u mobama, što je trajalo sve do završetka sezone.

Klima:

Nestanak šuma izazvao je pooštrenje klime, a kiše spiranje brdskog zemljišta raznim bujicama i poplavama. Ipak, na tom zemljištu, kad su vremenske prilike povoljne, uspevalo je žito, povrće i voće. Na njemu se odgajalo mnogobrojno blago. Pogodna klima dolinu Butižnice čini plodnom, sa povoljnim uslovima za navodnjavanje u sušnim godinama.

Na ovom području u dolini Butižnice je umjereno kontinentalna klima, na planinama vlada planinska klima sa dosta hladnim zimama i vrućim ljetima. Posebno obilježje je duga zima, kasni mrazevi, a nisu rijetke ni suše.

Iako su zime jake, snježne oborine su (izuzev na planinama i vrhovima) rijetke i kratkotrajne. Snijeg se javlja do 100 dana godišnje, grmljavine 40—50 dana, a vetrovi su bura i jugo.

Hidrografija:

Ova sela bogata su vrelima i vodama koje izviru sa zapadnih padina Uilice i ulijevaju se u Butižnicu, a sa istočnih padina, od Pilećeg kuka, Carigrada, ispod Malog i Velikog Štita, takođe se uljevaju u Butižnicu. Ovdje je, na planinama većim od 800 m. nadmorske visine malo veći problem sa pijaćom vodom. Za vrijeme ispaše stoke i kosidbe, voda se racionalno koristi, a na pojedina područja se dogoni i na konjima. Blago se posle ispaše goni na pojilo u određeno mjesto i poslije ponovo izgoni na pašu. Kroz naša sela protiče rijeka Butižnica koja izvire kod Kaldrme na sjevernoj padini Sekulina vrha i teče kroz sela Gornji i Donji Tiškovac, Drenovac, Strmicu i Golubić, a u Kninu se ulijeva u rijeku Krku. Ova riječica prima više potoka: Tiškovac, Kravjak, Drenovac, Mutljajac, Crni potok i Dulerski potok. Pijaća voda je hladna i dobra. Butižnica sa svojim pritokama bogata je ribom, ali se ribolovom bave samo djeca.

U Gornjem Tiškovcu, na putu Babići—Vagan, nalazi se Babića jezero, udaljeno oko 2 km. od sela. Ograničeno je visovima Cibelj, Čelina i Borova glava. Nalazi se na nadmorskoj visini oko 634 m. i spada u grupu planinskih jezera. Ovo jezero je pogodno za turizam. Ima dosta dobar prilaz. Nalazi se na zaravni gdje se mogu parkirati kola, a ima mjesta i za razne sportske terene. Bogato je ribom. Oko jezera su male zaravni i šume. Ljudi ovog područja vrlo slabo idu na izlete. Posle II svjetskog rata, mladi nešto češće počinju ići na jezero i organizovati razna sportska takmičenja.

Saobraćaj:

Pravci pružanja planina i njihova visina u izvjesnoj mjeri su uticali da neki djelovi istočno i zapadno od rijeke Butižnice ne budu ni do danas povezani dobrim putevima. Zato je u ovim selima ekonomski i kulturni život relativno sporo napredovao. Prolaskom Unske pruge 1948. godine kroz naša mjesta, stanovništvo je prvi put na željezničkoj stanici dobilo telefon.

Poslije II svjetskog rata ukinuta je Šipadova pruga uskog kolosjeka od Kaldrme do Knina. Na ovoj dionici pruge u toku rata srušeni su mostovi i ona nije bila u upotrebi od 1941. godine. Poslije rata donekle je osposobljena za saobraćaj u jednom pravcu. Počela je izgradnja autoputa Split—Zagreb koji prolazi kroz Tiškovac. Veza sa Bosanskim Grahovom je dosta slaba. Prema istoku, ka planini Uilici, ide put sjeverno od potoka Duler, preko Stožišta, za selo Peći i Bosansko Grahovo, ali njime ne mogu ići zaprežna kola nego samo tovarna grla. Postoje tri staze za ljude i tovarnu stoku, koje izlaze na Lisinu (Gola glava), Jaričišta i na Bursać. Sve tri staze idu samo na zapadne padine Uilice, ali ne vode ka Pećima i Resenovcima. Ostali dio je neprohodan i težak. Ove staze su uređene da bi se u ove reone izgonila stoka na pašu, kosile livade i gonilo sijeno. Najbolja veza za Bosansko Grahovo je preko Strmice i Derala.

Na zapadu od naših sela su sledeći putevi: od zaseoka Babići, pokraj Babića jezera, za Vagan, od Ševine poljane za Vagan preko Budišnovca i pokraj Carigrada za Mali Štit, od Drenovca idu dvije staze za Mali i Veliki Štit. Najbolji put ide preko Sedla, pa Crnim Potocima izlazi na Raštele, gdje je granica Like, Bosne i Dalmacije. Od Raštela put ide za Plavno i preko Rastičeva za Zrmanju. Ovaj put kroz Crne Potoke predstavlja granicu između Like i Bosne, a južnije od rječice Crni Potoci je Dalmacija. Između Like i Dalmacije uvlači se jedan izdužen produžetak teritorije Bosne. Kod mještana postoji izreka da »nije čovjek onaj koji se ne može iz Like kamenom prebaciti preko cijele Bosne u Dalmaciju«.

Stanovništvo:

Najveća naseljenost je u dolini rijeke Butižnice, dok je istočno i zapadno, na planinama ličkim, dalmatinskim i bosanskim, manja i dosta rijetka. Ranije su na tom području postojale kolibe za stoku, ali se u poslijeratnom periodu mnogo manje koriste. Ukupna površina opisane teritorije iznosi oko 95 km². Na 1 km² dođe 13—14 stanovnika, što je daleko ispod jugoslovenskog prosjeka. U reljefu, opisano je nešto šire područje od ovog naznačenog.

Na teritoriji mjesnog NOO Tiškovac, stanovništvo je bilo najbrojnije u početku rata, 1941. god. Uoči rata bilo je na ovoj teritoriji:

— domaćinstava	260
— stanovnika	1320
— poginulo je u ratu boraca	86
— žrtava fašističkog terora	74

Kolonizirano je u Vojvodinu 1945. god.

— domaćinstava	84
— stanovnika	390
— nosilaca spomenica bilo je	62

Poslije završene kolonizacije na opisanoj teritoriji, ostalo je 710 stanovnika i 160 domaćinstava. Od 1945—1961. godine stanovništvo je raslo. Godine 1961. bilo je najbrojnije. Od 1961—1971. ponovo je došlo do stagnacije uslijed migracije i odlaska ljudi pa i cijelih porodica u gradove.

U ovim selima stalno su se protezale granice i ukrštali različiti interesi. Tu je za vrijeme Turaka postojala granica između Austro-ugarske i Turske, tako da je selo Drenovac i područje Crni Potoci zapadno od rijeke Butižnice bilo pod Austro-ugarskom, a drugi dio istočno od Butižnice, Donji Tiškovac pod Turskom carevinom. Danas je ovdje granica između Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Između Prvog i Drugog svjetskog rata sela tromeđe pripadala su Drvaru, Bosanskom Grahovu, Srbu i Kninu, kakva je situacija i danas.

Opština Bosansko Grahovo (780 km²) imala je po popisu 1961. godine 11.775 stanovnika u 2221 domaćinstvu, a 1971. godine 10.548 stanovnika i 2518 domaćinstava.

Opština Donji Lapac (604 km²) 9.609 stanovnika, a 1938. imala je 24.000.

Opština Knin imala je površinu 1079 km². Po popisu 1961. godine imala je 49.017, a 1971. godine 46.679 stanovnika.

Opština Drvar po površini ima 1030 km², a po popisu 1971. godine oko 20.000 stanovnika.

Po popisu od 1961. godine, selo Donji Tiškovac je imalo 467 stanovnika u 87 domaćinstava a 7 stanovnika je bilo na privremenom radu u inostranstvu. Selo Duler je imalo 361. stanovnika, a 60 domaćinstava, a na privremenom radu u instranstvu 3. Po popisu od 1971. godine selo Drenovac je imalo 85 stanovnika i 20 domaćinstava. Susedna sela imala su: Stožište po popisu 1961. godine 200 stanovnika, 35 domaćinstava, selo Zaselak je imalo po popisu od

* Stanovništvo: dat je nešto širi pogled stanovnika susednih sela, koja se graniče sa opisanom teritorijom.

1961. godine 209 stanovnika, 37 domaćinstava. Selo Strmica po popisu od 1961. godine imalo je 1456 stanovnika. Selo Plavno sa naseljem Crni Potoci po popisu od 1961. godine imalo je 2413 stanovnika. Ukupna površina dalmatinskog područja u Crnim Potocima iznosi: 600 hektara, od toga obradivih 30 hektara, a ostalo su šume i pašnjaci. Selo Gornji Tiškovac, sa zaseocima Vagan i Ševina poljana, imalo je po popisu 1971. godine 212 stanovnika i 48 domaćinstava. Gornji Tiškovac (bosanski dio koji pripada Drvaru) imao je po popisu 1961. godine 181 stanovnika i 36 domaćinstava.

Struktura zemljišta:

Selo Donji Tiškovac:

— oranice	271 ha, 07 ari i 55m²
— voćnjaci	5 ha, 74 ari i 54m²
— vrt	1 ha, 13 ari i 86m²
— livade	668 ha, 54 ari i 56m²
— pašnjaci	1725 ha, 46 ari i 95m²
— šume	3200 ha, 13 ari i 61m²
— neplodno zemlj.	76 ha, 85 ari i 52m²
Ukupna površina	5968 ha, 96 ari i 70m²

Selo Drenovac:

— oranice	72 jutra
— livade	151 jutro
— pašnjaci	1346 jutara
— šume	1266 jutara
— neplodn.	90 jutara
— ukupno	2925 jutara

Gornji Tiškovac i Ševina poljana:

— oranice	135 jutara
— voćnjaci	4 jutra
— livade	540 jutara
— pašnjaci	1164 jutra
— šume	4500 jutara i
— neplodne	166 jutara

Ukupna površina iznosi 6.506 jutara.

ovoga kraja. Čovjek sa ovog područja je od davnina navikao da se stalno kreće u borbi za opstanak. Mnogi su trbuhom za kruhom napustili ovo područje, a neki otišli u inostranstvo. Većina je od njih ipak ostala vjerna svom rodnom kraju. Sa sigurnošću se može tvrditi da je više od 50% sposobnih muškaraca odlazilo u pečalbu.

Na užem području tromeđe nije dugo bilo škole. Tek 1913. godine otvorena je u Duleru osnovna četvorogodišnja škola, koju je završavao mali broj đaka, jer im roditelji i nisu shvatali značaj škole. Poslije II svjetskog rata sagrađena je nova spomen-osmogodišnja škola na Breščiću za sve đake koji pripadaju selima tromeđe. Sada svi oni, i najsiromašniji, nastoje da svoju djecu školuju i da im daju najviše obrazovanje.

Svi stanovnici na tromeđi živjeli su u slozi. Pomagali su jedni drugima u nevolji, a naročito u nestašici životnih namirnica. Narod ovoga kraja je otvoren, iskren i pošten, sa mnogo smisla za humor. Narod tromeđe je jedan narod, bez obzira što jedni pripadaju Bosni, drugi Liki, a treći Dalmaciji. Kroz raniju istoriju, Ličani, Bosanci i Dalmatinci borili su se protiv zajedničkog neprijatelja na ovom tlu, bez obzira kojoj su carevini pripadali.

B. MIGRACIONE STRUJE I POREKLO STANOVNIŠTVA

Istorija je zabilježila da su najstarija naselja na tromeđi bila župska naselja (Zvonigrad, Strmica, Mutnica i Grahovac), onda naselja u zaravnima i najposlije, planinska naselja koja su najvjerovatnije nastala po dolasku naših predaka na ovo tlo. Neka naselja u zaravnima stara su koliko i ona u župama, ali zato nema pouzdanih dokaza. Tiškovac se spominje u 16. stoljeću.

Prema istorijskoj karti srednjovekovne bosanske države, u X vijeku na tromeđi su se ukrštale granice triju poznatih župa: Pset, Knin i Lapac, Župa Pset (Pesante) spominje su u X vijeku kao dio Hrvatske[1]) a pripada Kninskoj biskupiji[2]). Psetska župa

1. Marko Vego, Naselja srednjovekovne bosanske države, Sarajevo 1957, 98
2. isto, 98

se prostirala prema Kninu i Vrlici na istoku, između Unca i Une na zapadu, Sane na istoku, i prema Grmeču na sjeveroistoku[3]). Pset je ilirskog porijekla i vjerovatno se nalazi gdje i današnji Bosanski Petrovac.

Župa Knin se spominje u X vijeku kao dio Hrvatske. Glavni grad Knin, sagrađen je na jednom povećem brežuljku u Kninskom polju. Kralj Zvonimir je izdao povelju Kninu 1078. godine. U Kninu je bilo sjedište biskupije koja se nazivala Episcopus croatensis[4]). U polju Knina su živjele porodice Svačića, Lapčana i Gusića[5]).

Oko Une i Unca nalazila se župa Lapac, gdje je živjelo Lapačko pleme. Centar župe Lapac bio je u istoimenom gradu. Spominje se često u XIII vijeku, a u jednoj povelji se spominju plemići Lapca 1324. godine[6]). Na čelu župe bio je župan koji se spominje 1396. godine (suppanus de Lapach)[7]). U Lapcu je uspostavljen sudbeni sto koji se spominje 1448. god.[8]). Srb se spominje 1322. god.[9]).

Tromeđa Bosne, Dalmacije i Like u XIII vijeku zauzima centralni deo župe Odorja. Sedište tog područja je bilo u Zvonigradu.

Ruševine tog mjesta i danas stoje u dolini Zrmanje. U Odorju, pored Zvonigrada, nalazili su se gradovi Mutnica, Strmica i Grahovac. Sudeći po položaju tih mjesta, Odorje je zauzimalo ne samo dolinu gornje Zrmanje, nego i dolinu Tiškovca sve do utoka Mračaja. Na tom tlu bilo je i pastira, kojima su pogodovale planinske obilne paše na gorskom zemljištu sa jedne i s druge strane Tiškovca. Odorje je na svojoj sjevernoj strani zauzimalo današnju Popinu. Graničilo se sa Gračacom i Srbom. S ovom drugom župom ono je bilo u međi i oko gornjeg Tiškovca i sjevernog dijela Grahova. »Upravo na tom mjestu ležala je, i danas leži, Strmica, a do nje se nalazi i Mutnica«[10]). Tu je bio i tvrdi grad Grahovac, današnje Grahovo[11]).

3. isto, 99
4. Marko Vego, N.D: 56
5. isto, 56
6. isto, 150
7. isto
8. isto
9. isto, 108
10. Stjepan Pavičić, Zbornik za narodni život, Zagreb 1962, 78 u daljem, S. Pavičić, N D: str.
11. isto, 78

Tu je i Gradina, oveće brdo do samog Grahova, koje se izdiže iznad ostalih visova okoline, tako da se još izdaleka može primjetiti ma s koje strane se čovjek približavao Bosanskom Grahovu. Ovaj dominantni položaj je iskorišćen u odbrambene svrhe tokom raznih perioda istorije. Na vrhu brda ispitane su dvije najistaknutije tačke, na sjevernom i južnom kraju vrha, na kojima bi, prema srednjovekovnoj strategiji građenja utvrđenja, trebalo da se nalaze dve kule.[12])

U neposrednoj blizini stoji i lokalitet Gradac. I on je pregledan. Po narodnom predanju, gospodari sa Gradine su se preselili u njega kad je ona srušena. Sudeći po njegovom izgledu, utvrđenje je moglo nastati u XIV vijeku. Utvrđenje stoji na omanjem brežuljku, desno od starog puta, koji iz Grahova vodi za Knin. Oko njega se i danas vide šančevi[13]). Župa Odorje bila je u granici sa Župama: Knin, Unac, Srb i Gračac.

Nema nikakvih vjesti o upravnom i sudskom uređenju Odorja. Ono malo poznatih podataka, koliko ih danas ima, govore jedino općenito o posjedništvu. Iz njih se vidi da je oko 1220. god. gospodar Zvonigrada, a po tome i celog Odorja, bio Višen iz plemena Šubića. Pred konac XIV i početkom XV vijeka Ivaniš iz toga roda, predao je svome zetu Frankopanu Zvonigrad i njeoove provincije. Ivan, sin krbavskog kneza Karla Kunjakovića, držao je 1509. Odorje i gradove Mutnicu, Strmicu i Grahovac.

Iz tih podataka može se zaključiti da je Odorje bilo upravno područje[14]). Takva su ista kraljevska područja bila u to vrijeme susjedni Srb i Unac, a nešto dalje Petrovac. Oni su imali svoju župsku upravu, za koju u pisanim spomenicama nema dokaza ali se to može pretpostaviti na osnovu navedenih susjednih područja.

Srpsko stanovništvo s područja gornjeg Ibra, Lima, Tare, Pive i Morače uzmiče pred turskom najezdom na zapad, čineći u početku pokretni živi zid, a kasnije i živu čvrstu branu pred turskom navalom. Posle Kosovske bitke i propašću Srpske feudalne države 1389. godine, turska vojska je bila na vrhuncu svoje moći. Turci 1396. postižu veliku pobedu nad Ugarskim kraljem

12. Dr. Imra Čremošnik, Dva srednjovekovna grada, Glasnik zemaljskog muzeja, Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1953, 349, 351 (u daljem, GZM, BiH, god . . .)
13. ísto
14. Jovan Cvijić, poreklo stanovništva, knj. 12, Beograd, 1922, 123, 124 (u daljem J. Cvijić, knj, str.)

Sigismundom, nakon čega se trajnije zadržavaju u Bosni. Već u drugoj polovini 1397, narod koji je prešao iz Bosne u Dalmaciju naselio je Kninsko polje, Golubić, Pađene i Ploče. Tako su posle sukcesivnog osvajanja Bosne (1463), Hercegovine (1482) i Zete (1499) nastale velike dinarske seobe u Hrvatsku, Slavoniju, Srem i Dalmaciju[15]). Utvrditi vrijeme doseljavanja pojedinih doseljeničkih grupa, a da i ne govorimo o pojedinačnim doseljavanjima, nije lako[16]). Isto tako, često se u narodnim predanjima spominje da je u ranijim vremenima stanovništvo svih krajeva bilo kugom uništavano. Ljudi su bježali iz takvih krajeva u planine. To zemljište (pusto usled pomora) naseljavalo je docnije novo stanovništvo. Kod nas nema nikakvih izvora koji bi dozvolili da bliže upoznamo odnose doseljenih Slovena i zatječenih starosjedilaca[17]). Vrlo je vjerovatnom da su starosjedioci živjeli na manjim i većim zaokruženim teritorijama, odvojeni od doseljenih osvajača[18]).

Vrijeme poslednjih decenija XV i XVI stoljeća karakteriše naseljavanje bosanskih brdskih krajeva koji su se graničili sa Mljetačkom i Austro-Ugarskom državom. Turci su iz finansijskih razloga morali odmah, čim su zauzeli Bosnu, početi sa naseljavanjem graničnih krajeva pravoslavnim elementom iz unutrašnjosti[19]).

Kasnije dolazi do novih seoba Srba iz Bosne u Dalmaciju. Sjeverna Dalmacija je naseljena dinarsko-balkanskim doseljenicima. Pravoslavni su se naselili u Bukovici, Ravnim Kotorima, oko Knina i u Gornjoj Cetini. U Vrlici i okolini ima doseljenika čak iz Crne Gore[20]). Poznate su izvjesne seobe srpskog naroda u tursko doba. U mnogim oblastima jedno stanovništvo je smenjeno drugim[21]). Tako nastaje ukrštanje stanovništva.

Pri doseljavanju novih doseljenika, najpodesnije su zemlje bile čifčijska naselja, karsna zaravan kakvu preseca manja rječica. Bosanska Krajina, Lika i Dalmacija bile su tranzitne oblasti za migracije, koje su tekle u to vrijeme. Tromeđa je bila raskrsnica[22]).

15. J. Cvijić, isto, 26
16. Isto, 79
GZM, BiH, 1918, 235
17. Vladisav Skarić, Poreklo naroda, GZM BiH, 1918, 235
18. Simo Ćirković, Istorija bosanske države, Beograd, 1964, 34
19. isto, 36
20. Vladisav Skarić, Poreklo stangvništva, Beograd, 1922, 6 i 7
21. isto
22. Jovan Cvijić, N.D: knj-20, 336

U vrijeme od 1522—1532. godine novi su krajevi (od Dinare do Zadarskog primorja) bili ili pusti, ili sa malo žiteljstva. Turci su tada i sami počeli dovoditi na to zemljište novo stanovništvo. Bili su to stočari, koje su oni desetak godina prije nastanili u Grahovu, Uncu i po okolnim planinskim poljima. Te stočare su uvrstili, po svom vojničkom pravilu, u martološku službu, pa su već sudjelovali u pohodu na Kranjsku (1522) i u osvajanju Knina, Strmice i Skradina[23]). Posle 1540. godine, i mira između Mletaka i Turaka, uvedena je turska administrativna uprava u zaposednutim dalmatinskim zemljama. Kninski je sandžakat bio preureden. Uveden je bio novi lički sandžakat, koji je zahvatio današnje Kotare, Bukovicu, Kninsku krajinu (Liku i Krbavu)[24]).

Tada su stanovništvom ispunjene sve plodnije zemlje, Kninsko, Skradinsko, Kotorsko i Bukovičko srpsko naselje postalo je osnovica stanovništvu na tromeđi. Otuda su dovedeni prvi naseljenici u Gračac i Srb.

Godine 1551. javlja se general Lenković sa više hiljada Morlaha ili Vlaha, koje su naseljavali oko Srba i Knina. Vjerovatno je pred kraj XVI stoljeća Hasan-paša Predojević doveo iz Hercegovine svoje srodnike i nastanio ih u krajeve oko rijeke Une[25]).

Čini se da su tada dva puta vodila iz Dalmacije preko unačkih krajeva. Jedan je vodio nešto zapadnije preko Kulen-Vakufa. To je bio sporedniji put. Drugi je, u stvari, stari rimski drum vodio od Knina ka Strmici i preko Grahova ka Unačkom Vrtoču za petrovačke krajeve. Jedan krak ovoga puta išao je preko Risovca, Grahova, Ružića, Drage i Tičeva u gornji tok Unca[26]). Mreža rimskih puteva je predstavljala dragoceno nasleđe koje su Sloveni primili.

U isto vrijeme vrši se naseljavanje tromeđe (krajem 17. i početkom 18. vijeka) na Zrmanjskom području. Naseljenici su nastanili sela Zrmanju, Popino Prljevo i Kom (u kome je 15 kuća Jarića koji su kasnije naselili Tiškovac).[27])

U Srbskom području, (Tiškovac, Drenovac, Dugo Polje) naselili su se i to: u Tiškovcu — Babići (pet kuća), Bursaći (šest), Daljevići (jedna), Dragišići (13), Đumići (7), Grubori (5), Starčevići (3) i Torbica (12 kuća).

23. Stjepan Pavičić, N.D: 249, 230
24. isto
25. Vladisav Skarić, N.D; GZM, BiH 1918, 236 i 238
26. Simo Ćirković, N.D; 29
27. Stjepan Pavičić, N.D; 230, 231

U Drenovcu: Jarići (pet), Jelača (dve), Kamberi (jedna), Kenjalo (jedna), Milanović (dve) i Ševo (jedanaest kuća).

U Dugom Polju su: Bokani (dvije), Pavkovići (dvije), Rodići (sedam), Tankosići (dvanaest), Zeljkovići (sedam kuća).

Sve ove porodice potiču od Knina i Bukovice, svi su istog govora i običaja. Oni se mogu razlikovati jedino po vremenu kada su se na tromeđu doselili. Od 1740. godine, iz Like je teklo stalno seljenje u pogranične bosanske krajeve (oko Bihaća i Cazina), sve do Livna, Jajca i Banja Luke.[28])

Početkom XIX vijeka, pobedom Napoleona u ratu protiv Austrije, Rusije i Engleske, u decembru 1805. godine, Austrija je izgubila Dalmaciju, koja je tada došla pod vlast Francuza. Međutim, u oktobru 1813. godine, Napoleonova vojska poražena je kod Lajpciga. Posljedica toga bila je da su sve ilirske provincije ponovo pripale Austriji. Dalmacija je opet postala austrijska provincija.[29])

Srbe koji su se ranije iselili iz Like, Austrija je tada nastojala vratiti na desnu obalu rijeke Butižnice i lijevu obalu rijeke Une. Ponovo su naseljena mesta Butižnica, Zrmanja i kraj oko Une, sa stanovnicima čiji potomci i danas tamo žive. Tada je organizovana vojna krajina i tako je Austrija stvorila živi zid za zaštitu svoje tvrđave.[30])

Prije bosanskog ustanka spominje se da su na među ličke regimente (1788—1793) u Osredačkoj parohiji naseljene nove porodice, da im je zemlja izdijeljena i da svaka kuća treba da dobije po 30 rala. Međutim, to je bilo samo obećanje. Dobili su samo polovinu; pola je dato onima koji su se ranije doselili, a nisu imali dosta zemlje. Tako su naseljena sela Kaldrma (8 kuća), Tiškovac (7 kuća), Vagan (7 kuća) i Drenovac (6 kuća).[31])

Naseljavana su u to vrijeme i druga sela, ali o tome nema pouzdanih podataka.

Stanje posle 1880. na tromeđi bilo je: 1882. godine parohija Trubar imala je dva sela sa 80 kuća i 384 stanovnika. Selo Tiškovac imalo je 8 kuća i 44 stanovnika (misli se na Gornji Tiškovac), a selo Trubar 72 kuće i 340 stanovnika.

28. isto, 260
29. Dr. Boško Desnica, Istorija kotorskih uskoka, Beograd 1951, 267, 263
30. isto 288, 311
31. Manojlo Grbić, Karlovačko Vladičanstvo, Narodna Bibilioteka Srbije, inv. II 997 /1,2 i 3, 106—112

Ova parohija imala je 1883. 442 stanovnika.[32])

Tiškovačka parohija imala je 1882. godine 8 sela: Duler 36 kuća sa 182 stanovnika. Veliki Mračaj 21 kuću i 75 stanovnika, Mali Mračaj 5 kuća i 25 stanovnika, Stožišta 17 kuća i 44 stanovnika, Zavođani 25 kuća i 200 stanovnika i Zaselak 12 kuća i 67 stanovnika. Svega u parohiji te godine bilo je 138 kuća i 714 stanovnika. Godine 1883. stanje u parohiji je bilo: Duler — 38 kuća i 184 stanovnika, Mali Mračaj 5 kuća i 31 stanovnik, Veliki Mračaj — 19 kuća i 95 stanovnika, Stožišti — 21 kuća i 125 stanovnika, Zamutljaj — 20 kuća i 126 stanovnika, Zakošani — 17 kuća i 95 stanovnika, Zavođani — 33 kuće i 192 stanovnika, i Zaselak — 11 kuća i 66 stanovnika. To znači da je parohija imala u 8 sela 164 kuće i 914 stanovnika.[33])

Osredačkoj parohiji pripadala su sela: Dugo Polje, Kaldrma, Tiškovac, Vagan i Drenovac. Upravna opština bila je Srb. Ova parohija imala je 246 domova, 2.174 stanovnika, 2 srpske pravoslavne crkve i komunalnu školu. Pošta za sva mjesta je u Srbu, a brzojavi u Donjem Lapcu.[34])

U naše područje naselile su se sljedeće porodice:

Babići: poreklom su od Zmijanja. Ovde su se doselili najpre u Bjelaj, a iz Bjelaja u Mokro Polje (Dalmacija). Iz ove grupe je i ustanički vođa Golub Babić (1875—1878).[35])

Bursaći: za Bursaće Sima Simić iz Dugog Polja u Lici, starac od 80 godina kaže: »naši stari su se zvali Mrnjavčevići, a doselila su se daleko iz Dalmacije 4 brata: Momčilo, Burse, Vranješ i još jedan. On njih su postali Momčilovići, Bursaći i Vranješi. Po kazivanju starca od 103 godine. Petra Zelikovića iz Trubarskog Vagana pod Uilica planinom, »jedne su krvi« Tankosići, Radujko, Momčilovići, Bauci i Bursaći. Starinom su iz Sanice i Zmijanja. Krenulo je pre 250 godina 6 braće u Dalmaciju, kad je njome ovladao mletački dužd. Zvali su se Bursaći. Najmlađi potomak zadrži staro prezime. Naziv Bauci od ove loze dobio je jedan sin koj ije bio kratak. Svih tih prezimena ima dosta oko tromeđe.[36])

Bucali: oni su sa Očistova od Pađena i od Kneževića. Naselili su se u Tiškovac prije 250 do 300 godina, a to je bilo početkom

32. Đorđe Nikadijević, Sematizam pravoslavne mitrologije dobrobosanske, Sarajevo 1881—1886, I, II i III knj. 32, 38, 51
33. isto delo
34. Mate Kosovac, Mitropolija Karlovačka, Karlovac 1905, 918, 919
35. J. Cvijić, nd, knj. 20, 273, 213, 364 knj. 13, 392 296, 224, 305, 308
36. isto delo,

18 stoleća. Otac je imao 2 sina. Jedan je bio bucmast i nazvali su ga Buco (Bucalo), a drugi Vuk (otud Vukobrat). I sada u Očistovu se zovu Kneževići — Vukobrati, odnosno, Knežević—Bucalo. Iz ove loze u selo Čatrnje—Bravsko naselila je jedna porodica od Pađena u Dalmaciji, pred bunu (1875—1878).

Borovnica: zakopina Borovnica je iz Like. Jedna se grana doselila u Kaldrmu, verovatno iz Srba, a jedan deo porodice se doselio u Gračac. Tada su se najverovatnije doselili u Tiškovac, ali nema za to pouzdanih tragova.[37])

Bjelotomić: oni su se u Tiškovac doselili iz Bendera — Dalmacija. Nema tačnih i pouzdanih podataka o vremenu kad su došli i kojoj su lozi pripadali.

Jarići: u selo Tiškovac su se doselili od Zrmanje (selo Urišta) početkom XVIII stoljeća, 4 brata iz Tiškovca su se raselili u Drvar. Krupsko, Bjelajsko i Petrovačko polje. Doseljenici između Sane i Vrbasa do Save su iz Tiškovca.[38]) Pre ustanka protiv Turaka, jedna grupa Jarića doselila se (oko 5 kuća) u Tičevo. Osamdesetih godina prošlog vijeka 4 kuće su izumrle od kuge. Jedna je ostala u Tičevu, a jedna se odselila u selo Trajevo kod Mrkonjića. U Tičevo je došla najjača grupa. Pred II svjetski rat bilo je 3 kuće. Mnogi su stradali u toku rata. Poslije rata su iseljeni u Bački Jarak, a u Tičevu su se ugasili.

Po popisu 1712. godine, u selu Drenovac bilo je 5 kuća Jarića, a u Zrmanji i u Uništima bilo ih je 17 kuća. U selo Bare kod Bosanskog Petrovca (oko 1870) naselile su se dvije kuće iz Drenovca (općina Srb u Lici). U Kolunić doselila se jedna porodica iz Drenovca (Tiškovac) oko 1900. godine. Jedna kuća naselila se na Medeno polje.«[39])

Po predanjima nazivaju se ovim prezimenom jer su njihovi preci čuvali koze i imali mnogo jarića, pa su ih kasnije nazvali Jarići. Jarići su poreklom iz Hercegovine.

Ševe: Svi su od pretka Nikše iz plemena Nemanjića. Iz Crne Gore raselili su se po Bosanskoj Krajini. Po jednom predanju iz Crne Gore (od Nikšića), najprije su se naselili u Zrmanji, a odatle u Dalmaciji, pa u Zmijanju. Do planine Grmeč zovu se Ševo, a

37. isto delo, 404, 409, 412, 466, 247
38. J. Cvijić, knj. 12, 233, 400, 413 knj. 13, 253, 246, 247
S. Pavičić, N.D; 34, 52, 66, 73, 76
39. Stjepan Pavičić, N.D; 34, 52, 66, 73, 76, 88, 97, 131

preko Grmeča Ševići. Ševo su se (11 kuća) doselile iz Tiškovca, (po okupaciji) u Vrtoče Gornje, najpre u Bastase pa ovamo. Ševo je narod zvao Opačići. Ševe su u srodstvu sa bratstvom Opačići, Čavka, Čubura i Bilbijama. Po popisu od 1972. u selu Drenovac (Tiškovac) bilo je 11 kuća porodice Ševo, u selu Bukovači kod Bosanskog Petrovca naselilo se 5 kuća Ševo iz Tiškovca, prije 140—150 godina. To znači prije bosanskog ustanka (1875—1878). Slave Lučindan. Dve kuće su se doselile »prije bune«, iz Tiškovca u Vedro Polje, između Crvljivice i Javora kod Bosanskog Petrovca. Jedna kuća se doselila prije 100 godina iz Plavna u Dalmaciji.[40])

Vukobrati: su se doselili na tromeđu iz Dalmacije početkom XVIII veka. Došli su prije i poslije popisa 1712. Vukobrati i još neki rodovi su od plemena Vukobratovići koje je živelo u Župcima, selu Turmatima, u Hercegovini. Njihova bratstva (ili deo) iz Zmijanja doselila su se u selo Očistovo u dolini Krke. Postali su brojni po cijeloj Bosanskoj Krajini. Bilo je to borbeno i napredno pleme i dalo je velike ličnosti. Vukobrati se spominju kao srpske izbjeglice iz koreničkog područja. Nalazili su se u iseljeničkim logorima kod Otočca i Brinja. U proljeće 1690. nastao je među njima pokret da se vrate na staro tle. U koreničkom području pominje se 21 kuća Vukobrata. Seoba na Krajiško područje najvjerovatnije je izvršena u XVIII vijeku. U Uiliškim naseljima spominju se Ljevajnići, Mikići, Vukobrati, Žegarci i Žigići sa 9 kuća. Vukobrati (dvije kuće) su došli u Drvar iz Tiškovca.[41]) Po drugoj verziji, Vukobrati u Ljevanskom protoprezviteratu (parohije Peći i Tiškovac) i na Trninića Brijegu u Uncu izgleda da su od Vukobratovića u Zubačkom selu Turmentima (više ih nema). Bosanski Vukobrati slave Sv. Đurđa, a u Zupcima je bilo (ima i danas) mnogo đurđevštaka.

Radujci: su po predanju iz jednog bratstva iz kojeg su i Bursaći, Rađenovići, Zeljkovići, Tankosići, Bauci i još neka prezimena. Po pričanju starih Radujaka njihovom rodu pripadaju još i Đapani, Čumići i Vučenovići. Starinom su iz Zmijanja.[42]) Za

40. Jovan Cvijić, N.D, KAD-20. 213, 215, 221, 224, 225, 229, 232,
— Stjepan Pavičić, N.D; 231
— Milan Karanović, Poreklo stanovništva, GZM BiH 1918, 247
— Petar Rađenović, Poreklo stanovništva, Beograd, 1948, 557, 580, 584, 588, 600 608
41. **Jovan Cvijić, N.D: KNJ-20 191, 275, 243, 394, 400, 404, 458**
— Petar Rađenović, N.D; 567
— S. Pavičić, N.D; 231
42. Jovan Cvijić, N.D; 333, 334, knj-12, 467, 468, — Karanović Milan, Iseljeni Drbnjaci, GZM BiH 1925, 72

Đurice se na jednom mestu kaže da je njihova raselica Zrmanje u Lici. Odatle su došli u Tiškovac. Vrijeme doseljavanja se ne može tačno utvrditi. Za Jovičiće se na jednom mjestu kaže da su doselili iz Plavna i da su odande došli u Tiškovac. U Lici ih ima u Dugom Polju, a u Bosni u Bastasima i Očijevu.

Vjerovatno da su u srodstvu sa Cekama i da su im se preci doselili iz okoline Grahova. Došli su kod nas u XVIII vijeku. U Unskoj dolini spominje se da je prije rata bilo 5 kuća. Po predanju, oni koji slave Đurđevdan su iz plemena Banjani, koje se spominje prvi put 1319. godine.[43])

Čakarmiši (Čakići) pripadaju bratstvu Radujci, ili im je to dio roda. Po pričanju starog Marka Čakarmiša njihovi preci doselili su u Tiškovac iz Dalmacije.

Kenjalo: potiču od bratstva Ivančevića, Vulina i Dakića. Sa njima su u srodstvu Mirići, Beneci, Radusine, Ilijići i Bekezi.

Sva ova prezimena razgranata su po cijeloj Bosanskoj Krajini. Otkuda su došli u Tiškovac, još nije poznato. Po popisu 1712. godine, u Drenovac je došla jedna kuća.[44]) Poslije II svjetskog rata, 1945. godine, Kenjalo su u Drenovcu promenile prezime (po dedi Simi) i sad se zovu Simići, tako da tog prezimena u Drenovcu više nema.

Vladušići: pripadaju rodu Tintari. Tu su još Počuče, Bjelice, Štulići, Ostojići, Galonje i Latas. Slave Sv. Vrače (Kuzmana i Damjana). Od ovih grupa rodova poznat je Preradović, nacionalni radnik i publicista u Dalmaciji. Vladušići su u srodstvu sa Oljačama i Petrovićima. Starinom su sa Zmijanja. Po nekim podacima, starinom su iz Hercegovine.[45]) Prema predanjima, postoje tri verzije kako su Vladušići došli u Tiškovac. Najvjerovatnija varijanta bila bi ona koju priča deda Đuro. On tvrdi da se njegov deda Damjan doselio iz sela Vladušići od Zrmanje u Lici. Oni su tamo bili poznati kao dobri majstori kovači, a ovim zanatom bavilo se više njih. To je samouko zanatstvo. U početku XIX vijeka otišli su ljudi iz Tiškovca u Zrmanju i tu ubijedili najmlađeg neoženjenog sina Vladušića da ide sa njima u Podujilicu (Zakošani) i da će mu dati najbolju zemlju i napraviti kuću da im bude kovač. On je na to pristao, došao u Tiškovac i postao kovač. Tako su kasnije svi Vladušići bili čuveni kovači.

43. isto delo
44. Stjepan Pavičić, N.D; 231
45. Jovan Cvijić, N.D; 344, 345, 362, 455, 527, 546, 573

Rodići: su najveća grupa rodova u Bosanskoj Krajini, Lici i Dalmaciji. U srodstvu su sa grupom Stojanovića. Ranije su se zvali Starčevići. Izgleda da im je to dio plemena. Iz tog su bratstva još Novakovići, Stupari, Starčevići, Milovanovići i još neki naseljeni u Lici. Zakopina Rodića i Stoisavljevića je Plavno—Popina. Odavde su se raselili po Bosanskoj Krajini i Lici. Po predanju, doselili su se iz Prilepa u Hercegovinu prije 450 godina. U Hercegovini su se malo zadržali, pa doselili u Plavno, a poslije u Popinu, a zatim u Trubar, odakle se se raseljavali. Pričaju da su od potomka nekog Steve Vasojevića, što bi značilo da su iz plemena Vasojevića. Pleme Vasojevića živelo je na lijevoj strani Morače. Po drugoj priči, kaže se da se iz Hercegovine (poslije 1712) doselila se jedna grupa porodica u Plavno. Bio je to otac sa devet sinova, vrlo bogat i pouzdan. Osam sinova poženi. Najstarijeg pozovu »rodom«, te su od njega postali Rodići.[46])

Marići: se pominju u perušičkom području, a prilikom popisa 1712. godine spominje se 11 kuća Marića. Sve te porodice doveo je Vujasin Mileusnić 1690. godine iz Otočca (Brinja). Bilo je među njima i velikih zadruga i naselja su bila snažna. Naselje je posle nekoliko godina oslabilo, jer je dalo dosta naseljenika Lapcu i Srbu. Najvjerovatnije je da tiškovački Marići pripadaju tom rodu. Doselile su se tri kuće Marića u Osretke prije 140—150 godina (oko 1830. godine) iz Tiškovca. Bili su begovske čardaklije, čuvari ambara i kukuruzana, poslije su dobili malo zemlje pa se zakućili. Kažu da su starinom od Rodića plemena, a poreklom iz Hercegovine. Ovako su se prozvali po nekoj Mariji.[46a])

Milanovići: spadaju u grupu Rodića — Stoisavljevića. Doselili su se u selo Drenovac (dvije kuće) po popisu od 1712. godine.

Sada ih nema. Najbolju zemlju u selu su zadržali Milanovići. Na njihova imanja su se kasnije naselili Bucalo, a dosta su zemlje njihove imali Ševo i Kamberi. I danas se priča o zemlji koju su Milanovići imali u selu Drenovcu, Međugorju i Crnim Potocima. Postoji vjerovatnoća da su se naselili u okolini Bosanskog Petrovca.[47])

46. Stjepan Pavičić, N.D; 231
— Milan Karanović, Poreklo stanovništva, Ljubljana 1924, 226, 196, 359
— Jovan Cvnjić, N.D; knj-12, 491, 571
46a. J. Cvijić, N.D; knj. 30, 596, 604, 605 knj. 20, 275, 310, 321
S. Pavičić, N.D; 231
47. J. Cvijić, N.D; knj. 20, 275, 310, 321, 553

Jelača: (po popisu 1712. godine) bilo je u selu Drenovcu dvije kuće, kasnije su se ugasile. Vjerovatno su iz Hercegovine. Po pričanju starih ljudi iz Sevine Poljane, Jelače su tu izumrle. Stari Jandrija Ševo ušao je u kuću Jelača kao uljez. Priženio se i tako se i danas priča o kućama Jelača u kojima žive Ševo. Za vrijeme Crno-potočkog ustanka 1876. godine Turci su prešli na austrijsku teritoriju kod Poljane Ševine, uhvatili starog Jelaču, starca od 80 godina, i na svirep način mučili i ubili.[48])

Krneta: oni su iz severne Dalmacije i Like doselili u Tiškovac. Krnete (46 k.) naselili su se u 11 naselja po Bosanskoj Krajini; iz ove grupe je i Toma Krneta (svešteno lice) koji je bio čovek Knjaza Mihaila i zato su ga Turci proterali u Malu Aziju, gde je i umro.[49])

Dronjci: Tri kuće (Vedro Polje) doselili su se 1879. godine iz Zrmanje. Pričaju da su im stari pre 200 godina doselili iz Banata kao trojica braće, Jedan se naselio u Zrmanju kod crkve, drugi u Vrelo, a treći u Dalmaciji. Verovatno su naši Dronjci u Crnim Potocima od ove loze koja je ostala u Dalmaciji. Otuda su doselili još u Unac i Lušice (Srez Sanski).[50])

Šaponje: spadaju u grupu rodova Vejinovića. Svi slave Sv. Vasilija Velikog, a kažu »mali Božić«. Doseljeni su iz sjeverne Dalmacije i Like. Najbolji su težaci. Od istorijskih ljudi iz roda Veinovića su Pero Veinović iz Velike Ruiške. Jedno vrijeme imao je lađu kojom je iz Beograda dovozio šljivovicu i so u dućan u Novom, gdje je stanovao. Brat mu je bio vođa jedne čete u ustanku 1775—1878. godine.[51])

Dragišići: su se početkom XVIII vijeka doselili u Tiškovac. Po popisu 1712. godine bilo ih je u Gornjem Tiškovcu 13 kuća u srpskom području. Starinom su iz Plavna (Dalmacija), odakle su se naselili u Tiškovcu.[52])

Grubori: po popisu iz 1712. godine, u Gornjem Tiškovcu bilo je pet kuća. Grubora (4 kuće) prešlo je oko 1830. do 1840. godine iz Tiškovca u Osretke i naselili su u kuću Kljajića.[53]) Sve ove

48. Petar Mirković, Belaj GZM BiH 1980, 159
49. J. Cvijić, N.D; knj. 20, 225
50. isto, 225, 347, 482
51. J. Cvijić, N.D; knj. 20, 213, 362, 346 GZM BiH, 1890, 242
52. J. Cvijić, isto, 242, 337, 253
S. Pavičić, N.D; 231
53. S. Pavičić, isto
J. Cvijić, isto, 213, 256, 242, 344

porodice dolazile su u naša sela sa prostora između rijeke Cetinje i Ravnih Kotara. Naročito ih je mnogo došlo preko Plavna, Zrmanje, Popine i Srba.*

Stanovništvo tromeđe od doseljenja pa na dalje borilo se za opstanak pod vrlo teškim uslovima. Zbog toga je razvijeno samouko zanatstvo prije svega kovači, zidari, tesari itd.

Prve kuće koje su pravili bile su dinarskog tipa sa kvadratnom osnovom. Nasred prostora bilo je ognjište sa »prekladom« od kamena, a više ognjišta bile su verige. Stari i oženjeni zadrugari spavali su pored ognjišta, a mlađi oženjeni imali su posebne staje koje zovu »pojate« ili »ajatići«. Istog su oblika kao i kuće, samo su manje i bez peći. Kod deobe zadruga služe im kao kuće. Čim se ukazala potreba pregrađivan je prostor na dva dijela. Cijela zgrada postala je uslijed toga duža i dobila oblik pravougaonika. Kuća se počela širiti i razvijati unutar i spolja, i horizontalno i vertikalno, naročito kod imućnijih domaćina. Pogranični krajevi Bosanske Krajine i tromeđe nisu sve do Austrijske okupacije mnogo polagali na izgradnju kuća.

Sela su bogata šumom, a ima drveća starog dva—tri vijeka. To su hrastovi, bukve, jasenovi, borovi i dr. Od drveta su pravljene posude, razne poljoprivredne alatke, kuće i drugo. Pošto je ovo područje bogato i kamenom, to su se ljudi počeli i obradom kamena baviti i vremenom su postali zidari. To je uslovilo da se prestalo sa navikom da se kuće i pojate rade isključivo od drveta (brvnare). Kuće su se zidale, (donji dio) od kamena. Vremenom je osvojeno paljenje kreča, što je dobro za zidanje čvršćih i stabilnijih kuća. Kuće su zidane u šorovima i blokovima, uglavnom iz dva dijela. Gornji dio je bio za stanovanje, a donji za stoku. Bilo je i takvih koje su sagrađene za stanovanje, a druge za stoku, ali je to bilo ređe i samo kod imućnijih porodica.

Razvijao se i zanat za obradu lana, konoplje, a posebno vune. Ovim zanatom bavile su se isključivo žene. S razvojem poljoprivrede i stočarstva, a posebno zanatstva, naglo je povećan broj raznih predmeta od gvožđa. Najpoznatije porodice koje su se ovim zanatom bavile bile su: Kenjalo i Vladušići. Tako su u našim mje-

* Za sva prezimena na tromeđi u fus notama naznačena su dela koja su korišćena a ne citati

stima postali samouki, ali dobri tesari, kamenorezci, stolari, kovači, zidari, moleri, mineri i dr. Svi oni su se uključivali u izgradnju raznih objekata na širem području i van tromeđe.

Svi stanovnici tromeđe su otresiti i razvijeni. Stas im je visok, glava duguljasta, kretanje umereno, govor isto tako, u radu su postojani, vrijedni i izdržljivi, vrlo skromni i štedljivi. Manje polažu na komoditet, odijelo i hranu, a više na svoj ponos i čast.

Nema tačnih podataka, kada je postalo selo Tiškovac. Spominje se da je to tijesna dolina, sa malo zaravni oko rijeke Butižnice, koja se proteže između ličkih i bosanskih planina. Ime Tiškovac, prema nekim izvorima, potiče od riječi tisno —tiskovac (postalo od dalmatinske riječi). »Kroz selo protiče rijeka Butižnica koja se spominje još prije naše ere (trećem i četvrtom vijeku)«.[54])

Selo Drenovac je po predanju nazvano po istoimenom potoku.

Crni Potoci nazvani su najvjerovatnije po istoimenom potoku koji izvire ispod Raštela, gdje je suva granica Like—Bosne i Dalmacije, a koja ide kroz kanjon obrastao šumom, tako da do njega sunce ne dopire i stalno je, gledan sa planina, taman — crn.

Ševina Poljana nazvana je najvjerovatnije po tome što je to bila poljana (pašnjak) među šumama sa dosta vode. Na nju se doselilo nekoliko kuća Ševo početkom XVIII vijeka i po njima je dobila naziv Ševina Poljana.

Zaselak Duler najvjerovatnije je dobio naziv po planini i potoku Duler koji protiče kroz dolinu.

Zaselak Podulica najvjerovatnije je dobio naziv po istoimenoj planini Uilici, a Zakošanima su ih, po predanju, nazvali Dulerani jer su oni u odnosu na njih iza kose koja ih zaklanja.

Zavođani su nazvani najvjerovatnije tako što su im kuće izgrađene sa lijeve i desne obale Butižnice (riječ voda).

Draga Borovničina nazvana je vjerovatno tim imenom pošto je u nju doseljeno nekoliko kuća Borovnica početkom XVIII vijeka.

Naziv Osmanovića je, po pričanju starih Tiškovčana, nastao tako što su tu hajduci ubili nekog turskog trgovca Osmana.

Naziv Hasanovača dobijen je tako što je tu poginuo neki Turčin Hasan koga su ubili hajduci.

54. Vladimir Đorđević, Istorija Bosne, Beograd 1940, 51

Mutljajac je dobio naziv po tome što je na celokupnom njegovom koritu došlo do odronjavanja zemljišta i on je nekoliko godina proticao mutan dok se tlo nije stabilizovalo. Po njemu je i zaselak Zamutljaj dobio naziv.

Na Pilećem Kuku, po pričanju starih Tiškovčana, bila je pilana, gdje su se obrađivali balvani i splavovima niz Butižnicu otpremani za Knin. Onda je bila vlasništvo neke strane kompanije. Tu su stanovnici nalazili mesingane kukice za hvatanje ribe, kao i alke za vezivanje splavova i po tome je dobijen naziv Pileći Kuk.

Kravjak je, po jednoj verziji, dobio naziv po istoimenom potoku, a po drugoj uslijed jake zime i nestašice stočne hrane na teritoriji Plavna i Rastičeva; ljudi su doterali krave i tu im kresali bukve da brste, ali ni to nije bilo dovoljno. Jedan deo tih krava je pocrkao i po tome to mesto i potok nose ovo ime.

Jošina Glavica nazvana je po tome što je na njoj jedan Turčin iz karavana ubio Jošu Ševo, koji je tu čuvao stoku i tu na toj glavici sahranjen.

Svi ostali nazivi na bosanskim, ličkim i dalmatinskim planinama datiraju iz vremena kada su se naši preci naselili na ovo područje početkom XVIII vijeka i kasnije.

C. USTANAK U CRNIM POTOCIMA 1875—1978.

1. Uslovi i pripreme za ustanak

Osnovna klasna suprotnost u uslovima turskog feudalnog sistema u Bosni i Hercegovini bila je suprotnost između seljaka i feudalaca, sela i grada, naroda i države. U XIX vijeku ona se sve više zaoštravala i ispoljavala dubokim antagonizmom ne samo ekonomski eksploatisanih, nego i politički ugnjetavanih društvenih slojeva, kako prema eksploatatorima tako i prema političkom sistemu. Zbog složenosti feudalnog društva, verske i nacionalne izmješanosti i kulturne zaostalosti stanovništva, a djelimično zbog tuđih uticaja i miješanja stranih sila u unutrašnje odnose, ove suprotnosti su se u znatnoj mjeri ispreplitale i međusobno zaoštravale. Ipak, težnja najširih slojeva za slobodom, bez obzira na suprotnosti, dovodi do bune i ustanka. Pod slobodom seljaci su podrazumijevali slobodu na zemlju i slobodu čoveka, a trgovci slobodu trgovine, i slobodnog kupca. Muslimanski feudalizam i

turska uprava uskraćivali su i jedno i drugo. »Politička formula slobode proširila se u formulu nacionalne slobode, stvorilo se uvjerenje da je sloboda moguća samo u nacionalnoj državi«.[55]) Za sve vreme postojanja turske uprave u Bosni i Hercegovini ... oslonac njene vlasti bili su mnogobrojni njeni gradovi. Raspoređeni po celoj zemlji, dobro utvrđeni i naseljeni ratobornim muslimanskim svetom, ti gradovi bili su uvek prepreka svakom tko je hteo potisnuti Turke iz Bosne«.[56])

Ovdje treba imati u vidu još i značaj Srpsko-turskog rata za južni dio Srbije, kao i Hercegovački ustanak (Nevesinjska puška) na ustanak 1875. koji je zavatio cijelu Bosansku Krajinu. Osim toga buržoazija nije bila zadovoljna polovičnim reformama turske uprave, uz zadržavanje feudalnih odnosa, pa ni cjelokupnim društvenim i političkim sistemom Turske u Bosni i Hercegovini. Zato je na tu buržoaziju mogao snažno da deluje opšti i nacionalni pokret šezdesetih godina.[57])

Posebno treba istaći uticaj ideja Svetozara Markovića, koji je usvojio metod naučnog socijalizma u proučavanju društvenih pojava i, primenjivajući ga, razradio strategiju i taktitu socijalističkog pokreta u oslobodilačkoj borbi svoga naroda, ne samo protiv Turske i Austrije nego i u međusobnom klasnom porobljavanju. Ljudi iz socijalističkog pokreta Svetozara Markovića učestvuju u dizanju ustanka u Bosni i Hercegovini. I docnije su se trudili, gdje god su mogli, i u ratu i u ustanku, da budu u prvim borbenim redovima.

»Uoči ustanka, prilike na tromeđi su bile teške jer nasilje silovitih begova i spahija raja nije mogla podnositi.«[58])

»Stanovništvo na tromeđi sačinjavali su Srbi. Oni su u ranije doba turske uprave (XVIII i XIX vijek) doseljavani na ovo tle iz starih raških zemalja. Njihova svijest izražavala se u srpskoj narodnoj tradiciji, osećanju povezanosti sa ostalim Srbima. Srpso seljaštvo, kao najbrojnije i potlačeno, bilo je raspoloženo za borbu. Glavna žarišta ovih ustanaka u Bosanskoj Krajini (»Crni Potoci«) i Posavini, kao i u Hercegovini (Nevesinje).«[59]) Sve ove elemente treba imati u vidu da bi se mogao shvatiti i razumeti

55. Veselin Masleša, Mlada Bosna, Beograd 1946, 42 u daljem V. Masleša, N.D;
56. Milorad Ekmečić, Ustanak u Bosni 1875—1878, Sarajevo 1973, 41 u daljem N.D;
57. Dr Vaso Čubrilović, Prvi srpski ustanak i Bosanski Srbi, Beograd 1939, 120
58. Đuro Dobrić, Ustanak u Crnim potocima, Šibenik 1937, 2
59. V. Masleša, N.D;, 42

razvoj događaja u Bosni i Hercegovini u XIX vijeku. Ako se gleda narod kao celina od Knina, Zrmanja, Popine i Srba, to je sve bio isti živalj, što je olakšavalo ustanicima da preko Austrougarske suve granice budu povezani sa svojim sunarodnicima u Lici i Dalmaciji i da od njih crpu pomoć u svakom pogledu, a u slučaju opasnosti da se kod njih sklanjaju i traže sigurnost. Tako su izbjeglice iz Bosanske Krajine mogle naći sklonište kod svoje braće, rođaka i prijatelja na teritoriji sjeverne Dalmacije i jugoistočne Like. Sva pogranična sela uz rijeku Butižnicu bila su tako naseljena da bi od dva brata, jedan je ostao na teritoriji Like, a drugi u Bosni. Kad je opasnost na turskoj strani, brat sa te teritorije sklanja se kod svoga brata na teritoriji Austrougarske i obratno. Samo je trebalo preći reku Butižnicu.[60]) Takva je situacija bila u svim selima uz Austrougarsko-tursku granicu od sela Strmice do sela Trubara ispod Uilica planine.

»Golubu Babiću u borbi protiv Turaka, kao starom hajduku i učesniku Doljanske bune, nije bilo teško raditi jer je imao jako raširene rodbinske i prijateljske veze na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije, a i naći ljude koji će ga pomoći; Prota Petar Petranović iz Plavna, Budisavljević iz Like, Pajo Omčikus, trgovac Desnica iz Obrovca, Aleksandar Katić iz Knina i Iilija Bilbija pomoći će mu u svemu. Već koncem avgusta bježe neki prvaci iz Bosanske krajine u Liku; tako pop Ivković iz Kestenovaca, popovi Ilija Bilbija, David Grubar i Pero Zorić iz manastira Rmanja, pričali su da se u narodu sprema ustanak. Tada su Turci spalili manastir Rmanju. Uskoro su počeli bježati i seljaci: neki preko granice u Liku, a neki izmakoše u planine. Počinju gorjeti begovi čardaci, običan znak da se sprema buna. Iz sela se povlače age i njihove subaše u sigurnije varoši. Ovo bežanje u Liku počelo je masovnije poslije ustanka na Kozari, koji je počeo 20 dana ranije nego u Crnim Potocima. Zato se Golub Babić i drugovi na početku zadovoljiše da pobune samo neka sela na granici Like i Dalmacije i stvore oslonac na bosanskom zemljištu, kako bi odatle proširili ustanak preko ostale Bosne. Suva granica i oslonac na nacionalno svjesno pogranično stanov-

60. Vladimir Đorđević, N.D; 51

ništvo u Lici i Dalmaciji, značili su mnogo za nadmoćnost ustanka. Golub Babić je to iskoristio i započeo pokret ne dizanjem naroda u Bosni, nego napadom iz Like i Dalmacije da bi razbio turski pogranični lanac pa onda tek podizao bunu.[61])

»Krupan istorijski značaj u ovom ustanku odigralo je hrvatsko stanovništvo oko Livna. Kasnije će se iz ovog kraja ustanicima pridružiti poznati vođa Fra Bono Brežnjak. On će na Prolog planini i okolnom području voditi znatnu četu, a postaće i vojvoda«.[62])

Sve ove činjenice govore da priprema i početak ustanka u BiH nisu bili spontan i neorganizovan pokret i bunt seljačkih masa, iako je bilo i stihijnosti i neorganizovanosti kao i u svakom ustanku, jer se on nije mogao razviti i tako dugo voditi na partizanski gerilski način.

2. Prikupljanje vođa ustanka i početak ustanka

»Glavni vođa ustanka bio je Golub Babić, rođen u Trubaru, blizu Tiškovca, 7. septembra 1824. godine. U mlađe svoje doba trgovao je blagom. Godine 1848, kada je u Ugarskoj buknula revolucija, vojevao je uz Stevu Knićanina i odlikovao se tada u više bojeva. 1851. vojevao je opet uz krajišnike protivu osmanske vlade. Učestvovao je u ustanku 1858. Posle se krije u šumi, a potom odlazi u Knin, pa dalje u Carigrad, a odatle se sa jednim Crnogorcem vrati u Srbiju. U ustanku 1858. ubijaju Turci njegovog brata Božu i uslijed toga zadruga Babića ostavi zemlju koju je obrađivala i preselili se u Pakrac. Odatle se, strahujući od austrougarske vlade, preseli 1864. u Srbiju u selo Stubline blizu Obrenovca. Tu je Golub živeo do ustanka 1875. Tada je prešao u Bosnu, gdje ga ustanici izaberu za glavnog vođu.[63])

Od početka osjećala se kriza osnovne političke koncepcije i samovolje Goluba Babića u ustanku. On se u ustanku osećao gospodar i nikom nije davao ispred sebe. »Socijalisti prvi od sviju pomišljaju na ustanak i polaze u pokret s ubjeđenjem da preko njega rade na ostvarivanju socijalistički načela u Bosni«.[63a])

61. Dr Vaso Čubrilović, Bosanski ustanak 1875—78, Beograd 1930, 84 u daljem, N.D;
62. Milorad Ekmečić, Ustanak u Bosni 1875—1878, Sar. 1960, 107, 108 u daljem M. Ekmečić N.D; str.
63. Ustanak u Bosni 1875—78. (građa za istoriju) N. Sad 1884, 131
63a. M. Ekmečić, Ustanak u Bosni, Sarajevo 1960, 202

Pored njih došlo je i drugih bosanskih emigranata naročito trgovaca ipopova, tako da su pogledi na ustanak i razlike među njima bile evidentne. Svi oni, bez obzira da li su pripadali socijalističkom pokretu, ili su se oslanjali na vladu u Srbiji, rade zajednički da ustanak organizuju i prošire.

»Pored njega glavna ličnost je Petar Uzelac. Njegova rečitost, bistrina obrazovanje i lukavost dobro su se slagali sa tvrdom prirodom glavnog vođe. Pored njih dvojice sva lica u upravi su trgovci«.[63b])

»Todor Sučević rodio se u Popini, Lika, 22. februara 1832. Otac mu se zvao Đuro, mati Sava. Školu je završio u Popini. Todorov otac skloni svog sina 1848. u Bosnu u selo Hrgar kod svog šurjaka da ne bi išao u vojsku. On je jedno vrijeme u Fakupskoj nahiji kupio porez desetak. Godine 1854. ponudi mu pop David Nenadović da otvori školu kod svoje kuće. 1858. godine Sučević sa popom Nenadovićem ode u Liku, a poslije u Dalmaciju i provede 7 mjeseci u zatočenju: 3 mjeseca u Kninu, a 4 mjeseca u manastiru Krka. Do 1865. živio je dosta bedno. Ali ga Bihaćka srpska opština izabere za svog učitelja i tu ostaje do ustanka 1875. godine. 18. septembra 1875. pridružio se četi Tiškovačkoj u kojoj je zauzeo važno mjesto i kao borac i sekretar glavnog vojvode Goluba Babića«.[64])

»Pukovnik Despotović rodio se u selu Ratkovu u Levču, u Srbiji; pri stupanju u vojnu službu bio je pisar u beogradskom okrugu. 1848. otide sa Knićaninom u Mađarsku. Za osobite zasluge u ratu postade kapetan, a po završetku mađarske revolucije pređe 1850. u Rusiju, gde se u vojničkoj vještini i marljivošću odlikovao i postao pukovnik. Od 1872—1876. živio je u penziji. Kad plane rat između Srbije i Turske, stane u vojnu službu srpsku. Od 1876. poslan je u Bosnu, u Tiškovac, za komandanta ustaničkih snaga«.[65])

Vid Miladinović rodio se u selu Suvaji blizu Petrovca. Kad mu je bilo 7 godina, umre mu otac. Posle očeve smrti nije dugo bio kod matere i braće, nego se digne u svijet gdje stupi u školu i tako dođe u Bihać, gdje ga tadašnji učitelj Todor Sučević i Srpska opština bihaćka besplatno prima. Kao

63b. Isto
64. Ustanak u Bosni 1875—1878. (građa za istoriju) N. Sad, 1884, 101
65. isto

dobar đak kasnije pređe u školu petrovačku. Poslije škole u Kostajnici godinu dana provede u službi. 1867. po preporuci ode u banjalučku bogosloviju i za 4 godine završi je sa vrlo dobrim uspehom. 1871. vrati se u Petrovac da nagovori Petrovčane da stvore školu čiji bi on bio učitelj. Udružio se sa Golubom Babićem bijući se hrabro sa Turcima u 29 bojeva. Knez Milan ga je odlikovao srebrnom medaljom III stepena«.[66])

»Četovođa Damjan Đurica (zvani Damuš) stanovao je u Duleru-Tiškovac, bio je jako imućan i viđen, imao je do hiljadu glava sitne stoke i 50 krupne. Imao je 4 brata. Brat mu Dane dobro se držao sa Turcima, a morao je najviše zato što je Damuš više puta znao, ponajviše po noći, napadati turske trgovce, a po danu bi radio u polju i time sebe prikrivao. Sve ovo nije Damušu pomoglo, te bi ipak dopao turskih tamnica, a tad bi Dane brzo hitao kadiji i potkupio ga punom okom dukata i tako Damušu spasao glavu. Poznavajući dobro Turke i znajući da s njima nema šale, Damuš i sva njegova porodica sa ostalim narodom iz Tiškovca preselili svoju čeljad u Strmicu na Grabu. Sad će Damuš otpočeti otvoreno da se tuče sa Turcima. Sve što bi zaplijenio, slao bi izbjeglicama u Crne Potoke, koji su oko Butižnice na samoj ličkoj i dalmatinskoj strani živjeli u zemunicama.[67]) U početku glavnu upravu sačinjavali su: vojvoda Golub Babić, Petar Uzelac, Ilija Bilbija i Todor Sučević«.[68])

»Ustanci pod komandom Goluba Babića već 15. septembra 1875. godine izvršili su jedan veoma smio napad na tursku karaulu u Tiškovcu. Iako ih je bilo manje nego Turaka, oni su imali uspjeha u napadu. Opkolili su karaulu i držali je u opsadi čitav dan, tako da su Turci tek pod zaštitom noći mogli da se izvuku probivši zid karaule prema istočnoj strani sa koje je vatra bila slabija. Pobjegli Turci unosili su paniku među svoje jedinice u garnizonima tvrdeći da ih je napalo 5.000 ustanika«.[69]) »Napadači zauzmu kulu i kad svanu 16. septembar, istaknu zastavu i podignu na oružje sva sela ispod Uilica planine. 16. septembra, žitelji Tiškovačke opštine prebacili su nejač i stoku u Liku i Dalmaciju, a za oružje sposobni ljudi ostaše u četi. Tko se nije htio boriti milom, morao je silom«.[70])

66. isto 132
67. Đuro Dobrić, N.D; 4, 5, 6, 8
68. Ustanak u Bosni, Građa za istoriju, N.D; 132
69. Zastava, izveštaj iz Knina, N. Sad, 1875. br. 132
70. Dr Vaso Čubrilović, N.D; 85

»Tek 17. septembra intervenirale su turske jedinice iz Grahova. One su nastupale ka osvojenoj karauli u Tiškovcu, ali su do nogu potučene od malog broja ustanika.[71]) Znajući da netko Drenovačkoj karauli u pomoć doći mora, zasjednu ustanici klance tiškovačke na koje je nasrtao Mejo Abdagić, bogati trgovac a siloviti Turčin, sa još 8 Turaka idući u Drenovac, Turci su bili na konjima, te kad zagrmiše zasjednuti klanci od pušaka, rastrkaše se konji kuda koji, ostavljajući lobanje svojih gospodara kraj potoka Tiškovaca. 19. pojure Turci ustanike niz Dugo Polje u nameri Tiškovac i druga sela zaposesti, ali ih ustanici dočekaju i povrate. Turci su na bojnom polju ostavili 65 mrtvih i ranjenih.[72]) V. Čubrilović piše: »Naredni dan, jedna četa Turaka pokušala je da osvoji kulu, ali je bila potučena i prema Grahovu odbačena. Pokušaj prodora u Bosnu nije uspio. Ali su se pobunila sela: Srb, Krčko, Brdo, Veliki i Mali Cvjetnić i Očijevo, a istog dana 19. septembra počela je buna kod manastira Rmanja. Za to vrijeme Golub Babić dobio je nešto oružja iz Austrije«.

»Turske jedinice koje su počele od Petrovca da intervenišu prešle su rijeku Unac i prikupile se u selu Trubar.[73]) Njima se pridružilo oko 200 vojnika iz susjednih mjesta. Kako su bili uplašeni, oni su sa sobom vodili veliki broj mirnih stanovnika, smatrajući da će time izbjeći usputne napade ustanika. Iz Trubara su krenuli ka Tiškovcu, gdje se spremao da ih sačeka Golub Babić sa 50 ustanika. Njegova četa je iz zasjede u Tiškovcu ubila veliki broj turskih vojnika i razbila turske čete koje su se u neredu povlačile prema Trubaru. U ovoj borbi Turci su ranili Milu Babića u ruku i ubili nekog Jošića. Ovaj poraz još više je uplašio Turke, pa su zato poslali kurire u Petrovac, tražeći najhitnije pomoć. Kad su dobili pojačanje, oni su krenuli u sela sa lijeve strane rijeke Unac paleći, ubijajući i pljačkajući. Ali se nisu kretali lako. Ustanici su na nekoliko mjesta iz zasjede davali otpor daleko brojnijem neprijatelju. Zahvaljujući svojoj brojnoj nadmoćnosti, turske jedinice su nadirale prema Tiškovcu i granici. »Golubova četa bila je narasla na 250 ustanika, a neprijatelja je bilo nekoliko hiljada. No i pored toga, turska komanda je osjećala da njene jedinice drže tu teritoriju samo dok su u prolazu, jer su se ponovo iza njih javljale čete Goluba

71. isto
72. Zastava, Izveštaj iz Knina, N. Sad 1875, br. 132
73. V. Čubrilović, N.D; 86

Babića i drugih. Zato je odlučila da prebaci jače turske jedinice u blizini žarišta ustanka i da ih garnizonira u mjestima koja bi bila najpogodnija za vođenje borbe u toku slijedeće zime. Najjače posade su poslane u Drvar i Grahovo. Turske jedinice bile su jedno kraće vreme i u Kulen-Vakufu i Trubaru.«[74])

»Turci 30. septembra navale preko Stožišta iz sela Dulera na Tiškovac, sedište ustanika, obično zvani Crni Potoci. Golub ih nije mogao suzbiti i oni popale selo pod Uilica planinom, ali zato ih dočeka kod samog Sedla 1. oktobra 1875. i bijući se otprati ih uz Butižnicu: tada su Turci prodrli prema Cvijetniću«.[75])

»Na Mitrov dan 1875. dođe Golub sa četom od 400 drugova na Zaselak, više grada. Istom što su počeli ručak gotoviti, a evo Turaka, što je u Grahovu bilo kao, posada, udari na njih. No oni se brzo priberu te se pobiju sa Turcima, a poslije kratkog boja Turci pobjegnu natrag na Stožišta. Pošto je bila velika magla, ustanici se povrate. U ovom boju poginulo je 8 Turaka, a bilo je i nekoliko ranjenih. Od ustanika jedan je poginuo i nekoliko ranjenih.«[76])

»Iz logora kod Tiškovca krajem oktobra konstatuje dopisnik da stanje nije loše. Na okupu ima 5 — 600, a četa, kad ustreba, na 1.000 i još više poraste, jer dobrovoljci iz Like na poziv za pomoć pritiču. Jaka zima spreči veće borbe. Turska vojska prezimi na Grahovu, Drvaru a ustanici su bili gospodari pod Uilicom.«[77])

Narodni ustanak 1875. na ovom području prerastao je u dugotrajnu oslobodilačku borbu. Ovo je prvi narodni ustanak u Bosni u kojem učestvuje građanska klasa (trgovci, popovi, učitelji, zanatlije). I ne samo to, oni u ustanku postaju glavni organizatori borbe i starješine ustaničkih jedinica. Tako se na ovoj našoj tromeđi završila 1875, prva godina bosanskog ustanka.

3. Razvoj događaja na tromeđi 1876. i 1877. godine

Za razvoj događaja na tromeđi važno je spomenuti i neka mjesta u Crnim Potocima, značajna i u narodu opričana. Na primer **Sedlo**, komandno mesto ustanika. Od njega ide put uz

74. Bune i ustanci u Bosni i Hercegovini u XIX veku (grupa pisaca, VII, Beograd, 1952. 124 (u daljem. Bune i ustanci, N.D;)
75. Dr Vaso Čubrilović, N.D; 86
76. Zastava, izveštaj zi Knina, N. Sad, 1875. br. 132
77. Ustanak u Bosni (Građa za istoriju), N.D; 118, 129, 152, 165, 187, 188

Crne Potoke ka Raštelima u jednom pravcu, a u drugom preko Hasanovače ka Štitu i Razvršju na Austrijsku teritoriju. Od Drenovca izlazi na Sedlo bolji put, a iz Tiškovca od Zavođana lošiji. Sa Sedla se može posmatrati cela teritorija ustanička u Tiškovcu.

Generalova bukva nalazila se na prostoru između Sedla i prve okuke puta za Crne Potoke. Po pričanju, tu su bila vješala za one kojima je suđeno zbog izdaje. Tu je još i **Barutana.** Po pričanju Jovana Jarića Čokota, koji je za vrijeme ustanka imao oko 65 godina. Barutana je bila u sadašnjoj kući Vasiljevoj, jer je pri kopanju temelja 1924. godine tu nađeno dosta baruta, fišeka i balota od olova.

Carinarnica se nalazila na dalmatinskoj strani kod Savića stanova na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije. Tu se, po pričanju starih Tiškovčana, vršila razmjena dobara između Ličana, Dalmatinaca i Bosanaca. Stari Đuro Kamber kaže; da granica Bosne nije izlazila do carinarnice, nego da se zadržavala na oko 100 metara od nje na istok. Kažu da su, kako bi mogli izaći do carinarnice, taj deo Bosanci kupili od Dalmatinaca za dva konja i tako je Bosna izišla na Raštele.

Krecine metreze nazivaju se po četovođi Kreci, a to je prostor između Drenovačkog groblja i Sedla iznad Dajičića kuća.

U Tiškovcu Turci su imali svoju karaulu kod **Mutljajca,** a Austrougarska svoju **Poštarinu** u S. Drenovcu na desnoj obali rijeke Butižnice.

U Grabu, u Strmici, Austro-Ugarska je izgradila **carinarnicu** a ujedno i tržište za bosansko blago i proizvode, u tom cilju i u tu svrhu izgradila je dobru cestu od 18 km od Knina do Graba 1848. Izgrađena je za godinu dana. Iste godine otpočela je na Grabu živa trgovina i promet.

»Početkom 1876, u Tikšovac je iz Petrovca stigao Vid Milanović, izveo ga je Turčin Šaban i omogućio mu da pobegne u Tiškovac ustanicima. On kaže: »Tako smo se nas nekoliko iskupili u Trubaru, Petar Atlagić, Pero Kreco, Trifun Sipak, Savo Karan, Simo Milanović i ja pošavši niz Tiškovac, naiđemo u Gornjem Tiškovcu na Milendžu Babića sa nekoliko drugova na straži. Pozdravimo se s njim. On nas zapita: ‚Kuda ćete vi, junaci?' Kažem ja da smo se i mi podigli da bijemo Turke i narod na oružje podižemo i želimo ići Golubu Babiću dolje u Crne Potoke. Odatle odemo niz Tiškovac u Drenovac, gdje je bio stan, nađemo

Goluba i ostale prvake: popa Iliju Bilbiju, Todora Sučevića, Acu Radosavljevića, Stevu Marinkovića, Đoku Despotovića, Tanasija Smiljanića, popa Davida Grubora i Stevu Kostića. Tu nas lijepo primi vojvoda Golub i ostalo društvo. Sutradan odemo gore u Crni Potok, gdje je bilo nešto koliba u kojima bješe 150 ljudi. Pošto sve ovo razgledasmo, vratimo se u Drenovac. Nije prošlo ni 10 dana kako je Milanović stigao u Tiškovac, ali za njim povru momci svaki dan sve više i više nemamo mjesta u Drenovcu i u Crnim Potocima.«[78]) Onda vojvoda Golub naredi da Stevo Kostić i Milanović sa 120 momaka pređu u Duler (selo na domaku Stožišta), odakle su stanovnici izbjegli od Turaka, a kuće koje nisu izgorjele, ostale su prazne.[78a]) Početkom februara nastani se ovdje Milanović. Ali kako su Turci tada stajali na Grahovu i hodali po Stožištima, to je on morao pažljivo čuvati stražu i ne prođe ni nekoliko dana, jednog jutra straža javi da je turska izvidnica od 20 momaka više Dulera pošla prema ustanicima. Onda Vid Milanović i Stevo Kostić brže-bolje podignu društvo i pođu da bi izvidnicu tursku pobili, ali ih Turci opaze i pobjegnu, a ustanici za njima preko Stožišta na domaku Palanke, gdje je turska vojska stajala. Tu smo se tukli njih 400, a nas oko 100. Boj je započeo oko podne i trajao sve do noći. Pred samu noć stigla mi je pomoć, pop David Grubor sa nekoliko druga. Tu sam prvi put opalio pušku protiv Turaka. Turci su imali 20 mrtvih a mi jednog po imenu Dane Đekić. Osobito su se odlikovali u ovoj borbi: Niko Buro, Đuro Kovačević, Vasilj Marić i Pero Banjac. Kada je pala noć, vratio sam se sa četom i sretnemo se sa Golubom Babićem, Petrom Uzelcem i Acom Radosavljevićem. Oni su čuli da smo se mi pobili. Kazujući im kako je bilo, dođemo u Duler u svoje stanove, a Golub se vratio opet u Drenovac. Dok sam ja bio u Duleru s četom, Turci nisu nad Duler nadvirivali. Posle je pop David Grubor sa svojom četom došao bliže k meni, pod planinu Uilicu.«[79])

U toku zime, turske jedinice su se utvrđivale u svojim garnizonima i vrlo rijetko vršile iz njih ispade ograničavajući se samo na osiguranje i izviđanje. Ustaničke čete su se ponovo okupile u Tiškovcu, ali nisu preduzimale napade na jače turske gar-

78. Ustanak u Bosni (Građa za istoriju), N. D; 118, 129, 152, 165
78a. M. Ekmečić, N.D; 200
79. Bune i ustanci, N.D; 187, 188

nizone. Svoju aktivnost svele su uglavnom na povremeno napadanje turskih transportnih i izviđačkih jedinica. Zato u toku zime nije bilo većih sukoba.

Već 1875—1876. javlja se jako ustaničko žarište u Crnim Potocima sa dobro organizovanim vezama, s našim simpatizerima u Austriji preko suve granice. Glavno skupljalište čete oko Crnih Potoka bilo je u Crnom Potoku. Tu su ustanici imali utvrđene položaje, u koje su se povlačili kad ih Turci nateraju; tu su bila stovarišta oružja, hrane i džebane; tu su boravili glavni zapovjednik i čuvani zarobljenici. Broj ustanika se povećavao i smanjivao prema razvoju situacije. Uređene čete bilo je vojničko, s četovođama, stotinašima i desetarima načelu, nad svima u Crnim Potocima bio je puk. Despotović i Golub Babić.

»Područje Crnih Potoka bilo je u to vrijeme značajno zbog operativnog povezivanja sa sjevero-bosanskim i hercegovačkim područjem. Postojanošću svoje oružane borbe uticalo je na stabilnost i trajnost oslobodilačkog rata u BiH, a služilo je i za oslonac i prihvat ustaničkih snaga koje su se djelimično povlačile u Hercegovinu, Podgrmeč i Baniju. Ovu slobodnu teritoriju nazivali su Bosnom ili »Malom Bosanskom Državom«.[80]) Poslije prvih oružanih akcija formirani su odbori za pomoć ustanku. Neposredni dodir sa ustanicima imali su odbori bliže bosanske granice, na čelu sa glavnim odborom. Za jugozapadnu Bosnu povjerenik je bio Ilija Bilbija, koji se nalazio u Strmici i održavao vezu između ustanika i Odbora u Kninu. Ovaj Odbor naročito je bio aktivan u prikupljanju i prebacivanju oružja i municije ustanicima u Crnim Potocima. Materijalna pomoć od strane odbora iz Knina bila je za čitavo vrijeme obezbijeđena iako je bila nedovoljna, što je olakšavalo boravak na ovoj teritoriji. Široka mreža povjerenika i mjesnih odbora duž graničnog prostora u Hrvatskoj pružili su dragocenu pomoć ustanku. Za Crne Potoke slat je ratni materijal najpre u Trst, brodovlasniku Jovi Miloviću. On ga je upućivao u Šibenik ili Split, a odatle je išo u Knin Aleksandru Katiću, ali najviše u Obrovac trgovcu Vladimiru Desnici.

»Iz Obrovca su ustanici krijući odnosili oružje u Crne Potoke. Ovo oružje krijumčareno je iz vojnih slagališta, trgovci su

80. M. Trnjaković, N.D; 254

ga rastavljeno slali po delovima, a ustanici su ga sami sklapali. Najduže se održavaju odbori za pomoć ustanicima u Sjevernoj Dalmaciji, osobito kninski radi veze sa Crnim Potocima.

Glavni odbor bosanskih ustanika za oslobođenje bio je vezan za glavni odbor u Beogradu. Na ovom području bile su tendencije samostalne bosanske državnosti, bez obzira na pojedina kolebanja. Tadašnja srpska vlada je pokušavala da se koristi tom vezom i pojača svoj uticaj na ustanike, težeći da sprovede politiku svojih interesa.«[81])

»Ideje Vase Pelagića se osećaju u ‚ustaničkom proglasu narodnih prava' (objavljenom u Tiškovcu, februara 1876), u kome se zahtjeva ‚istinsko oslobođenje' Bosne i sprovođenje temeljitih ekonomsko-socijalnih reformi: da se zemlja ravnopravno podijeli narodu, ‚onome ko je kadar' da je sam svojom rukom obrađuje. Pelagić je smatrao da kao niže organe vlasti treba izabrati ‚opštinske samouprave' u kojima se prema volji naroda biraju i nagrađuju upravni i prosvjetni organi, Najviši organ vlasti, prema njemu, trebalo bi da budu narodne skupštine, čije poslanike ‚narod sam bira'. Taj program je Pelagić smatrao samo početkom, jer najnaprednija nauka ište daleko savršeniji osnov društvenog uređenja.«[82])

U toku zime 1875/76. smanjio se broj ustanika i njihovih akcija. Mnogi ustanici su se pozabavili snabdjevanjem svojih porodica, naročito u pogledu ishrane, jer je ona bila najveći problem, pa su napuštali svoje jedinice uz obećanje da će se ponovo vratiti. Tako je u toku zime ostalo pod komandom Goluba Babića samo 150 ustanika, razmeštenih po kolibama u Crnim Potocima. To je bila po broju najjača jedinica u okolini Banja-Luke, Gradiške, Motajice, Bos. Novog, Krupe, Prijedora, a prema jugu bile su manje grupe koje, takođe, do proleća 1876. nisu preduzimale veće akcije. Najorganizovanije se razvio ustanički rad u Crnim Potocima. »Taj prostor bio je očišćen od turskih jedinica i osiguravan sa 150 dobro naoružanih ustanika. Narod u selima i u gradovima znao je za to, i mnogi su pravili planove da se probiju kroz turske posade kako bi došli na slobodnu teritoriju. Dobrom broju to je i pošlo za rukom, čak i građanima u čijim mjestima su bili jači turski garnizoni. Ima primjera da su Srbima

81. Dr Vaso Čubrilović, N.D; 393, 385. Bune i ustanci, N.D; 121—125
82. isto delo

u prebacivanju ustanicima pomagali i Muslimani. Baš u tim najtežim časovima dolazilo je, iako ne masovnije, do takvog zbližanja između Srba i Muslimana, da su jedni drugima povjeravali i takve planove što bi ih, u slučaju otkrivanja, stalo glave. Bilo je i pojedinih ustaničkih vođa (Vid Milanović i dr.) koji su izbjegli iz garnizona zahvaljujući Muslimanima, koji su ih pod životnom opasnošću vodili kroz turske straže.« Golub Babić je nabavio dvije stotine ostraguša i municije. Organizovano je bilo i prikupljanje baruta i olova i pravljenje municije. Tada su nabavljena i dva mala topa slaba kvaliteta, ali dobra za podizanje morala ustanika, i tu su se oni podijelili u dvije čete: četu Milandže Babića i četu Vida Milanovića, koja je uz Goluba Babića kao garda bila.[83])

»Poslije toga ustaničko vođstvo jugozapadne Bosne okupilo se u Crnim Potocima da odluči o daljim akcijama. Pored Goluba Babića bili su: Vid Milanović, Todor Sučević, Ilija Bilbija, Aca Radosavljević, Stevo Marinković, Đoka Despotović, Tanasije Smiljanić, pop David Grubor, Milendža Babić i Stevo Kostić. Bilo je raznih prijedloga: jedni su smatrali da treba napasti na Grahovo, a drugi da napad treba voditi prema Uncu itd. Golub Babić je bio protiv prijedloga da se napadne Grahovo. Takvo gledište bilo je opravdano. Tu se nalazila jaka posada, tako da nije bilo izgleda na uspjeh.« Složili su se da se napadne Unac, a prema Grahovu da se postavi obezbeđenje. 27. marta formirano je 5 četa i još prije polaska iz Crnih Potoka, Babić je izdao naređenje brojno najslabijoj četi da ostane na tom prostoru i štiti glavninu od turskih jedinica, koje su se nalazile u Grahovu.«[84])

»27. marta uveče po naređenju Babića, krenula je iz Trubara četa pod komandom Milendže Babića da pređe rijeku Unac i posedne Crvljivicu. Ostale čete su bile određene za napad na Unac. One su 28. marta došle na vidik Unca i skrivene čitav dan osmatrale turske položaje, što im je pomoglo da vide pravce nastupanja. Golub Babić je formirao tri kolone za napad. Srednja kolona bila je najjača, sastavljena od biranih boraca a bila je ojačana i sa dva topa. U toku noći 28/29. marta sve tri kolone morale su stići na položaje. 29. marta ustanici su napali sa svih strana i Turci su se branili 35 časova, ali videći da su ustanici odlučni u napadu, počeli su da odstupaju iz Unca i na kraju

83. Bune i ustanci u BiH u XIX veku, N.D; 125, 126, 127
84. isto

odstupanje je pretvoreno u bekstvo prema Petrovcu. Golub Babić se sa svojim jedinicama vratio u Unac i tamo zatekao veliki plen: 150 ostraguša, veliku količinu druge municije i hrane itd., što je podijeljeno vojnicima i novim dobrovoljcima koji su stalno pridolazili. Kud su prolazile ustaničke čete, narod ih je oduševljeno dočekivao i masovno prihvatao. Ovom pobjedom ustanici su postigli dvojak cilj: dokopali su se punih begovskih čardaka u unačkoj dolini sa dosta džebane i, što je još važnije, ustanak se proširio na sve okolne krajeve.«[85])

»Posle napada na Unac Golub Babić je formirao neku vrstu štaba, koji je dobio ime Glavna uprava i bio smešten u selu Pećima a počeo odmah da funkcioniše.«[86]) Time je bila obezbeđena koordinacija oružanih akcija na jednom širem prostoru. To je bio još jedan korak napred u razvoju organizacije komandovanja. Naređenja glavne uprave bila su autoritativna, i potčinjeni su ih morali bezuslovno izvršavati. Čete su dobile dva dana odmora. Slobodna teritorija bila je mnogo proširena, pa ju je trebalo braniti. Dalji raspored snaga bio je sledeći: najjače snage su poslate da zaobiđu garnizon Grahovo, druge prema Livnu, a treće prema Glamoču. U ovom pohodu ustanici su imali velikog uspjeha. Turci su bježali ka Livnu, a četama su se pridružili novi borci. Međutim, u četi Pere Kreca oslabila je disciplina te je došlo do njenog rasula. Dvije manje čete upućene su prema Bos. Petrovcu, a druge dvije da obezbjede pravac od Bjelaja do Kulen-Vakufa. Jedan vod je ostao u Uncu da čuva magacine.

»Ustaničke čete su se početkom aprila pojavljivale i u drugim krajevima: između Vrbasa i Bosne, pa između Une i Vrbasa, na Grmeču, Kozari, Prosari, Matajici, Vučjaku itd. Turci su se uplašili da se ustanak ne razvije kao prošle godine, pa su zbog toga tražili pojačanje i istovremeno vršili mobilizaciju.«[87])

»Početkom aprila 1876. 22 čete redovne turske vojske iz Krajine, Jajca i Glamoča napadale su na Unac. Upravo se Golub Babić spremao da udari na Grahovo. Međutim, nastupanje turske vojske od Livna pod komandom Ali-paše, ulazak u Grahovo uslovilo je odstupanje ustanka ka Crnim Potocima i slamanje njihovog otpora. Oskudica u ratnoj spremi, iskusnom vođstvu,

85. isto delo, 132
86. M. Ekmečić, N.D; 200, 201
87. Bune i ustanci, N.D; 133, 134, 135

onemogućila je svaki trajni uspjeh. U ovim brdima najviše su se istakle čete iz Crnih Potoka. »Oslanjajući se na zgodno zemljište na Tromeđi pod Uilicom, Golub Babić i drugovi ne samo da su se pobunili nego su za neko vrijeme očistili od Turaka veliki dio jugozapadne Bosne. U njihovim rukama bio je komad zemlje od Kulen-Vakufa preko Bjelaja, Petrovca, Tičeva i Livanjskog polja do dalmatinske granice. Oni su se gotovo jedini spasli od opšteg sloma koji je ustanak pretrpio u prvoj polovini aprila.«[88])

»Proširenju ustanika prema jugu najviše je smetao garnizon Grahovo i 2. avgusta ustanici su izvršili napad na turske položaje koji su bili prilično utvrđeni. Iako je u početku jurišem zauzet glavni položaj (crkva iznad grada, takođe dobro utvrđena), napad je nastavljen i 3 avgusta. Ustanici nisu imali dovoljno svježih snaga da okončaju osvajanje, pa je 4. avgusta napad sveden na puškaranje. Ovaj garnizon spasile su jedinice iz Glamoča koje su mu pošle u pomoć, spojile se sa njim i u noći 6/7. avgusta zajednički se povukle prema Glamoču i Livnu. Ustanici su ušli u Grahovo i krenuli prema Livnu i Glamoču, gdje ih je narod dočekao masovno stupajući u njihove jedinice. Od Goluba Babića odvojio se Kreco i pokušao se pridružiti Petru Mrkonjiću. Drugi razdor bio je daleko značajniji. To je razdor između odbornika iz Knina i Petra Uzelca.«[88a]) U to vrijeme iz Srbije je stigao pukovnik Mileta Despotović, koga je srpska vlada poslala za komandanta smatrajući da će kao vojnik pomoći u složenijim akcijama i učvrstiti vezu sa Srbijom. Despotović je skupio ustaničke jedinice i izveo napad na Petrovac, ali bez uspjeha. U napadu na Odžak, Despotović je učinio osnovnu grešku što je pozvao Turke da polože oružje i na taj način im stavio na znanje da će ih napasti. Turci su se pripremili za odbranu i ustanici su sa dosta muke i gubitaka zauzeli Odžak. Ustanici su iste noći pošli za turskim jedinicama napadajući ih usput, a kasnije i u samom Glamoču, ali su naišli na čvrstu odbranu. Od toga napada su odustali i preneli dejstvo prema sjeveru.«[89]) Uslijed neprekidnih borbi ustanici su imali i gubitaka, od kojih veći broj ranjenih koje je trebalo lečiti, a to je bilo najsigurnije van turskog domašaja. U tom cilju Despotović javi Milanu Kostiću da uzme u Kninu

88. Dr Vaso Čubrilović, N.D; 153, 154
88a. Isto delo
89. Bune i ustaici u BiH u XIX veku, N.D; 140

kuću za ranjenike. Već na dalmatinskoj strani behu ustanici slobodniji. Kotarski upravitelj u Kninu, Bulat, čovjek dobar, gledao je mnogo stvari ustanicima kroz prste i tako Kostić uzme kuću, koja se zvala ustanička bolnica. Ranjenici iz Srba nisu se nosili u tu bolnicu, nego ostajali da ih vida čestiti Grzelić.

»Ustanički vođi u Bosni bili su u to vrijeme na velikoj muci. Srpska vlada je gledala svoje interese i nije pokazivala nikakvu želju da podrži ustanak. Šta više, vlada u Beogradu smatrala je da je ustanak u Bosni štetan po nacionalne interese i pokušavala da izbjegli narod vrati kućama. Izgledi za drugu pomoć sa strane bili su slabi. Izbjegli narod u Austriji lomio se neko vrijeme, da li da se smiri i vrati kućama, ili da ostane u Austriji i nastavi četovanje. »Poslije završetka srpsko-turskog rata povratilo se iz Srbije nekoliko hiljada dobrovoljaca. Prepušteni sami sebi, bez sredstava za opstanak, progonjeni od austrijskih činovnika, priključuju se starim drugovima upadom u Bosnu u želji da nastave četovanje po njenim planinama.«[90])

Pod utjecajem agenata beogradske vlade i povjerljivih ljudi kneza Milana, jedna grupa ustaničkih četovođa proglasila je već 2. jula 1876. ujedinjenje Bosne sa Srbijom i izdala proglas naroda bosanskog. Ovo jednostrano centralističko rješenje bosanskog pitanja izazvalo je nezadovoljstvo ne samo kod bosanskih Hrvata, nego i kod jednog dijela Srba, a naročito u redovima pojedinih vođa i grupa socijalista. Pojedini socijalisti su bili za samostalnu bosansku državu. Evo što su u to vrijeme pjevali dobrovoljci koji su se po povratku iz Srbije priključili ustanicima:

»Gospoda su prevaranti,
a trgovci liferanti,
činovnici na stanici,
a seljaci na granici,
krvcu liju, Turke biju
da gospoda gospoduju,
žena, djeca da gladuju,
a vlasnici da blaguju«.

»Dobrovoljci su ovu pjesmu preneli iz Srbije u Bosnu i ova arija je odjekivala po slobodnim bosanskim planinama.«[91])

90. Dr Vaso Čubrilović, N.D; 265, 266
91. Vaso Pelagić, Ustanak u Bosni 1875—1878, N. Sad 1953, 46, 63

»Glavni vođa svih četa je Despotović, a zamenik vojvoda Golub Babić, koji je ranije bio glavni vođa. Ustanička sila sastoji se iz 12 četa koje su brojno podjednake.

Aleksandar Jakšić, rodom iz Nevesinja, upravlja četom od 400 ljudi iz Pljevalja i Livanjskog polja.

Milojko Trkulja i Damuš Đurica, prvi rodom iz Bos. Grahova, a drugi iz Tiškovca, upravljaju sa 450 momaka iz Tiškovca i Grahova.

Vid Milanović iz Petrovca, Bosna, ima 500 ljudi iz okoline Petrovca.

Trivo Amelica, rodom iz Gornjeg Unca, ima 450 ljudi iz doline unačke, najviše pandura, »četa važna i mudra«.

Niko Bundalo iz Novoga ima četu od 400 ljudi.

Pop Karan iz Jarenice u Bosni, ima četu od 400 ljudi, bio je zatočen od Turaka u Maloj Aziji i odatle je na čudesan način pobjegao. Kod njega su sve intelektualci iz cijele Bosne.

Božidar Kreco, trgovac iz Bišća, vodi četu od 300 ljudi, imaju puške kremenjače i nisu za važnije ekspedicije.

Simo Čavka, rodom od Petrovca, sa četom od 150 ljudi na Kozari priključuje se povremeno Despotoviću.

Petar Babić, brat vojvode Goluba, skupio je četu od 100 ljudi na Kozari i priključio se Despotoviću.

Stevan Marinković, rodom iz Austrijske vojničke krajine, sa svojih 20 godina upravlja četom od 500 momaka — Bošnjaka. U četi postoje najbolji red i disciplina.«[92])

Tako je od jeseni 1876. vladalo primirje, čete su zimovale po svojim zimovnicama i na proljeće se spremala da nastave četovanje.

Plan ustanka za tu godinu bio je: okupiti oko sebe sve čete iz Bosanske krajine i započeti sa sistematskom navalom na turske gradove.

»Najteži udarac ustanka u početku 1877. zadao je tajni Austrougarsko-ruski ugovor (15. januara 1877.) po kome je Austro-

92. Zastava o ustanku u Bosni saopštava, N. Sad 1876 br. 160

ugarska dobila saglasnost Rusije da okupira Bosnu i Hercegovinu. Poslije sklapanja cvog ugovora, Austrougarska je prema ustanku zauzela otvoreno neprijateljski stav, tako da je u saradnji sa Turcima počela raditi na tome da ga potpuno uguši. Ni do tada Austrougarskoj nije bilo u interesu da ustanak ojača, pogotovu ne zato što je ustaničkim četama rukovodio oficir iz Srbije, a poslije sklapanja tajnog ugovora, ustanak je mogao još više smetati jer se Austrougarska bojala otpora ustanika kad dođe do okupacije. U sjevernoj Bosni ustanak je počeo da jenjava, ali je narod želio da se bori. Kada su se počeli vraćati dobrovoljci iz Srbije, od njih se u februaru 1877. formiralo nekoliko ustaničkih četa. Uz njihovu podršku oživjele su i manje ustaničke čete na planinama Kozari, Prosari i Vučjaku.«[93])

Zbog toga je i plan pukovnika Despotovića bio da preko zime koncentriše sve ustaničke čete na slobodnoj teritoriji oko Crnih Potoka i da na proleće odatle počne napadati gradove i veća naselja. Turci su koristili primirje za pripremanje svojih jedinica za potpuno uništenje ustanika i ustaničkih četa na teritoriji Crnih Potoka, jer su sve čete bile brojno jake (bilo je oko 3000 ustanika) i predstavljale su glavnu snagu bosanskih ustanika. Glavno im je bilo rasterati čete iz Crnih Potoka.[94]) Protiv četa u Crnim Potocima određen je da ide Ismet-paša Uzunović sa jednom divizijom. Sve će biti uzalud ako austrijske vlasti zatvore granicu, pošto bi se proterani ustanici ponovo vratili sa austrijske teritorije.

Kao odgovor na ponudu austrijskog generalnog konzula, upitao ga je Hazif-paša kako misli njegova država pomoći Turskoj da se rasture čete u Crnim Potocima. »Šta će preduzeti da se ove čete jednom proterane ne vrate više«?[95]) Todorović mu je odgovorio da su se ustanici smjestili najviše oko Grahova i da se protjeraju odatle, trebalo bi da otomanske vlasti upute jedan odred vojske protiv njih.* I ovdje je došlo do sporazuma.

Po izveštaju iz Sarajeva, saopštio je Andraši* namjesniku Dalmacije i zapovjedniku vojne granice želju Turaka da se pojačaju straže na granici jer Turci namjeravaju izvršiti napad na ustanike.

93. Bune i ustanci u BiH u XIX veku, N.D; 141
94. isto delo, 142
95. isto delo
* Todorović, Austriski generalni konzul
* Andraši, ministar spoljnih poslova

Polovinom aprila nalazio se Ismet-paša sa vojskom u Livnu i 30. aprila krenuo je prema Grahovu. Ispred Turaka ustanici su se povukli bez boja i očekivali ga u Crnim Potocima, na Sedlu. Ušao je Ismet u Grahovo, spustio se ka Crnim Potocima, ali Turci na Sedlo nisu napadali, nego su produžili ka Uncu i Petrovcu. U Sarajevo su javili da ustanike nisu videli i da su svi iz Tiškovca odmah pobjegli.[96])

»Neki dan posle toga ustanici su spalili turska sela na Čelebiću, kod Glamoča turska vojska se uz mnogo gubitaka zatvorila, glavna kula opkoljena, neki Turci se predadoše, njihove kuće su netaknute. Ustanika mrtvih 10, ranjenih 17, među prvima je mladi junak Tanasije Smiljanić. Plena: 1000 goveda, 3000 ovaca. Situacija kod naroda tromeđe u prvoj polovini 1877. g. nije bilo ništa što bi se moglo okarakterisati kao dobro, glad, izbjeglica i po svim pitanjima opšta nezbrinutost«.[97]

Odmah po turskom odlasku ustaničke čete su ponovo prodrle u unutrašnjost Bosne i, koncentrišući se na važnije komunikacije po celoj jugozapadnoj Bosni, napadale su sela i gradove.

»U isto vreme austrijske vlasti, 1876. svjesne svojih neposrednih zadataka u Bosni, vrše popis za povratak izbjeglica, čak silom i pretnjama koji se budu nećkali. Despotovićeve odrede bečko Ministarstvo unutrašnjih poslova naziva bandom. Ali inostrani prilozi upućeni u Dalmaciju kao pomoć bosanskim izbjeglicama i dalje su dolazili i to dobrim dijelom od naših iseljenika nastanjenih u Sjevernoj i Južnoj Americi, Novom Zelandu i Kanadi, zatim od drugih slovenskih naroda, Čeha naročito, zajedno sa našim praškim studentima, od Rusa, Italijana i Francuza.«[98])

U predvečerje odlučujuće borbe u početku prve polovine 1877. godine, na tromeđi je bilo dosta teško stanje; glad, izbjeglice, ranjenici preplavili su Dalmaciju i Liku. Odbori za pomoć ustanicima, izbjeglicama, ranjenicima funkcionišu i donekle olakšavaju ovo stanje.

96. V. Čubrilović, N.D; 268. 269
97. Zastava, Brzojavno iz Knina, N. Sad, 1877, br. 104
98. Ilija Kecmanović, položaj izbeglica, knj. 70, Sarajevo 1977, 200, 201
Julija Grabovac, Dalmacija prema ustanku, Zadar 1975, 282—306

»U Zadru je postojao i funkcionisao glavni štab za pomaganje ustanicima, za prikupljanje i odašiljanje na poprište borbe oružja i municije, za primanje i odašiljanje gdje treba domaćih i stranih dobrovoljaca, za finansije itd. Doprinelo je dobrom raspoloženju prema ustanicima i svest da Dalmaciji bez Bosne nema pravog života i da to nisu dvije nego jedna zemlja«.[99])

»Odbori u Zagrebu, Osijeku, Zadru i Dubrovniku, sastavljeni gotovo od samih Hrvata, učinili su mnogo za ustaničke čete, skupljajući priloge i šaljući im hranu, odijela, oružje i džebanu. Hrvatsko stanovništvo u Hrvatskoj i Dalmaciji, iako često i samo siromašno, pomoglo je izbjeglice gdje god je moglo: djelilo se njima svoje tijesne stanove i na sve načine gledalo da im olakša bijedni izbjeglički život. Graničari Hrvati, kao i Srbi, pomagali su ustanicima pri prijelazu granice, prijenosu oružja i skrivanju od žandarma i vojske. Gdje su hrvatske čete bile na straži, ustanici su mogli mirno i bez smetnji ići preko granice.«[100])

Pri odboru u Kninu, odbornici su bili neobično požrtvovani. Mile Katić, kasnije općinski načelnik, skoro je svoje imanje predao za ustanike, a Petar Boglić, apotekar, i njegova supruga Jovanka, osnovaće bolnicu za ranjene i bolesne ustanike, koji su u sve većem broju dopremani u Knin. Oni su ih besplatno liječili i lijekove im davali. Odbornik i posjednik Pave Fumiš ustupio je za bolnicu svoju kuću van Knina. Bilo je slučajeva kada je bolnica bila prepuna ranjenih i bolesnih.[101])

4. Odlučujući boj 1887. u Crnim Potocima

Kada je osigurao saradnju austrougarske pogranične vlasti, Ismet-paša je sa 20.000 dobro naoružanih vojnika preduzeo ponovo napad u pravcu Grahova i Crnih Potoka. 29. jula sa trupama je stigao u Livno, odakle je 31. krenuo prema Grahovu uništavajući usput sve ono što bi ustanicima bilo od koristi. U isto vrijeme njemu je od Bihaća išao u susret Halil-beg sa jednim taborom nizama i s krajiškim bašibozlucima. Ispred nadmoćnijeg neprijatelja ustaničke čete morale su se povlačiti prema Crnim Potocima, ostavljajući na Stožištima samo manju zasjedu. Njihova namjera je bila, kao i ranije, da dočekaju tursku vojsku na Sedlu.

99. isto
100. Vaso Pelagić, N.D; 159
101. Đuro Dobrić, N.D; 10

Radi toga su svoje položaje dobro utvrdili, iskopavši uz to i trinaest stepenastih rovova. Na Kuk, najstrmiji obronak Sedla (u narodu se zove Crveni kuk), čete su navukle mnogo balvana da ih otiskuju na turske trupe koje bi pokušale da ovladaju tim položajem.

»Moral ustanika bio je veoma visok. Oružja i municije su imali dovoljno, položaji za odbranu bili su izvanredno povoljni i postojali su svi uslovi da se nanese osetan poraz turskoj vojsci. Iako nije znao da će turske trupe izvršiti napad i sa austrougarskog zemljišta, Golub Babić predlagao je pukovniku Despotoviću da na Sedlu ne prihvati odlučnu borbu, već da tu ostavi samo jednu četu jačine od stotinu vojnika, čiji bi zadatak bio da prihvati kraću borbu a potom se povuče na austrougarsku teritoriju. Glavne snage, po prijedlogu četovođe, trebalo je da se noću probiju kroz turske položaje, prodru u unutrašnjost Bosne, napadnu prazne gradove i sela i tom akcijom razvuku Ismet-pašine jedinice. Plan je bio realan, lako izvodljiv i za ustaničke jedinice najprikladniji. Ali Despotović, ne razumijevajući gerilski način ratovanja, nije htio da prihvati ovaj plan što je dovelo do brzog poraza.«[102])

Nerazumljivo je zašto je pukovnik Despotović zanemario krila i bokove ustaničkih snaga, ako se uzmu u obzir sužavanje bosanskog zemljišta prema tromeđi (Raštelima) i slabe mogućnosti manevra po dubini, utoliko pre što zemljište Like i Dalmacije koje drže Austro-Ugari nadvisuje položaje ustaničkih snaga, i što je sa ovako jakim ustaničkim snagama bio prisiljen na povredu austrougarske granice. A još više je nerazumljivo zašto nije prihvatio plan četovođa koji je odgovarao datoj situaciji.

»Ustaničke čete, zauzele su na Sedlu ovakav raspored za odbranu:

— uz Ličku granicu, iznad Jarića kuća (zvali su se Dajčići, po dedi) bio je Pero Kreco sa svojom četom;

— do njega, na obroncima Stojčićeva brda, bili su Luka Petrović i Vid Milanović.

— do njega su bili Trivo Amelica i Simo Čavka.

— do dalmatinske granice držale su položaje čete pod komandom popa Vojina Kovačevića i popa Karana.

102. Bune i ustanci u BiH u XIX veku, N.D; 145, 146
* Nizami, redovna turska vojska
* Bašibozlucu, tur. neredovne trupe, vojnik (plaćenik)

A na vrhu Sedla, kod kose Hasanovače, stajali su kao rezerva sa Tiškovčanima Aleksa Jakšić i Đuro Damuš (Damjan Đurica[102a]) kod njih su bili pukovnik Despotović i Golub Babić, odakle su rukovodili borbom. Od svih četa jedino je Stanko Babić ostao na Uilici planini da uznemiruje Turke sa leđa. Osim toga četa Steve Marinkovića ostala je u Nebljusima a četa Nike Bure i fra-Bane Brešnjaka, bila je na Prologu, u pravcu Livna. »Dok su se ustanici spremali na otpor, Ismet-paša se sastao s turskom vojskom iz Krajine i pregovarao sa austrijskim vlastima. Što je Veli-paša tražio prije deset dana od Molnarija* dozvoli sada Rodić*, turskoj vojsci da napadne ustanike preko dalmatinskog zemljišta. Ustanici nisu ni slutili o austrijskoj izdaji, verovali su da su sa te strane bezbjedni pa se nisu ni osigurali. Na dva dana pred sam turski napad ručali su austrijski oficiri zajedno sa četovođama na Sedlu. Na drugi ručak nisu došli, što je izazvalo rđave slutnje, ali niko se nije nadao tolikoj austrijskoj niskosti.«[103])

3. avgusta uveče, dok se ostala turska vojska razmeštala za napad, povuče se austrijska straža ka severnim padinama Rastova K. (tt 946). Jedan turski odred pređe noću granicu kod Graba, zauzme plavanjska i strmička brda i smjesti se na Alfirovića kosu ispod Rastova K., a upravo iznad desnog krila ustaničkih položaja na Sedlu. Tu su sa svojim četama držali položaje pop Karan i pop Vojin Kovačević. Oni nisu slutili da su ih Turci obišli preko Dalmacije. U jakim položajima, s dosta oružja i džebane, što su ih tu sklonili, vjerovali su da im Turci ne mogu ništa učiniti. Dok se ovaj turski odred prikradao preko Dalmacije iza leđa, ostala turska vojska se spremala 4. avgusta izjutra da napadne ustanika sa čela. Bio je lijep letnji dan. Iznad Uilice čuo se prasak pušaka; to se Stanko Babić čarkao s Turcima. Na strmim kosama Stožišta i Uilice zacrnela se turska vojska. Polako i oprezno spuštale su se njene kolone ka dolini Butižnice. U 10 sati pre podne već je bilo odbijeno nekoliko turskih juriša. Ali, iznenada, zapucaše ustanicima puške iza leđa. To su turske čete, koje su prešle u Dalmaciju, napale s Alifirovića kose popa Karana i Vojina Kovačevića. Uklješteni među dva turska odreda iz Bosne i Dalmacije pomutiše se ustaničke čete. Još kad su se

102a. M. Ekmečić, N.D; 315
103. Dr Vaso Čubrilović, N.D; 273, 274
* Molnari vojni zapovednik u Lici
* Rodić, namjesnik Dalmacije i zapovjednik vojne granice
* Veli-paša glavnokomandujući turske vojske u Bosni

Turci počeli spuštati niz Alfirovića kosu ka Crnim Potocima, ustaničko desno krilo moralo je uzmicati ličkoj granici. Celom širinom dalmatinske granice silazili su Turci u potok i počeli su se penjati na samo Sedlo. Uzalud je slao Despotović pomoć. Poslednji put je pokušao ustanički vođa da zaustavi Turke, ali je bilo kasno. Najveći deo puta među rječicama Butižnica i Crni Potok bio je zauzet i pod turskim pritiskom povuče se ustanički centar vođen Milanovićem i Lukom Petrovićem. Rasulo je bilo opšte. Uzmakli su prema ličkoj granici tako iznenada i brzo, da nije imalo vremena obavijestiti Peru Krecu i njegovu četu.

On se sa svojom četom oslanjao na Liku i nije primjećivao šta se dešava iza njega. Tek kad su po četi počeli da pljušte kuršumi s leđa, okrenuo se i spazio Turke. U to mu oni upadnu u šančeve i nastade gušanje i borba na nož. Jedva nekako probije se Kreco sa svojim ljudima u Liku. Goneći ustanike, pređe turski odred i ličku granicu, dopre do Zavalja S.I. od (tt 906) i onda se tek vrati. I na ličkoj strani pokušali su Turci da pređu granicu kod Drenovca da bi odatle napali ustanike. Sprečio ih je poručnik Matija Šuvaković sa svojih 100 vojnika. Cela borba oko Sedla trajala je oko 2 časa. Turska pobeda bila je potpuna. (Skica 1 i 2).

»Ustaničke vođe i vojska izbjegli su u Ličke planine sa jednim dijelom ustanika. Austrijsko-turska saradnja je uspjela s jedne strane, a s druge strane nebudnost ustanika i krutost rovovskog ratovanja zakopali su njihove planove i oni su pretrpeli u ovom boju poraz«.[103a])

Treba uzeti u obzir i usvojiti činjenicu da na tom području ustanici nisu nikad vodili bitku takvog značaja i obima, pogotovu ne s izvežbanim bataljonima redovne turske vojske. U ranijim bitkama u unutrašnjosti Bosne, ustanici su imali potpunu slobodu manevrisanja i taktiziranja. »U Crnim Potocima trebalo je izdržati bitku ukalupljenu u čvrste strateške šablone i ograničenu po prostoru i mogućnostima kretanja. Turci su napali na Drenovac na ličkoj strani. Tu je odmah na početku zarobljeno i razoružano 16 turskih vojnika, među njima je bio i jedan oficir. Štiteći granicu, poginula su i dva austrougarska žandarma. Turski vojnici opljačkali su i selo Vagan na ličkoj strani. U ovoj bici poginulo je preko 150 ustanika. Turci su zaplenili 1.500 pušaka i 50 sanduka municije. U bijegu je uhvaćeno oko 200 ustanika. Po jednoj verziji, Despotović je zarobljen od austrougarskih patrola i odveden u zarobljeništvo.«[104]) »Ovdje treba dodati da se u svjetskoj štampi poraz tumačio i zaverom vođa protiv Despotovića, koji nisu htjeli slušati njegove savjete, nego su se prije vremena povukli. Sam Despotović objašnjavao je ovaj poraz napadom 20.000 vojnika sa desnog i lijevo boka, što nije bio slučaj. Pored toga, uzrok katastrofe leži i u tome što je bosanski ustanak razvojem političkih okolnosti bačen na područje međunarodnih odnosa.«[105])

103a. M. Ekmečić, Ustanak u Bosni, 1875—1878, Sar. 1960, 315, 216

5. Prvi parlament u Tiškovcu

»Pristalice osnivanja privremene vlade bili su većinom ljudi iz Crnih Potoka. Inicijator je bio Jovo Bilbija, a protivnik Vaso Vidović, koji je bio uz Despotovića. Ubrzo po razbijanju ustanka, Despotović je bio zarobljen i uhvaćen. Golub Babić, koji je preduzeo ponovo zapovjedništvo nad ostatkom četa, zatražio je pomoć iz Beograda. Ustanici u Potocima pristaše da se osnuje vlada. Skupština se održala 11. oktobra (29. septembra) 1877, u Kravljaku pod Uilicom planinom. Prisustvovalo je oko 200 ljudi, od vođa: Golub Babić, Pero Kreco, Simo Čavka, Simo Bilbija i još neki, dok iz Gradiške nije niko došao. Bio je tu i Vladimir Janin. Izabrana je privremena vlada, u kojoj su bili Golub Babić, Jovo Bilbija, Vladimir Janin i sve viđenije četovođe iz Crnih Potoka. Za predsednika je izabran Janin, za potpredsednika Skoblo, koji je kasnije bio predsednik, a za sekretara Jovo Bilbija. Vlada je izdala proglas »Bosanskom narodu« i izjavu. I jedno i drugo štampano je i deljeno po Bosni i Austriji gdje su bile izbjeglice. Jovo Bilbija i ustanici borili su se za samostalnost ustanka, bez oslonca na Srbiju da bi se dobila moralna pomoć sa strane, a s druge strane obezbedila ustanku samostalnost.[106])

104. Ustanak u Bosni (građa za istoriju), N.D; 287, 290
105. isto delo
106. V. Pelagić, N.D; s 96

Otvorena je narodna skupština 29. septembra 1877. na kojoj je prisustvovalo 200 delegata. Za predsednika skupštine izabran je Simo Čavka, skupština je izabrala 14 članova vlade.

Skupštinski odbor za pomoć su sačinjavali:

Petar Petranović, paroh u Plavnu;

Pajo Omčikus, trgovac i predsednik u Srbu;

Dane Budisavljević, paroh u Osretcima i u Tiškovcu;

Stevo Torbica, trgovac u Srbu;

Todor Vojvodić, paroh u Srbu;

Aleksandar Katić, trgovac u Kninu;

Spiro Sabljić, trgovac u Kninu;

Stevo Vujatović, predsednik u Kninu i

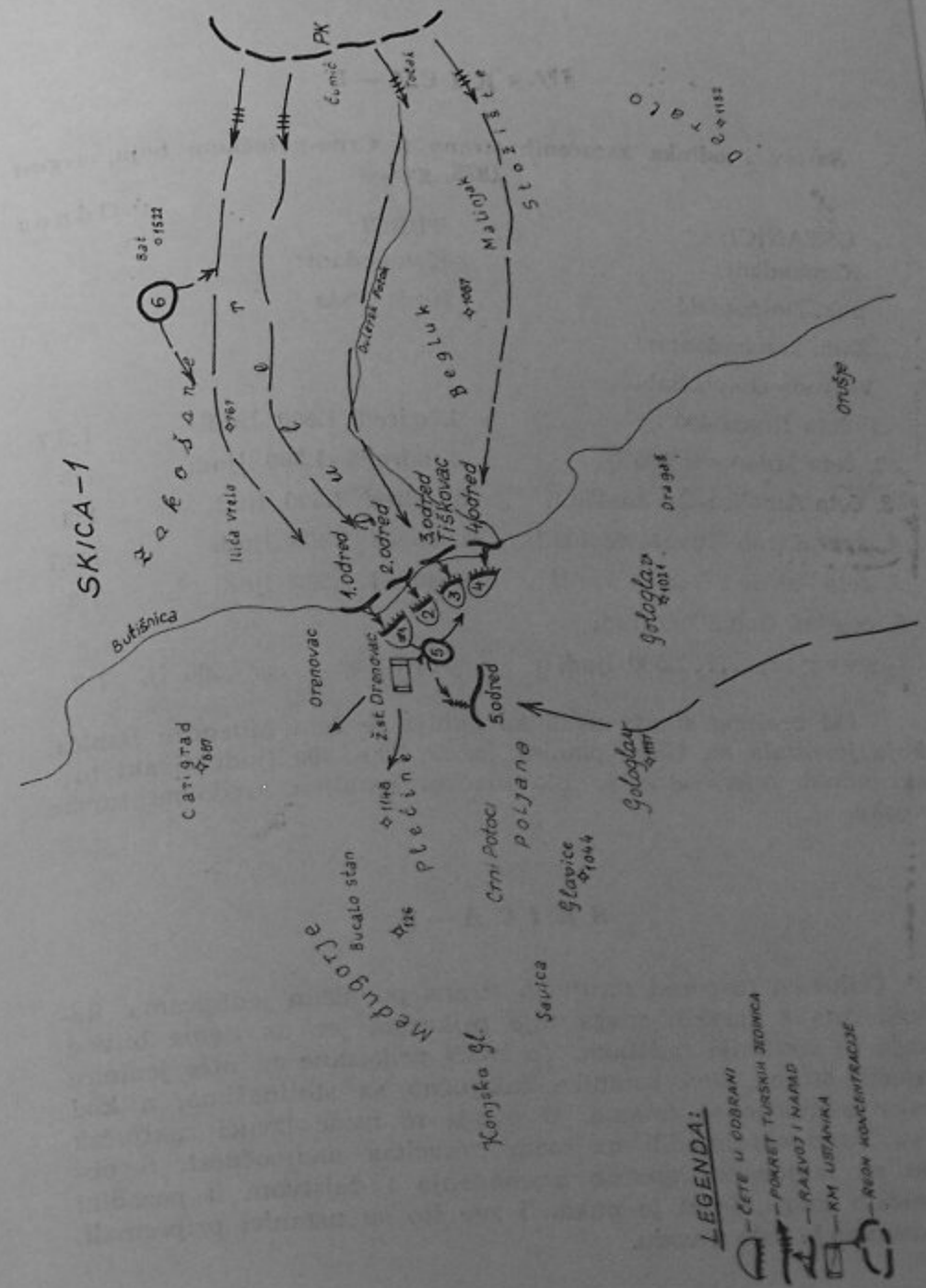
Vladimir Desnica, predsednik u Kninu. Iz ovog se može zaključiti da u Privremenom odboru za pomoć ima podjednako Bosanaca, Ličana i Dalmatinaca sa tromeđe.«[107])

»Članovi Privremene bosanske vlade bili su: Golub Babić, Jovo Bilbija, Vladimir Jonin, Vid Milanović, Jovo Skoblo, pop Jovo Pećanac, Pero Kreco, Trifun Bundalo, Niko Buro, fra Bono Drežnjak, Mato Jureta, Ilija Šević, Ilija Trikić i Božo Ljuboja.[108])

Međutim, »Mogao bi se izvući zaključak da je ratno područje Crnih Poto,ka po svom obimu, zamahu, snazi, trajnosti oslobodilačke borbe postalo glavno bojište na bosanskom ratištu, na kojem se razvijao ovaj krvavi oslobodilački rat, uz stalno nastojanje da se on proširi na sve narode koji žive u Bosni protiv vjekovne turske okupacije. S druge strane, na ovom području bila je najizraženija tendencija stvaranja bosanske državnosti.«[108a]) Iako ti veliki istorijski ciljevi nisu bili ostvareni u datim istorijskim uslovima, za njih su se kasnije borile progresivne snage sve dok se taj konačan cilj nije ostvario u novijoj istoriji. Štaviše, pozitivne tradicije iz ovog oslobodilačkog ustanka služile su kao pouka i značajan faktor u poslednjem oslobodilačkom ratu i revoluciji.

---

107. isto, 97
108. M. Ekmečić, N.D; 327
108a. Mile Trnjaković, N.D; 247

SKICA—I

Sastav i odluka zaraćenih strana u Crno-potočkom boju, avgust 1878. god.

		Odnos
USTANICI:	TURCI:	
Komandant:	Komandant:	
puk. Despotović	Ismet Paša	
Zam. komandanta:		
Vojvoda Golub Babić		
1. četa Kreco 400 lj.	1. odred 1.500 ljudi	1:3,7
2. četa Milanović 500 lj.	2. odreda 1.500 ljudi	1:3
3. četa Amelica-Čavka 450 lj.	3. odred 1.500 ljudi	1:3
4. četa Karan Kovačević 400 lj.	4. odred 1.500 ljudi	1:3,7
5. četa Jakšić i Damuš 500 lj.	5. odred 1.500 ljudi	1:3
6. četa M. Babić 300 ljudi		
Svega:.....2.500 ljudi	Svega:.....7.500 lj.	1:3

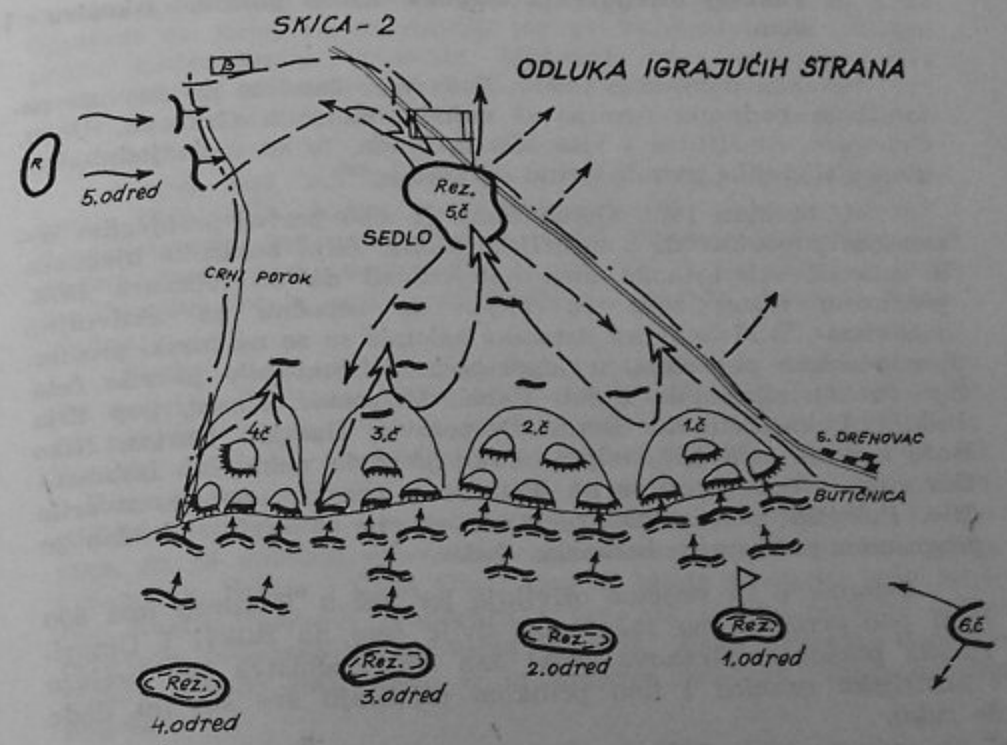
Od brojnog stanja ustanika odbija se četa Milendže Babića, koja je ostala na Uilici planini, jačine 200—300 ljudi. Svaki turski odred vjerovatno je bio ojačani bataljon redovne turske vojske.

SKICA—2

Odluka i raspored ratujućih strana po nižim jedinicama. Raspored ostalih turskih snaga nije prikazan, jer on nema bitnog uticaja na izvršenje zadataka. To znači prikazane su niže jedinice igrajućih strana, kod ustanika zaključno sa stotinašima, a kod Turaka zaključno sa četama. Iz ovoga se može izvući zaključak da su Turci obezbijedili na svim pravcima nadmoćnost. S obzirom na faktor postignutog iznenađenja i dejstvom u pozadini ustaničkih snaga, front je pukao i sve što su ustanici pripremali, jednostavno je palo u vodu.

SKICA - 2

ODLUKA IGRAJUĆIH STRANA

LEGENDA:

— STOTINAŠI

— INTERVENCIJA REZERVE

— AUSTRIJSKA GRANICA

B — BARUTANA

— TURSKE ČETE

— REZERVE ODREDA

6. Pokušaj oživljavanja ustanka, uzroci poraza, iskustva i slom

»Nakon pobjede u Crnim Potocima, Turci su na čitavom ustaničkom području razmjestili vojne posade: u Grahovu, Uncu, Cvjetniću, Stožištima i više Martin-Broda, te su onda jedni drugima slali velike patrole i vezu održavali«.[109])

»U oktobru 1877. Golub Babić je slao pozive prebjeglim bosanskim popovima da s austrijske strane šalju bosanske bjegunce u ustanak. Ali ustanici nisu namjeravali da do februara 1878. preduzmu ništa; tada su željeli da otpočnu sa aktivnijim dejstvima«.[110]) Male četice ustanika zaletale su se na turski prostor. Prema nekim podacima, u jugozapadnoj Bosni bilo je više četa čije su starješine bile Golub Babić, Milanović, Kreco, pop Ilija Bilbija, Luka Petrović, Đorđe Despotović, Damjan Đurica, Niko Buro i jedna četa Grahovljana kojoj je vođa naknadno izabran.« Dovoljno je reći da su se na bosanskom prostoru ponovo stvorile čete. Politički princip na kojem su se one stvarale, određen je programom privremene bosanske vlade.

Ustanak u to vrijeme oživljuje jer već u Tiškovcu ima 600 ljudi pod oružjem, ne računajući dvije čete na Bukvi i Dinari. Turska posada iz Grahova svaki dan čini zločinstva čak prelaze i austrijsku granicu i tom prilikom pljačkaju sve što im dođe do ruku.

Posle poraza na Sedlu ustanak u tom delu Bosne, kao i na sjeveru, sve do okupacije 1878. godine, sveo se na manje sukobe između pojedinih ustanika i turskih vojnika.

Premda je na austrijskoj teritoriji bilo mnogo izbjeglog naroda, koji se i poslije ovog poraza htio boriti i ponovo stupiti u ustaničke redove ustanak se više ne razgara. Razlog je tome nastojanje Austro-Ugarske kod velikih sila da okupira Bosnu i Hercegovinu. Kad je izgledalo da će ona u svojim nastojanjima i uspjeti, jedan dio bosansko-hercegovačkih uticajnih emigranata u Srbiji (Mićo Ljubibratić, Aleksa Jakšić, Simo Popović i dr.) i dio ustaničkih starješina (Golub Babić, Pero Kreco i Vid Miladinović) počinju da rade (početkom 1878.) na zbližavanju Srba i Muslimana kako bi se dao otpor novoj okupaciji. Oni su brzo našli osnovicu na kojoj su se zbližili, jer su Muslimani bili odlučno protiv austrougarske okupacije. Međutim, ova nastojanja nisu imala podrške od strane srpske i crnogorske vlade, jer one nisu htjele da se upuštaju u otvorenu borbu sa onda moćnom Austro-Ugarskom.

Uzroci koji su doveli do vojnog sloma bosanskog ustanka 1875—1878. godine su već poznati, ali uzroci su dublji i u sagledavanju tog poraza treba uvažiti slijedeće činjenice: tajni austro-ugarsko-ruski ugovor (15. januar 1877.), po kome je Austro-Ugarska dobila saglasnost Rusije da okupira Bosnu i Hercegovinu.

Poslije ovoga, Austro-Ugarska prema ustanku zauzima otvoren neprijateljski stav, tako da je sa Turcima počela raditi da ga potpuno uguši. Pod izgovorom da treba zaštiti hrišćane u Turskoj, Engleska je predložila da Austro-Ugarska okupira Bosnu i Hercegovinu, Rusija se složila, a Austro-Ugarska je nekako stidljivo izjavila da je »pripremna izvršiti okupaciju«. Poslije toga, da bi sprečila »slovensku opasnost«, Austro-Ugarska uzima i Sandžak. Srbija i Crna Gora nisu se htjele zamjeriti tada moćnoj Austro-Ugarskoj Monarhiji i prestale su da pomažu i podržavaju bosansko-hercegovački ustanak. Tako bosansko-hercegovački ustanici nisu imali u to vrijeme nikakvu međunarodnu podršku.

Balkanski narodi su pokazali od 1875—1878. godine da su ne samo vojno preslabi da sami ruše tursku carevinu u Evropi nego i politički nedorasli da reše međusobne odnose. Inače, da nije bilo toga, drugačije bi izgledale odredbe o rešavanju Istočnog pitanja donesenog u Berlinu u leto 1878. Time počinje doba austrougarske prevlasti u jugoslovenskim zemljama, ali i odsudne borbe protiv te prevlasti. Uzrok katastrofe ustanka u Crnim Potocima leži i u tome što je stvarno prestao biti ustanak bosanskog naroda i što njegov cilj, razvojem političkih okolnosti, bačen u područje međunarodnih odnosa, kao povod i opravdanje teritorijalnih prohtjeva i tajnih nagađanja.

Iskustva oružane borbe na teritoriji Crnih Potoka i Bosanske Krajine pozitivno su uticala i na borbu Srbije i Crne Gore, jer su bobrbom vezane jake snage neprijatelja. Na taj način sprečavan je njihov odlazak iz Bosanske krajine na saveznička bojišta.

109. Bune i ustanci u BiH u XIX veku, N.D; 191, 193, 211, 212
110. M. Ekmečić, N.D; 336

Proglašavanje ujedinjenja Bosne sa Srbijom nije išlo na ruku ni Srbima, ni Hrvatima, ni Muslimanima iako je to tada bio privremeni izlaz, što je imalo znatnog uticaja na čistinu oslobodilačke borbe u Bosni. Pored ranije pomenutih objektivnih uslova za vođenje oružane borbe, treba istaći da je 1858. godine bio poslednji masovni seljački ustanak u ovim krajevima, koji je brzo ugušen, ali je poraz upućivao na istrajnost borbe.

Nepostojanje ustaničkih četa u unutrašnjosti Bosne uslovilo je dvije krajnosti: 1) turske snage nisu napadane na širokom frontu kako bi glavne snage ustanika imale oslonac i 2) Neprijatelj je stalno znao gdje su glavne snage ustanika, što mu je omogućivalo da protiv njih upućuje ofanzive. Ustaničke snage su se iscrpljivale u napadima na utvrđena sela i varošice i trpile neuspjeh, što je uslovilo opadanje energije i efikasnosti u njihovim napadnim dejstvima.

Ovako velika grupacija ustanika opterećivala je i ovako malobrojno i siromašno stanovništvo na slobodnoj teritoriji (ishranom, uslugama, stanovanjem, transportom itd.). Treba konstatovati da su jače grupacije ustanika sa teritorije Crnih Potoka skoro po pravilu napadale jače snage protivnika i retko su obezbeđivale nadmoćnost, čak ni u živoj sili, a o podršci i jačim rezervama da i ne govorimo.

Izbor taktičkih postupaka i oblika manevra kod neprijatelja se nije pratio i nije se stalno moglo istom parirati. Osnovni strešinski kadar u ustaničkim četama je iz redova građanske i dobrim dijelom pod uticajem nacionalno-oslobodilačkih organizacija iz Srbije. Oslobodilački, partizanski način ratovanja u Bosni je jedini mogući način vođenja oslobodilačke borbe protiv nadmoćnijeg i superiornijeg neprijatelja.

U Tiškovcu 18. avgusta 1878. godine održana je narodna skupština. Na njoj je donesena odluka o završetku ustanka.

Tako je narod tromeđe dostojanstvenim držanjem bio akter ovog krvavog trogodišnjeg ustanka 1875—1878. koji se odigrao na ovom našem tlu.

D. PERIOD AUSTRO-UGARSKE OKUPACIJE BOSNE I HERCEGOVINE 1878—1918. GODINE

1. Tromeđa u vrijeme okupacije

Austrijske vlasti su se godinama pripremale za događaje koji će nastupiti 1879. godine. Još prije ove okupacije Austro-ugarska vlada je raspolagala elaboratima i imala pripremljene prijedloge što bi sve trebalo učiniti čim se okupira teritorija Bosne i Hercegovine. Na Kongresu u Berlinu 1878. godine doneta je odluka da Austrija, kao nepristrasna i nezaiteresovana država, privremeno okupira ove zemlje i uvede u njima savremen red i progres a zatim da izađe iz njih. Kada je austrijska vojska okupirala ove zemlje, izjavljeno je celom narodu da je Austrija došla u Bosnu samo zato da primjenjuje stare zakone. Austrija je zadržala desetak i na taj način sankcionisala feudalni sistem. Ona je mjesto slobode donela ropstvo. Uslijed rđave uprave i nerodice nastao je 1897—1899. godine period velike gladi u Bosni. Državne vlasti mirno su posmatrale kako narod umire od gladi i kako u očajanju vadi neko korijenje iz zemlje, samo da bi sprečio smrt, da bi sačuvao svoj opstanak. Kada je za ovo vlast saznala, odmah je naređeno područnim činovnicima, da se naplaćuje porez i desetak i na tu koru i korenje pošto se time hranio narod. Austrija postavlja vladike i ostali sveštenički kadar, po svom nahođenju. Austrija je zabranjivala sve običaje, slave i praznike na taj način je ubijala kod našeg naroda tradiciju koja je dobro ukorijenjena.

Ako se gleda narod tromeđe, on nije imao ni škole, ni činovnike, dok su nepismenost i neznanje carovali.

Najveće kolonijalne zemlje svijeta — Engleska, Rusija i Francuska osjećale su sve više ugroženost od nezajažljivog i agresivnog njemačkog imperijalizma. To im je olakšalo da zauzmu jedinstven stav prema njemačkim imperijalistima.

S druge strane Njemačka je uspjela da na svoju stranu privuče Austro-Ugarsku monarhiju, staru suparnicu Rusije, a uskoro i Italiju čiji imperijalizam nije mogao da dođe do izražaja u Africi, zbog suprotstavljanja Francuske.

Ovi trajni savezi u početku XX vijeka teže novoj podeli svijeta što izaziva političke krize koje će dovesti do I sv. rata.

Bosna i Hercegovina sačinjavahu zasebno upravno područje pod nadzorom zajedničkog ministarstva. Car Josif je pošao tako daleko da je po cijeloj državi zaveo najstrožiju germanizaciju, ogorčivši time do kraja ne nemačke narode. Reakcija protiv toga nasilja se brzo širila među potlačenim narodima. U svim pokrajinama se opažalo živo buđenje nacionalne svesti. Uvođenjem vojnog i građanskog sistema uprave omogućena je stranim kapitalistima neograničena eksploatacija svih naših bogatih pokrajina. Najvažnija mesta u državnoj upravi i upravama stranih preduzeća popunjena su činovnicima iz raznih delova Austro-Ugarske. U ove krajeve doselio se znatan broj stranih kvalifikovanih radnika raznih struka, ali razvojem kapitalizma rasla je radnička klasa.

Ukupan broj radnika u Bosni i Hercegovini do konca vladavine Austro-Ugarske iznosio je oko 100.000. Tek poslije generalnog štrajka 1906. godine, počinje ozbiljniji razvoj radničkog pokreta. 1909. formirana je Socijal-demokratska stranka Bosne i Hercegovine. Ostaci feudalnih odnosa, vjerske suprotnosti, kolonijalni sistem uprave kočili su razvitak radničkog pokreta; na primer, 1910. godine bilo je 88% nepismenih, a poljoprivredom se bavilo 86% stanovništva.

Ova struktura na tromeđi u našim mjestima, još je bila izražajnija. Na primer, svo stanovništvo bavilo se zemljoradnjom i stočarstvom, a imali smo i tek neke početke sezonskog rada na kojima je bio zaposlen manji broj ljudi.

Austrougarska uprava nad narodom Bosne i Hercegovine uoči I svetskog rata imala je stalnu svoju tendenciju da bosansko-hercegovački živalj ekonomski i intelektualno toliko upropasti kako bi postao apsolutno nesposoban ma za kakvu akciju u cilju nacionalnog oslobođenja. U Bosni i Hercegovini nema zakona kao što ih ima u prosvećenim zemljama. Za dug državi i neplaćenom porezu propada celo seljačko imanje. U leto 1908. godine došlo je do revolucije u Turskoj. Mladoturci su dali zemlji ustav. Opasnost za interese u Bosni i Hercegovini bila je na pomolu; zato se pristupilo brzim i neodložnim mjerama za sprovođenje aneksije. Ministar zajedničkih finansija Baron Burijan na sednici zajedničke vlade od 19. VIII 1908. godine, koja se bavila pitanjem aneksije, zahtevao je hitnost aneksije, pre sastanka turskog parlamenta. On je izrazio bojaznost da prvi akt turskog

parlamenta ne bude deklaracija koja bi se odnosila na integritet Turske, kao i zahtev da okupacioni mandat od velikih sila bude proglašen nevažećim. Eto tako je to bilo u početku 20. vijeka u Bosni i Hercegovini. Austrougarski car Franjo Josif I 1908. godine svečano je ankětirao Bosnu i Hercegovinu mimo volje naroda koji je živeo u njoj.

Period od proglašenja aneksije Bosne i Hercegovine (7. X 1908.) do sankcionisanja ustava (17. II 1910.) predstavljao prelazno doba, kada je regulisanje državno-pravnog položaja ove zemlje trebalo povesti prema novom kursu. U ustavnom periodu Zajedničko ministarstvo finansija i Zemaljska vlada vrlo vješto su se snalazili u sprovođenju nacionalne verske i klasne podele. Nastupio je period paktova i vrlo vješto sračunatog iskorišćavanja suprotnosti koje su se javljale u političkom životu zemlje. Austrougarska politika 1912. godine ulazi sve više u fazu zaoštravanja odnosa sa Srbijom. Kretanje ka formiranju zajedničke jugoslovenske države nije se dalo ničim zaustaviti. Za Austro-Ugarsku kao celinu postalo je jugoslovensko pitanje vrlo opasno i na njemu će ona konačno propasti kao državna tvorevina koja je ometala stvaranje nacionalnih država. Od 1900—1914. godine dosta je naših ljudi sa tromeđe otišlo na rad u zapadnoevropske zemlje i daleku Ameriku, trbuhom za kruhom.

Situacija nije bila bolja ni u ostalim zemljama. Ovakvo stanje ostalo je sve do početka I svjetskog rata, tako da je dosta naših ljudi rat zatekao u tuđim zemljama. U Nemačkoj je radilo dosta radnika sa tromeđe i pred sam rat naši ljudi, državljani ondašnje Austro-Ugarske monarhije, bili su proterani iz Nemačke i upućeni direktno u svoje vojne okruge pošto je Monarhija nagovjestila rat Srbiji.

2. Prvi svjetski rat, dobrovoljci i tromeđa u novoj državi

Kao državljani Austro-Ugarske, naši ljudi sa tromeđe morali su ići u rat na razne frontove. Odmah po izbijanju rata, svi sposobni Tiškovčani i Drenovčani upućeni su i to: iz Drenovca sa Poljanom Ševinom otišlo je u rat 38 ljudi, iz Crnog Potoka 5, Zavođana 18, Zakočana 31 i iz Dulera 15, ukupno oko 106 ljudi. Međutim, koji su bili upućeni prema srpskim frontovima, masovno su prelazili na stranu srpske vojske i borili se protiv Austro-Ugarske. Tako Vukobrat Špire Mićo priča, kako su on, Stevan i

Lazo Vladušić sa još dosta naših ljudi pobjegli kod Višegrada u srpsku vojsku. Svi su se oni sa srpskom vojskom povlačili kroz Albaniju i došli na Solunski front. Zato su austrijske vlasti kasnije upućivale tromeđaše na italijanski i ruski front, a skoro nikog na srpski. Vojnici iz našeg sela, a i drugi, predavali su se naročito Rusima, odmah stupajući u dobrovoljačke jedinice. Tako je jedan broj Tiškovčana i Drenovčana, kao i ostalih vojnika sa šire teritorije tromeđe, hrabro vodio borbu na Solunskom frontu i drugim bojištima i ratnim poprištima i mnogi od njih su dali svoj život na Kajmakčalanu. U I i II dobrovoljačku diviziju pohitali su dobrovoljci iz Rusije (bivši austrougarski vojnici) i iz daleke Amerike i Austrije. Svi su oni osjetili da je kucnuo čas za oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slovena. Jedan broj tromeđaša pobegao je u »Zeleni kadar« da bi se borio protiv Austro-Ugarske. Veliki broj naših ljudi dobrovoljaca dobio je za borbu na Solunskom frontu, javna priznanja kolonizacijom u Vojvodinu i druga mjesta.

Iz pregleda koji slijedi, vidi se broj solunskih dobrovoljaca iz naših mjesta u toku I svjetskog rata:

Jarić, Stevana, David iz Drenovca na Solunski front došao iz Amerike, dobio dobrvoljačku zemlju i sa porodicom se odselio u Čantavir — Bačka;

2. Jarić, Đure, Đujan, iz Drenovca, došao iz Amerike na Solunski front. Dobio dobrovoljačku zemlju, sa porodicom se odselio u Čantavir — Bačka;

3. Jarić, Aćima, Ilija, iz Drenovca, došao na Solunski front sa rada iz Nemačke. Dobio dobrovoljačku zemlju, sa porodicom preselio se u Čantavir — Bačka;

4. Jarić, Jovana, Lazo, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Suhom Polju — Slavonija, i sa porodicom odselio se na nju;

5. Jarić, Vase, Marko, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Crvenki — Bačka i odselio se na nju;

6. Jarić, Stevana, Mićo, iz Drenovca, u toku rata pobjegao u Rusiju. U svoj rodni kraj došao posle I svjetskog rata;

7. Jarić, Obrada, Mićo, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Sokolcu — Bačka, i sa porodicom odselio se na nju;

8. Ševo, Vuje, Maksim, iz Drenovca, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Žedniku — Bačka, i sa porodicom odselio se na nju;

9. Ševo, Aćima, Stevan, iz Drenovca, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Žedniku — Bačka, i sa porodicom doselio se na nju;

10. Ševo, Marka, Golub, iz Poljane Ševine, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Makedoniji i na nju se odselio sa porodicom;

11. Ševo, Marka, Nikola, iz Poljane Ševine, poginuo na solunskom frontu kao dobrovoljac;

12. Ševo, Koje, Špiro, pobegao u zarobljeništvo Rusima, u svoje rodno mesto došao posle rata;

13. Ševo, Proke, Stevan, iz Poljane Ševine, solunski dobrovoljac, dobio dobrovoljačk uzemlju u Slavoniji i sa porodicom odselio se na nju;

14. Kenjalo, Jovana, Stevan, iz Drenovca, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u selu Crvenka — Bačka i sa porodicom odselio se na nju;

15. Bucalo, Stevana, Jošan, podoficir austrougarski, pobegao u zarouljeništvo Rusima. Po pričanju nekih drugova bio je učesnik Oktobarske revolucije;

16. Bucalo, Đure, Stevan, iz Drenovca, solunski dobrovoljac, dobio zemlju i sa porodicom se odselio u Čantavir — Bačka;

17. Bikić, Jandrije, Stojan, iz Dulera, solunski dobrovoljac, odbio dobrovoljačku zemlju;

18. Bikić Simo, iz Dulera, pobegao u zarolbjeništvo Rusima, po pričanju neko vreme učestvovao u Oktobarskoj revoluciji u Rusiji. Dobio dobrovoljačku zemlju u Banatskom Aranđelovu i odselio se na nju;

19. Bursać, Mile, Jovan, kao solunski dobrovoljac poginuo na Kajmakčalanu;

20. Bikić, Steve, Stevan, iz Dulera, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Banatskom Aranđelovu — Banat i sa porodicom se odselio na nju;

21. Bikić Lazo iz Dulera, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Banatskom Aranđelovu — Banat i sa porodicom odselio se na nju;

22. Vukbrat, Špire, Mićo, iz Zakošana, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Sokolcu — Bačka i sa porodicom odselio se na nju;

23. Vladušić, Đorđa, Stevan, iz Zakošana, dobrovoljac u srpskoj vojsci od 1914. godine, na Kajmakčalanu bio ranjen i lečen u Francuskoj. Od posledica rana umro 1919. godine;

24. Vladušić Lazo iz Zakošana, dobrovoljac u srpskoj vojsci poginuo u I srpskoj armiji vojvode Mišića u Kolubarskoj bici 1914. godine;

25. Vladušić, Đurđa, Boško, iz Zakošana, poginuo kao dobrovoljac na Solunskom frontu;

26. Vukobrat, Proke, Veljko, iz Zakošana, solunski dobrovoljac dobio zemlju u Banatskom Aranđelovu — Banat i na nju se sa porodicom odselio;

27. Vukobrat, Kuzmana, Branko, solunski dobrovoljac, dobio zemlju, ali odbio da se na nju odseli;

28. Borovnica, Miće, Đuro, iz Zamutljajaca, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Temerinu — Bačka i na nju se odselio sa porodicom;

29. Bursać, Mile, Stevan, iz Zavođana, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Banatskom Aranđelovu — Banat i na nju se odselio sa porodicom;

30. Radujko, Save, Simo, iz Zavođana, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Banatskom Aranđelovu — Banat i na nju se odselio sa porodicom;

31. Rodić, Đure, Milan, kao dobrovoljac poginuo na solunskom frontu;

32. Radujko, Đure, Krsto, iz Dulera, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Banatskom Aranđelovu — Banat i na nju se odselio sa porodicom;

33. Radujko Trivun, pobjegao u zarobljeništvo Rusima. Vratio se u Jugoslaviju u svoj rodni kraj 1923. godine;

34. Radujko, Laze, Petar, »Vučenović« iz Dulera, solunski dobrovoljac, dobio zemlju, ali se na nju nije odselio;

35. Radujko, Jovana, Stevo »Vučenović« iz Dulera, solunski dobrovoljac, dobio zemlju, ali se na nju nije odselio;

36. Radujko, Jovana, Milan, iz Dulera, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Mileševu — Bačka i na nju se odselio sa porodicom;

37. Radujko Petar »Đapan« iz Dulera, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Sokolcu — Bačka, nije se na nju odselio on nego njegov sin Đuro;

38. Radujko, Stevana, Mlan, iz Dulera, solunski dobrovoljac, poginuo na Kajmačkalanu;

39. Jovčić, Laze, Simo, iz Dulera, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Banatskom Aranđelovu — Banat i sa porodicom se odselio na nju;

40. Dobrijević, Milan, Rade, iz Zavođana, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Crvenki — Bačka i odselio se na nju sa porodicom;

41. Čakarmiš Simo »Papić« iz Zavođana, solunski dobrovoljac, dobio zemlju u Sokolcu — Bačka i na nju se odselio sa porodicom.

Poginuli su u ratu iz Ševine Poljane:

1) Ševo, Petra, Stevan »Šušilov«; 2) Ševo, Proke, Obrad; 3) Ševo, Proke, Jošo; 4) Ševo, Janka, Dmitar. Postoji verovatnoća, po pričanju Jarića Miće i Ševo Špire, da su svi oni govorili da će pobjeći Rusima pa da su ih pri pokušaju bježanja ubili austro-ugarski vojnici.

Međutim, ne raspolaže se tačnim podacima gdje su poginuli; Vladušić, Sime, Milan, Vladušić, Sime, Damjan, i Vukobrat, Sime, Vaso, svi iz Zakošana. Postoje podaci da su pali u zarobljeništvo Italijanima na Tirolu; Radujko, Mije, Petar »Perunović«, Radujko, Jovana, Petar »Vučenović« i Vladušić, Đurđa, Jovan. O ostalim Tiškovčanima i mestima gde su izginuli ne raspolaže se tačnim podacima.

Koncem 1918. godine Italijani su okupirali cijelu Dalmaciju i držali položaj prema Lici i Bosni. U to vrijeme na tromeđi su stigli dijelovi jedne pešadijske divizije koja je svoje snage postavila na liniji Crni Potoci — Stožišta — Risovac, orijentisane ka selu Plavnu i Strmici. Taj položaj se nije izmijenio sve do Rapalskog ugovora i sporazuma 12. XI 1920. godine između Jugoslavije i Italije. Poslije ovog sporazuma Italijani su se povukli i Jugoslavija je izbila na svoje granice, koje su takve ostale sve do II svetskog rata.

Posle završetka I svetskog rata Mađarska je sklopljenim mirom izgubila, osim Hrvatske i Slovenije, preko 190.000 km² od

toga je najviše dodeljeno Rumuniji (102.181 km²), zatim Čehoslovačkoj (63.004 km²), dok je ostalo pripojeno Jugoslaviji i Austriji.

Mirovna konferencija je, uostalom, u mnogim slučajevima potvrdila samo gotove činjenice. Tako je, na primer, raspad Austro-Ugarske na nacionalne države, konferencija imala samo da registruje. Italijanska okupacija našeg Primorja je izazvala ogorčenje našeg naroda u javnosti i štampi. Time je učinjena nepravda, pored ostalog i time što je oko 300. hiljada Jugoslovena otišlo pod vlast Italije.

Posle završetka rata i regulisanja granica nastupio je reformistički period (14. maj 1921. godine do 10. jula 1929. godine); posle »Obznane« došlo je do masovnog progona radničke klase, KPJ i sindikata. Mada su formalno osuđivali »Obznanu«, desni socijalisti i centrumaši su, napadajući komuniste i okrivljujući ih za revolucionarnu orijentaciju, vršili kontrarevolucionarni udar. »U to vreme nastupa čas kada između kralja i naroda ne može više biti posrednika« — piše Dr. Ivan Ribar u svojoj knjizi »Politički zapisi«. Počinje da važi proklamacija kralja Aleksandra Karađorđevića od 6. januara 1929. godine, kada je ukinut Vidovdanski ustav, raspuštena Narodna skupština i uvedena diktatura. U to vreme je, posle donošenja Vidovdanskog ustava i Zakona o zaštiti države, velikosrpska buržoazija uspjela donekle učvrstiti svoj položaj i učiniti bezopasnim klasni radnički pokret. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca dobila je izgled prividno sređene države. Međutim, nikakve mjere, pa ni Ustav, nisu mogle sakriti velike nacionalne i klasne suprotnosti u državi, u kojoj je položaj radnog naroda postajao sve teži i teži.

Nade koje je gajio narod tromeđe, očekujući poboljšanje svog materijalnog i socijalnog položaja stvaranjem nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, bile su iznevjerene. Ta su očekivanja bila velika, što se dokazuje i u velikim brojem dobrovoljaca sa te teritorije u srpskoj vojsci u prvom svjetskom ratu. Poslije tih razočarenja formirane su grupe radnika koje su išle tamo gde bi se oglasilo da ima posla kako bi se zaradilo parče hljeba za sebe i svoje najbliže. Takve grupe išle su širom naše zemlje.

3. Izgradnja željeznica na tromeđi u prvoj polovini XX vijeka

Tromeđa Like, Bosne i Dalmacije praktično je bila odsečena od ostalog svijeta. Željeznička politika Austrije i Ugarske išla je ka tome da sve pruge sa juga upravi prema sjeveru i da se one završavaju u njihovim centrima, Beču i Pešti. Jedna od prirodnih veza Dalmacije sa Savskim basenom bila je dolina Une i Butižnice ka Kninu, pa na Split i Šibenik u dužini od 111 kilometara: dok bi svi drugi spojevi bili znatno duži. **Šipadova pruga** počela se raditi 1892. godine, a završena je tek u toku I svjetskog rata. Jedan njen dio prolazi i kroz tromeđu, od Ličke Kaldrme do Knina, a na njoj su radili i stanovnici sela tromeđe. Pruga Prijedor—Srnetica—Knin bila je najprije vlasništvo »Bosansko dioničkog društva za industriju drva«, a kasnije preduzeća »Šipad«. Ona je sagrađena radi prijevoza drveta iz Bosne na more. Opasnost od rata sa Italijom dala je povoda Vrhovnoj komandi biv. Austro-ugarske vojske da je koristi u vojne svrhe, za vezu sa Dalmacijom. Ova pruga u ratu 1914—1918. godine vrlo dobro je poslužila Austro-ugarskoj vojsci, jer je bila jedina željeznička veza koja je vezivala Hrvatsku, a preko nje Mađarsku i Austriju sa srednjom Dalmacijom. Prve godine rata služila je isključivo u vojne svrhe, a polovinom 1915. godine dopuštena je njena upotreba i za civilne potrebe, jer je plovidba po moru bila suviše ugrožena, pa su se prijevozi dobara morali vršiti samom prugom Split—Knin i dalje. Poslije rata pruga je služila prvenstveno za prijevoz drvene građe iz Bosne u Šibenik. Šumsko industrijsko preduzeće uredilo je u šibenskoj luci vlastito pristanište na poluotoku Klobušcu sa svim nužnim prostorijama.

Uporedo sa izgradnjom Šipadove pruge 10. X 1897. godine sastavljen je između Austrijske i Ugarske vlasti u Pešti zapisnik o željezničkoj vezi sa Dalmacijom za izgradnju **Ličke pruge** koja prolazi blizu tromeđe Bosne, Like i Dalmacije. Dana 11. IV 1900. godine Austro-ugarska politika oštro je kritikovana u Dalmatinskom saboru, što je uslovilo da vlada 1904. godine odobri kredit za izgradnju pruge. Međutim, od 1904—1912. vodile su se rasprave i natezanja o početku izgradnje, da bi dana 5. III 1912. godine bio konačno zaključen ugovor. Građenje pruge trebalo je biti dovršeno za 6,5 godina od dana pogodbe. U proleće 1913. godine započela je izgradnja. Na pruzi je radilo 14.000 radnika. Bili su skoro svi nameštenici i inžinjeri stranci, a

naši ljudi su obavljali samo teške poslove uz najteže uslove. Dana 5. IX 1917. godine održana je u Beču konferencija i potvrđen je ugovor. Po njemu trebalo je prugu dovršiti u roku od 320 radnih dana, računajući od 31. X 1917. godine. Pruga nije dovršena u roku uslijed propasti Monarhije. »Zeleni kadar« u Hrvatskoj nije poštedeo ni Ličku prugu. Skladišta su bila porobljena i popaljena, uredi izgradnje opljačkani i opustošeni, knjige i akta popaljeni. I na ovoj pruzi bio je zaposlen veći broj ljudi iz svih sela sa tromeđe, naravno, kao fizička radna snaga.

Međutim, privrednim zakonom o budžetu 1920/21. predviđena su konačno sredstva za dovršenje pruge Gospić—Knin. Građenje pruge je nastavljeno i Lička pruga je završena 25. VII 1925. godine. Sva domaća i strana štampa je pozdravila ovaj događaj.

Neprekidna borba tokom 80 godina za spoj Hrvatske sa Dalmacijom urodila je plodom. 52. godine su prošle otkako je zakonom bila odlučena gradnja. Međutim, za mjesta kroz koja je prošla i za sela oko tromeđe Bosne, Like i Dalmacije, ona je bila ekonomski i politički potpuno opravdana. Treba imati u vidu da su ova područja bila potpuno odsečena od ostalih dijelova svijeta. Njenom gradnjom i puštanjem u promet stvorene su mogućnosti za zapošljavanje ljudi iz ovog područja, s jedne strane, a, s druge strane, počela se stvarati radnička klasa i na ovom području, jer su to začeci stvaranja radničke klase, a naši su se ljudi kalili kroz štrajkove i borili protiv nenarodnog režima za bolje uslove rada. Rat i ratne poslijedice postavljali su nove zadatke pred radnički pokret.

Po otvaranju Ličke pruge 1925. godine sva dnevna štampa naglašavala je da u II etapi treba spojiti Split sa Bihaćem, jer je to imperativ odbrane i samoodržanja. Dana 3. XI 1926. godine kotarevi bihaćke oblasti i istočne Like predali su rezoluciju kojom su molili da se u prvi plan željezničke mreže uvrsti izgradnja unske pruge i da se odobri najmanje 50.000.000. dinara za početak radova. Isto tako, Splitska opština uputila je predstavku predsedniku Ministarskog saveta kojom je molila da se pomogne postradalom stanovništvu što bržim početkom izgradnje pruge. I tada su izbile diskusije o spoju sa Ličkom prugom.

Željeznička građevinska uprava u Splitu predložila je još 1919. godine izgradnju spoja Unske pruge preko Srba na Zrmanju, jer ga je smatrala povoljnim zbog manje dužine nove pruge. Glavna skupština jugosloveniskih inžinjera i arhitekata složila se

1922. godine da je potrebno graditi Unsku prugu i predložene su dvije varijante jadranske i unske pruge. Bila su podijeljena mišljenja gde je trebalo da se spoji sa Ličkom prugom. Većina je predlagala da se taj spoj izvrši u Zrmanji. Splićani su se borili za spoj sa Kninom. Međutim, i dalje su bile prisutne razlike i neslaganja.

Konačno je uporna borba Splita za spoj dolinom Butižnice sa Kninom odnijela pobjedu. Godine 1936. počela je izgradnja sa bosanske i dalmatinske strane. Gotovo ni oko jedne pruge u našoj zemlji nije se vodila tako dugotrajna i uporna borba, a uzroci su bili različiti. Lokalistički interesi igrali su odlučujuću ulogu. Pruga se počela raditi jednovremeno od Knina i Bihaća. Od Bihaća 25 kilometara izgradnje povereno je firmi **Dukić i drug** iz Ljubljane. Na sekciji (37 km) od Knina izvodilo je radove preduzeće **Sojat—Batošić.** Sve sposobno ljudstvo bilo je zaposleno na ovoj dionici pruge od prvog dana gradnje. Prema ugovoru, pruga je trebalo da bude gotova za tri godine. Ministar saobraćaja odobrio je produžetak radova za 18 mjeseci bez naplate kazne. Pred rat 1941. godine 4/5 pruge je bilo gotovo. Kolosjek je položen od Bihaća prema Kninu 25,8 km, od Knina prema Bihaću — 24 km. Stanični kolosjeci i skretnice bili su položeni u stanicama Bihać, Ripač, Knin, Golubić i Drenovac. Ratna pustošenja nisu poštedjela ni Unsku prugu. Na skladištima se nalazilo mnogo raznih mašina i alata koji su nestali, a isto tako skidan je kolosečni materijal koji je već bio ugrađen. Nadalje, srušen je most od 70 m i drugi od 35 m raspona, a mnoge zgrade su na pruzi spaljene. Posle rata vladala je oskudica materijala, mašina, alata i stručnog kadra. Radovi su na pruzi pripremani 1946. godine, a u saobraćaj je puštena na celoj trasi 1948. godine.

4. Sindikalni pokret 1936—1941. godine

Viliki broj radnika sa tromeđe radio je po svim radilištima u Jugoslaviji, a bilo je i onih koji su radili u inostranstvu. Svi oni su se već tada prekalili u borbi za radnička prava. Među njima je bilo i članova KPJ, koji su organizovali rad sindikata, oni su odigrali pozitivnu ulogu u formiranju podružnice. Godine 1936. formirana je u Tiškovcu podružnica URS-ovih sindikata. U Crnim Potocima, u kući starog Nikole Jarića, pripreme za formiranje izvršio je Mirko Jarić sa Perom i Markom Ja-

ričem i Markom Rodićem pod neposrednim rukovodstvom Josipa Hodaka, člana KPJ. Prvi predsednik bio je Stevo Jarić, a u odboru su pored Mirka, Miladina, Petra i Dragana bili Pera i Marko Jarić, Ilija i Dušan Ševo, Jandrija Đurica, Marko Rodić i još neki. Kada su vlasti zabranile legalan rad podružnice, ona je premeštena iz Nikoline kuće u kuću Marka Jarića, pod Breščić, a kasnije u kuću Marka Rodića u Kravljak, gdje ju je i rat zatekao. Članovi odbora razvili su od samog početka vrlo živu aktivnost podružnice i za kratko vrijeme privukli veliki broj radnika na dionici Crni Potoci — Pileći Kuk u članstvo. Nakon uspješnog okupljanja radnika u drugoj polovini 1936. godine organizovan je kod kuća Jarića zbor radnika, na kojem su govorili Mirko Jarić i Josip Hodak, ispred Saveza građevinskih radnika — URS-a, u Zagrebu. Na zboru je Hodak govorio o teškim uslovima rada na pruzi, o mizernim platama, o neljudskom postupku poslodavaca prema radnicima i potrebi da se radnici organizovano bore preko sindikata za svoja prava. Hodak je ukazivao na razne mahinacije kojima će se poslodavci služiti da bi spriječili organizovanu borbu radnika. Kasnije, pored omasovljavanja, članovi podružnice upoznati su sa pravima i dužnostima. Naročito je bila razvijena propaganda za kupovinu i čitanje »Radničkih novina«, iz kojih se, i pored cenzure, moglo doći do izvjesnih podataka o borbi i životu radnika u našoj zemlji i inostranstvu.

To je bio period kada je ekonomska kriza u svijetu naročito pogodila radnike iz pasivnih krajeva, koji su prije krize mogli raditi ne samo u većim varošima u Jugoslaviji, nego su odlazili i u druge zemlje (Belgiju, Francusku i dr, pa čak i u prekomorske zemlje, Južnu i Sjevernu Ameriku i Australiju), a svojim radom su izdržavali porodice kod kuće. Pogođene krizom, sve su države zabranile useljavanje stranih radnika, jer nisu znale šta će sa svojim neupošljenim radnicima. Tako je masa naših radnika iz siromašnih krajeva ostala bez ikakve zarade i sa svojim porodicama bila osuđena na gladovanje.

Sve stanovništvo okoline, kroz koju prolazi unska pruga, sa punim pravom zahteva da zaradi toliko da bar preživi. O nekoj uštedi, kako kod radnika, tako i kod seljaka, zanatlija, trgovaca ne može biti ni govora. Veliko kapitalističko francusko preduzeće »Batinjol« je razne manje dionice od 1—2 km izdalo raznim preduzećima i akordantima. Ovi akordanti, iako često bez

prebijene pare u džepu, željni zarade i profita, gone radnike da rade do iznemoglosti. Na sve moguće načine oni se trude da i onako teški teret privredne krize svale na leđa radnika i seljaka, a i na zanatlije, pa i na trgovce. Radnika i seljaka tretiraju kao stoku, jer su za teški i naporan desetosatni radni dan odredili nadnicu od 17,50 din, dok kvalifikovani radnici, mineri, zidari i ostali, dobijaju od 25—35 din, ali su oni bili retki.

Radnici su svjesni da svoj položaj mogu popraviti samo pomoću svoje organizacije, Saveza građevinskih radnika, i zato su se već uz celu prugu počeli organizovati. Konferencije, sastanci i dogovori veoma su česti. Veća se, dogovara i donose odluke. Želja i spremnost radnika da se bore za veće nadnice nailazi na simpatije i odobravanja svih ostalih profesija: seljaka, trgovaca i zanatlija. Stanovništvo ne traži ništa više već da pošteno, trudom i radom zaradi za svoje izdržavanje. Uslovi za rad na pruzi bili su ispod svake kritike i što su radovi više odmicali, rasli su korupcija, protekcija i šikaniranje siromašnih radnika. Primani su na posao imućni seljaci, koji su imali čime podmititi poslodavca, a otpuštani oni koji to nisu mogli. Radilo se 10 i više časova bez ikakve higijene. Radnici koji nisu bili mještani, trošili su više od polovine zarade na hranu. Na primer, miner Basta u Pilećem Kuku, novembra 1936. godine, pri isplati plate, primio je samo 2 dinara. Rečeno mu je da je ostalo obustavljeno za hranu. On je pred svima bacio ta 2 dinara u Butišnicu. Žandarmi su ga pozvali na saslušanje, a poslodavci ga otpustili sa posla. Rečeno mu je da buni radnike. Ovakvih primjera bilo je na svim radilištima.

Prvi sukob između radnika i poslodavaca odigrao se novembra 1936. godine na Crnim Potocima. Poslodavci su otpustili veći broj siromašnih mještana uz obrazloženje da je nastala zima te se ne može raditi napolju. Radnicima je bilo jasno da jedan broj može ostati bez posla zbog zime, ali se nisu složili sa otpuštanjem baš najsiromašnijih i onih koji su mogli da rade u tunelu. Ovom prilikom došlo je do velike gužve u koju su se umješali i žandarmi. Ne mogavši da rasteraju radnike, tražili su pojačanje. Žandarmi sa noževima na puškama, u streljačkom stroju, krenuli su prema štrajkačima i na brutalan način rasterivali ih. U ovom sukobu radnici, svi sa tromeđe, držali su se dostojanstveno. Poslije 10 dana, do sukoba je došlo i u Kuku Pilećem. Kao odmazdu, poslodavci su otpustili jedan broj siromašnih radnika, a i one koji su bili u sindikatu. Kako je ovo otpuštanje izvršeno prilikom

isplate zarada, kada su svi radnici bili na okupu, to su radnici složno protestovali. Neki revoltirani radnici pokušali su fizički da napadnu nadzornika Ivana Domjana i kontrolora Rigog. Međutim, ovi su pobjegli u kancelariju i zatvorili se. Radnici nisu željeli da napuste krug dionice, dok im se ne odgovori na zahtijeve. Plašeći se većih posledica, šef dionice, ing Jurišić, naredio je da se jedan broj radnika vrati na posao, pa je tako i ovaj sukob okončan uspehom. to je postala praksa i na kraju godine dosta se o tim problemima pisalo u listu »Radnik« koji je izlazio u Zagrebu, a štitio radnike od poslodavaca i birokratije. Tako je list »Građevinski radnik« od 8. siječnja 1936. godine pisao: »Radnicima preporučujemo ako hoće i žele da čuvaju svoje zdravlje i život da se čvrsto grupišu u svoje slobodne radničke organizacije i da tako složno i jedinstveni traže i izbore svoja prava, kako u okružnim uredima tako i u svim socijalnim institucijama i da na rukovodstvo svih tih ustanova postave ljude u koje će imati povjerenja i koji će sprovoditi ispravnu pravedniju politiku.«

»Vasilj Vukobrat, radnik iz Zakošana kod Tiškovca prijavio se 15. XII 1936. godine uredskom ljekaru u Kninu g. Tunzoviću Rajku i molio da ga pregleda, jer je osećao jake bolove u stomaku. Po starom običaju, ljekar ga je pregledao i oglasio ga, ništa manje ni više, nego sposobnim za posao i uskratio mu pravo na bolovanje i hranarinu. On se odlučio teškom mukom, da od mizerne plate, ciglih 15 dinara dnevno, odvoji nekoliko banki i da potraži spas kod drugog ljekara koji nije uredski. Njegova je sreća da je još istog dana pregledan od dr Šlajmera Borislava, koji je konstatovao zapaljenje slijepog crijeva i uputio ga u Banovsku bolnicu u Kninu, gdje je 16. XII operisan«.

Položaj radnika na ovom dijelu pruge u to vrijeme bio je vrlo loš. Oni su svoja prava mogli ostvariti samo u čvrstoj zajednici i organizaciji Saveza građevinskih radnika Jugoslavije. To je bilo vrijeme kada se vodila borba za veće nadnice, bolji i snošljiviji život. U tunelu kod Pilećeg kuka u Tiškovcu radilo se efektivno po 10 sati dnevno, u potpunoj vlazi. Sa svih strana tunelskih stijena probijala je voda u jakim mlazovima i radnici su bili prisiljeni da rade u ovim grobnicama i rasadnicima reumatizma i ostalih bolesti. Propisno odijelo za rad preduzeće ne daje, osim starih i pocijepanih gumenih čizama, od kojih uposleni radnici imaju medvjeđu uslugu, jer se one napune vodom i time je radnik

sigurniji da će za vrijeme rada od 6 uveče do 6 ujutro, u zimsko doba, navući na sebe najgora oboljenja, ako ne i sigurnu smrt. Preko zime 1938. i početkom 1937. godine bilo je pokušaja poslodavaca da podružnicu kompromituju i tako prisile kolebljive pojedince da istupe iz nje, kako bi se podružnica rasformirala. Od formiranja podružnice materijali: članske knjižice, markice i drugo nalazili su se u kući Nikole Jarića, odnosno kod predsednika podružnice Steve Jarića, sina Nikolinog. Kada su žandarmi izvršili nekoliko pretresa, da bi pronašli ilegalne materijale i iste zaplenili, premešteni su u kuću Marka Jarića, a kasnije u kuću Marka Rodića, gde su čuvani.

Zbor radnika u Golubiću, u januaru 1937. godine veoma je značajan za dalju organizaciju građevinskih radnika Jugoslavije. Povodom toga izdat je letak.*)

*) »Radnicima na izgradnji pruge od Knina do Tiškovca,

Dragi drugovi,

Nade svih nas da ćemo na pruzi zaraditi barem za najnužnije potrebe, prevarile su nas. Nadnice koje je preduzeće odredilo, dovoljne su az posje crkavanje, a ne za život čoveka. Radni uslovi su ispod svake kritike. Otpušta se bez ikakvog povoda i razloga, a ne isplaćuje se zakonom predviđeni otkazni rok, vrši se svakodnevna zloupotreba sa osiguranjem, ne prijavljuje se na vreme uredu, bolestan radnik otpušta se as posla, a ljekar mu kao sposobnom za rad uskraćuje bolovanje, odredbe o zaštiti radnika gaze se na svakom koraku, a poslodavac az to nikome ne odgovara isve dotel će oni atko nama naturati vsoju volju dok se mi svi do jednog ne organizujemo i grupišemo u svoju organizaciju Saveza građevinskih radnika Jugoslavije i ne povedemo borbu za veće nadnice i bolje uslove života. Od većih radničkih nadnica imaće koristi seljaci, zanatlije, trgovci i sve stanovništvo ovih krajeva, jer će bolje i lakše prodati svoju robu. Slogom radnika, a pomoću seljaka, zanatlija i svega poštovanog stanovništva ovih krajeva, treba da povedu borbu da korist od ovog posla ne ide samo krupnom kapitalu, evć da jedan deo masnog profita (ćara) ostane sirotinji naših krajeva. Aok ovo želimo postići, treba svi do jednoga da dođemo na sastanak koji će se održati 17. I 1937. godine u Golubiću, na kome će govoriti savezni delegat.

Živela sloga svih radnika od Knina do Bihaća!
Živela borba za veću nadnicu!
Živeo Savez građevinskih radnika Jugoslavije!

PROCITAJ I DAJ DRUGOME!
Dođi i dovedi drugove!

SAVEZ GRAĐEVINSKIH RADNIKA
JUGOSLAVIJE
BEOGRAD

28. maja 1937. godine u Vrpolju kod Knina, došli su radnici u sukob sa poslodavcima i neorganizovano poveli štrajk. Od Vrpolja radnici su krenuli prugom, prekidali posao i proglašavali štrajk.

U Strmici štrajkačima se pridružio ondašnji pop Momčilo Đujić. Kada su štrajkači iz Strmice došli u Crne Potoke, rukovodstvo i članovi podružnice bili su iznenađeni slabom organizacijom, a još više učešćem popa u štrajku, koji je od preduzeća »Šojat-Batošić« dobio pare da razbije štrajk. Od neorganizovane mase radnika traženo je da se štrajk nastavi prema Pilećem Kuku u najvećem redu i disciplini. Od dvije crvene marame napravljena je zastava koju su na čelu kolone nosili Mirko Jarić i Dragan Čekarmiš, naizmjenično. Na svim osjetljivim objektima postavljena je radnička straža: u Pilećem Kuku odbor podružnice je uspio da preduzme inicijativu Rešeno je da sutradan, 29. maja, štrajk nastavi prema Bihaću, i da dalje u štrajku ne učestvuje pop Đujić, jer se nije slagao sa načinom vođenja štrajka. Organizovane su dvije grupe radnika: jedna iz koje će biti postavljena straža na raznim objektima, a druga čiji je bio zadatak da u slučaju pojave štrajkbrehera odmah energično interveniše. Rečeno je da se odmah obavijesti preduzeće da se štrajk legalizuje i da njim rukovodi sindikalna podružnica. Takođe je najhitnije obavješten o nastaloj situaciji i Hodak, kao i o tome da u štrajku prema Bihaću organizovano radnici učestvuju. 29. maja kolona štrajkača krenula je prema Kaldrmi, a na čelu kolone se vila crvena zastava. Usput, idući uz prugu, prekidan je posao i kolona se stalno pojačavala. Bilo je neobavještenih radnika koji su otišli kućama, a jedan dio, koji je pokušao da radi po nagovoru svojih poslodavaca, bio je sprečen. Kada je kolona stigla u Kaldrmu i produžila prema Dugopolju, prema njima su od Trubara trčali žandarmi. Kada su stigli na određeno odstojanje, jedan se izdvojio, a ostali su zauzeli položaj iza zaklona s puškama na gotovs prema radnicima. Kolona je stala. Prišao je koloni na nekoliko metara žandarmerijski komandir stanice iz Trubara i pozvao vođu da izađe. Niko nije izašao na poziv. U koloni se orila pjesma. Na drugi poziv prema njima su izašli članovi sindikalne podružnice. Narednik je pitao šta hoće, a oni su odgovorili da traže rada i hljeba. (Ovo je bila određena parola za štrajk). Narednik im je rekao da ne mogu dalje sa crvenom zastavom, ali su mu oni objasnili da će štrajk proteći mirno i da im je jedini cilj da se bore za poboljšanje uslova rada. Zatim je kolona nastavila uz

prugu i negdje poslije podne stigla u Rađenoviće. Vrućina je bila neizdrživa i radnici su bili umorni i gladni. Začas su razgrabili hljeb iz kantine, a potom oko vode se stvorila velika gužva žednih ljudi. U Rađenovićima je predata zastava jednom drugu koji je održao vrlo vatren govor, u kome je, između ostalog, rekao da će radnici iz Rađenovića i okolnih sela (Trubara i Srba) nastaviti borbu sa zastavom koju su doneli drugovi iz Crnih Potoka. Iz Rađenovića radnici su se vratili u Tiškovac sa nadom da će štrajk nastaviti prema Bihaću. Čim je Hodak obavješten o štrajku, odmah je pohitao u Tiškovac i održao sastanak sa poverenicima i članovima podružnice.

Na sastanku su određeni radnički delegati koji će pregovarati sa preduzećem.*)

Po Hodakovoj instrukciji, delegati su imali zadatak da po svaku cijenu štrajk legalizuju, da se kod štrajkača održi moral i disciplina na visini i da štrajk po svaku cijenu mora uspjeti. J. Hodak je govorio da nije važno koliko će se u štrajku dobiti, već da se mora preduzeće pobjediti, s obzirom na to da je štrajk spontano i neorganizovano poveden. Posle nekoliko dana štrajka, munjevito je prostrujalo kroz sela uz Butišnicu da je u Crne Potoke došao odred žandarma iz Šibenika i Knina i da je pop Đujić, vjerovatno uz dobru paru preduzeća, organizovao štrajkbrehere koji su počeli sa radom. Na ovu vijest ogromna masa radnika iz Bosanskog Grahova, Plavna, Srba i Trubara, pohitala je u Crne Potoke. Štrajhbrehere su žandarmi štitili. Oni su sa noževima na puškama u streljačkom stroju krenuli prema radnicima, ali radnici nisu odstupali. Rukovodstvo štrajka naredilo je radnicima da sednu i nakon dužeg prepiranja i manjih gužvi, prisiljeni su bili žandarmi da puste dva radnika ispred štrajkača da pregovaraju sa štrajkbreherima i da ih pitaju zašto su počeli raditi. Kada su predstavnici radnika došli, energično su tražili prekid posla. Nazvali su ih izdajnicima svojih drugova i zapretili da neće dobro proći ako produže. Nakon ovoga, štrajkbreheri su prekinuli rad, a poslodavci prisiljeni na pregovore. Nakon ovog pozvani su predstavnici radnika u Knin, u preduzeće. U početku su pokušali da delegate ubijede u neop-

*)Delegati su bili: Josip Hodak, Stevan Daničić, Lazo Rađen, Čakarmiš Jovan, Pera, Marko i Mirko Jarić.

hodnost odustajanja od štrajka. Pokušali su i sa podmićivanjem, pa, kada je ovo propalo, pripremili su im fizički napad. Međutim, zahvaljujući solidarnosti radnika, fizički napad na delegate je izbegnut i tada Šojat i Batušić počinju da čine izvjesne ustupke. Tako su pregovori sa njima trajali sve do 13. juna, kada je štrajk okončan. Preduzeće je učinilo izvjesne ustupke: poboljšani su uslovi rada, povišene dnevnice, poboljšano je snabdijevanje radnika, a radnički povjerenici dobili su ovlašćenje da vrše kontrolu izvršenog sporazuma.

25. VII 1937. godine u Tiškovcu sastalo se nekoliko stotina radnika da vijećaju o svojoj sudbini. Bio je to prvi sastanak poslije uspjelog štrajka. Niko se više nije bojao da će zbog toga što je organizovan, biti upisan u »crnu knjigu«. Radnici slobodnije govore o svom položaju daju podršku onima kojima je povjerena podružnička uprava i sudbina preko dvije hiljade radnika. Tom prilikom govorili su sledeći radici: Mirko Jarić, Pera Jarić, Marko Jarić, Marko Rodić, Lazo Radujković, Stevo Daničić, Ilija Ševo i ostali. Tom prilikom izabrana je i nova uprava.

Referat podsaveznog delegata pažljivo je saslušan uz odobravanja svih prisutnih radnika. Svi su radnici dali punu podršku Savezu koji im je u najtežim časovima pružio punu pomoć. Odlučeno je da se u Osredcima, Trubaru, Kaldrmi, Pilećem Kuku, Crnim Potocima, Strmici, Golubiću i Vrpolju osnuju rejonske sekcije (povjereništva). Time se dala mogućnost radnicima sa pojedinih radilišta da lakše razviju dijelatnost i prikupe još neorganizovane radnike u sindikate. Poslije ovoga zbora 22. VIII 1937. godine organizovan je drugi zbor radnika sa Unske pruge u Crnim Potocima. Na ovom zboru govorio je Josip Hodak. U to vrijeme sindikalna podružnica u Tiškovcu je imala 1030 članova od oko 2200 zaposlenih radnika na pruzi. U sindikat se učlanjivalo oko 132 radnika nedeljno.

U to vrijeme sindikalna podružnica pokrenula je akciju za naplatu prekovremenih radnih sati na cjelokupnom radilištu. U preporuci stoji da se umoljavaju radnici koji su u tunelima radili preko 8 sati da što pre podružničkoj upravi dostave spisak dana kada su radili prekovremeno i po koliko sati. Ujedno se obavještavaju zainteresovani radnici da je od firme zatraženo da na lijep način uplate procenat za sav prekovremeni rad, kao i rad nedjeljom. Za sve informacije treba radnici da se obrate podružnici i njenim

funkcionerima. Takođe se skreće pažnja radnicima koji dobijaju poštedu, a uposleni su najmanje 14 dana, da imaju prvih 6 dana pravo na hranarinu i punu nadnicu kao da su radili. Zbog toga je potrebno svaki slučaj dostaviti, i to što pre, podružničkoj upravi.*)

Posle akcije na ovom radilištu radnici su postali sigurniji u snagu svoje organizacije. Pokretom dugim 32 radna dana radnici su prisilili poslodavce da povećaju plate za 5—15%, cijene životnih namirnica, osim kruha, smanjene su za 20—25%. Snaga organizovanog radnika počinje sve više da se izskazuje.

Na velikom zboru radnika u Crnim Potocima, krajem avgusta 1937. godine odlučeno je da se preko podružnice od firme **»Sojat-Batošić«** zatraži isplata prekovremenog rada. »U zahteve niko ne sumnja, jer iza njih stoji podružnica u Tiškovcu, koja polako ali sigurno, zauzima mesto među najboljim u svom Savezu, a iza njega stoji Savez i sav klasno svestan radnički pokret u Jugoslaviji«. Tako je pisao list »Radnik« u broju 59/1937. 22. X 1937. godine. Održan je sastanak u Dolovima kod Trubara na kojem je referisao Josip Hodak. Istakao je uspehe, koje su postigli radnici kod Šojata i naglasio da je položaj tamošnjih radnika mnogo bolji od položaja Batanjolovih radnika, iako je Šojat posao preduzeo od Batanjola sa nevjerovatno velikim popustom. A što je tako Šojatovi radnici imaju zahvaliti samo svojoj nepokolebljivoj slozi i čvrstoj organizaciji. Upozorio je radnike da ne nasedaju provokacijama preduzeća kojima je cilj razbiti radničke jedinstvene redove. Radnici su zaključili da bez organizacije nema radnicima spasa te da će se ugledati na primer radnika u Tiškovcu. I tako postepeno se izgrađivala sindikalna organizacija duž cijele Unske pruge, a to je bila garancija da će se i položaj radnika popraviti.

U 1938. godini, na gradnji pruge izvode se opasni i teški radovi. O tome najbolje svjedoče činjenice da je od početka radova poginulo 20, teže ranjeno preko 70, a lakše preko 1000 radnika. O uzrocima čestih nezgoda upoznata je preko štampe radnička klasa i ostala javnost. Isto tako, liječnička služba bila je neefikasna i neblagovremena.

---

* U upravu su birani: Jarić Stevan, Rodić Todor, Pavlović Jure, Rađen Lazo, Čakarmiš Jovan, Milenković Jovan, Lazić Mile, Jarić Petar, Daničić Stevan i Rajković Marko.

Osim spomenutih održano je još nekoliko radničkih zborova: 13. II u Kulen-Vakufu i 27. II u Crnim Potocima, gdje je na prvom bilo prisutno preko 400, a na drugom preko 300 radnika. Na oba zbora referisao je Hodak, a govorili su i ostali drugovi iznoseći težak položaj radnika i slabe zaštitne mjere na radilištima pruge zbog čega se svakodnevno dešavaju nesreće, u kojima radnici gube život ili se onesposobljavaju. Na oba zbora govoreno je i o akciji koju su poveli neki »radnici dobročinitelji«, da se osnuje neka »radnička« organizacija koja je samo po imenu radnička, a u stvari želja joj je da od radnika stvara političke korteše, koji će poslužiti Šojatu da pogoršaju ionako težak položaj radnika. Govoreno je i o konferenciji te organizacije, koja je 13. II u 9,00 sati održana u jednoj vijećnici u Kninu, gdje je bila prava komedija sa zakletvom učesnika.

Pokušano je tako preko nadzornog personala da se radnici odvoje od svoje organizacije da se podjele, »a gde se dva svađaju, treći se sigurno koristi«. Svi pokušaji tih »radničkih dobročinitelja« koji su svesno služili poslodavcima i njihovim interesima, kod radnika su naišli na najveću osudu. Radnici Unske pruge su organizovani u Savez građevinskih radnika, koji im je u najtežim situacijama priskočio u pomoć i uz čiju su pomoć vodili i vode akciju za poboljšanje svog ekonomskog i socijalnog položaja.

Posle zbora u Tiškovcu oseća se veća živost i kretanje među radnicima. Redovi organizacije su stalno jači, a pored toga u veliko se pripremaju za skupštine podružnica Tiškovca i Kulen-Vakufa.

18. i 19. V 1938. godine održan je VII kongres URS-a u Zagrebu, na kojem su učestvovali Josip Hodak i Jarić Stevan. Tom prilikom upoznato je rukovodstvo URS-a sa teškim stanjem radnika na izgradnji pruge i tražena pomoć za dalji rad sindikalnih podružnica na terenu. List »Radnik« u broju 7. iz 1938. godine objavljuje članak »Godišnja skupština u Tiškovcu u kući Marka Jarića«. Isti broj donosi obavijest da je održan sindikalni sastanak u Martin-Brodu, te da je bilo zabranjeno Hodaku da prisustvuje ovom sastanku.

Uspješan je bio štrajk i unskih radnika preduzeća »Batinjol« 28. maja 1939. godine. Oni su zahtevali poboljšanje radnih uslova i veće zarade. Iz depeše Banske uprave u Zagrebu, poslane Ministarstvu unutrašnjih poslova, vidi se donekle snaga organizovanosti toga štrajka. Štrajk je započeo u Kninu i zahvatio oko 1100 radnika zaposlenih na teritoriji Donji Lapac. Uzrok štrajka je traženje povišenja nadnica i boljih uvjeta rada.

Neposredno pred II svjetski rat potvrdilo se da je Sindikalna podružnica Tiškovca bila jedna od najsnažnijih i zato se u njenim redovima nije mogao zadržati niko ko nije bio član URS-ovih sindikata. Za razbijače, dvoličnjake i sve one špekulante koji su pokušavali da razbiju jedinstvo radnika, tu nije bilo mjesta. Isto tako nije došlo ni do kakvih provala koje bi imale većih posljedica. Pojedinci, koji bi bili uhapšeni, nisu mogli biti osuđeni zbog toga što ih je organizovano branila podružnica preko svojih radničkih povjerenika. Prema tome, rad Sindikalne podružnice u Tiškovcu pozitivno se odrazio na uzdizanje svjesti radnika i omladine na celom području tromeđe Bosne, Like i Dalmacije. Skoro svi članovi sindikata bili su borci naše Revolucije od početka do kraja rata, mnogi su dali svoj život za slobodu, a naša su sela bila partizanska uporišta u toku Narodno-oslobodilačkog rata.

Omladinci tromeđe na unskoj pruzi 1940. godine

G L A V A II

A. OD KAPITULACIJE DO USTANKA

1. Slom Jugoslovenske države i uspostavljanje vlasti NDH na tromeđi

Pokušaj nasilnog vezivanja zemlje za sile trojnog pakta izazvao je revolt naroda i masovni pokret protiv fašizma. Protest protiv pakta izrazila je i radnička klasa tromeđe.

27. marta 1941. godine organizovane su demonstracije u Donjem Lapcu, Srbu i Kninu.

Sam martovski događaj htjela je iskoristiti buržoazija na čelu sa Stevom Rađenovićem i drugim poslanicima JRZ-e, te su organizovali četničku povorku u Srbu, koju su mase primile hladno i sa rezervom.

U Pětrovcu i Bos. Grahovu bile su manje demonstracije, a u Drvaru je toga dana zaustavljena fabrika i svi su radnici izišli na ulice i demonstrirali protiv pakta. U demonstracijama je učestvovalo oko 4.000 ljudi. Na Oštrelju su bile demonstracije šumskih radnika gde je došlo do sukoba između demonstranata i žandarma.

U Tiškovcu je sindikalna podružnica pokrenula na demonstracije i radnike na pruzi Knin—Bihać.

28. marta ujutro stigla je vest da je pala vlada Cvetković — Maček, da je novu vladu obrazovao general Simović i da je kralj Petar preuzeo vlast. Nastao je tad period iščekivanja, a mladi su slušajući starije, očekivali da se jave u dobrovoljce i da, poput svojih očeva i djedova, brane čast i ponos našeg naroda od fašista koji su se približavali našim granicama.

Međutim, ujutro 6. ili 7. aprila čula se vest da je bombardovan Beograd i da je otpočeo rat sa Njemačkom i Italijom. Odmah posle ove vjesti napušten je posao na pruzi, isplaćene su prinadležnosti. Nastupio je period iščekivanja razvoja događaja. Svako je na svoj način doživljavao početak rata, uključujući tu starce, žene i djecu, jer su stariji, koji su bili u ratu, govorili da nastaju crni dani. Mlađi, ne znajući, što rat donosi, razmišljali smo kako da se dočepamo oružja i municije da možemo da se bijemo. Međutim, vrlo brzo došlo je do raspada Kraljevine Jugoslavije. Vlada na čelu sa kraljem, pobegla je u inostranstvo, prepuštajući porobljenu zemlju svojoj sudbini. Jedino je KPJ ostala vjerna svom narodu u tom periodu. Nju nisu mogli uništiti protivnarodni režimi Stojadinovića i Cvetković—Mačeka, iako su se svim silama trudili. Izdaja buržoazije još više je opredelil anarod ka Komunističkoj partiji i uslovila čvrsto vezivanje sudbine naroda za nju. Pomoću pete kolone okupator je dokrajčio komadanje zemlje, doveo pojedine regione pod vlast svoje vojske i stvorio veštačku tvorevinu, tzv. Nezavisnu državu Hrvatsku, čija se vlast protezala i na naša sela.

Kapitulacija 1941. godine zatekla je naša sela u mnogostrukim problemima: nemaština, svi sposobni muškarci otišli u rezervu ili su čekali da ih pozovu. Oni koji su otišli u Banja Luku, Bihać i druge garnizone, van Dalmacije bili su loše sreće jer su zarobljeni i deportovani u Njemačku.*) Međutim, sretnije su prošli rezervisti koji su otišli u primorsku oblast (Jadransku diviziju) i imali front prema Italijanima. Jadranska divizija je imala 12. 03. 1941. godine formirane sledeće jedinice: 54.pp sa 1, 2, 3 i 4.b i prišt. jedinice u rejonu Knin.

— 83. pp sa 3 i 4 b. i priš. jedinice u reonu Knin,

— 11. pp sa 1, 2, 3 i 4. b. priš. jedinice u reonu Benkovca,

— 147. pp sa dva bataljona u Šibeniku,

— Baza u Kninu, ostale prištabske jedinice i artiljerija u Kninu i Sinju.[1])

Na sektoru Knina nalazila se jadranska divizija s frontom prema Zadru, tri pešadijska puka (11, 54 i 83) zaposela su liniju

---

* To su bili: Svetko Rodić, Marko Rodić, Momčilo Rodić, Dragan Ševo, Uroš Jarić, Svetko Jarić, Miloš J. Ševo i Milan Jarić-Ljubin.

1. Arhiv vojno istorijskog instituta, bivša jugoslovenska vojska, kutija 20 f. 1. dok. 46 (u daljem tekstu Arhiv. VII, K. f, dok

Zemunik — Debelo Brdo — Karin, s osloncem na Bukovcu. Novoformirani ratni puk i 23 artiljerijski divizion nalazili su se u rejonu Kistanje i Ostrovica.

Ministar vojske i mornarice arm. general Bogoljub S. Ilić 4. aprila 1941. naredio je primorskoj oblasti:

»Da jedinice I linije zauzmu svoj raspored, s tim da delovi Jadranske divizije prema Zadru ne pređu liniju delova za zatvaranje granice, pre no što granični front bude povređen od neprijatelja sa zemlje.«[2])

Sa fronta su stizale vesti o povlačenju od Bukovice 11. i 54. peš. puka, o demoralizaciji komandnog kadra bivše jugoslovenske vojske i radu pete kolone, jer jedan deo ovoga kadra otvoreno radi za neprijatelja. Evo šta o tim danima kaže Ilija Ševo iz sela Drenovca: »U martu mesecu 1941. pozvan sam u rezervu. Na poziv sam se odmah odazvao, jer smo tada svi smatrali svojom dužnošću da učestvujemo u zaštiti ugrožene zemlje. Sećam se oduševljenja među rezervistima. Vozom sam stigao u Knin i javio se u svoju ratnu jedinicu, treći bataljon 54. peš. puka. Po prijemu oružja i ratne opreme, uputismo se na položaj prema Zadru, koji su držali Italijani. Ulogorili smo se na Debelom brdu iznad Bukovice. Posle nekoliko dana provedenih u lenčarenju, bez ikakvog objašnjenja o situaciji, vratili smo se u Knin. Niko nas nije smenio iako je ovo bio najistureniji položaj prema Italijanima. U Kninu smo zatekli pravi košmar. Vojska luta gradom, neko s oružjem, a neko bez njega. Čekale su nas prazne kasarne u kojima nije bilo ništa sem malo slame. O večeri ni govora. Sutradan, kada je svanulo, naš komandant bataljona naredi da krenemo prema položaju. Napomenuo je da nam u susret idu Italijani iz pravca Kistanja. Privatni vlasnici su odbili da daju zatražene kamione. Jedino je Sava Dešić dao dobrovoljno svoj kamion jedinici. U ovaj kamion potrpana je jedna četa, a ostali su krenuli pješke. Na Staroj straži sukobili smo se sa Italijanima. Žestoka pucnjava trajala je 11 — 15 časova, a zatim, pošto su oficiri napustili položaj, počela se i vojska u neredu povlačiti, prije bi se reklo bezglavo bježati. U četi sam bio puškomitraljezac.

Ne rastajući se od puškomitraljeza i nekoliko redenika, krenuo sam u svoje selo Drenovac. U selo su pristizali mladići, koji su bili u rezervi, kao i ja«.[3])

2. VII, BIV, k. 46, f. 1, dok. 10
3. Ilija Ševo, Drvar 1972. KNJ-1, str. 197

Ovakvu priču narod je slušao od naših komšija koji su bili u rezervi, bez obzira kojoj su jedinici pripadali. Svi oni su doneli oružje i ratnu opremu sa sobom ,izuzev nekih pojedinaca. U rasporedu Jadranske divizijske oblasti i njene vojske događaji su se odvijali brzo. Tako, komandant Šibenika, pukovnik Pavlović, savetuje svog kolegu u Kninu ,da ne pruža nikakav otpor Italijanima, kao što neće pružati ni jedinice pod njegovom komandom. Treba uvažiti činjenice da ni elementi komandovanja u svim jedinicama nisu bili spremni..

»Veze nije bilo sa jedinicama, jer je puk veze u toku mobilizacije bio rasformiran. Štab divizije izišao je 9. aprila na KM u s. Lepure (na putu Benkovac — Briberske Mostine). Osipanje jedinica je počelo odmah i već tada su se Hrvati povlačili svojim kućama.« Ovo je izvod iz izjave nač. veze divizije Vojislava Brežančića, satnika II odsjeka glavnog stožera u Zagrebu 12 sječnja 1942. g.[4])

11. aprila na svim javnim zgradama postavljene su hrvatske zastave, kojih ima vrlo malo po privatnim kućama. »Frankovac, ustaša Milan Luetić, vršilac dužnosti ađutanta u štabu dinarske divizije, za vreme odmora, dok su oficiri većali, šta treba preduzeti u pravcu pružanja otpora, potegao je pištolj na majora Milorada Mlađenovića i ubio ga, a komandant 83. puka, p. puk. Marka Raševića i još neke oficire ranio. Prilikom tog zločina i sam Luetić platio je glavom«.[5])

To je sve vodilo raspadu, tako da su 12. aprila Italijani bez otpora ušli u Bukovicu i produžili prema Kistanjima. »14. aprila pri povlačenju od Bukovice prema Kninu ka Drvaru, jedna grupa vojnika 54. peš. puka, samoinicijativno je sačekala italijansku prethodnicu na biciklima kod Tojagine glave i uz pomoć seljaka iz Očestova i Pađana S.Z. od Knina otvorila vatru. Kažu da je dosta Italijana ubijeno i ranjeno«.[6])

»Došao sam na vojnu vežbu u Knin, — kaže u izjavi Josip Žulinski od 24. studenog 1941. — i određen sam za ađutanta (poručnika) komandanta 3. bat. 54. pp i tu sam ostao do 13. aprila i napustio jedinicu. Pozivu na vojnu vežbu odazvali su se Srbi, a manje Hrvati. Slovenaca uopšte nije bilo. U formiranju puka

4. Arh. VII, BIV, k. 67, f. 9, dok. 1166
5. Drago Gizdić, Dalmacija 1941., Zagreb 1957, 110
6. Isto delo

bilo je zbrke u izdavanju opreme jedinicama. Stanje svih bataljona bilo je slabo. U puku je bilo 80% Srba, 15% Hrvata i 5% ostalih. 6. aprila puk po bat. krenuo je na položaj ka Benkovcu i ostao do 12. aprila a povukao se 13. aprila i dao otpor ispred Knina, 12. i 13. aprila. Hrvati su napustili jedinice i vratili se u Kninu i predali se«.[7])

Nakon ovoga, 54. peš. puk se povukao prema Bos. Grahovu. Međutim, pojedine jedinice i delovi 54. pp počeli su se rasipati još ranije, pre odstupanja od Knina.

Evo šta kaže u izjavi Mihajlo Žulj: »Talijani 4 dana bombarduju, a jugoslovenskih aviona nigde. Četa 124 umesto 170. Pokret jedinica na front loš, vojnici piju, kraj puta spavaju itd. 11. aprila stigli smo u Karin, 12. aprila ispred Benkovca. Tu se u 15 sati rasformirao 1. bataljon 54. pp, oružje i pribor stavljeni su u kuću Ive Šoše iz Kruševa. Konji pušteni i ceo dan lutali. Seljaci su izabrali ono što im je trebalo«,[8]) Posle toga 54 pešadijski puk, bez 1. bataljona povlačio se prema Bos. Grahovu.

Komandant Jadranske divizije pozvao je 15. aprila sve oficire na savjetovanje u žandarmerijsku stanicu u Bosanskom Grahovu. Tom prilikom saopštio je da se od jedinice Jadranske divizije formira Grahovsko-drvarski odred. Ali ništa konkretno nije preduzeo, pa je oficirski kadar sve više postajao ravnodušan i nedisciplinovan. Što je komandant divizije htjeo postići saopštenjem o formiranju Drvarsko-grahovskog odreda nije poznato. On je iz Bosanskog Grahova 16. aprila otišao u Drvar i više ga oficiri, sve do optpunog rasula, nisu vidjeli. Pošto je kapitulacija potpisana 17. aprila u 21. čas, s tim da stupi na snagu 18. aprila u 12. časova komanda divizije je izdala naredbu o kapitulaciji. Međutim, takvo držanje komandanta divizije uticalo je da ostaci 54 puka kapituliraju i puk je prestao da postoji u mestu Borovačka kod Bos. Grahova, jer su Nemci iz drugih pravaca već bili stigli u Drvar. Komandant puka, puk. Petar Veljković je tom prilikom održao govor; po pričanju očevidaca, pored ostalog, on je rekao: »Vojnici, drugovi i braćo, idite svojim kućama i nosite oružje, jer će vam ubrzo trebati. Morati ćete nastaviti borbu o svom kruhu, u svom ruhu«. Ovaj puk se još ranije počeo osipati, jedan deo vojnika Hrvata je prešao ustašama i svoje oružje

7. Arhiv, VII, BIV, k. 67, f. 9, dok. 1133
8. Isto delo, dok. 1136

okrenuo protiv svojih doskorašnjih drugova. Jedan dio sa oružjem i bez njega, pobegao je svojim kućama, a jedan dio pri prolazu kroz naša mjesta, razoružan je od samih mještana. Međutim, jedan dio vojnika, pri povlačenju, davao je svoje oružje dobrovoljno nama mještanima, a naročito su se u ovom vremenu naoružali omladinci. Prilikom davanja oružja, skretali su nam pažnju da ga dobro sakrijemo, jer će nam trebati. Naglašavali su da nisu sigurni da će ga prinijeti do svojih kuća i da se plaše da ne padne neprijatelju u ruke. Vjerovatno je neki od tih vojnika patriota bio član KPJ ili SKOJ-a.

U to vijeme jedna grupa vojnika, sa dva podoficira iz sastava 54. peš. puka i jednim oficirom, išla je vozom iz Knina do našeg seli Drenovca i tu su se morali iskrcati, pošto pruga nije dalje omogućavala saobraćaj, a njihova je namera bila da idu prema Drvaru, u pravcu u kojem se povlačio i njihov puk. Na stanici su ostavili oko 20 pušaka, 2 puškomitraljeza 1. laki PA mit., 10—15 sanduka municije i još druge ratne opreme i hrane. Na inicijativu druga Pere Jarića, oružje i municiju smo sklonili na sigurno mjesto. Grupa Mladića iz Zakošana, Dulera i Stožišta, tih dana odlazila je u Borovaču, gde je rasformiran 54. peš. puk i na taj način su se pojedinci naoružali.

Iz sela Tiškovca 6 rezervista starijih godišta, među kojima su bili Toma Vukobrat, Nikola Barišić i Svetko Đurica i 6 rezervista iz Dalmacije, čuvali su most »Bender« na pruzi Gračac—Knin.

Po kapitulaciji i raspadu bivše jugoslovenske vojske oni su ovaj objekat napustili i otišli u svoje selo. U Plavnu su svratili u žandarmerijsku stanicu i pronašli komandira sa namerom da mu predaju oružje. Ali on im je rekao: »Ja ne znam šta ću sa njim. Nosite ga kućama i predajte vlastima«. Tako smo mi za naša sela dobili još 6 karabina. Tada je prestala da radi i žandarmerijska stanica u Pilećem Kuku čiji je komandir bio Mate Matejić, narednik, koji se pokazao kao ustaša još pre uspostavljanja ustaške vlasti. U ovoj stanici su bila još tri žandarma i jedna kuvarica. Žandarm, kaplar Jovo Bulajić, rodom iz Slavonije, bio je zamenik komandira. Pri kapitulaciji i povlačenju pojedinih grupa kroz naše selo ova ispostava pod rukovodstvom komandira počela je da ih razoružava, čemu se suprotstavio kaplar Bulajić i o tome obavestio poručnika, komandira voda, iz 54. pješadijskog puka koji se iz voza iskrcao

na željezničku stanicu Drenovac. Komandir ovog voda uputio je patrolu koja je dovela žandarmerijskog narednika i razoružao ga u Drenovcu oduzimajući mu pištolj. Zatim su ga poveli prema zaseoku Duler i tu su ga pustili. Posle toga ovaj narednik se vratio u stanicu, uzeo svoj pištolj i krenuo prema Pilećem Kuku. Kad je za to čuo, žandarm Bulajić se naoružao i povukao u šumu. Te, ili naredne večeri, u zasedi je sačekao i u večernjim časovima ubio narednika Matejića i kuvaricu Pepicu, a zatim se u uniformi žandarmerijskog poručnika povukao u šumu, napustio Tiškovac i uputio se prema Slavoniji. Ostala dva žandarma isto tako su napustila stanicu, tako da je raspadom bivše Jugoslovenske vojske i ova stanica prestala da postoji u Tiškovcu. Tu je isto tako dobijeno nekoliko pušaka i nešto municije. Kasnije, po uspostavljanju ustaške vlasti, izašla je njihova komisija na lice mjesta, otkopala grobove i posle ispitivanja ponovo ih zatrpala. Ustaške vlasti raspisale su potjernicu i u Slavoniji uhvatile žandarma Bulajića i ubile ga.

Odmah po kapitulaciji, već u drugoj polovini aprila 1941. godine, ustaška vlast formirana je na cjelokupnom području trojmeđe Like, Bosne i Dalmacije u svim većim mjestima. U Bos. Grahovo dolazi None Sarić, predratni trgovački pomoćnik u Kninu. On je u rodni kraj navraćao često, a u ovo vrijeme bio je organizator ustaške vlasti. Stigao je iz Zagreba i prema tome imao »jasne direktive«, šta treba d a radi i postaje ustaški logornik i prva, ustaška ličnost. Njegov zamjenik je Ivo Đačić, a pomoćnik Andrija Kardum iz S. Luke. I jedna i druga ličnost imale su za cilj samovlašće ustaša u cilju istrebljenja Srba. Da bi ustaška vlast imala i nekakvu formu za predsjednika ustaške opštine imenuju Stipu Sarića, logornikova brata, inače uglednog seljaka iz Obljaja, čije je pretke Austrougarska monarhija naselila u plodno polje u cilju stvaranja jezgra koje treba da posluži kao oslonac Habzburškoj monarhiji u ovom kraju. Postavši predsjednik opštine, Stipe Sarić izjavljuje: »Prije 20 godina postao sam ustaša, u toj organizaciji sam radio i živeo za dane NDH koji sada dođoše«.[9])

Sve se to odigralo pod okriljem Italijana koji su se po formiranju ustaške vojne i civilne vlasti, krajem maja i početkom juna, povukli iz III i II zone u anektirani dio, te je tromeđa

9. Iovo Dragović i Veselin Arežina, Bos. Grahovo u NOR-u 1971, 119, 120

ostala bez okupatorskih trupa. Tako je na području cijelog sreza formirana ustaška vlast i ovaj kraj proglašen sastavnim dijelom Nezavisne Države Hrvatske.

Ustaška vlast formirana je i u Srbu i Kninu, ali nije imala nekog jačeg uticaja na područje tromeđe. Međutim, ustaška vlast iz Bos. Grahova koordinirala je dejstva sa ustašama u Kninu za raciju koju su vršili po selima u dolini Butižnice u maju i junu 1941. godine.

Preko seoskih knezova u početku su naredili predaju oružja i municije. Međutim, i pored ostvarene evidencije o broju naoružanja i municije bilo je dosta naših meštana koji susakrili po neku pušku i izvestan broj metaka, tako da za njih niko nije znao. Vjerovatno su računali, ako budu prisiljeni da predaju oružje za koje se zna, onda bi im ostalo ono za koje niko ne zna. Isto tako, ustaške vlasti su pokušavale da se mladići rođeni 1920. koji su bili regrutovani 1940. godine, jave vlastima radi služenja vojske, a 1921. godište da se javi na regrutaciju. Ali je i taj pokušaj ustaša na tromeđi propao. Svim mladićima je savjetovano da se, pogotovu noću, ne zadržavaju kod svojih kuća, već da bježe u šumu u slučaju da ustaše dođu u selo da vrše raciju i hvataju mlade, koji se nisu odazvali pozivu. Ustaše su vršile strahovit teror nad srpskim življem na tromeđi, povremenim upadima, hapšenjem ljudi, koljući i pljačkajući.

Po završetku I svetskog rata, solunski dobrovoljci iz sela tromeđe dobili su zemlju u Bačkoj i Baranji i tamo bili nastanjeni. Poslije okupacije familije nekoliko njih su se uspjele vratiti u stari kraj, a druge su mađarske okupatorske vlasti odvele u koncentracione logore. U naše mesto se vratila porodica Đure Borovnice, sa kojom je iz Petrovaradina došao i Milan Jarić, koji je kao vojnik pobjegao iz zarobljeništva u Beogradu, te porodica Dušana Čekarniša, zatim Nikica Borovnica, Ićo Bjelotomić i drugi. Važno je napomenuti da su svi došljaci bili uz pokret, a mnogi od njih su dali i svoje živote.

U ovakvoj situaciji dolazak ovih porodica stvarao je još veće teškoće u neophodnim namirnicama, a njih je trebalo nabavljati iz sedišta koja su pod kontrolom ustaša. Naime za snabdevanje uljem, soli, gasom i drugim potrebama, naša sela bila su orjentisana na Knin. Međutim, to je bilo teško izvodljivo. Pošto muškarci nisu smjeli ići to su radile starije žene, kao i razne veze i poznanici iz Dalmacije.

Prizori, koje su ove žene i pojedinci gledali u Kninu i Bos. Grahovu, bili su stravični, jer su se ustaše odnosile prema ljudima kao zveri. »Zbog čestih i masovnih ubijstava srpsko stanovništvo oko Knina i Drniša i dalje ostavlja kuće i imanja i masovno bježi u Bukovicu da bi spasilo glavu. Već je pobeglo oko 6.000 osoba iz Knina, Drniša, Like i Bos. Krajine«.[10])

Bilo je u to vrjeme više stravičnih prizora, a kako smo mi po selima i zaseocima o njima slušali od očevidaca, poznanika i prijatelja, uvjerili smo se da se moramo slkanjati i sa ustašama ne kontaktirati ni po kakvom osnovu. To nas je još više okupljalo i zbijalo u jedinstvenu cjelinu. Bilo je u tom periodu pojedinaca koji su govorili da ustaše to ne bi radile da nisu ljudi krivi, ali i ti pojedinci su se korigovali. To je bilo onda kada su od prijatelja iz Knina i Bos. Grahova čuli da ustaše pod izgovorom na »kuluk«, vode narod u smrt.

Ustaška vlast imala je na tromeđi organizovane oružane jedinice i to: U Kninu 15 pešadijska pukovnija i jak italijanski garnizon, u Bos. Grahovu 50 ustaša i oružnika (naoružanih civila), a 20. jula stigao je vod iz 1 satnije, 1 bojne 15 pukovnije. U Srbu je bilo 15 ustaša i žandarma i u Resanovcima žandarmerijska stanica kao i u Novakovića vili u Deralima. Oko Bos. Grahova imali su svoja uporišta na Obljaju i u Koritima. U dolini Butižnice imali su žandarmerijsku stanicu u Trubaru, a u selu Strmici, pred ustanak imali su italijanski art. divizion, satniju domobrana i 20 oružnika, pa su svakodnevno, Šipadovom prugom (vozom »ćirom«) Knin—Drvar kontrolisali ovaj pravac. U Plavnu su imali žandarmerijsku stanicu, ali sa ovog pravca nisu ugrožavali sela neposredno na tromeđi. U svim postajama — stanicama, imali su 6—10 žandarma, ustaša oružnika, a za vrijeme racije po selima pojačavali su se tako da je stanje u njima bilo promenljivo. Sa ovim snagama uspostavljali su red, a sa jačim grupama iz Knina i Bos. Grahova vršili su raciju po našim selima, odvodeći nedužne ljude i bacajući ih u zatvore, a kasnije su ih i ubijali. Okupacione vlasti nastoje da pridobiju stanovništvo na poslušnost i vraćanje vojničkog i trofejnog naoružanja i municije, strogim proglasima da će svaki onaj ko to ne učini biti izveden pred sud i strijeljan.

Ova situacija pogodovala je raspravi između starijih i mladih o tome što treba da se radi. Jedan broj starijih ljudi zastupa mišljenje, da se mora pokoriti vlasti i državi. Međutim, većina se nije slagala sa tim mišljenjem, iz straha da bi mogli biti prevareni i uhvaćeni i smatrali su da je najbolje izbegavati kontakte sa institucijama ustaške vlasti i sa ustašama.

U ovakvoj situaciji, a povodou napada Nemačke na SSSR, 22. juna 1941. CK KPJ je izdao proglas narodima Jugoslavije da svim sredstvima pomognu pravednu borbu Sovjetskog saveza, jer je to ujedno i njihova borba. Za ovaj proglas smo najpre čuli preko radio aparata od drugova iz Gornjeg Tiškovca, Pepe Babića, Boška Marića i Nikice Grubora. Svima nama i ako nismo bili članovi Partije bile su jasne, bliske i pristupačne ove parole i proglasi KPJ. U ovoj klimi i raspoloženju, većini stanovništva u našem mestu odgovarale su parole i proglasi KPJ, za raskrinkavanje svih onih koji rade za okupatora, pozivajući proletarijat i seljaštvo da ne predaju oružje, da se organizovano sklanja ispred terora, da stražom obezbeđuju svoja mjesta i da bježe i sklanjaju se od ustaša i italijanskih okupatora.

Uticajan faktor na formiranje ovakve svesti naših ljudi imali su članovi UKS-ovih sindikata. Zahvaljujući organizovanosti u ovim okolnostima, naša sela su se dobro naoružala i snabdela municijom, a bilo je kuća koje su imale dve, pa i tri puške, a neka domaćinstva i puškomitraljez. To je sve bilo sklonjeno i bunkerisano, tako da se nije moglo provaliti. Po evidenciji, koja je tada stvorena, sela tromeđe raspolagala su sa 138 karabina, 29 lovačkih pušaka, 3 pištolja i sa 7 puškomitraljeza i oko 15 sanduka municije. Ova municija sklonjena je u jednu pećinu ispod Bursaća u pravcu Kravijaka, daleko od sela, a to je učinjeno pod rukovodstvom Pere Jarića. Za ovo sklonište znao je mali broj ljudi — a svima je skrenuta pažnja da je to stroga tajna. Tajna je sačuvana, kasnije u oružanom ustanku oružje i municija je upotrebljeno protiv okupatora i domaćih izdajnika u ustanku.

2. Ustaški teror na tromedi

Svi mještani sela, a naročito oni koji poseduju oružje bili su iznenađeni brzinom naredbi vlasti da se oružje preda. Ustaše su u početku imali za cilj da otupe budnost kod ljudi, da bi ih lakše likvidirali, prvo najopasnije pa onda redom sve ostale koji su sposobni za borbu. Na takav jedan trik naseo je Momčilo

10. Drago Gizdić, N.D; 176

Kovrlija iz Zaseoka. Naime, on je na poziv ustaških vlasti pozvan u Bos. Grahovo. Po dolasku ustaše su ga odmah strpale u »maricu« i sa ostalim zatvorenicima odvele u pećinu Siverić i tamo poubijali. U maju mesecu, jedan vod ustaša, oko 15 njih, stigao je iz Bos. Grahova u selo D. Tiškovac. Tu su otpočeli sa pljačkom i maltretiranjem stanovnika naših sela. Sa sobom su poveli nekoliko starijih ljudi i žena, pošto nisu zatekli ostale, koji su se sklonili. Tada su poveli Savu Ševu iz sela Drenovca, starog preko 70 godina, Petra Bjelotomića iz Zavođa, Vladu Radujka i još neke žene koje su pobjegle iz zaseoka Borovnice. Iste noći su likvidirali Savu Ševu, a ostala dva starca su pustili. Stari Savo je imao četiri sina, a bio je i knez u selu. Ustaše su to znale. Polovinom juna 1941. godine, pre napada Njemačke na Sovjetski Savez, ustaše su iz Knina krenule vozom (samo jednim vagonom), bilo ih je 30—40, a vozovođa toga voza bio je Brahimpašić, koji je ranije vršio dužnost šefa stanice u Kninu. Verovatno je jedan broj ovih ustaša radio u našim selima pri izgradnji pruge Knin — Bihać od 1936—1940. g. To su bili iz Bos. Grahova Jandrija Kardum, Miko i Jozo, kao i drugi, koji su poznavali naše ljude i teritoriju, što im je omogućavalo da postignu iznenađenje. Po stizanju na železničku stanicu Kaldrma, uhvatili su Jovu i Petra Bursaća, jer su oba radili na stanici. Zatim su ih ubacili u voz i krenuli prema selu G. Tiškovac. U usjeku, kod kuća Torbičinih zaustavili su voz i po magli i kiši, u 0,2 časa posle pola noći, krenuli su prema kućama Bursaća. Pri pokretu nisu upotrebljavali ni baterijske lampe, što im je omogućilo da postignu potpuno iznenađenje i zateknu sve ljude na spavanju u njihovim kućama. U zaseoku Bursaći uhapsili su sedam drugova iz tri kuće. Iz jedne kuće oca i tri sina, iz druge kuće dvojicu, iz treće kuće jednoga. To su bili: Dane Bursać, Milan, Drago, Vlado, Svetko (Bićo), Stevan i Jovo. Kada su ih poveli, žene i deca su počeli plakati i kukati, ali su ustaše da bi ih smirili odgovorili da će svi posle saslušanja biti pušteni kućama. Ustaše su ih vezali, krenuli su ka usjeku, gde ih je čekao voz. Zatim su ih ukrcali u voz i krenuli na železničku stanicu G. Tiškovac i tu zaustavili voz. Na železničkoj stanici G. Tiškovac, uhvatili su skretničara Stevu Grubora i ubacili ga u voz, tako se broj popeo na 10 ljudi koje su pohapsili. Zatim, ušli su u kuću Pere Bauka, u trgovinu, i sve opljačkali. Tu su našli i dve velike flaše pića i počeli su da piju i pevaju posle velikog lova na mirne i nedužne ljude. Posle toga su se svi ukrcali u voz,

i ustaše i zatvorenici, i krenuli prema Kninu. Zatvorenicima su naredili da ustanu, psujući im majku srpsku, a zatim su ih tukli i nudili da popuše poslednju cigaretu. Pošto nisu dobili kamion, sve su zatvorenike povezane vodili kroz Knin do Fortica, i strpali u zatvor, gde su ih zadržali 7 dana, a zatim su odvezeni jedne noći i bačeni u jamu Siverić. Jedan od preživelih, koji je uspeo pobjeći kada su ih ukrcavali u kamion priča:

»Ponedjeljak: strpali su nas u zatvor, zaključali i postavili stražu. U prostoriji bilo nas je pedeset dva. Onda su skinuli prozore prema pijaci, da nas mokre kao čep bije promaja, govoreći nam da je to potrebno da se dobro osušimo. Posle podne su nas tukli svaki sat primjenjujući razne načine.

Utorak: stražar, koji nas je čuvao, odškrinuo je vrata, pošto su u to vreme ostale ustaše otišle u raciju, i ušao među nas. Mi smo bili vezani i natečenih ruku. Ovaj ustaša je izgleda bio Ličanin, jedinac u majke, a imao je oko 25—28 godina; tada nam je rekao: »Vi ćete poginuti, ali će vas vaša djeca osvetiti.« Onda nam je davao cigarete i šibicu i stalno je gledao da ga njegovi ne bi primjetili, govoreći nam: »kako ja volim svoju majku, tako i vi volite svoju«. Zatim nam je davao vodu i rekao da ovo neće dugo ostati. »Ne smijem da me vide, a i ja se neću ovdje dugo zadržati«. Pretpostavljamo da je bio dobar čovjek. Posle podne došle su ustaše, otpočeli su tuču i skinuli nam lance sa ruku, koje su bile jako natečene i nismo mogli ništa da radimo.

Srijeda: Cio dan su nas davili i tukli, tako da su zidovi svi okolo bili krvavi, a mi smo bili u nesvjesti, te nismo ni primjetili kada su otišli.

Četvrtak: Toga dana nešto su slavili, tako da nisu stigli u zatvor pre 15 časova, a u to vrijeme došao je jedan oficir sa pratnjom i tada su nas postrojili uz zid, a oficir je izvadio pištolj i onda je sa cevi od pištolja po redu počeo da nas udara po prstima nateklih ruku i po grudnom košu. Bili smo svi toliko izudarani da su nam stavljali jagnjeću kožu i papir da nam izvuku crnu krv i čvoge po celom telu. Posle toga počeli su mučiti Peru Mirkovića iz Knina i spalili mu desnu nogu do koljena, zalili benzinom i zapalili, tako da je ostala samo izgorela kost. Među nama bio je jedan pravoslavni pop, koji je bio vezan i za noge i za ruke i kada su došli do njega, polili su ga benzinom

i zapalili, govoreći, dolijao si srpska svinjo, a nama su govorili da ćemo i mi svi tako da prođemo. Dok je goreo, od smradi se nije moglo živjeti. Ovi prizori su jezivi i nemoguće ih je opisati.

Petak: Ušli su u zatvor posle podne i počeli po starom i tek tada su skinuli lance sa ruku Jovi i Petru Bursaću, a starom Stevanu Bursaću počupali su brkove, tako da su mu nausnice zatvorile usta. U toku dana doveli su Nikolu Momić iz Bos. Grahova, trgovca i stavili mu na znanje da dâ pare pa će ga pustiti. Međutim, kada mu je žena donjela pare, oni su ga počeli da muče i tuku kao ostale zatvorenike.

Subota: Oko 17 časova, ušao je oficir u uniformi i sa njime jedan mladić, koji je nosio jednu veliku knjigu pod miškom, i onda su nam naredili da stanemo uz zid, a one koji nisu mogli, dovukli su do zida, i onda je palo naređenje: »Srbi, recite svoje ime, prezime, godinu rođenja, ženjen ili neženjen i iz koje ste opštine, sve od prvog do poslednjeg. Srbi, vama života više nema, a do kraja godine biće vam dosta svima pola kilograma riže. Posle toga izvadio je pištolj i počeo nas tući po otečenim prstima i vilici.

Nedjelja: Posle pola noći došli su kamionom, njih 10, prostrojili nas uz zid i na ulazu hodnika postavili kamion i počeli utovar jediog po jednog vežući nas žicom. Kada sam došao na red za vezivanje sinulo mi je u glavu da pokušam bježati. Sretna okolnost za mene je bila što se ispred mene nalazio Nikola Momić, koji je bio visok i težak 120 kg, a svetla nije bilo, kiša je padala jako i samo se nešto moglo videti kada sine munja. Iskoristio sam momenat pa sam pored njegovih nogu i kamiona produžio do nekih drva, a zatim postepeno sam uspjeo da se prebacim do reke Krke, a zatim uz reku Butižnicu izvukao se u svoje selo. Te noći svi ostali prebačeni su u pećinu Siverić i poubijani«.[11])

Da nema među nama živog očevica, mi ne bismo znali za sudbinu naših ljudi, koji su u Kninu 7 dana mučeni i na kraju poubijani. U to vrijeme smo čuli da su ustaše iz Borićevca izvršile zločin u Srbu i Osretcima nad srpskim življem. Naime, u Srbu i Osretcima popalili su nekoliko kući i sve živo iz tih familija, koje su u kućama zatekli poklali, jedino je poneko

11. Zabeležena usmena izjava Stevana Bursaća, koji je uspeo da pobegne, data autoru 15. 7. 1975. g. u Beogradu

iz kuće uspeo pobeći. Ovi prizori bili su stravični za ceo naš kraj i znak za budnost i uzbunu. »Isto tako, kod nas se čulo da je iz pećine u koju je bačen pobegao još jedan očevidac, Vojislav Milenslić iz sela Lički Osredci, kasnije jedan od organizatora ustanka u tom kraju«.[12]) Tada se još više potvrdilo mišljenje o ustaškim zločinima na planskom i sistematskom istrebljenju Srba u tzv. Nezavisnoj Hrvatskoj. Čula smo vest da je stradala porodica Srbina Bucala, koji je bio sa službom u Sremskoj Mitrovici, a rođen je u selu Drenovcu. Naime, Bucalo je bio sa porodicom kao službenik u Sremskoj Mitrovici. Po stvaranju Nezavisne Hrvatske Države, odmah ga je racija ustaša uhvatila, mučila ga na svirep način i streljala, a njegovu djecu, Milana Zoru i Daru oterali kao omladince i predratne članove SKOJ-a u logor Jasenovac odakle se nisu više nikada vratili.[13]) Poznavao sam Milana, koji je svake godine kao gimnazijalac mitrovačke gimnazije dolazio u rodni kraj i vrlo brzo nalazio među omladinom prijatelje i, na sebi svojstven način, upoznavao nas sa naprednim idejama komunista i sa članovima SKOJ-a. Od njega smo prvi put čuli za kakve se ideje bore komunisti. ja i ostali omladinci u našem selu bili smo zadovoljni što smo stekli prave dojmove o komunistima.

U to vrijeme naglih promjena situacije i očekivanja novih događaja saznali smo za iznenadni napad Hitlerove Njemačke na SSSR, 22. juna 1941. godine. U G. Tiškovcu, postojao je radio-aparat na baterije, koji nije bio predat ustaškim vlastima, slušali su ga, po kazivanja, Petar Babaić, Nikola Grubor i Petar i Boško Marić. Radioaparat je bio smešten u »Dubokoj dolini« u podnožju planine Uilice. Kada su čuli preko radio-Moskve poziv »Proleteri svih zemalja ujedinite se« i poziv na borbu protiv fašističkih okupatora, drugovi iz Tiškovca oduševljeno su krenuli na željezničku stanicu, uzeli vagonet za pružne radnike i poneli jednu manju količinu eksploziva. Šefu stanice, ruskom emigrantu, zapretili su da ne sme ništa raditi za ustašku vlast jer će biti streljan. A oni su, zatim, krenuli za D. Tiškovac i obavestili nas o ovoj važnoj vesti i tražili saglasnost šta dalje treba da se radi.

Ta vest nas je obradovala i tako smo spontano počeli da pucamo iz pušaka i da se veselimo. Mi smo bili ubeđeni da je

12. Arh. VII, talijanska dokumenta, br. 9/10-1, K. 542
13. Usmena izjava Gojka Bucala učesnika u borbama od 27. iula 1941. g. i seoskog odbornika, brata Srbinova data 1951. g. (u daljem: G. Bucalo).

Rusija velika zemlja, da ima Crvenu Armiju i da će se, zato rat brzo i završiti. Posle ove vesti drug Pera Jarić poslao je nekoliko drugova da o tome obaveste susedna sela na tromeđi. Nemajući jasnog cilja, šta dalje činiti, a plašeći se represalija ustaša nad našim nedužnim stanovništvom, odlučili smo da se povučemo u bazu i da čekamo uputstva iz Drvara, Bos. Grahova i Srba, jer smo već tada čuli da postoje partijske organizacije koje znaju što treba da se radi. U ovo vrijeme stupaju na scenu i stariji ljudi, koji su se borili protiv Rusa na istočnom frontu u toku Prvog svjetskog rata na strani Austro-Ugarske vojske. Oni su bili puni hvale na račun borbenosti i snalažljivosti ruskih vojnika, a naročito oni koji su bili zarobljeni za vreme Brusilovljeve ofanzive na Galiciju 1917. Međutim, zločini u maju i junu nad ljudima naših sela naterali su narod da se sklanja u šumu i najzad do aktivnog otpora.

3. Napad na ustaše u Crnim Potocima

U ovom periodu mi smo se organizovali po grupama i zaseocima. Zavođani i Drenovčani bili su u reonu Zabran, Poduiličani (Zakošani) su činili drugu grupu, a Dulerani treću. U toku noći postavili smo straže i organizovali, obaveštavanje, pa smo obezbedili donekle mirno spavanje. Jedan deo drugova bio je u logorima, a drugi deo kod svojih kuća. Još ranije je utvrđen dogovor: ako ustaše dođu u selo i ne budu nikoga dirali u tom slučaju treba ih pustiti da odu tamo odakle su i došli. U drugom slučaju, ukoliko budu počeli maltretirati i zlostavljati žene i djecu, mi ćemo otvoriti vatru i nećemo to dozvoliti. Prvi oružani sukob, u našem selu, sa ustašama odigrao se u Crnim Potocima 24. juna 1941. na mestu Čelina. Kao davne 1877. suprotstavljajući se sada drugom neprijatelju. Posle terora ustaša nad našim ljudima, u selu G. i D. Tiškovac i Drenovac, mi smo počeli da se pripremamo, da im pružimo otpor. U tom cilju, 23. juna, po uputstvu Pere Jarića, 4 omladinca Dušan Jarić, Đuro Jarić, Milan Kenjalo i Pero Rodić imali su zadatak da odu u Bursać i donesu 4 sanduka municije koja je tamo bila skrivena posle kapitulacije i da prenesu u rejon Jezerine (šumski zabran). Municiju je trebalo doneti u toku noći sa udaljenosti od 3—4 km, svaki po jedan sanduk na leđima. Po donošenju municije, svaki sanduk su odvojeno bunkerisali, tako da je za ta mjesta znao ograničen broj ljudi.

Drugi važan elemenat u datoj situaciji, bila je budnost, tako da smo na vrijeme bili obaviješteni o opasnosti. Stražari i mještani primjetili su iskrcavanje jednog voda ustaša i pratili njihov pokret, a istovremeno javili svima da bježe u šumu. Prvi koji je stigao na »zabran«, naše zborno mesto, i obavestio Peru Jarića, i nas nekoliko koji smo bili sa njim, bio je Pero Bjelotomić. U isto vrijeme počeli su pristizati drugovi iz Drenovca, Zamutljajca i Zavođana, tako da nas je na okupu bilo 22—25 boraca sa oružjem: sa 3 puškomitraljeza i oko 20 pušaka i sa dovoljnom količinom municije. Ostali mještani naših sela razbježali su se u raznim pravcima, napuštajući svoje kuće i ognjišta, a u to vrijeme Marko Jarić je otišao u G. Tiškovac radi slušanja radio vijesti. Mi smo u početku mislili da će oni varkom ipak krenuti prema našem selu, ali ova pretpostavka nije se obistinila. Oni su krenuli uz Crne Potoke ka tromeđi i Plavanjskim brdima. Posle ovoga došlo se do zaključka da je moguće da neka druga grupa ide iz Plavna pa će se spojiti sa ovom grupom i udariti na naše selo preko Sedla. Pošto se sve ovo odvijalo velikom brzinom, usledio je predlog Pere Jarića da požurimo u rejon Čeline, da ga zaposjednemo i pratimo pokret ustaša iz oba pravca, a da nekolicina starijih drugova ostane na Crvenom Kuku i pazi da ne bi deo tih ili drugih ustaša upao u selo. Bez nekog reda i vojničkog poretka, požurili smo i trčeći izišli na Čelinu, koja dominira Crnim Potocima, (300—400 m nadmorske visine.) Prikriveni smo je zaposeli, zauzimajući položaj za osmatranje i otvaranje vatre, a onda som videli streljački stroj ustaša koji su napadali ljude i pljačkali njihovu imovinu. Na komandu »pali« otvorena je vatra na ustaše. Mi smo raspolagali dovoljnom količinom municije, koju nismo žalili, vatra iz pušaka i puškomitraljeza stalno se pojačavala, posle čega je nastala pometnja kod ustaša, koji su se u potpunom neredu povlačili preko Plavanjskih brda, nemajući vremena da postreljaju pohvatano stanovništvo. U ovoj borbi ustaše su imale nekoliko ranjenih. Veći gubici kod njih nisu se mogli očekivati, ako se uzme u obzir daljina sa koje se vatra otvarala, a i konfiguracija zemljišta koja je omogućila ustašama da se izvuku i izbegnu veće gubitke. U povlačenju preko Gologlava, ustaše su isturile jedno odeljenje na Glavicu (k 1044) i oni su sa bezimenog visa, zapadno od ove kote, otvorili vatru na familiju Jovana Savića koja je na Raštelama kosila livadu. U tom momentu Jovan Savić i njegov brat Đuro otvorili su vatru na njih sa rastojanja 1000—1400 m, ali ustaše su bile iznenađene ovom iznenadnom

bočnom vatrom. Verovatno su mislili da su ovde druge snage, koje hoće da ih opkole, pa su se bežeći povlačili prema Golubiću. Međutim, ovo dejstvo sa Čeline i sa Raštela od Savić Staja izvedeno je spontano, ali je bilo tako sinhronizovano, kao da je planirano i kao da se vatra otvarala po jedinstvenom planu. Ustaše su pobegle i njihov je plan za taj dan propao.

U ovoj akciji oslobođen je Simo Halfirović sa porodicom, a omogućeno je starom Nikoli Jariću da pobegne. Ustaše su ostavile sve ono što su u Crnim Potocima opljačkali od naroda. Ovu akciju sa zadovoljstvom su prihvatili mladi; među njima je bilo i onih koji su tada prvi put pucali iz vojničkih karabina. Sada je trebalo okrenuti se prema sutra i ocijeniti šta ustaška vlast i vojska namjerava i što može da učini. Bilo ih je koji su glasno razmišljali da će ustaše sutra doći sa pukom vojske i naše selo sravniti sa zemljom.

Međutim, mi smo i idući dan pojačali budnost i 25. juna smo na Čelini ostavili nekoliko drugova za izviđanje. Plašeći se da ustaše ne napadnu Crne Potoke u toku noći i sve pohvataju, u Čelini su se našli i drugovi iz Potoka, a među njima je bio i stari Đuro Kanber. Ostali drugovi su bili na zbornim mjestima u pripravnosti, sa oružjem u ruci, u očekivanju daljeg razvoja događaja. O ovoj akciji, mi smo preko Jovana Savića i Boška Jarića, obaviještili noću 25. juna i drugove u selu Plavnu. Ustaše su 25. juna izašle sa delovima jedne satnije na Plavanjska brda i tu su se zadržali nekoliko časova, a onda su se povukli prema Kninu. Sa sigurnošću se može tvrditi da su ustaše procenile tada naše snage i mogućnosti. Naime, prema prikupljenim podacima, mi smo saznali da su ustaše u Golubiću pri odstupanju govorili da pobunjenici raspolažu velikim brojem automatskog oružja i mitraljeza i po njihovom, da je sve sposobno za borbu pobeglo u šumu. U ovoj prvoj oružanoj akciji učestvovalo je oko 22 meštana.*)

Narednih dana mi smo bili na oprezu, a naročito noću, plašeći se represalija koje bi ustaše na stari način mogle da izvrše. »Ali mi smo ipak ovom akcijom otklonili opasnost od naših sela,

* Pero Jarić, Vlado Borovnica, Savo Ševo, Boško Jarić, Mićo Jarić, Joša Jarić, Đuro Jarić (Đujan), Dušan Jarić, Mićo Jarić, Dušan Bjelotomić, Pero Bjelotomić, Dušan Bjelotomić (Bićo), Simo Bjelotomić, Gole Bjelotomić, Jovan Ševo, Ilija Ševo, Dušan Ševo, Jovan Savić, Đuro Savić, Živko Borovnica, Gojko Bucalo, Milan Kenjalo i Milovan Bucalo.

tako da smo bili mirni sve do početka ustanka naroda Bosne i Hercegovine pod rukovodstvom KPJ, 27. jula 1941«.[14]) Naše posebno interesovanje bilo je tada orjentisano na događaje na istočnom frontu. Pitali smo se gde je Crvena Armija i kako prolaze njemačke horde i njihovi sateliti. Od Vijesti koje smo dobijali, došli smo do saznanja, da su ustaše ipak zauzete većim problemima i da nemaju ni snage ni vremena za akciju odmazde prema našim selima. Na ustašku i okupatorsku propagandu o tome da Rusi gube bitke od fašističkih hordi, nismo obraćali pažnju, a niti u nju vjerovali. Međutim ,došli smo do saznanja da se rat neće tako lako i brzo završiti kao što smo mislili.

Negdje oko 10. jula 1941. godine uhvaćeni su od strane ustaša u Duleru naši drugovi: Dragan, Đure, Radujko »Crni«, Mile, Jovana, Radujko »Đapan« i Milan, Sime, Jovičić. Odatle su odvedeni u Bos. Grahovo i strpani u zatvor. Tu su ih ustaše mučile svaki dan primenjujući nove metode. U zatvoru su ostali 15 dana, negde do 25. jula 1941. Sve vreme su po cijelu noć radili na prokopavanju zida. Uspjeli su da provale zatvor i pobjegnu i tako se priključe ustanicima 27. jula 1941. godine.

4. Pripreme za ustanak pod rukovodstvom KPJ

U celoj zemlji u toku juna i jula bila je izgrađena mreža vojnih komiteta koji su sprovodili pripreme za oružanu borbu. Najčešće su konkretni zadaci u sprovođenju priprema izrađivani na savjetovanjima nacionalnih odnosno pokrajinskih i lokalnih rukovodstava i organizacija. Mada je bilo razlika, što se oblika organizacija tiče, ove pripreme imale su iste karakteristike. Rukovodstvo ustanka u Bos. Krajini za svog vojnog povjerenika za srez Bosansko Grahovo odredilo je druga Ljubu Babića.

U našim selima nije bio ni jedan član KPJ i SKOJ-a pre rata, ali je bilo dosta članova Sindikalne organizacije koja je uspješno djelovala u Tiškovcu od 1936—1941. godine na izgradnji pruge. To je dobro cenilo sresko partijsko rukovodstvo iz Drvara za srez Bosansko Grahovo koje je organizovalo ustanak, tako da su u svim selima u dolini Butižnice za sebe vezali istak-

14. Na pruzi Knin — Drvar bila je organizovana grupa na čelu sa Perom Jarićem i Dušanom Šobotom povrh drugih jedinica odmah posle napada na SSSR juna 1941. godine. Izjava Nikole Kotle od 17. 12. 1951. god. br. 5—1/3 K. 1994 (stenografske beleške u VII Beograd).

nutije pojedince a preko njih i stanovništvo. Redovno smo preko Milana Tankosića bili informisani o razvoju neposrednih priprema za ustanak u Lici. Slabosti u radu javljale su se zbog toga što su neki aktivisti bili bez dovoljne širine i iskustva. U to vrijeme događaji su se brzo odvijali i trebalo je brzo raditi da se narod pokrene u borbu. Na masovnost ustanka u našem mestu naročito su uticala partijska rukovodstva iz Drvara, Bos Grahova i Srba u pripremnom periodu preko svojih povjerenika po selima koji su prenosili direktive za okupljanje širokih narodnih masa za oružani ustanak. Tako, Milutin Morača, u knjizi 1 »Drvar 1941—1945«, str. 14 kaže: »U tom vremenu naš je štab održao više sastanaka. Na njima sam upoznao vojne poverenike: iz grahovskih sela Simu Bajića i Branka Vidovića, sa Tičeva, Miloša Ticu i Vladu Prpu, iz Prekaje Miloša Polića, sa Boboljsaka Nikolu Trnića, iz Trubara Peru Boltića, iz Tiškovca Peruˇ Jarića, iz Šipovljana Jovu Kecmana, Obrada Malbašića i Slavka Rodića, iz Podova Rajka Bosnića i Jošu Damjanovića, iz Podbrine Radu Zorića i druge. Svi su oni podnosili izveštaje o formiranju odreda; odnosno četa, o sastavu ljudstva o vrsti i broju naoružanja«.

U isto vrijeme, inicijativni odbor za dizanje ustanka u Srbu. sačinjavali su: Đoko Jovanić, Milan Šijan, Dušan Mileusnić, Milan Tankosić i Pećan Trbulin. Ovaj odbor je za slušanje radio-vijesti i jačanje borbenog raspoloženja u narodu, zadužio Glišu Ćuka, Ivu Marčetića, Iliju Radakovića, Petra Babića, Milana Tankosića i Peru Jarića.

Neposredne pripreme za oružani ustanak u Bosanskoj Krajini počele su partijskim savetovanjem na Šihitlucima iznad Banja Luke, koje je održano u junu 1941. godine, a sazvao ga je i njime rukovodio Đuro Pucar Stari. Na savjetovanju su iznete odluke i zaključci sa sednice CK KPJ, održane polovinom aprila 1941. godine.Na savjetovanju se govorilo i o situaciji koja je nastala kapitulacijom Jugoslavije i osnivanjem NDH, o tome da će se događaji vrlo brzo razvijati i da komunisti moraju biti spremni na sve eventualnosti. Naglašeno je da komunisti moraju odvraćati ljude od predaje oružja okupatoru i ustaškim vlastima. Savjetovanju je prisustvovalo 14 članova Partije među kojima Ljubo Babić i Ilija Došen.[15]) Po kazivanju Pere Boltića, drug Ljubo

15. Osman Karabegović — Veljo Stojnić, Pripreme za oružani ustanak u Bos. Krajini, Krajiške brigade 1953.

Babić održao je sastanak sa povjerenicima iz sela 6. juna 1941. godine u selu Kamenici u šumi »Bodirožina glavica«. Na tom sastanku proraden je proglas KPJ. Svi prisutni na tom sastanku dobili su zadatak i zaduženje. Drugovi iz sela u dolini Butižnice, na čelu sa Boltićem, trebalo je da utvrde stanje neprijatelja u Srbu i Kninu i da upoznaju ostale drugove u svim selima o proglasu KPJ o ubrzanju priprema za ustanak.[16]) Nešto kasnije u neposrednoj pripremi za ustanak, u proglasu od 12. jula, CK KPJ s najvećom odlučnošću poziva sve narode Jugoslavije — Srbe, Hrvate, Slovence, Crnogorce, Makedonce i druge u oružanu borbu: »Sada je vrijeme, sada je kucnuo čas da se dignete svi kao jedan u boj protiv okupatora i njihovih domaćih slugu, krvnika naših naroda »poziva ih da ne prezaju od terora, da na teror odgovaraju »masovnim udarom po neprijatelju, po najosetljivijim tačkama fašističkih okupatora« da uništavaju sve što bi mu koristilo protiv Sovjetskog saveza, da pretvorite svoju zemlju u »opsjednutu tvrđavu za fašističke osvajače«.

Period od 12. jula do 18. jula 1941. godine protekao je u vrlo aktivnom političkom radu u svim selima, kurirskim kontaktima između naših sela kao i organizacionom sređivanju gerilskih grupa (vodova) po zaseocima. Sa Perom Jarićem kontaktirali su Milan Tankosić, Pepa Babić, Dušan Krneta i Dušan Mandić. Posle ovih sastanaka, drug Pera Jarić je upoznao drugove u susednim selima Plavnu i Strmici sa zauzetim stavovima.

18. 7. 1941. formiran je štab gerilskih odreda za srez Bos. Grahovo. U selu Bukovači (kod Bos. Petrovca), na sastanku rukovodilaca oblasnog vojnog rukovodstva za Bos. Krajinu i članova Sreskog komiteta KPJ za Bos. Grahovo, i okolinu preneta je direktiva CK KPJ za formiranje odreda i otpočinjanje ustanka. Odmah posle toga došlo je do koordinirane akcije rukovodstva Drvara i Srba. Tako je 20. jula 1941. održan kastanak Sreskog komiteta KPJ za Bos. Grahovo u selu Kamenici, kojem su prisustvovali: Ljubo Babić, vojni povjerenik oblasnog komiteta za Bos. Krajinu, Miloš Bauk, Nikola Kotle, Vaso Trikić, Milan Bursać, Milutin Morača, a iz Srba Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić. Sastankom je rukovodio Ljubo Babić. »On je naglasio da naš ustanak mora biti opštenarodni i oslobodilački, kako bi se u njegovim redovima okupile najšire narodne mase, bez obzira na političku, vjersku,

16. Usmena izjava Pere Boltića, predratnog člana KPJ, data autoru 15. 5. 1978. u Zemunu. (u daljem P. Boltić)

nacionalnu ili drugu pripadnost, jer se samo u takvim uslovima može računati na sigurnu pobjedu. Donesen je zaključak da ustanak u srezu Bos. Grahovo i u Srbu u Lici treba da počne istovremeno. U mesecu julu postavljen je štab gerilskih odreda koji su sačinjavali Ljubo Babić, komandant, Milutin Morača, zam. komandanta, a članovi su bili: Vaso Trikić i Milan Bursać, članovi sreskog komiteta«.[17]) Štab gerilskih odreda za srez Bos. Grahovo i okolinu bio je rukovodilac ustanka u cijelom području. Centar oslobođene teritorije bio je Drvar.

Odluka o započinjanju narodnog ustanka donesena je na sastanku štaba gerilskih odreda za srez Bos. Grahovo i okolinu sa sedištem u okolini Drvara uoči 27. jula. U toku noći poslani su kuriri u Grahovo, Petrovac, Glamoč, Trubar, Prekaju, Srb i u druga mjesta uz poziv da ustanak počne u zoru 27. jula rušenjem komunikacija i razbijanjem posade u svim mjestima.

Pregled naoružanja s kojim su krenuli tromeđaši na ustanak 27. jula 1941. godine:*)

Početkom ustanka nešto oružja dato je Simi Bajiću, vođi ustanka iz Bos. Grahova, i to 2 kom p/m i oko 10 karabina.

Nešto je dato i ličkim gerilcima pod komandom Milana Tankosića, tačnije 2 kom p/m i 8 karabina.

Nekoliko ljudi pokušalo je predati svoje oružje ustašama, ali su u tome bili sprečeni.

Usled gladi, nekoliko ljudi koji su imali mnogočlane porodice prodali su za žito i kukuruz nekoliko karabina i 1 p/m. ali ta je praksa odmah sprečena. Važno je napomenuti da je to oružje dato ljudima koji su učestvovali u ustanku na našoj strani.

---

17. Arh. VII br. par. 1-13/3 i 1-14/3 k. 1994

*) s. Drenovac: 11 karabina, 3. lov. puške, 3 p/m
POLJANA ŠEVINA: 3 karabina, 5 lovačkih i 2 pištolja
ZAMUTLJAJAC: 16 karabina, 6 lovačkih, 2 p/m
s. DULER: 27 pušaka, 5 lovačkih i 1 p/m
ZAKOŠANI: 36 pušaka, 2 lovačke i 1 p/m
ZAVOĐANI: 26 pušaka, 1 lovačka
CRNI POTOCI: 18 pušaka, 5 lovačkih i 1 pištolj
KRAVJAK i MASLINOVAC: 7 pušaka i 2 lovačke
REKAPITULACIJA
138 kom. pušaka (karabina)
29 kom. lovačkih pušaka
7 kom. p/m
3 pištolja

B. USTANAK 27. JULA 1941. GODINE

1. Ustaničke akcije

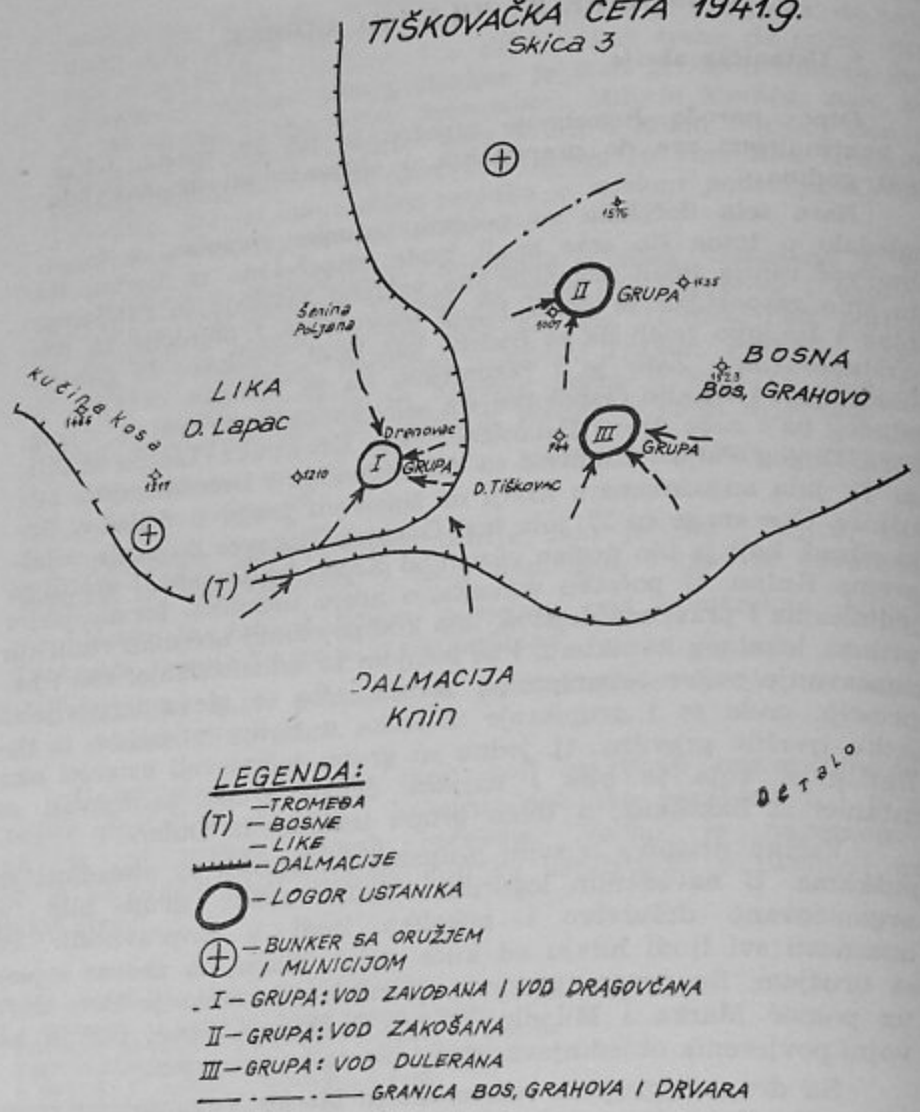
Otpor naroda Jugoslavije započeo je još 27. marta, tekao je kontinuirano sve do prerastanja u opštenarodni ustanak jula 1941. godine.

Naša sela dočekala su početak ustanka spremno, a to se ogledalo u tome što smo imali ljude raspoložene za borbu, što smo već ranije imali organizovano vatreno krštenje sa ustašama, što smo raspolagali sa dosta lakog naoružanja i municije za početak i što smo želeli da se borimo kao ljudi, a nikako da ginemo skrštenih ruku. Zato je i razumljivo da je ustanak dočekan sa olakšanjem i vilikim raspoloženjem celokupnog stanovništva, starog, mladog pa i naše djece. Ustaničke snage Krajišnika i Ličana od Trubara, Dugog Polja i Kaldrme sa Tiškovčanima i Drenovčanima bile su 27. jula angažovane u akciji na šipadovu prugu u dolini r. Butižnice. Ove snage su 27. jula kod Gornjeg Tiškovca dočekale ustaški odred, koji je bio poslan vozom od Knina ka Drvaru, i vratili ga prema Kninu. U početku ustanka, o broju ustanika, formacijskim jedinicama i pravcima dejstva, ima kod pojedinih učesnika različitih prilaza, lokalnog karaktera, i sa težnjom za samoisticanje, kao i nepoznavanje vojne organizacije. Naime, ako se gleda teritorijalni princip, onda se i grupisanje ustanika u našim mjestima u početku izvršilo pravilno, tj. jednu su grupu sačinjavali ustanici oko Butižnice, koja je bila i najjača, drugu grupu sačinjavali su ustanici iz Zakošana, a treću grupu ustanici iz Dulera.

Većinu drugova u svim grupama sačinjavali su omladinci sa puškama. U navedenim logorima unutar svake grupe bilo je organizovano dežurstvo i nekoliko ljudi u pripravnosti. Pri opasnosti svi ljudi hitaju od kuće, polja, livada na zborno mjesto sa oružjem. Sa prvom grupom ustanika rukovodio je Pera Jarić uz pomoć Marka i Miladina Jarića i Dušana Seve. On je kao vojni povjerenik objedinjavao rad i u ostalim grupama.

Sa drugom grupom rukovodio je Marko Vukobrat uz pomoć Steve Bucala i Uroša Vukobrata. Sa trećom grupom rukovodio je Petar Radujko »Nišić« uz pomoć Dane Bikića.

Od I grupe formiran je vod Zavođana i vod Drenovčana. Od II grupe vod Zakošana i od III grupe vod Dulerana. Ova četiri voda u početku ustanka sačinjavala su Tiškovačku četu.

Tiškovačka četa 1941 u ustanku
Komandir Petar Jarić (Pera)
zam. komandira Marko V. Jarić

Vod Zavođana

1. Miladin N. Jarić
2. Dušan M. Jarić
3. Đuro M. Jarić (Đujan)
4. Milan S. Kenjalo
5. Dušan S. Bjelotomić
6. Lazar K. Bjelotomić
7. Petar M. Bjelotomić
8. Pero S. Bjelotomić
9. Miloš S. Kamber
10. Boško Đ. Kamber
11. Branko D. Čekarmiš
12. Nikola S. Borovnica
13. Vojin M. Jarić
14. Boško S. Jarić
15. Boško S. Jarić s Kavge
16. Đuro V. Jarić
17. Jovan Savić
18. Vlado Đ. Borovnica
19. Gojko Đ. Borovnica
20. Proko P. Jarić
21. Savo J. Jarić
22. Vaso J. Krneta
23. Vlado K. Bjelotomić
24. Dušan M. Bjelotomić
25. Živko J. Borovnica
26. Jošo S. Ševo
27. Savo J. Ševo
28. Milan A. Ševo

Vod Zakošana

1. Marko S. Vukobrat
2. Boško D. Vukobrat
3. Milan L. Vukobrat
4. Đuro S. Vukobrat
5. Dragan J. Vukobrat
6. Jošo J. Vukobrat
7. Jošo M. Vukobrat
8. Vasilj S. Vukobrat
9. Dane N. Vukobrat
10. Gojko R. Vukobrat
11. Dragan R. Vukobrat
12. Dušan M. Vukobrat
13. Dušan N. Bucalo
14. Stevo N. Bucalo
15. Dane M. Bucalo
16. Miladin S. Bucalo
17. Stevo M. Vladušić
18. Boško P. Ševo
19. Pero Š. Ševo
20. Milan Luke Vukobrat
21. Mirko V. Bucalo
22. Dragan N. Bucalo
23. Vasilj Š. Ševo
24. Marko L. Rodić
25. Milan N. Bucalo
26. Dragan Ševo
27. Dane D. Vladušić
28. Stevo L. Vukobrat
29. Veljko Vukobrat
30. Miloš Vladušić
31. Uroš Vukobrat
32. Gojko Bucalo
33. Dušan S. Bucalo
34. Marko S. Ševo
35. Vlado Ševo
36. Rade J. Vukobrat
37. Jovica M. Bucalo
38. Milan D. Rodić
39. Petar O. Bursać
40. Dušan S. Bursać

29. Petar T. Rodić
30. Slavko T. Rodić
31. Đuro Rodić

Vod Drenovčana

1. Dušan J. Ševo
2. Pero Kenjalo
3. Vlada S. Ševo
4. Ilija S. Ševo
5. Mićo S. Ševo
6. Vukašin J. Ševo
7. Jošo J. Ševo
8. Dušan J. Ševo Rusov
9. Vasilj G. Bucalo
10. Vlado G. Bucalo
11. Milan L. Bucalo
12. Milovan M. Bucalo
13. Milan Đ. Jarić
14. Mićo A. Jarić
15. Mićo S. Jarić
16. Miloš M. Jarić
17. Ilija M. Jarić
18. Milan Đ. Jarić Stari
19. Vasilj Kenjalo
20. Gojko Bucalo
21. Momčilo Ševo
22. Đuro Radujko
23. Joša Čekarmiš
24. Jošo Jarić
25. Stojan Jarić
26. Triša Jarić
27. Veljkan Jarić
28. Đuro V. Jarić
29. Simo Ševo
30. Miloš Ševo
41. Jovan M. Bucalo
42. Mirko S. Vukobrat
43. Milan S. Bucalo

Vod Dulerana

1. Petar Radujko Nišić
2. Mile V. Radujko
3. Dušan M. Radujko
4. Pero D. Radujko
5. Mile Đ. Đurica
6. Stevo D. Đurica
7. Dane J. Đurica
8. Mirko J. Đapan
9. Miloš D. Đurica
10. Veljko N. Radujko
11. Nikola P. Radujko
12. Krsto S. Radujko
13. Milan J. Radujko
14. Lazar P. Radujko
15. Mićo P. Radujko
16. Jandrija Đurica
17. Đuđa M. Radujko
18. Dragan J. Radujko
19. Tode P. Jovičić
20. Dane S. Bikić
21. Nikola P. Đapan
22. Boško N. Radujko
23. Mile Radujko Nišić
24. Dragan Radujko Žuti
25. Dragan Radujko Crni
26. Momčilo Mešin Đurica
27. Jovan Mešin Đurica
28. Svetko Đurica
29. Jošan Radujko

U ustanku 27. jula 1941. četa je imala oko 130 ljudi, 4 voda, a u svakom vodu tri desetine.

Početkom avgusta iz čete su se povukla starija godišta radi obrade imanja i na radove za potrebe porodice. Četa je ostala sa 80 boraca. U periodu stagnacije, u jesen 1941. godine, četa je bro-

jala 50—60 ljudi, dok je početkom 1942. godine imala 87 ljudi i 4 voda.[18]) Komandire vodova i desetare postavljali smo po teritorijalnom principu izborom samih ustanika.

27. jula, u zoru obavešten je drug Pero Jarić preko kurira, da počinje ustanak i da ustanici Tiškovca otpočnu dejstvo u pravcu Strmice, Plavna, Bos. Grahova i na šipadovu prugu, skupa sa ličkim i krajiškim ustanicima. Tako je 27. jula, jedan vod Tiškovačke čete sa ustanicima iz Gornjeg Tiškovca učestvovao u borbi protiv kompozicije ustaškog voza. Toga dana zauzeta je željeznička stanica u Gornjem Tiškovcu i zaplenjena veća količina eksploziva, benzina i ručnog alata, nakon toga porušena je i pruga. U ovoj borbi istakli su se Dušan i Milan Zorić iz Kaldrme sa svojim puškomitraljezom i jedna desetina trubarskih ustanika. Pri povlačenju ka stanici ustaše su naišle na mlin Đure Torbice gde su našli Đuru i Stevana Rodića iz sela Trubara i na zvjerski način ih poklali i izbacili napolje. Posle toga, ustaše su se pod pritiskom ustanika, povukle. Do uveče 27. jula bili su porušeni svi mostovi, propusti i skretnice i tako je pruga bila u tom rejonu onesposobljena za saobraćaj.

U Crnim Potocima, oko 22 časa, za vreme pokušaja rušenja viadukta od strane drugog voda Tiškovačke čete, poginuo je Petar Bursać »Peput«. Jedan vod Zakošana, pod komandom Marka Vukobrata i Steve Bucala, učestvovao je sa ustanicima sela Peći i Vidovića u napadu na Bos. Grahovo od Stožišta. U napadu na Grahovo učestvovao je i vod iz Dulera pod komandom Petra Radujka. O tom prvom i zaista uspješnom vatrenom krštenju ličkih i krajiških ustanika ustaško-domobranski zapovjednik iz Knina, pukovnik Čardašić, u svom izvještaju od 27. jula 1941. upućenom zapovedništvu vojske NDH u Zagrebu, napisao je sledeće:

»Telefonske linije sa Drvarom potpuno su prekinute i nema veze. U pravcu prema Drvaru uputio sam dvije satnije da dejstvuju protiv komunista. Međutim, satnije koje sam uputio vozom bile su zaustavljene od komunista, a potom su se vratile u Knin uz osjetne gubitke. Na Drvar već od noćas napada 2.000 komunista. O tome me je obavestio bojnik Benković iz Sinja. Dolinom rijeke Butižnice očekuje se napad jakih komunističkih snaga. To

18. 40 godina, Zbornik sećanja aktivista radničkog pokreta knjiga 6 „Nikola Kotle piše: „Oslobođeni Drvar". Usput su se priključili naoružani ljudi iz Donjeg Tiškovca, Drenovca i Dulera. Od njih je formirana još jedna četa. Ona ja na čelu sa Perom Jarićem upućena na Crni Vrh prema Plavnu.

je utvrđeno izviđanjem naših zrakoplova na tom terenu. Međutim i pruga na relaciji Knin—Drvar dignuta je u vazduh. Talijanska komanda u Kninu veoma je zabrinuta, pa i uplašena«.[19])

Dejstva 27. jula dolinom Butižnice od Trubara i Osredaka (Dugog Polja) trebalo bi gledati kao jedinstvenu cjelinu, bez obzira da li ustanici pripadaju uz štab gerilskih odreda iz Drvara ili Srba. Sve ove snage Krajišnika i Ličana izvršile su zajedničkim koordiniranim dejstvom navedene zadatke i onesposobile za saobraćaj prugu od Kaldrme do Strmice. Treba imati u vidu i to da su ustanici u Donjem Tiškovcu i Drenovcu bili prva dva do tri dana dosta brojnii da je Donjotiškovačka četa dejstvovala na širokom frontu, sadejstvujući sa ličkim i krajiškim ustanicima do uspostavljanja fronta prema Kninu.

U knjizi D. Damjanovića se spominje da su u sastavu 8. gerilskog odreda bili ustanici Vagana, Tiškovca i Drenovca a misli se na Ličane.[20]) Međutim, takav sastav nikada nije postojao u ustanku niti je skupa dejstvovao (izvršavao zadatke). Možda je u strukturi i po planu to bilo zamišljeno, ali u praksi je selo Drenovac sa Ličke strane i Donji Tiškovac sa krajiške strane sačinjavalo jedinstvenu Donjotiškovačku četu koja je praktično obuhvatila sela tromeđe.

U 21,00 čas. 27. jula palo je Bos. Grahovo. Tako je bio uspostavljen front zajedničkih snaga iz doline rijeke Butižnice i Grahova na liniji Crni Potoci — Dronjci — Radujci, Tuk i dalje južno od Bos. Grahova. U selu Strmici bila je jača neprijateljska posada sastavljena od italijanskog artiljerijskog diviziona iz Knina, čete domobrana iz Knina i 20 oružnika. Te su snage organizovale kružnu odbranu oko ciglane i na Kulerini. U planu ustaničkih snaga bilo je predviđeno da se manjim snagama dejstvuje dolinom Butižnice prema selu Strmici, a glavnim snagama obuhvatnim manevrom zapadno od Butižnice preko Plavna i Plavanskih brda ka Golubiću i istočno od Butižnice od Grahova da se dejstvuje preko Risovca, Plješivice ka Golubiću sa osnovnim ciljem da se razbiju i unište okupatorske i ustaške snage u Strmici i reonu Golubića i da se što brže izbije pred Knin.

27. jula oko 23 časa u selu Donjem Tiškovcu sastali su se rukovodioci ustaničkih jedinica: Milan Tankosić iz Dugog polja,

19. Arhiv, VII, neprijatelj (NDH), kutija 1, dok. 28/1-10 (u daljem: A. VII, NDH, K. f. dok.)
20. Danilo Damjanović Danić: Ustanak Naroda Hrvatske u Srbu i okolini izd. Zagreb 75. i 81.

Pero Boltić iz Trubara sa Perom Jarićem iz Tiškovca i dogovorili se za dalja dejstva ustaničkih snaga dolinom Butižnice na bazi opšte zamisli rukovodstva ustanka. Po tom planu, Milan Tankosić krenuo je sa ustanicima Kaldrme, Zavlake i Dugog Polja preko Raštela prema gornjem Plavnu, Rastićevu i Otriću u cilju uspostavljanja veze sa ličkim ustaničkim snagama i radi dizanja ustanka u tim selima. Pera Jarić krenuo je sa glavninom Tiškovačke čete prema Plavnu sa zadatkom obezbeđenja boka glavnim ustaničkim snagama koje dejstvuju dolinom Butižnice. Jedan dio Tiškovčana koji je učestvovao u napadu na Bos. Grahovo napadao je u sastavu Trubarske i Gornjotiškovačke čete na Strmicu. Pero Botlić sa Trubarskom i Gornjotiškovačkom četom objedinjavao je dejstva dolinom Butižnice u sadejstvu sa Grahovskim ustanicima. Sve ove snage imale su zadatak zauzimanja Strmice, Uništa i Golubića i dizanje ustanka u ovim selima.

Ustaničke snage otpočele su 28. jula dejstvo u sledećem rasporedu: ustanička četa Dugog Polja, Kaldrme i Zavlake dejstvovala je preko Raštela, tromeđe Like, Bosne i Dalmacije, ka plavnu, Donjotiškovačka četa sa dva svoja voda napadala je zapadno od reke Butižnice ciglanu i orijentisala se ka Plavnu, a sa druga dva voda istočno od reke Butižnice sa Gornjotiškovačkom četom i Trubarskom četom, pod komandom Petra Babića i Pere Boltića iz Trubara. Levo od njih napadale su čete pod komandom Sime Babića. U 14,00 časova istog dana došlo je do veze i sadejstva sa snagama ustanika iz Bos. Grahova pod komandom Sime Bajića.

U toku toga dana, dok se vodila borba za selo Strmicu, neprijatelj je izvršio zločin nad 12 ljudi u selu Strmici.*) Ustaše su za ovaj zločin našli u selu podoficira bivše jugoslovenske vojske Kuruca koji im je pomagao za izviđanje naših snaga prema Tiškovcu i Crnim Potocima.

Pojava ustaničkih snaga stvorila je strahovitu paniku među ustašama, domobranima i Talijanima što se vidi iz zapisnika o saslušanju ustaškog tabornika od 30. jula 1941.: »Povodom napada ustanika na Bos. Grahovo vidi se da se on sa ostatkom svoje vojske povukao u 5,00 28. 7. za Knin.«[21])

* Ubijeni su: Kojo Radić, Nikola Vranjković, Mirko Kurbalija, Petar Matas, Mirko Vranjković, Stevo Delja, Lazo Vojnović, Petar Matas, Mirko Vranjković, Petar Vuković, Ilija Novaković i Laza Batas.
21. Zbornik tom. IV knjiga I str. 527 (u daljem, ZB, tom, knj)

Pukovnik Čardašić, zapovjednik pukovnije iz Knina, javlja da ustaško rukovodstvo pojačava svoje snage u pravcu Tiškovca, a što se vidi iz njihovog izveštaja poslatog glavnom stožeru u Zagreb, u kojem stoji: »Poslali smo jednu satniju sa pet strojevih pušaka i pojačanu sa jednim vodom u pravcu Tiškovca. Kod Strmice vode se glavne borbe. Molim da se pošalje 5 štuka-apa-rata da izvide teren i bombarduju Oštrelj. Tel. veze nema ni sa kim jer su prekinute.«[22])

Pukovnik Bojić, u zoru 28. 7. u 1,30 iz Knina, javlja: »Kod mesta Plavno, Strmica, Bos. Grahovo i Bukovica vode se žestoke borbe između vojske i ustanika i moli hitnu pomoć. O tome je brzojavno javljeno u Zagreb. Preuzeo u 7,05 satnik Mačković.[23])

U koritu Butižnice oko 16 časova 28. 7. ustaničke položaje nadletao je jedan avion i bacao propagandne letke, ali nije bombardovao. Posle toga ustaničke snage sa polukružne osnovice izvršile su juriš na selu Strmicu i ona je oslobođena pred noć 28. jula. Neprijatelj je imao 28 mrtvih.[24])

Uveče istoga dana formirana je Strmička ustanička četa na čelu sa Pajom Kurbalijom, narednikom bivše jugoslovenske vojske. Četa je u svom sastavu imala 150 boraca, 150 pušaka i 1 teški mitraljez. Izabran je i odbor koji je dobio zadatak da prikuplja hranu za borce, kao i da obiđe sve položaje na kojima je u toku dana vođena borba, pokupi mrtve i da ih pokopa. Tada je tu formirana i komanda mesta, a za komandanta je izabran Danilo Cerovac. Njen zadatak je bio održavanje reda i plansko snabdevanje vojske hranom. U to vrijeme kad je pala Strmica, neprijatelj je reagovao panično, a to se vidi i iz dokumenta u kojem pukovnik Bojić iz Knina izveštava glavni stožer u Zagrebu: »U 19,15 akcija pobunjenika ima sve veće razmere. U Drvaru je proglašena sovjetska republika. Stožer pobunjenika u Bos. Grahovu. Najveća kolona pobunjenika nastupa ka Strmici gde su potisle naše snage koje odstupaju prema Kninu. Iz Sinja upućena u Knin jedna satnija bez jednog voda sa jednim strojopuščanim vodom. Zrmanja u rukama pobunjenika. Knin traži pojačanje.«[25])

22. ARH, VII nep. dok (NDH) br. reg. 27/1-1 K-1
23. A. VII, NDH, k. 1, dok. 28/1-17
24. A. VII, NDH, k. 1, dok. 27/1, 28/1
25. A. VII, NDH, k. 1, dok. 28/1-13

28. jula u 11 časova Donjotiškovačka četa sa dva svoja voda i u sadejstvu sa Plavanjskim ustanicima i jedinicama pod komandom Milana Tankosića zauzela je žandarmerijsku stanicu u Plavnu, dok su druga njena dva voda dejstvovala dolinom rijeke Butižnice. U Plavnu je poginuo borac Milan Zorić (Palasija) iz sela Zavlake. »U ovoj borbi ubijena su 4 ustaše i ustaški agent, jedna žena koja je bila kuvarica kod ustaša.[26]) U Plavno je zaplenjeno oko 120 pušaka koje su ustaše na nekoliko dana pre dizanja ustanka pokupile od seljaka, a nešto su sigurno i ranije imali. Za pojačanje njihovog uporišta dobili su 2 puškomitraljeza, nekoliko sanduka municije i drugog materijala.

Tako je pred noć 28. jula formirana Plavanjska ustanička četa u jačini od preko 250 boraca. Za komandira se bio nametao Obrad Bojanić, mornarički narednik, ali su ustanici izabrali Nikolu Grubora, podoficira bivše jugoslovenske vojske. Četi je od zarobljenog plena u Plavnu dato 120 pušaka, i puškomitraljez i osam sanduka municije, Trubarskoj četi dat je jedan puškomitraljez, a Tiškovačkoj jedan sanduk municije. »Na čelu plavanjskih ustanika nalazili su se drugovi, Nina Đumić, Jovan Savić, Savo, Stevo i Gliša Opačić, Đura Alfirović i Dušan Pajić. Nijedan od njih nije bio organizovani član Partije, ma da su joj po svojim shvatanjima bili bliski.«[27])

»29. jula izjutra ustanici su zauzeli želj. stanicu Plavno, koju su ustaše napustile u toku noći 28/29. Tom prilikom na stanici je zaplenjeno nekoliko pušaka.«[28])

Izveštaj čete kraljevskih karabinjera iz Zadra od 6. kolovoza 1941. godine o napadu ustanika na žandarmerijsku stanicu Plavno: »Doznaje se iz vjerodostojnih izvora da su u Plavnu, koje leži oko ,10 km sjeverno od Knina ustanici opljačkali mesto i poubijali sve žandarme njih 15. Dana 4. ov. mj. nastavljen je odlazak iz Kistanja useljenih Srba. Tvrde da su mnogo od njih krenuli u Hrvatsku da povećaju broj ustanika.«[29])

Po zauzimanju žandarmerijske stanice, iz Plavna su ustanici krenuli u dve grupe. Jedna grupa krenula je ka Benderu, a pred nju je bio postavljen zadatak da sruši most u Benderu

26. VII JNA stenografske beleške br. per. 1 — 21 — K 2007
27. Drago Gizdić, N.D; 219
28. ZB.T. 8/1, 321
29. isto, 334

i na taj način, onemogući okupatoru korišćenje ličke pruge. Tiškovačka četa i Plavanjska sačinjavale su drugu grupu ustanika, a nastupale su preko Orlovice u pravcu Golubića. Kod Crnog vrha Donjotiškovačka i Plavanjska četa sukobile su se sa jednom domobranskom satnijom koju su razbile i prisilile na povlačenje ka Kninu, a zatim se spustile u zaseok Šimići (selo Golubić). U ovoj borbi Tiškovačka četa ubila je dvojicu ustaša. »Na Benderu su se sastali Pero Boltić, Milan Tankosić, Stevo Babić i drugi. Milan je bio za to da se most na Benderu ruši. Mi nismo smeli to da učinimo bez naređenja a kada smo ga iz Drvara dobili bilo je kasno.«[30])

29/30. jula formirana je i Golubićka ustanička četa. Za komandira se bio nametao Milan Damjanović, lugar, ali su ustanici za svog komandira izabrali Niku Kablara, zvanog »Vurin«. Međutim, u dokumentu Vojno-istorijskog instituta kaže se da je 29. jula formirana Golubićka četa od 150 ljudi, sa 3 voda. Komandir ove čete je bio Đura Zelenbaba.[31]) Tada su, po kazivanju Pere Boltića, on i Simo Bajić poslali izvještaj, izvještavajući štab ustanika u Drvaru o formiranju četa i njihovom brojnom stanju. Ustanovljeno je da na položajima prema Kninu ima preko 2000 ljudi, 1.700 pušaka i preko 35.000 metaka. Izvještaj je poslat u Bos. Grahovo i Branko Vidović ga je poslao u Drvar i predao u štab Ljubi Babiću.

Izbijanje ustaničkih snaga pred Knin i obrazovanje linije od Bendera — preko Golubića ka Vrljici, dovelo je Talijanski garnizon u Kninu, u strogu pripravnost. Noću 29/30. 7. 1941. u Kninu su bila svetla pogašena, a snage su bile na položajima gde se očekivao napad ustanika. Po pričanju žitelja Knina, onih koji su bili uz nas, u samom garnizonu zavladala je pometnja, pošto su imali malo snage. Tada se govorilo da su ustanici imali više smelosti i objedinjenog komandovanja, da bi mogli Knin zauzeti. Međutim, ne raspolaže se potpunim podacima o jačini ustaško-domobranskih i italijanskih snaga 30. jula u Kninu. U ovoj situaciji Italijani su postupili lukavo, preduzeli su izvesne mere predostrožnosti kad su saznali za nastupanje gerilaca u pravcu Knina. Italijanske trupe odmah su otišle do Drniša, zauzele ga i prema Kninu isturile odrede na kamionima radi neposrednijeg i efiksnijeg obezbeđenja svoje zone. Njihove trupe imale su naređenje da brane samo Knin, Sinj i Drniš i da se ne upuštaju ni u kakve akcije van ovih mjesta. Po izbijanju gerilskih snaga na Kninsko polje, Italijani su na sve svoje zgrade i vozila stavili zastave. Ustaško rukovodstvo protumačilo je tu meru Italijana time da se neće boriti protiv gerilaca ako dođe do napada na Knin.

30. P. Boltić, u Zemunu, 17. I 1978. g.
31. ARHIV VII, Stenografske beleške br. Per. 1-22/4, K2007

Krajem jula 1941. ustanici su oslobodili veliku teritoriju koja je praktično obuhvatala sve opštine tromeđe Like, Bosne i Dalmacije: (Srb, Drvar, Bos. Grahovo) i severni dio Kninske opštine. Bila su oslobođena i drga mesta (prema Glamoču, Ključu i Petrovcu). Ali, ustanici nisu uspeli da sruše most na Benderu zato što su Talijani dovlačenjem pojačanja ojačali odbranu a prugom se kretao blindirani voz da bi odbrani mogao u svakom momentu pružiti pomoć. U tom periodu došlo je do pomeranja ustaničkih snaga, tako da se Tiškovačka četa pomerala od sela Golubića JZ od sela Plavna i posela položaj u rejonu Kita, kota 676, sa osnovnim zadatkom da u sadejstvu sa Ličkim i Plavanjskim ustanicima spreči prodor neprijatelja ka Plavnu i dalje ka severu (ka tromeđi).

Naše položaje povremeno su tukli artiljerijom i nadletali avijacijom. Na ovim položajima naša četa je ostala 10—15 dana i živjela je potpunim vojničkim životom. Vod pod komandom Petra Radujka, po zahtjevu Sime Bajića a po naređenju Pere Jarića, uputio je 15 boraca pod rukovodstvom Mile Nišića u pravcu Petrovca preko Oštrelja, za selo Kolunić, u pomoć Petrovčanima. Ovaj vod je na položajima ostao 7—8 dana, pa se vratio u sastav svoje čete. U ovo vreme 1. vod čete bio je u rejonu Butižnice. Na terenu smo organizovali ishranu, pranje veša, kao i opravku odeće, obuće i drugo. Sa onim ljudstvom koje nije bilo na položajima vršena je obuka u rukovanju naoružanjem i gađanju, kao i korišćenju prirodnih i veštačkih prepreka u napadu i odbrani. Za nas mlade to su bile sve novine i prvi put smo osjetili šta je to vojnički život u ratnim uslovima. Kasnije, Tiškovačka četa dobila je novi raspored i iz ovog rejona izvršila pomeranje u rejon doline rijeke Butižnice, dok su njene položaje preuzeli ustanici iz sela Plavna. Dok smo držali položaje prema Golubiću i Benderu, došlo je naređenje iz komande ustanika da se u Bos. Grahovo pošalje jedan broj starijih ljudi koji

će pokositi i ovrći žito u selima Korita i Luke. Žito je trebalo spremiti i ostaviti u šumske magacine za potrebe ustanika preko zime. Tako su i iz naše čete na ovaj rad otišli oni koji su po godinama bili najstariji.

Međutim, u prvoj polovini avgusta grupa od 30 ustanika, pod rukovodstvom Joše Durbaba i Nikole Vrančića, sačekala je kamion koji je vozio mobilisane domobrane i napala ih kod sela Topolja. Tom prilikom je ubijeno 7 ustaša i domobrana, a veći broj ranjen, dok su ostali uspjeli da pobjegnu. U to vrijeme gerilci koji su se našli u Kninskom polju, prema Benderu, nosili su nazive mesta iz kojih su bili njihovi borci. Tu su bile sledeće čete: Trubarska, Tiškovačka, Strmička, Plavanjska, Golubićka, Resenovačka, Pećka itd. One su bile na položajima prema Kninu i zatvarale su pravce koji vode od Knina prema Drvaru i od Bendere prema tromeđi Like, Bosne i Dalmacije. Doznalo se iz pouzdanih izvora, da je komandant Italijanskog korpusa, general Dalmažo, uputio 29. pr. mj. komandantu divizije dopis u kojem spominje brzi razvoj komunističkog ustanka i tendenciju njegovog širenja prema Kninu. U dopisu se kaže da su komunisti razvili živu i svestranu propagandu, da im ide u prilog i to što je Dalmacija odvojena od Hrvatske.

8. avgusta 1941. godine u jutarnjim časovima, pored čete Brane Bogunovića prošao je jedan Italijanski auto, na kojem je bila istaknuta bijela zastava, u pravcu Golubića. Italijani su tražili pregovore sa ustaničkim komandantima. Pošto ih nisu našli ostavili su poruku i vratili se za Knin. 9. avgusta su ponovo došli u Golubić i kontaktirali sa Lazom Tešanovićem tražeći pregovore. Odmah je o tome obaviješten štab ustanika u Drvaru. Sutra, 10. avgusta, stigao je Milutin Morača da bi pregovarao sa Italijanima. Negdje oko 13 časova održan je sastanak u kući Dragana Jerkovića »Šakca«. Sa Italijanske strane bili su prisutni kapetan, potporučnik i nekoliko vojnika. Italijanski kapetan je preko svog tumača izjavio kako mu je poznato zbog čega se narod morao podići na oružje. Milutin Morača mu je odgovorio da naš narod nema ništa protiv Italijanskog naroda, već protiv Italijanskih fašista i njihovih istomišljenika, hrvatskih ustaša i da su za patnje našeg naroda oni krivi.

Italijani su tražili utvrđivanje tzv. demokracione linije koja bi išla od Sinja, preko Vrljika, ispod Dinare na Šegotino vrelo, a potom uz sam Knin u pravcu Ličke pruge, negdje do Pađana.

Milutin Morača je odbacio ovaj predlog Italijana, rekavši da oni nemaju nikakva prava da na tuđoj zemlji određuju i svoje uslove. Ceo taj razgovor je završen za 1 čas, bez ikakvog rezultata.

Posle ovog sastanka sa Italijanima, svim komandirima ustaničkih četa uručen je tekst zakletve, kao i naredba da se obavi zakletva svih boraca na položajima prema Kninu.

Položaj u Golubiću posle toga obišao je komandant Ljubo Babić i održao konferenciju, na koju su došli komandiri četa i vodova. Na položaju su ostali komandiri »prvih« vodova. Osnovna tema sastanka je bila linija naše borbe, a govoreno je i o bratstvu i jedinstvu, kao osnovu naše pobjede. Bili su prisutni pop Đujić i Brković koji su tom prilikom izrazili punu saglasnost i prihvatili saradnju. Ali su oni već tada bili povezani sa reakcionarnim snagama na liniji razbijanja jedinstva naroda u oružanom ustanku, putem izazivanja građanskog rata i bratoubilačkog pokolja među našim narodima, što će dovesti do diferenciranja snaga i obrazovanja fronta kontrarevolucije za odbranu starog društvenog poretka.

Oni su došli u Golubić radi umirenja ustanka i, u isto vrijeme, varali narod kako će napasti Knin. Kasnije se vidjela njihova saradnja sa Italijanima, i pop Đujić je otvoreno tvrdio i hvalio Italijane da su oni spasili narod od pokolja.

Avgusta je formiran štab gerilskih odreda, u koji ulazi Živko Brković. No on već u prvoj naredbi svojevoljno menja naziv ovog štaba u štab gerilskih i četničkih odreda za Kninsku krajinu, a štab gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu preimenuje u Vrhovni general-štab gerilskih i četničkih odreda.[32])

Po kazivanju Pere Boltića formirani štab gerilsko-četničkih odreda u Golubiću, na predlog popa Đujića, sačinjavali su:

— komandant, pop Đujić,

— operativni oficir, Brković,

— zamj. operativnog oficira Miloš Popović iz Topolja. Ljubo Babić pozvao je Peru Boltića i rekao mu da je dobio izveštaj koji mu je poslat i da je postignuta saglasnost da se formira štab, ali da bude sledećeg sastava:

---

32. Mile Trnjaković, na tromeđi 1941. Bgd. 1972. 95

— komandant, pop Đujić,
— operativni oficir, Brković,
— zamj. operativnog oficira, Pajo Kurbalija i
— politički sekretar, Pero Boltić.[33])

Međutim, ovaj štab nije zadovoljio ni jedne ni druge. Naime, četničke vođe htjele su da legalizuju četnički pokret, a rukovodstvo ustanika pokušalo je da privoli četnike na zajedničku borbu protiv okupatora. Prema tome, štab je bio samo na papiru i može se slobodno reći da nije ni postojao. Ali na taj način, lukavstvom, smiren je u 1941. godini ustanak u Kninskoj krajini..

U ovim uslovima, kontaktiranja štaba gerilskih odreda za Bos. Grahovo sa istaknutim partijskim radnicima iz Hrvatske u toku avgusta bila su vrlo korisna. Posebno je značajno dolaženje u Drvar člana CK KPJ Marka Oreškovića za organizaciju narodne vlasti i reorganizaciju gerilskih jedinica.

16. avgusta štab Drvarske brigade izdao je naredbu o reorganizaciji gerilskih jedinica. »Na osnovu izdate naredbe, pristupilo se formiranju bataljona i tom prilikom formirano je osam bataljona i to: prvi — Bosanski Petrovac, drugi — Kulen-Vakuf, treći — Donji Lapac, četvrti — pruga Gračac—Zrmanja, peti — Kninska krajina, šesti — Dinara do Uništa, sedmi — od Risavca do Uništa, osmi — prostor oko Glamoča. Time su gerilske snage u to vreme bile raspoređene oko čitave slobodne teritorije«.[34]) U realizaciji ovih zaključaka odmah se nailazilo na poteškoće, zbog toga što su Italijani koristili kolebljivost pojedinih srpskih nacionalista i tadašnju političku situaciju da razbiju ustanike na širem području tromeđe i postignu svoj cilj.

To dovodi do tzv. **Otrićkog sporazuma:**

Na Otriću je 25. avgusta 1941. održan sastanak. Na njemu su učestvovali poznati srpski nacionalisti: Stevo Rađenović, bežnik Torbica, Jovo Keča, major Rašeta i dr. Bio je prisutan manji broj komunista koji nisu uspeli da utiču na zaključke sastanaka. Jedan broj komunista je, uvidevši situaciju, demonstrativno napustio sastanak.

Trebalo je po tom sporazumu da Italijani zaposednu svojom vojskom teritoriju u Lici, Bosni i severnoj Dalmaciji, naseljenu srpskim življem, a da ustanicima daju, navodno civilnu vlast.

33. P. Boltić, u Zemunu 17. I 1978. g.
34. ZB. T. IV/1, 170

Otrićki sporazum je predstavljao najteži udarac razvitku ustanka u širem regionu tromeđe.

O Otrićkom sporazumu Jakov Blažević je rekao: »Linija pakti̇zanja sa okupatorom, bila je opasna, izdajnička. Kada su se mase dizale na ustanak išle su pod barjakom Partije. Zato je trebalo odmah osuditi ovaj Sporazum kod naroda i svih partizanskih jedinica na teritoriji Bos. Krajine, Like i severne Dalmacije. Narodne mase i sve partizanske jedinice su ga jednoglasno odbacile.«[35])

O ovom Sporazumu je govorio i drug Tito na Petom kongresu KPJ u Beogradu: »Pokazale su se i mnoge slabosti u razvitku partizanskog pokreta, naročito u nekim organizacijama u Hrvatskoj i Sloveniji. Ne samo sektaštvo već se, u pogledu razvijanja oružane borbe, u prvim mjesecima pokazalo izvjesno kolebanje kod nekih partijskih organizacija u tim krajevima.«[36])

Sledećeg dana, 26. avgusta, održan je drugi sastanak sa Italijanima u Pađenima, kraj Knina. Povodom ovog sastanka Štab gerilskih odreda za Liku izdao je saopštenje u kojem između ostalog stoji: »Tamo je bio prisutan doktor Niko Novaković, Momčilo Đujić — sveštenik iz Strmice i Vlado Novaković iz Knina. Italijanski oficiri ponovili su isto kao i na Otriću.«[37])

O ovom Sporazumu Pero Morača kaže: »Prvi su obećali uspostavljanje mira i bezbjednosti i normalizovanje prilika, u ustaničkim oblastima, uključujući i vraćanje u službu otpuštenih činovnika srpske nacionalnosti, a drugi su se obavezivali da će se ustanici vratiti kućama i da će svaka oružana aktivnost biti suzbijena.«[38]) To je uslovilo da partijsko rukovodstvo u Drvaru pripremi savjetovanje sa predstavnicima šireg područja tromeđe kao protivmeru i kao način za suprotstavljanje okupatoru.

2. Savjetovanje u Drvaru

Osjetivši pojačanu aktivnost Italijanskih okupatora i velikosrpskih snaga, Štab brigade u Drvaru je, u saglasnosti sa delegatom CK KP Hrvatske u Lici, Markom Oreškovićem, 31. avgusta sazvao konferenciju delegata svih gerilskih odreda sa

35. Jakov Blažević, NOR br. por 1-44/5 K, 2006
36. Josip Broz Tito, Peti kongres KPJ 1948. 81
37. ZB. T. V/1, 48, 49
38. Pero Morača, Jugoslavija 1941, Beograd, 334

oslobođene teritorije u ovom dijelu Bosanske Krajine i Like. Cilj konferencije bio je da se osudi podrivačka aktivnost velikosrpskih snaga i da se pojača spremnost ustanika za borbu protiv Italijanskih trupa, čije se nastupanje očekivalo.

»Nekoliko rukovodećih ljudi na frontu prema Kninu vratilo se iz Dalmacije s instrukcijama da rade na sprečavanju otpora italijanskim trupama. Najistaknutiji među njima bio je pop Đujić Momčilo, koji će se uskoro proglasiti četničkim vojvodom.

Sa fronta prema Kninu na ovo savjetovanje su pozvani: Simo Bajić, Brane Bogunović, pop Đujić, Pero Boltić, Jovo Bursać, Milan Tankosić i dr. Na savjetovanje je došlo 30 delegata iz Donjeg Lapca, Mogorića, Vrepca, Visuća, Bruvna, Mazina, Srba, Kaldrme, Nebljusa, Oraškog Brda, Vakufa, Martin Broda, Petrovca, Trubora, Grahova, Oštrelja, Crnog Luga i drugih mesta.

Savjetovanje je počelo 31. avgusta oko 14 časova. Otvorio ga je komandant Drvarske brigade, Ljubo Babić. On je pozvao prisutne da potpuno objektivno iznesu stanje na položajima koje drže njihovi odredi. Naglasio je da treba izneti raspored gerilaca za borbu protiv ustaša, protiv Italijana. Za predsjednika savjetovanja izabran je Marko Orešković* »Krntija« koji je pozdravio delegate i dao reč Ljubi Babiću, koji je podneo detaljan izvještaj o borbama i situaciji na frontovima prema slobodnoj teritoriji, raspoloženju naroda za borbu, govorio je i o uspjesima i širini naše borbe i osudio svako pregovaranje sa Italijanima, naglasivši da sporazum traže samo izdajnici. Posle izlaganja delegata i diskusije uzeo je reč Marko Orešković »Krntija«. On je istakao da treba povesti odlučnu borbu protiv Italijanskih agenata, rekavši da Srpski narod ne može od Italijana očekivati ništa dobro, jer su oni i Nemci glavni uzročnici sveg zla. Zatim se kratko osvrnuo na saveznike protiv Italije i Njemačke i podvukao da sada ne treba klonuti, jer je pobeda sigurna. Posle toga, prešlo se na izbor vojničkog suda koji će suditi neprijateljskim agentima, špijunima, kukavicama i dezerterima, pljačkašima i teroristima. Na savjetovanju je jednoglasno usvojena rezolucija, a koja glasi:

»Mi delegati Narodno-oslobodilačkog pokreta sastali smo se zajednički, i bratski razmotrili sva pitanja koja su u vezi sa Narodno-oslobodilačkom borbom i došli do sledećih zaključaka:

* Marko Orešković, narodni heroj, član CK KPJ koji je prisustvovao ovom savjetovanju. Ubili su ga četnici 20. X 1941. u Očijevu.

1. Mi moramo nastaviti svetu borbu nacionalnog oslobođenja ispod italijanskih i njemačkih okupatora i njihovih plaćenika ustaških bandita i domaćih izdajica. Tu borbu mi ćemo voditi do kraja i pune pobjede. Mi se na to zaklinjemo pred cijelim narodom i kulturnim čovječanstvom.

2. Mi nemamo ništa zajedničkog sa ljudima koji šuruju sa našim vjekovnim neprijateljima i koji žele da naš narod i našu borbu stave u njihove ruke. Mi nesmijemo nasjesti nikakvim lažnim obećanjima da su nam Hitler i Musolini neki prijatelji, kako to tvrdi izdajnik Longo Novaković zajedno sa našim najcrnjim neprijateljem i krvnikom Antom Pavelićem. Ko je prijatelj Paveliću taj ne može biti prijatelj srpskog naroda. Jedino mi sami možemo zaštiti naše živote i porodice — našom vlastitom snagom i našim oružjem. Mi nedamo više nikome našeg oružja iz svojih ruku, a nema nikog među nama ko bi bio toliko lud, pa da poveruje da bi Musolinijeve crne košulje dozvolile da mi imamo kod sebe oružje kad bi nas oni okupirali.

3. Mi Srbi borimo se za nacionalno oslobođenje našeg naroda ispod okupatora i njihovih plaćenika. Ali našoj borbi nije cilj samo oslobođenje srpskog naroda, već i svih drugih porobljenih naroda naše otadžbine. Mi pružamo bratsku ruku hrvatskom i slovenačkom narodu i braći muslimanima da naše radove ujedinimo i da zajednički povedemo nemilosrdnu borbu protiv okupatora i domaćih izdajica.

4. Mi hitno moramo dovršiti posao na organizovanju naše vojske i naše pozadine, kako bismo što spremnije dočekali sve vrste neprijatelja i savladali sve zapreke neprijatelja koje stoje na putu našoj oslobodilačkoj borbi. Sve to sprovodićemo samo preko zajedničkih skupština, vojske i naroda.

5. Naša oslobodilačka borba samo je dio nacionalno-oslobodilačke borbe svih naroda naše porobljene otadžbine. Mi pozivamo sve nacije naše zemlje da se ujedine u toj borbi. Pozivamo sve nacionalne, vjerske, kulturne, humane i druge organizacije da se pridruže ovoj svetoj narodnoj borbi. Pozivamo sve političke stranke i partije da se ujedine u zajedničkoj sveopštoj narodnoj borbi i da sve svoje snage stave samo u službu svog naroda i njegovog nacionalnog oslobođenja.

Ujedinimo sve snage našeg naroda pred našim neprijateljima. Ne klonimo ni momenat, jer je naša borba samo dio opšte borbe koju danas vode porobljeni narodi Evrope na čelu sa moćnim

Sovjetskim Savezom, otadžbinom oslobođenih radnika i seljaka. Ujedinjeni front sovjetske demokracije, ujedinjeni front svih porobljenih naroda, na čelu sa moćnom i neporobljenom Crvenom armijom i snagama Amerike, Eengleske, sigurna su garancija za našu pobjedu i puno nacionalno oslobođenje. Nema tih neprijatelja, nema tih izdajnika koji mi silom svoje snage nismo kadri pobjediti.«[39])

U cjelini, ovo savjetovanje imalo je ogroman politički i vojnički značaj. Zaključci konferencije su bili dalja i nepomirljiva borba protiv okupatora i njegovih slugu, ustaša, daljna saradnja sa svima onima koji hoće da se bore protiv okupatora i domaćih izdajica, bez obzira na njihovo političko ubeđenje. »Posle konferencije održan je narodni zbor na kome je govorio Marko Orešković, a u ime Sreskog komiteta KP Bos. Grahovo govorio je Milan Bursać. Zatim je Ljubo Babić obavestio prisutne da Talijani spremaju ofanzivu iz pravca Knina i da treba što pre ići na položaje«.

3. Prodor Italijana u Bos Grahovo i Drvar

Talijanska vojska, dobivši saglasnost od Pavelića, početkom septembra 1941. vrši pripreme za ofanzivu u cilju okupacije demilitarizovane zone i uklanjanju svih snaga NHD.

Po razrađenom planu divizija »Sasari«, ojačana sa pukom »Bergamo«, korpuskom artiljerijom iz šireg rejona Šibenika, Knina i Gračaca, nastupala je pravcem Knin — Drvar — Bos. Petrovac — Ključ — Sanski Most, delom snaga od Gračaca ka Srbu i Donjem Lapcu.

Cilj je bio razbijati ustanike u Bosanskoj Krajini i Lici, kao i stvaranje okupatorske vlasti, jer su sve institucije ustaške vlasti tzv. NDH prestale da na ovom području postoje. Pošto je ovo područje pretežno sastavljeno od srpskog stanovništva, to je trebalo naći nove sluge, mesto ranijih, a to će biti vođa četnika. U analizi posledica ovoga prodora, moralo bi se poći od sledećih zaključaka: u ovo vrijeme počeo se osipati jedan broj ustanika po selima, napušten je zajednički front ustaničkih snaga prema Kninu, okupator koristi svoje ljude, »petokolonaše«, špekulante svih vrsta i boja, seoske politikante i trgovčiće da bi ih stavio

39. ZB. T. IV/1, 139—148

u svoju službu, odnosno poverio im vlast i obezbedio svojoj vojsci sigurnost na okupiranoj teritoriji. Pomoću popa Đujića, Brane Bogunovića i drugih, stvara uslove za vođenje bratoubilačkog rata. Isto tako, trebalo je pritiskom i propagandom osuditi komuniste i na taj način oslabiti njihov uticaj i prestiž kod naroda. U ovoj sramnoj i izdajničkoj ulozi našli su se srpski nacionalisti koji su čuvali svoje sitnosopstveničke interese. Za njima su pošli pojedine kukavice, slabići i kolebljivci, i oni koji su htjeli da se stave u službu okupatora. Tako su zahvaljujući sramnoj propagandi pop-Đujić na širem području tromeđe Like, Bosne i Dalmacije, Brane Bogunović na području Bos. Grahova, uspjeli da privuku na svoju stranu jedan broj ljudi iz nekih sela. One koji su se kolebali: da li služiti popu Đujiću, a to znači okupatoru, ili ići komunistima.

Pred italijansku ofanzivu, situacija je u tom širem regionu bila napeta. Početkom septembra, jedan vod Tiškovčana, jačine oko 30 ljudi, pod komandom Marka Vukobrata, određen je da ide na Srpski klanac u pomoć Ličanima. Vod je izvršio pokret, u potpunom vojničkom redu stigao u Srpski klanac i priključio se ustanicima iz Srba i ličkih i bosanskih Osredaka.

U isto vreme situacija u kninskom kraju bila je takva da su civilnu vlast formalno držale ustaše, a u samom gradu bilo je dosta vojnika i žandarma, ali se nisu slobodno kretali van grada. Što je još čudnije, u kninskom kraju, na primer, srpski seljaci i četnici s velikim simpatijama govore o Sovjetskom Savezu, ali vrlo loše misle o našim komunistima, jer su im takvo mišljenje nametnule njihove vođe. Velikosrpski elementi šire razne laži, kako bi stvorili u masama pogrešno mišljenje o našim komunistima. Za Ljubu Babića se šire vesti da je pokrao neke pare u Drvaru i da je prešao ustašama. Iz taktičkih razloga, četničke vođe iz Kninske krajine ne prekidaju odmah sve veze s pretpostavljenim ustaničkim vođstvom iz Drvara. Tek u septembru, oni prelaze u otvorenu izdaju, propustivši italijanske jedinice iz Knina preko Strmice i Derala ka oslobođenom Drvaru.

Na 3—4 dana pre prodora Italijana u Bos. Grahovo u selu Zaseok održali su konferenciju Lazo Tešanović i Simo Bajić. Oni su govorili da će Italijani verovatno napadati, ali ćemo im pružiti otpor. Plan je bio da neprijatelja treba pustiti bliže, a onda ih gađati u čelo i bokove. Međutim, kolona Italijana je ispred Go-

lubićkog odreda i odreda Risavca prošla a da na nju nije ispaljen nijedan jedini metak. Zatim su pokraj Strmičana, gde im je priređen svečan doček od popa Đujića, produžili preko Derala i Risovca prema Bos. Grahovu.

Kroz Derala su prošli sa 7 tenkova i artiljerijom, a da na njih nije otvorena vatra od strane ustanika. U isto vreme u pravcu Bos. Grahova išli su preko Jelina polja, a njihova druga manja kolona ušla je u Srb. Tako su Italijani bez otpora ušli u Bos. Grahovo 9-og septembra.

Drug Đuro Pucar — Stari je povodom ovog prodora napisao: »Partijska organizacija činila je velike napore da ubedi borce i narod da se oslobode iluzije da će italijanski okupator biti bolji nego što je nemački ili da će četnici pod italijanskim pokroviteljstvom biti manje krvoločni nego što su ustaše. Trebalo je činiti napore da se rasuti borci ponovo prikupe i da se svrstaju u čvrste vojne jedinice, sa najbolje mogućom vojničkom disciplinom, logorskim načinom života, bez smenjivanja i obilaženja kuća svakih osam dana kao što je to bilo ranije u praksi. Trebalo je ubediti borce da se svoja kuća ne brani na svom kućnom pragu i iz svog dvorišta nego stalnim akcijama protiv neprijatelja bilo u kom kraju naše zemlje.«[40])

Kada je italijanska vojska ušla u Bos. Grahovo, zaposela ga, kao i rejon sela Peći i Resanovaca, u to vreme na Pločama iskupila se jača grupa ustanika iz Resanovca, Peći, Malešavaca, Tiškovca, Drvara i Trubara, pod rukovodstvom Sime Bajića, Pere Boltića i Vlade Četkovića, gde su organizovali odbranu. Tiškovačka četa je imala snagu oko voda vojske orijentisanog za zaštitu sela od iznenadnog upada okupatora. Jedan vod je bio orijentisan na organizaciju veze sa ustanicima sela Plavna i Like, kao i kontrolu pravaca, koji iz Dalmacije i JZ Like vode ka našim selima. Bilo je neophodno da se kontroliše cela teritorija i održava veza sa ustanicima susednih sela radi obaveštavanja o situaciji i novonastalim promenama u garnizonima koji nas okružuju sa okupatorskim jedinicama. Deo čete je bio spreman za intervenciju na pravce gde se ukaže potreba. (Ovim prodorom Italijana, izgubljena je slobodna teritorija na dubini 40 km, a front se približio Drvaru na oko 12—15 km.)

40. Đuro Pucar, Bos. Grahovo u NOR-u, Bos. Grahovo 1971. str. 8—10

Stab Drvarske brigade izdaje 9. septembra naredbu žigošući izdaju Rađenovića, Živka Brkovića i Branka Bogunovića, smenjujući poslednju dvojicu sa rukovodećih položaja u Grahovskom i Kninskom bataljonu. Tada rukovodstvo iz Drvara nije smenilo popa Đujića zbog toga što je i pored svega ovoga ulagalo napore da ga privoli da pređe na našu stranu, i da se bori protiv zajedničkog neprijatelja.

Pvri italijanski pokušaj da od Resenovaca prodru u Drvar nije uspeo. Front je branilo 150 boraca na Pločama, suprotstavljajući se daleko nadmoćnijem neprijatelju od 15—25. septembra. Međutim, izjutra 25. septembra, uz podršku dvije eskadrile aviona s Mostarskog aerodroma, i artiljerije, divizija »Sasari« je krećući se iz rejona Resanovaca u tri kolone, napala položaje na Pločama s ciljem da se probije ka Drvaru.

Lijeva kolona, jačine jednog bataljona, krenula je preko Vagana i Bobare, nastojeći da obuhvati položaje s lijeva.

Srednja kolona, glavnina, jačine puka nastupala je komunikacijom Grahovo — Drvar uz podršku čete tenkova, divizijskog artiljerijskog puka i eskadrile aviona. I povrh snažnog otpora branioca, uspela je da ovlada položajima na Stražbenici i Palažu. (tt 1060). Odmah zatim Talijani su preko Kamenice uveli mehanizovani odred iza kojeg je išla pješadija i artiljerija.

Desna kolona, jačine oko bataljona nastupala je preko Osječenice (tt 1266) i Jadovnika ka Šipovljanima. Talijani su 29. IX u 13 časova ušli u Drvar, koji je bio prazan i sav u plamenu. Rezultat ove borbe bio je 400 ubijenih, ranjenih i zarobljenih neprijateljskih vojnika i oficira. U ovoj borbi narod i ustanici iz sela Resanovci podneli su najveći teret i žrtve, ali su se dostojno borili i postigli izvanredne rezultate, koji se slobodno mogu smatrati ratnim podvigom.

Posle okupacije Drvara, drug Ljubo Babić uputio je sledeće pismo Peri Jariću u selo Tiškovac:

»Komandiru Tiškovačke čete, drugu Peri Jariću.

Druže Pero, momentalno se nalazim udaljen od vas. Tvoja četa da ostane partizanska četa. Vodi strogo i najstrožije računa da te ne razoružaju. Ovih dana italijanska komanda je finansirala popa Đujića, a pop Đujić će preko svojih trabanata kupo-

vati oružje i municiju. Nemojte se iznenaditi da će on za jedan puškomitraljez davati i po 5 metara žita. Ja mislim da ćemo se uskoro vidjeti.«[41])

U to vreme, pri prodoru Italijana ka Drvaru, jedna udarna grupa iz donjotiškovačke čete, pod komandom Đure Rodića, izvršila je diverziju na ličkoj pruzi sa dve nagazne mine između Otrića i Pribudića, odnosno, Otrića i Zrmanjskog vrela.[42]) Prvi voz koji je naišao iz Gospića, pun neprijateljskih vojnika, bio je izbačen iz koloseka i survao se u provaliju. Neprijatelj je imao gubitaka kako u ljudstvu, tako i u naoružanju i materijalnim sredstvima. Sutradan, Radio London je komentarisao ovu akciju i pripisao je četnicima popa Đujića.

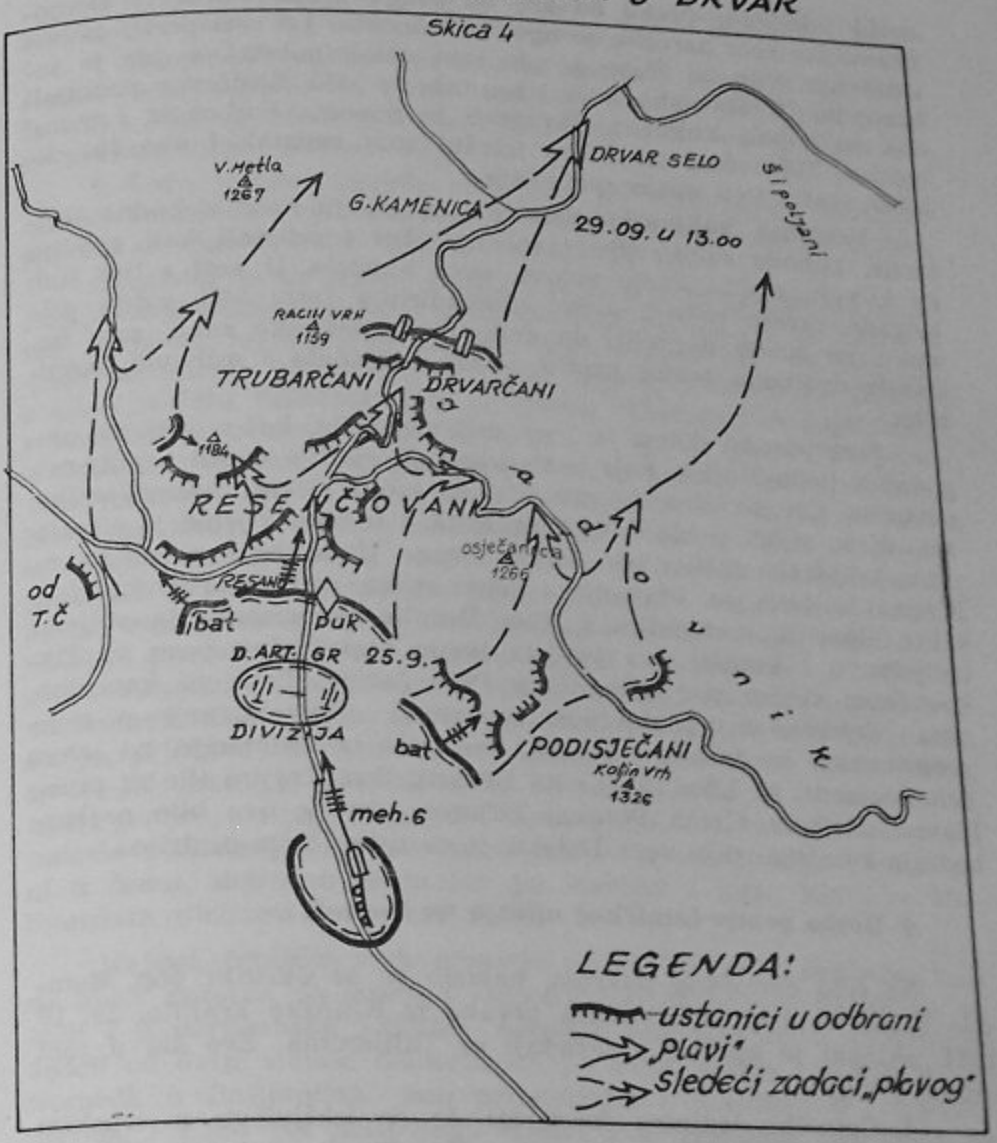
Dok se još vodila borba prema Drvaru, trebalo je sa jednim vodom iz Donjotiškovačke čete, jačine 35—40 boraca, pružiti pomoć ustanicima Like na području Donjeg Lapca. Tiškovčani su u ovaj rejon stigli posle 20. septembra pod komandom zamenika komandira, Marka Jarića. Naime, ustaško-domobranska vojska otpočela je opštu ofanzivu na pravcu Bihać—Drenovača—Donji Lapac, a kasnije je otpočelo nastupanje na pravcu Kulen Vakuf—Donji Lapac s ciljem razbijanja ustaničkih snaga i uspostavljanje ustaške vlasti. Samo u toku 26. septembra neprijatelj je imao više ranjenih i mrtvih. »Ustaška bojna pukovnika Rolfa 28. septembra zauzela je Vrtoče i posela Čučevo brdo i Lisinu«.[43])

Delom snaga išla je u susret jedinicama koje su nastupale od Bihaća: susrele su se u Teočaku 28. septembra.[44]) »Sva sela od Ripča do Vrtoča bila su u plamenu. 29. septembra bojna pukovnika Rolfa i 1. bojna 12. pešadijske pukovnije sa 5 topova krenuli su ka Kulen Vakufu, a 4. bojna 1. pješadijske pukovnije preko Medenog Polja ka Osječenici.«[45]) Kulen Vakuf je 29. septembra bio zauzet, a partizani su se povukli. Oko 10 časova 30. septembra u Bihać je stigla jedna legionarska bojna. Ona je nastupala od Bihaća u pravcu sela Nebljusi, kojoj su partizani Like naneli velike gubitke.[46])

41. Izjava Marka Jarića, tadašnjeg zamjenika komandira, data autoru 17. II 1977. u Bihaću
42. za rušenje pruge dobili smo iz Drvara od štaba brigade, a preko železničkog radnika Dušana Šobota iz sela Kamenice koji je redovno sa nama sarađivao (održavao vezu), 2 nagazne mine da ih postavimo na želj. pruzi između Otrića i Pribudića.
43. Telegram generala Romlera od 28. IX 41. g. A-VII, K-2? br. 28/1-7
44. Stanje 30. 9. u 8 sati, A VII K-2 br. dok. 29/I-1
45. Izveštaj zrakoplovnog izviđača od 28. 9. 41 . A VII-K-2 br. 29/1-7
46. Telegram generala Romlera od 29. 9. 41. g. A VII K-2 dok. 29/1-7

PRODOR ITALIJANA U DRVAR

Skica 4

Tiškovčani nekoliko dana držali su položaj kod Nebljusa, a zatim su se prebacili na Bubanj, na zatvaranje pravca od Kulen Vakufa ka Boričevcu. Naš vod, prvi put u toku 1941. učestvuje u

borbi udaljenoj preko 60 km od svoga kraja. Borce iz Donjotiškovačke čete naročito je ogorčio i izazvao još veći prezir prema ustašama grob na Bubnju, gde smo držali položaj, a gde je sahranjeno 12 devojaka koje su ustaše iz sela Boričevca poubijali dok su kopale kukuruz. Taj grob je povećao borbenost i moral boraca. Tiškovčani su dobro izvršili svoj zadatak i oko 10. oktobra vratili se u sastav svoje čete.

Koristeći italijansku ponovnu okupaciju naše slobodne teritorije, ponovo oživljavaju razni trgovčići i zelenaši koji počinju da kupuju stoku: konje volove, ovce i ostalo. U vezi s tim štab brigade skreće pažnju svim komandirima četa: »Ni jedno grlo stoke, ne smete dozvoliti da dođe u okupatorske ruke, zato nastavite ogorčenu borbu protiv raznih talijanaša i njihovih saradnika.«

Ova poruka dobro je i na vrijeme došla, baš u vrijeme propagande popa Đujića, koji je nastojao da razbije moral i jedinstvo ustanika. On je želeo da prevede na svoju stranu istomišljenike, nije birao riječi u blaćenju komunista a u isto vrijeme je populisao talijanske fašiste kao »oslobodioce«. U ovo vrijeme na terenu Plavna nalazila se Plavanjska partizanska četa, pod komandom Gliše Opačića, komandira i Nine Đumića, komesara. Za vrijeme ustanka, a i kasnije ova je četa imala neposrednu vezu sa Tiškovačkom četom pod komandom Pere Jarića. Tako su koordinirana dejstva, a uspostavljeno uzajamno obaveštavanje o svim promjenama na terenu tromeđe. Sve veze iz Dalmacije, na ovom delu tromeđe, za Liku (Srb) i ka Drvaru, Bos. Krajini išle su preko Plavna, Raštela, Crnih Potoka, Tiškovca, jer je ovo bilo najbezbednija i najsigurnija veza Dalmacije sa ustaničkim centrima.

4. Borba protiv četničkog uticaja na tromeđi

Na čelu četničkog pokreta, nalazili su se okrutni pop Momčilo Đujić, s grupom četničkih prvaka iz Kninske krajine. 29. 10. 1941. sklopio je ugovor o saradnji sa Talijanima. Evo šta u tom ugovoru stoji:

»1. Četničke jedinice formirati će se isključivo u srpskim selima, na principu dobrovoljnosti, s tim što će postojeće jedinice imati samo lako naoružanje,

2. Četničke starešine će se uzdržavati od bilo kakve akcije protiv oružanih snaga NHD i talijanske vojske,

3. U onim selima, koja će se nalaziti pod četničkom kontrolom, ustaška vlast će i dalje normalno postojati,

4. Između talijanske vlasti, vođe četničkih odreda i starešina srpskih sela, uspostaviće tešnju saradnju između pojedinih predstavnika, koji će imati potrebna ovlašćenja i da koordiniraju odgovarajuće vojne i civilne akcije,

5. Vođe srpskog naroda su dužne da vode stalnu kontrolu nad saobraćajnim objektima i da se staraju da budu uvijek u redu, podesni za odgovarajuću vrstu saobraćaja«.[47])

Okupator je uz pomoć četnika, krenuo u propagandnu ofanzivu, a eksploatisane su neke okolnosti koje su im išle na ruku. U tim uslovima, strategijska zamisao popa Đujića bila je: odvojiti mase od uticaja komunista, formirati komandu Dinarske divizije, s njim na čelu, formirati čete po selima, naoružati ih sopstvenim i italijanskim naoružanjem i spremiti za borbu protiv partizana, a time stvoriti što tešnju saradnju sa Italijanima, pa i sa ustaškim vođstvom ako to bude trebalo. »Time bi se stvorila povoljna klima za akciju srpskih nacionalističkih snaga. Neposredno se oslanjajući na italijanske trupe, one su se brzo povezale i počele djelovati. Prvi im je cilj bio da se ustaničke snage demobilišu i da se sada posle pobjede nad ustašama NDH, vrate normalnom životu, prepuštajući sve poslove svojim gospodarima.«[48]) On je stalno računao na pridobijanje masa. I ranije četnički organizator na tromeđi demagoškim postupcima i pravljenju plana bez krćmara, on je, prilikom procene svoga ugleda, zanemario 1941, vreme april—jul, kada je ustaški teror besneo i kada se očekivala od njega pomoć a njega nije bilo među nama. Za to vrijeme on se nalazio u Kistanjama, stanovao u udobnom stanu, nije oskudjevao ni u čemu, slobodno se kretao po varošici i igrao karte sa italijanskim oficirima i provodio se.

Najzad, četničke vođe stvaraju mrežu špijuna i doušnika koji su imali zadatak da ispitaju raspoloženje naroda, a pojedince su slali i u partizanske jedinice, naročito one koji su u to vrijeme sedeli na dvije stolice. Govorili su, po ovim selima i zaseocima na tromeđi, o Italijanima kao prijateljima i zaštitnicima srpskog naroda, i kako rat neće dugo trajati i u dvanaesti čas treba se dići u borbu (»treba čekati«). Po njima, komunizam i socijalizam

47. Mile Trnjaković, N.D; 194, 195
48. Pero Morača, Jugoslavija 1941, Beograd, str. 345

nisu za naš narod, jer oni ukidaju privatnu svojinu, oduzimaju zemlju, kuće i sve kolektiviziraju. Njegovi ljudi su po svim selima i samozvanom vojvodi dostavljali podatke. Vojvoda je u međuvremenu izdao naredbu kojom se reguliše potčinjavanje ustaničkih četa na tromeđi vođama četnika. Rezultat ovakve Đujićeve političke ofanzive na širem rejonu tromeđe bio je unekoliko pozitivan. Narod nekih sela, uspeo je da delimično veže za svoj pokret. A u donjem Tiškovcu, Pećima, Drenovcu i drugim selima oko Grahova nije imao uspjeha.

Partijsko rukovodstvo analiziralo je trenutno stanje, slabosti i propuste, počelo se organizovanije angažovati u borbi za mase. Prilikom procjene situacije došlo se do zaključka da ima nekoliko povoljnih okolnosti. Prije svega, spremnost naroda za borbu, koja je prodorom Italijana istina oslabila, ali je ipak bila dovoljno snažna da se na nju moglo računati. Italijani su paljenjem sela Resanovaca i ubijanjem stanovništva, dokazali da su bile lažne parole o zaštiti srpskog stanovništva. Međutim, jedna od teškoća bila je u činjenici da je pojam partizanski pokret, partizani, bio nov i do tada ljudima nepoznat. Trebalo je ispoljiti ogromnu upornost, strpljenje, veštinu i snalažljivost da se sve objasni i dokaže. Partijske i skojevske organizacije bile su brojčano veoma male, a osim toga bile su koncentrisane u Drvaru, Srbu i nešto oko Bos. Grahova. Njihovi članovi, jedan broj svojim obrazovanjem, inteligencijom i revolucionarnim iskustvom uglavnom nisu nadvisivali ostale ljude. To je bila jedna od krupnih poteškoća u borbi za osvajanje masa. Ipak, partijska rukovodstva, po selima, uspjela su da angažuju ugledne ljude, patriote i prekaljene borce u sindikalnom pokretu i oni koji su bili proganjani od bivšeg režima. U tome je bilo uspjeha, tako da su ovi ljudi docnije izrasli u visoke i odgovorne ličnosti u našem pokretu. Svi oni su kasnije postali dobri članovi KPJ.

Naša sela predstavljala su na samoj tromeđi kost u grlu za četničke vođe, iako su u nekoliko sela koja nas okružuju imali svojih istomišljenika: u Gornjem Tiškovcu, Ševinoj Poljani, Vaganu i selu Strmici. Pridobijanjem sela D. Tiškovac i sela Drenovca za svoje ciljeve, proširili bi sferu uticaja na još veće područje i obezbedili veći manevarski prostor za dejstva ka ustaničkim centrima Srbu i Drvaru. Pop Đujić je u to vreme računao da ova sela imaju hrabre i odvažne borce (u čemu se nije ni prevario) izjavljujući da bi rado vidio naše omladince u svojoj pratnji, tako reći ličnoj gardi.

Razbijanje bratstva i jedinstva bio je osnovni cilj srpskih nacionalista i stvaranje nepovrenja između Srbi i Hrvata. Krajem 1941. četnici su u nekim selima na tromeđi učvrstili svoje pozicije. Nastojali su da se obračunaju sa svim onim koji su simpatisali komuniste i partizanski pokret. Osuđivali su hrvatski narod i odbijali zajedničku borbu protiv okupatora. Radili su na razbijanju bratstva i jedinstva i stvaranju jaza između Srba i Hrvata, a to je bio i cilj okupatora.

U ovakvoj situaciji, organizovano odlaze iz Dalmacije u Liku i Bos. Krajinu članovi KPJ, kandidati i skojevci iz većih gradova Splita, Šibenika i ostrva i na taj način kadrovski jačaju tamošnje partizanske jedinice. Oni su u to vrijeme bili garancija za stvaranje povoljne klime i učvršćenje poverenja između Srba, Muslimana i Hrvata u ovim područjima. To je imalo pozitivan uticaj na još brži razvoj ustanka u svim delovima tromeđe.

O tome Milan Žeželj kaže:

»Novembra meseca 1941. cela četa, formacijski sastavljena od 132 komunista, kandidata Partije i skojevaca, pod rukovodstvom Ante Banine i Stanka Parmača prešla je preko tromeđe iz Dalmacije u Liku. Zadužen sam bio od Partije da konspirativno krenem sa Kamenskog, pokraj Lapca, Dobrosela, Doljana, Srba i Popine, da sačekam drugove Dalmatince, Hrvate-partizane i da ih preko Glogova i Mazina dovedem na domak Korenice u Bijelo polje. Za odlazak u to vreme, vrlo snažne vojno-političke formacije, saznao je i pop Đujić, Rađenović i druga četnička banda, pa su i oni sve preduzeli kao i da ih rado dočekaju, a zatim da navedu na već postavljene zasede i da tako dođu do velikog naoružanja koje su drugovi Dalmatinci imali u svom sastavu. Četnički su planovi propali, jer sam sa četničkim namerama bio upoznat tako da sam velikom brzinom stigao na zakazani susret sa našim Dalmatincima. Taj susret je bio na tromeđi Bosne, Dalmacije i Like. Od tada je i počela prva kovačnica bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, jer su Dalmatinci uvršteni kompletno kao jedna četa bataljona »Marka Oreškovića«, a 5—7. maja 1942. postaje srž novoformiranog proleterskog bataljona Hrvatske.«[49])

49. Pismena izjava Milana Žeželja, data autoru u Beogradu 11. III 78.

Tako su komunisti Dalmacije na isti način popunjavali krajiške jedinice, zauzimajući u njima vrlo važne političke i partijske dužnosti. To je uticalo na jedan dio srpskog stanovništva da razbije nepoverenje prema Hrvatima i da se ubedi da nisu svi Hrvati ustaše. U jesen 1941. politički i partijski radnici Milan Đumić, Milan Tankosić, Vojislav Mileusnić, Petar Babić, Boško Marić, Pero Jarić, Milojko i Glišo Ćuk, Ilija Radaković, Vaso Prodanović, Gojko Polovina i Vaso Šijan održali su nekoliko sastanaka sa borcima iz Gornjeg i Donjeg Tiškovca, Drenovca, Kaldrme, Zavlake, Dugog Polja, Zrmanje, Pribudića, Plavna, Otrića i još nekih sela. To je uslovilo da se 26. novembra na Ljubinoj poljani, formira partizanska četa. Okupljenim borcima i narodu govorili su drugovi Milan Tankosić i Dušan Mileusnić. »U ovu četu iz G. Tiškovca stupili su Petar Babić, Dragan Grubor, Nikica Grubor, Boško Marić, Vlado Marić, Petar Marić, Stevan Marić, Mićo Torbica i Simo Bauk, a iz Crnih Potoka (D. Tiškovac) Boško Kanber, ukupno 10 Tiškovčana«.[50]) Cilj formiranja ove čete bio je da ona dejstvuje na tromeđi Like, Bos. Krajine i Dalmacije protiv četničkog uticaja i da se bori protiv okupatora. Ona je u to vreme odigrala ogroman uticaj za razvoj NOB-a u rejonu tromeđe. Međutim, četničke vođe nisu sjedele skrštenih ruku, već su odmah uz pomoć okupatora pripremale protivudar oslobodilačkom pokretu. Tako su već u Kninskoj krajini, u to vrijeme, imali formirane pukove: »puk „Petar Mrkonjić" sa Živkom Brkovićem na čelu, puk. »Ánašim Popović« sa Pajom Popovićem na čelu i, sem toga, formiraju odred u Bukovici pod komandom četničkog vojvode Vlade Novakovića. Mada te jedinice nisu bile velike, od njih je početkom 1942. formirana četnička divizija pod komandom popa Đujića«.[51]) A četnici u Srbu su pokušali u novembru da formiraju puk Nacionalnog oslobođenja kralja Petra II koji je, po zamisli popa Đujića, trebalo da bude oslonac za formiranje novih pukova u Lici, za razbijanje NOP-a na ovom području.

U periodu decembar 1941. do februara 1942. ustaničke vođe održale su na tromeđi nekoliko konferencija. Negde, početkom decembra 1941, Živko Brković zakazao je zbor u Plavnu, kod tzv. Turske Kace. Na zbor su bili pozvani, osim Plavanjaca, Golubićani, Strmičani i Tiškovčani. Na zboru su govorili: Nikica

50. Danilo Damjanović Danić, Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini 1941, izd. Zagreb, 249
51. Mile Trnjaković, ND; 199

Popović, član KPJ od 1936, Obrad Knežević, oficir bivše jugoslovenske vojske, Špiro Bjedov, Nikola Kukolj, oficir bivše jug. vojske, Brković i Pera Jarić. Pop Đujić je bio prisutan, ali nije govorio na ovom zboru. Tiškovačka četa došla je na zbor kompaktna, pod oružjem i sa petokrakama zakačenim na titovke, odmah je Brković stil svoga izlaganja promjenio i nije pokušavao da situaciju zaoštri, već je demagoškim parolama taktizirao, ali se moglo oceniti šta on hoće. Posle Brkovića govorio je komandir naše čete Pera Jarić, čiji je govor naišao na povoljan prijem, »a naročito kod drugova iz Plavna koji su bili naši istomišljenici«.[52]) U svom govoru Pera Jarić je skrenuo pažnju Brkoviću rekavši mu: »Dok vi držite govor ovde, u Popini i Zrmanji, talijanska vojska bombarduje Korenicu i ubija nedužne ljude«. Naglasio je da će doći vrijeme kada će svako za svoje postupke odgovarati pred narodom i uzviknuo: »Nema sporazuma sa okupatorom koji nas ubija, i uostalom što on traži u našoj zemlji«. Tako je Brković na ovom zboru pretrpio poraz i nije uspio da pridobije ljude. Naime, čak ni oni koji bi se dali privolijeti nisu se na ovom zboru smijeli izjasniti.

Posle kraćeg vremena, negdje polovinom decembra 1941, održan je drugi zbor u selu Tiškovcu kojim je rukovodio pop Đujić. Bili su prisutni Brane Bogunović, Mane Roković, Pajo Popović i drugi. Na ovaj zbor sa popom Đujićem došla su i tri italijanska viša oficira u civilnim odelima. Na zboru su od strane Đujića predstavljeni kao visoki rukovodioci koji su došli iz Srbije. Ali je interesantno da su bili potpuno pasivni, bez kontakta bilo s kim te nisu progovorili ni jednu riječ. Treba priznati da mi za tu podvalu i trik popa Đujića tada nismo znali. Na ovom zboru bio je prisutan Mane Roković, vođa četnika iz Bos. Petrovca sa svojih dobro naoružanih oko 30 četnika, pod motivacijom da su došli radi obezbeđenja zbora. Možda su razmišljali, ako zbor ne uspije, da pokušaju razoružati Tiškovčane i da na taj način svojim italijanskim gospodarima potvrde vernost i odanost. Mi smo bili spremni da se svakoj provokaciji od strane Đujića i njegovih četnika suprotstavimo na dostojan način. Naša je lozinka bila i ostala: biti budan i ne dozvoliti iznenađenje. Na zboru smo imali oko 50% ljudi pod oružjem, ali isto tako blizu

52. Naročito veliku podršku na zboru u Plavnu koji je držao Brković pružili su Tškovčanima Plavanjci; Jovan Savić, Đuro Alfirović, Gliša Opačić, Sava Opačić, Nina Đimić i dr.

40 ustanika, pretežno naoružanih omladinaca, koji su zaposeli za vreme održavanja zbora sva okolna mjesta i visove i bili spremni za dejstvo i obračun sa Đujićem i njegovim istomišljenicima, ukoliko se za to ukaže potreba. U toku održavanja zbora Marko Jarić je lično rekao popu Đujiću: »Pope, mi imamo naše ljude na svim dominantnim tačkama, na položaju, jer u ovo ratno vrijeme mi smo se morali obezbediti i nikome na lijepe riječi ne verujemo«. Ovo ja za popa bilo iznenađenje i pravi šok. On, pop Đujić, došao je u Tiškovac da u poslednjem pokušaju privuče Tiškovčane na svoju stranu, da ocrni komunističke rukovodioce i da formira Jadransku diviziju. U tome mu nije pomoglo ni hvalisanje kako je u Srbu (Lici) navodno formirao četnički puk pod imenom Puk nacionalnog oslobođenja kralja Aleksandra pod komandom Steve Rađenovića, Jove Keče i Pajice Omčikusa (svi bivši trgovci i poslanici iz Srba, poznati italijanaši). Namera mu je bila da za Štab formirane četnike divizije i za ličnu gardu svoju uzme sve ljudstvo tiškovačke čete. Đujić se nadao da narod nije uz svog komandira Peru Jarića i za partizanski pokret. Cilj zbora je bio odvojiti narod od Pere, njega smjeniti sa dužnosti komandira i na njegovo mjesto izabrati pogodnu ličnost koja će se potčiniti četnicima. Time bi dolina Butižnice od Knina do Ličke Kaldrme bila prolazna za italijanske i četničke jedinice, a sa Trubarskog platoa moglo se uspješno dejstvovati protiv partizanskih jedinica u okolini Srba i Drvara.

Na ovaj zbor sa sobom je doveo žicom vezanih ruku mladog čoveka iz našeg zaseoka Dulera, po imenu Danu Jovičića. Uhvatio ga je u Strmici gde je nosio so i počeo je zbor time kako je uhvatio opasnog ustaško-italijanskog špijuna i doveo ga nama da mu mi sudimo. Tog u suštini poštenog mladog čovjeka njegovi su ljudi, pratioci, poslije ovog zbora odveli u Gornji Tiškovac i streljali.

To znači da je i ovaj zbor u Tiškovcu propao, jer se na njemu niko nije izjasnio za politiku četnika.

»Posle ovog zbora, krajem 1941. godine pop Đujić, svojom naredbom, u ulozi komandanta puka „Petar Mrkonjić", smenjuje Peru Jarića, a umesto njega postavlja Živka Borovnicu, za komandira Strmičke čete postavlja Stevu Bucala iz Tiškovca umjesto

Paje Kurbalije, a za zamjenika komandanta bataljona postavlja Marka Vukobrata. Svi naimenovani su odlično odbili ponuđene im dužnosti i ostali na svojim partizanskim dužnostima u svojoj Tiškovačkoj četi, pod komandom Pere Jarića.«[53])

Kraj 1941. bio je težak za tromeđu. Međutim, stizala je dragocena pomoć. Tako je krajem 1941. u naša sela D. Tiškovac i Drenovac došao Gojko Polovina, politički rukovodilac za južnu Liku i Milan Tankosić, organizator ustanka iz Dugog Polja i Kaldrme i održali su zbor za uži aktiv. Na ovom sastanku govorio je Gojko Polovina o ciljevima partizanske borbe i o situaciji na širem području Like, Bosne i Dalmacije i o narednim zadacima. Treba konstatovati da smo imali nedostataka. Odziv naroda na ustanak kod nas bio je ogroman, ali nismo u početku imali dovoljno sposobnih i pripremljenih kadrova koji bi znali da tu masu prihvate i uspešno vode u borbu. Naređenja od rukovodstva bez sredstava veze stizala su sporo i sa zakašnjenjem, dok je veza po frontu (veza sadejstva) bila solidna. Izgubili smo nekoliko boraca, koji nisu morali poginuti, zbog frontalnog načina, ratovanja koji je onemogućio pokretljivost ustanika. Da se odmah, sa raspoloživim snagama, primenjivao partizanski način ratovanja, verovatno da bismo postigli veće rezultate u početku ustanka.

C. TROMEĐA 1942—1943. (DO KAPITULACIJE ITALIJE)

1. Na terenima tromede početkom 1942. godine

Početkom 1942. italijanska okupatorska vojska držala je u svojim rukama sve garnizone koji okružuju tromeđu: Knin, Bos. Grahovo, Drvar, Srb i koristila sve glavne komunikacije. Povremeno vrši ispade u pravcu slobodne teritorije. Četnici i dalje šire propagandu protiv NOP-a. Italijanska vojska u toku duge i jake zime pokušava da popravi Šipadovu prugu i raščisti sneg od sela Strmice prema Tiškovcu, da bi je osposobila za snabdevanje svoje vojske, prevozom od Knina do Drvara. Ali, ono što bi italijanska vojska u toku dana opravila, naša bi četa u toku noći porušila. Tako smo ih prisilili da od ovog poduhvata odustanu i tako se Šipadova pruga tokom čitavog rata nije koristila kroz naša sela. Kod

53. Usmena izjava Steve Bucala, opštinskog odbornika, prvoborca od 27. jula 1941. g. data autoru 11. XII 1977. g.

zaseoka Drunjci četa je srušila potporni zid na jednoj deonici pruge. Tada su Italijani uhapsili Kostu Šaponju, Niku i Miju Jarića i još neke ljude, ali su ih kasnije pustili.

Poslije povlačenja Talijana održan je zbor u Duleru po naređenju štaba odreda, u prvoj polovini februara 1942. godine kod tamošnje škole. U naređenju je naglašeno da se borcima objasni cilj NOB-a i postavi zatjev da svi oni koji nisu spremni da se bore na celoj teritoriji Jugoslavije odlože oružje i ratnu spremu. Bilo je to nužno da se tačno zna gdje smo i šta smo. Sećamo se toga vremena kada smo se u zaseoku Duler prestrojavali i pojedinačno otvoreno izjašnjavali.

»Je si li ti za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika ili nisi?« bilo je pitanje. Na jednu stranu svrstavali su se oni koji vole svoju zemlju, a na drugu oni koji su išli sa okupatorom, kao, recimo, četnici uz popa Đujića, a treći su se sakrivali i čekali bolje dane. Na sreću, izdajnika i kolebljivaca nije bilo ni 5%, a za borbu je bilo 95% tromeđaša. Radi suzbijanja četničke propagande i raskrinkavanje njihovih saradnika posle ovoga zbora organizovali smo živu političku aktivnost. Održano je više konferencija i zborova po selima na kojima se govorilo o ciljevima NOB-a i posleratnom uređenju i o potrebi angažovanja svih raspoloživih snaga u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Poslije nekog vremena, negdje u drugoj polovini meseca februara, Đujić pokušava da održi svoj poslednji zbor kod crkve u Plavnu. Na ovaj zbor došli su ljudi sa tromeđe, a iz našeg Tiškovca samo jedan broj predstavnika, jer smo mi taj zbor bojkotovali. Govorio je pop Đujić. On je bio kategoričan da se treba boriti protiv komunista, naglašavajući da partizani primaju Hrvate, ustaše u svoje redove. Ali mu to nije smetalo da izbacuje demagoške parole »Živeo SSSR«, »Živela Crvena Armija« i sl. On ni na ovom zboru nije imao mnogo istomišljenika, izuzev onih koje je na zbor sam doveo. Posle njega govorio je Nikola Popović, radnik iz Bukovice kod Kistanja, o potrebi zajedničke borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Njegov govor dobro je primljen od svih prisutnih.

Posle Plavna sa Đujićem i njegovim četnicima morali smo voditi otvorenu borbu. U našim selima bilo je 7 izdajica i pristalica četničkih. Oni su pobegli pod okrilje svojih vođa. Živko Brković je bio bliski saradnik popa Đujića, ali su se po nekim

pitanjima razilazili. Za razliku od Đujića, Brković je, kao bivši jugoslovenski oficir, nastojao stvoriti utisak da je protiv Italijana. Ali te razlike nisu bile velike. Sukob je nastao oko prestiža u vođstvu i završio se ubistvom Brkovića aprila 1942. u Plavnu.

Ako se pogleda nacionalistički program koji je postavljen četničkom pokretu u Kninskoj krajini i njezinoj tzv. Dinarskoj četničkoj diviziji, vidi se i smisao njihove borbe. U programu Dinarske četničke divizije obuhvaćeni su ne samo ovi krajevi Dalmacije i zap. Bosne, već i čitava Bosna i Hercegovina.

Zadatak divizije je bio širenje nacionalističkih misli, pri biranju nacionalnih elemenata i češćenje terena po Lici, s. Dalmaciji, Bosni i Hercegovini.

Pobede u jugozapadnoj Bosni i istiskivanje četnika iz ovog područja učinilo ih je nemoćnim, tako da su se još tešnje morali vezati za Italijane i potražiti savez sa ustašama radi zajedničkog spašavanja od NOV-a. Zato nije ni čudo okupljanje ološa uz tzv. Dinarsku diviziju, stvorenu na papiru, a vojnički nespremnu za samostalne zadatke.

Gojko Polovina, sekretar PK KPJ za Liku i Milan Tankosić, iz sela Kaldrme, po ženi Pere Kenjala poslali su pismo Mesnom NOO u Drenovac, pozivajući na sastanak.* Članovi Odbora su odmah kontaktirali sa Perom Jarićem iz D. Tiškovca, susednog sela na bosanskoj strani, i tražili savet, jer se selo Drenovac već ranije spojilo sa Tiškovcem i rešavalo sve zadatke zajedno od početka ustanka 1941. Pero Jarić im je rekao: »Pa, idite na taj sastanak koji je zakazan u Donjem Lapcu«. U delegaciju su određeni: Dušan Ševo »Rusov« iz Drenovca, Dušan Jarić »Mićin« iz Drenovca i Vlado Borovnica Đurin iz D. Tiškovca. Delegacija je otišla na sastanak koji je održan u Gajinama radi formiranja Kotarskog odbora D. Lapac. Četnici su verovatno bili obavešteni o odlasku delegacije naših sela u D. Lapac i odlučili su da ih pohvataju i tako dobiju obaveštenja o direktivama koje su nosili. U toj situaciji, drug Marko Jarić otišao je u Drenovac i zamolio Miku Kenjalo da krene u svoje rodno mjesto Kaldrmu i da obavesti naše drugove da idu okolo da ih četnici ne pohva-

* U odboru su tada bili: Pero Kenjalo, Vlado Bucalo, koji je posle pobegao u četnike i Vukašin Ševo.

taju. Četnici su je presreli i počeli maltretirati, govoreći joj da je špijunka Pere Jarića, zatim su je sproveli kod popa Đujića i posle ispitivanja vratili. Drugovi iz delegacije su krenuli okolo, zaobilaznim putem, zaobilazeći G. Tiškovac, pa preko Budišnovca i Crnog Vrha, krenuli za Drenovac i D. Tiškovac. Pri silaženju od Crnog Vrha ka Malom Štitu primetili su ih četnici popa Đujića i na njih otvorili vatru iz pušaka, ali su se naši drugovi ipak uspeli izvući i nisu pali neprijatelju u ruke.

U ovom periodu formirana je partizanska četa u Kamenici, za specifičnu upotrebu, po naređenju štaba Odreda. Februara meseca 1942. godine, u kući Sime Bajića u Resanovcima, održan je sastanak, kojim su rukovodili Nikola Kotle i Milutin Morača. Na tom sastanku je zaključeno da svako selo uputi od 5—15 boraca za četu, koja će ići na Kamenicu prema Drvaru da blokira Italijane. Polovinom februara došli su borci iz svih sela u najboljem raspoloženju. Ovom četom je rukovodio Simo Bajić, a imala je nekoliko okršaja sa Italijanima. Četa je u tom formacijskom sastavu ostala sve do početka formiranja bataljona »Gavrilo Princip«. U tu četu upućeno je 16 Tiškovčana pod komandom Marka Vukobrata, na Kamenicu, na položaj prema Drvaru, 11 boraca iz Peći, 8 iz sela Vidovića i još jedan broj iz Resanovaca i Isjeka, tako da ih je bilo ukupno u četi 85 boraca sa 70 pušaka, 6 puškomitraljeza i dovoljno municije i bombi. Ova četa uputila je jedan vod ka Srbu. Četa bez voda imala je zadatak da postavi zasedu u Lijesci kod Resenovaca jednom bataljonu alpinaca, koji se kretao prema Vaganu. Pod pritiskom neprijatelja četa se povukla bez gubitaka. Neprijatelj je imao nekoliko mrtvih i ranjenih. Zarobila je jednu italijansku patrolu. Ova četa se rasformirala i uputila deo ljudstva u njihove matične jedinice. Vod, pod komandom Marka Vukobrata, sa pola snaga došao je početkom marta u sastav svoje čete koja je ušla u sastav bataljona »Gavrilo Princip«, kao njegova 3. četa. Druga polovina ljudstva raspoređena je u ostale čete bataljona.

Sredinom februara 1942. u Gračački srez stiže od Udbine partizanski bataljon »Krbava« pod komandom Mićuna Šašića, koji razoružava nekoliko četničkih jedinica i grupa i tako olakšava vojno-političku situaciju oko Gračaca. Među razoružanim bilo je nekoliko seljaka iz G. Tiškovca, od kojih se jedan deo priključio partizanima, a nekoliko je pušteno kućama, ali su pobjegli opet četnicima.

2. Formiranje partizanskih jedinica i borba protiv Italijana i četnika

Tiškovačka četa je ušla u sastav bataljona »Gavrilo Princip« kao njegova treća četa i kao takva ostala do 20. aprila 1942. Toga dana jedan broj boraca sa komandirom čete vraćen je iz Trubara na teren u Tiškovac radi formiranja novih jedinica i organizacije narodne vlasti.

Poslije toga došlo je do reorganizacije tako da je od Tiškovačke čete i jednog dela Pećke čete formirana Druga četa bataljona »Gavrilo Princip« i kao takva ostala sve do 9. 9. 1942, sve dok bataljon nije kompletan ušao u sastav Četvrte krajiške udarne brigade. Bilo je tromeđaša i u drugim jedinicama, ličkim i dalmatinskim ali u manjem broju. Civilna vlast koja je tada bila organizovana, na tromeđi je bila vezana za vojne štabove, štab bataljona »Gavrilo Princip« i štab Petog KNOP odreda.

Na partijskoj konferenciji u Skenderu, koja je održana u februaru mesecu, donesena je odluka da se formira V krajiški odred, od svih četa petrovačkog, drvarskog i grahovskog terena. Odred je vrlo brzo narastao u snažnu jedinicu i u martu mesecu 1942. brojao je preko 3.000 boraca.[54])

To znači da je proces formiranja 5. KNOP odreda otpočeo mnogo ranije nego što je ozvaničeno, već krajem februara 1942. Sastojao se od tri bataljona sa 12 četa, a prvi svoj izveštaj koji je poslao datira od 14. marta 1942. Bataljon »Gavrilo Princip« sačinjavali su borci sa Grahovskog opdručja, a štab je bio sledeći:

Komandant — Rade Zorić
Politički komesar — Ljubo Babić
Zamenik komandanta — Simo Bajić
Zamenik političkog komesara — Miro Višnjić

Međutim, već u toku marta 1942, dok su vršene pripreme za formiranje bataljona, Tiškovačka četa nalazila se u Crnim Potocima. Bili smo svi ponosni kada nam je saopšteno da smo ušli u sastav bataljona »Gavrlilo Princip«. Komandu naše čete sačinjavali su:

Komandir čete — Pero Jarić
Zamenik komandira — Marko Jarić

---

54. Izjava Nikole Kotle 17. XII 1951. br. par 5-1/3 K. 1994, VII

Politički komesar — Jole Marić, član KPJ iz Drvara

Zamenik političkog komesara — Jovo Dronjak iz Drvara koji je na ovu dužnost došao po odluci Okružnog komiteta za Drvar, predratni član KPJ.

Uporedo sa formiranjem jedinica vođene su akcije protiv četničkog uticaja na tromeđi. Pod partizanskom zastavom išlo se od sela do sela i iz njih su čišćeni četnici. U svim selima održavani su narodni zborovi i konferencije[55]) dopunjavane su partizanske čete. U ovom periodu u 5. KNOP odred dolazili su borci iz Kninske krajine, koji su želeli da se uključe u partizanske jedinice. Međutim, neki su vraćeni, radi formiranja partizanskih jedinica u Dalmaciji. U susednom selu G. Tiškovac i u Vagnu formirana je u to vrijeme jedna četnička četa na čelu sa Mirkom Maričem, pod rukovodstvom italijanaša, koju je tada u začetku trebalo razbiti. Tako su 18. marta 1942. dok su se u Srbu vodile borbe za likvidiranje italijanskog garnizona, u G. Tiškovcu, četnici Momčila Đujića poslije neuspeha po selima, pokušali da dolaskom u G. Tiškovac, gde su imali istomišljenika, u poslednjem pokušaju okupe što više četnika. U isto vrijeme, počeli su da šalju ultimatum partizanskim jedinicama da se pusti zarobljeni komandant »četničkog puka«, Pajo Omčikus, jer će ih inače napasti s leđa. Tu se bilo prikupilo oko 100 četnika i to uglavnom iz G. Tiškovca, Vagana, Poljane Ševine i Popine i iz Strmice, nešto kao lična garda popova. U sporazumu sa komandantom 5. KNOP odreda, odlučeno je da u ovom napadu učestvuju: Bataljon »Marko Orešković«, delovi 2. bataljona, 5. KNOP odreda i Tiškovačka četa. Planirano je da se rano u zoru 18. marta okruže četnici u G. Tiškovcu i koncentričnim napadom razbiju i unište i oslobodi teritorija tromeđe. Rano u zoru 18. marta partizani su po razrađenom planu sa polukružne osnovice otpočeli napad. Međutim, četničke predstraže i izvidnice su otkrile prisustvo partizanskih jedinica, tako da su se četnici, koristeći noć i poznavanje zemljišta, povukli u paničnom bekstvu

55. 12. III 1942 u selu Zebama
13. III 1942 u selu Isjeku i Radulovićima
14. III 1942 u selu Maleševcima
15. III 1942 u selu Marinkovci
16. III 1942 u selu Pećima
17. III 1942 u selu Resanovcima
21. III 1942 u selu Stožištima
22. III 1942 u selu D. Tiškovcu i
23. III 1942 u selu Vidovićima.

i izbegli potpuno uništenje. Otvorenom vatrom, s obzirom na noć i konfiguraciju zemljišta, nisu im se mogli nanjeti veći gubici. Među njima je bio i pop Đujić. No, svi se nisu povukli, zarobljeno ih je oko 40. Bili su to mahom zavedeni seljaci iz Vagana i G. Tiškovca, koji su razoružani pušteni kućama. Ubijeno je svega 5 četnika, a zarobljen je novoimenovani zamenik komandanta četničkog puka, Nedeljko Keča, kome je suđeno i streljan je.

Jedna grupa četnika sa Đujićem povukla se preko Bursaća, kroz zaseok Zakošani prema Mračaju. Na tom pravcu nalazili su se delovi jednog voda Tiškovačke čete, koji je kao osiguranje isturio na kosu zvanu Ljuljaška dva starija čoveka sa puškama na predstražu. Međutim, oni su na tom zadatku iznenađeni i razoružani i tako se pop Đujić nekažnjeno uspio preko Zakošana prebaciti u Strmicu, a odatle za Knin. Sutradan, 19. marta, održan je zbor na željezničkoj stanici Drenovac na kome su govorili Slavko Rodić, komandant 5. KNOP odreda, Ljubo Babić i Pero Jarić. Svi su oni podvlačili potrebu borbe protiv okupatora i njihovih slugu, ustaša i četnika. Slavko Rodić je tada ukazao na propuste koji su učinjeni u protekloj akciji, gde je dozvoljeno da se pop Đujić izvuče iz pripremljene klopke, naglašavajući da sa kolebljivcima i svim neopredeljenima treba raščistiti i ne dozvoliti im da nam upropaštavaju akcije. Posle ovog zbora, 20. marta je održan još jedan zbor u Duleru, gde se konačno utvrdilo ko se gde opredelio. Na ovom zboru bilo je prisutno 120 ljudi.

U zvaničnim dokumentima o spomenutoj borbi se kaže: »U G. Tiškovcu vođena je borba sa četnicima popa Đujića, gde su čete 2. bataljona razbila četnike popa Đujića, a sam komandant pop Đujić je sa najbližim saradnicima pobegao«.[56]) Tada je pri napadu na četničko uporište zarobljeno 30 četnika popa Đujića, zapaljena željeznička stanica i uništena jedna lokomotiva«.[57])

»Delovi 1. i 2. bataljona V KNOP odreda posjeli su brda oko Tiškovca 22. i 23. marta s namjerom da pohvataju četnike, ali su oni već ranije pobjegli Italijanima kod Knina«.[58])

»Gore navedene snage ušle su sledećeg dana u Crne Potoke. Istog dana stigla je grupa komandira iz Kninske krajine i od

56. ZB. T. IV/4, 363
57. isto delo, 364
58. isto delo

Plavna koji nisu želeli sarađivati sa popom Đujićem, već su tražili vezu sa partizanima. Od komandanta i pol. komesara V KNOP odreda dobili su uputstva za povezivanje sa dalmatinskim jedinicama«.[59])

24. mart: pretres četničkih kuća u Gornjem Tiškovcu izvršila je 4. četa 2. bataljona i tom prilikom uhvaćen je jedan jatak, švercer i od njega oduzeti so i duvan u korist NO vojske, a 24. 4. prebačena je od Tiškovca na Jelove Tavane odakle se očekivao prodor Italijana na opkoljeni Srb.[60])

Iz druge čete bataljona »Marko Orešković« u ovoj borbi teže su ranjeni od četnika u Gornjem Tiškovcu zamenik komesara čete, Ilija Radaković, i još jedan borac. Kod krajišnika je ranjeno 5 partizana. Posle ove akcije, u dolini reke Butižnice, Tiškovačka četa se orjentisala prema Strmici. Tiškovačka četa u sastavu bataljona »Gavrilo Princip« 21. marta napadala je Italijane, na komunikacije Bos. Grahovo—Knin u rejonu Derala. U toku ove borbe Italijani su imali 20 mrtvih, među njima i jednog oficira. Posle ove akcije, 22. marta, organizovani su narodni zborovi, na kojima su još jednom osuđeni četnici i upisivani novi dobrovoljci u partizanske čete. U toku 26. marta izveden je prepad na Bos. Grahovo. Akcije bataljona »Gavrilo Princip« protiv Italijana i četnika u grahovskom kraju potpomagale su i druge jedinice 5. KNOP odreda kao i Dalmatinci na pl. Dinari. Do kraja marta uspješno se vodila borba protiv četnika na cijeloj tromeđi. U borbama oko Srba i na tromeđi izvojevane su naše nove pobede nad četnicima i Talijanima kod Srba, razbijene su četničke bande kod G. Tiškovca i odbijena nova navala Talijana na srpski klanac. Četnički izdajnici na čelu sa zloglasnim popom Đujićem izbegli su uništenje, napustili tromedu i povukli se u pravcu Knina pod okrilje svojih gospodara — Italijana. Partizanske čete su se popunile sa novim borcima, i otpočele dejstvo na pravcu Strmice i Bos. Grahova protiv Italijana i domaćih izdajica — četnika.

---

59. isto delo
60. ZB. T. IV/4, 365

3. Odstupanje tiškovačke čete

U toku zime 1941/1942. jedinice 5. kraj. odreda izvršile su blokadu italijanskog garnizona u Drvaru i u Bos. Petrovcu. Sredinom marta 1942; blokiran je italijanski garnizon u Srbu. Jedino nije bio blokiran italijanski garnizon u Bos. Grahovu i redovno su Italijani kontrolisali komunikaciju Knin — Bos Grahovo. U najbližim selima Grahova nalazili su se četnici kao psi čuvari italijanskog garnizona. Međutim, 5. aprila 1942. g. oko 4.000 italijanskih vojnika sa motorizacijom i artiljerijom (15 tenkova i 6 baterija artiljerije raznih kalibara), zajedno sa četničkom novoformiranom divizijom, otpočeli su ofanzivu u cilju razbijanja naših snaga, osiguranja puteva i deblokiranja svojih garnizona u Drvaru i Bos. Petrovcu. Italijani su kretali pravcima Bos. Grahovo — Drvar — Bos. Petrovac, a četnici popa Đujića krenuli su preko sela Tiškovca. Nalazeći se pred jakim italijanskim i četničkim snagama, 5. krajiški NOP odred bio je prisiljen na povlačenje. Iz Bos. Grahova nepijatelj je uz jaku podršku artiljerije, avijacije i tenkova, izvršio prodor u Drvar, gde se spojio sa blokiranom posadom. Za vreme prodora ka Drvaru, neprijatelj je skupa sa četnicima, popalio mnoga partizanska sela. Naše snage: na težišnom pravcu zatvarao je bataljon »Gavrilo Princip«, u sev. Dalmaciji, desno od bataljona »Gavrilo Princip«, nalazio se sev. dalmatinski bataljon »Bude Borjan« u procesu formiranja, a levo na pravcu Livna bataljon »Starac Vujadin«.

Početkom aprila Tiškovačka četa držala je položaj prema Strmici, prema četnicima i Italijanima. U to vrijeme komandir je i dalje bio Pera Jarić, a komesar Jole Marić iz Drvara. U obilazak čete, početkom aprila, došao je Rade Zorić, komandant bataljona »Gavrilo Princip« i zatekao se u njoj pred napad četnika popa Đujića. Raspored čete bio je sledeći: jedan vod prema Raštelama orijentisan ka selu Plavnu, drugi vod u dolini rijeke Butižnice, treći vod zatvarao je pravac od zaseoka u pravcu Radujački koliba i četvrti u rezervi u rejonu Tiškovac. Naša četa je tada brojala 87 boraca (raspoređenih u 4 voda, a svaki vod je imao tri desetine), kontrolisala je veliki prostor po frontu i dubini i tako je svojim rasporedom povezivala i obezbeđivala sadejstvo sa krajiškim, ličkim i dalmatinskim partizanskim jedinicama. Uzimajući u obzir raspored četničkih snaga u selima koja okružuju naša sela,morali smo biti stalno na oprezu i u pripravnosti.

Prvog dana borbe četnici su potisnuli četu sa položaja, a drugog dana uz podršku italijanske artiljerije iz rejona sela Strmica krenuli su u napad u tri grupe. Sa jednom preko Raštela ka Crnom vrhu, Vaganu i Ševinoj Poljani; drugom od Strmice dolinom reke Butižnice preko D. Tiškovca ka Bursaću i G. Tiškovcu, a trećom preko Zaseoka — Stožišta ka Batu (tt 1523) i grebenu pl. Uilice. Odnos snaga nije obezbeđivao četi da taj napad odbije. Četnici su išli, pucali, vikali i galamili, a naše predstraže na svim pravcima njihovog nastupanja uz otpor povlačile su se prema Bursaću. U popodnevnim časovima, kada smo čuli da se vod od Raštela povlači usled jakog napada četnika, komandir čete je o tome obavestio komandanta bataljona. U toj situaciji komandant bataljona donosi odluku da se na taj pravac uputi pojačanje, u pravcu Crnog vrha (tt 1239). Međutim, kada se pojačanje od Bursaća spustilo niz Kravjak ka reci Butižnici i prešlo kod Pilećeg Kuka ka Ševinoj Poljani, srelo je Jovana Savića, kojeg su četnici ranili, i on je obavestio ovo pojačanje da su četnici već poseli Crni vrh (tt 1239) i da se spuštaju prema Ševinoj Poljani.

Dok je ovo pojačanje odlučivalo što da radi, četnici su se počeli spuštati u Ševinu Poljanu i na pojačanje otvorili vatru, Naši su odgovorili, ali su bili prisiljeni na povlačenje ka Bursaću. Naša četa je bila dovedena ovim u polukruženje; u takvoj novonastaloj situaciji, komandant bataljona odlučuje da se četa izvuče i u toku noći odstupi preko pl. Uilice ka selu Trubaru. Ova odluka je potpuno ispravna, ako se uzmu u obzir uslovi u kojima se našla: zima i veliki snijeg, ljudstvo slabo obučeno i ceo poslednji dan bez hrane, sklonjeno na planinu u nekoliko koliba bez mogućnosti za smještaj i prikupljanje snage za dalja dejstva. S druge strane zbog slabe ob. službe nije se znalo o situaciji na frontu. Pošto su četnici izbili u Ševinu Poljanu pred noć, trebalo je očekivati njihov ulaz u Vagan i G. Tiškovac u toku noći. U dolini Butižnice zauzeli su D. Tiškovac i napadali ka Bursaću, a po obaveštenjima zauzeli su i Bat (tt 1523). Znalo se da su u selu Resenovcima Italijani koji kontrolišu komunikacije Bos. Grahovo — Drvar, a noću upućuju svoja obezbeđenja i prema Lijesci u zahvatu komunikacije Resanovci — Vagan. Pravac našeg odstupanja je bio Bursać — Trubar preko pl. Uilice. Pri odstupanju smo vodili računa da ne zalutamo pa da ne naiđemo slučajno na italijansku zasedu. Tražio se vodič koji dobro poznaje put i tada se javio jedan drug iz čete. Poslije dva časa hoda komandant je ustanovio da smo došli na isto mjesto odakle smo i pošli. Zatim su komandant i komandir sa busolom pomoću azimuta poveli kolonu. Kretali smo se noću, promrzli, po snegu, kroz veliku šumu, a kada smo prešli greben planine Uilice, videli smo kako Talijani povremeno sa raketama osvjetljavaju okolinu. Naš položaj je bio težak: nismo smjeli da ložimo vatru, jer bi to otkrilo našu poziciju i mogli smo biti gađani artiljerijom, a verovatno bi bile otkrivene naše namere za naredne dane. Moralo se voditi računa da nam Italijani sa četnicima ne postave zasedu.

Međutim, bili smo pri kraju snaga i tada smo začuli komandu da stanemo. Veliki broj mladih boraca (dece do 15 godina) nije mogao dalje, kroz snijeg se propadalo, nogavice od pantalona bile su se smrzle do kolena, prsti na rukama ukočeni od hladnoće, glad i iscrpljenost osećamo, trepavice nam se lijepe i san počinje da nas savladava. Kriza je prisutna kod svakog od nas. Već do ovog mjesta, jedan broj boraca je izostao i negdje se sklonio bez znanja komandira i komandanta, što im ne može služiti na čast. Mi smo takve slučajeve komentarisali i govorili: kud idu naši rukovodioci, idemo i mi. Naš komandant i komandir, sa nekoliko jačih i starijih drugova, smogli su snage i naložili vatru u jednoj bukvi, tako da ne daje plamen i da ne otkrijemo svoj položaj. Poslije jednog časa grejanja ,kad smo se povratili i otkravili oružje, izvršili smo pokret ka Trubaru. U zaseok Popovići u Trubaru stigli smo pred zoru. Bili smo raspoređeni po kućama i kako smo ulazili padali smo kao pokošeni pored ognjišta. Oko 10 časova pre podne razbudili su nas i postrojili. Prilikom brojanja ustanovljeno je da nas ima nešto više od 50% od brojnog stanja koje je četa imala u D. Tiškovcu. Verovatno, svi nisu bili ni obavešteni o odstupanju, a sigurno je bilo i takvih koji su se pokolebali. Najvjerovatnije da je bilo i takvih koji nisu htjeli da napuste svoju teritoriju iako su bili za nas. Kasnije događaji su pokazali da niko od njih nije pobegao četnicima. Ovaj oružani okršaj sa četnicima, kao i prelaz planine Uilice, bili su za nas provera izdržljivosti. Ove poteškoće otkrile su nam stvarnost, a i dovele nas do saznanja da kod odvažnih boraca i dobrih rukovodilaca nema bezizlazne situacije. U Trubaru smo ostali ne-

koliko dana i očekivali novi zadatak. Ovih 7—8 dana četnička ofanziva odvijala se u pravcu Tičeva. U to vrijeme četnici Koste Trkulje traže pomoć od popa Đujića, a on im odgovara 14. aprila »da 5 dana čeka saradnju sa Bogunovićem, da mu pomogne čistiti Stožišta, Uilicu, Crne Potoke i G. Tiškovac. Od Trkulje je zahtjevao da se sam poveže sa Pajom Popovićem i da mu on da ljude kako bi zajednički pročistili Tičevo«.[61]) Ostala dokumenta o ovoj ofanzivi govore sledeće: »Italijanska kaznena ekspedicija jačine od 4.000 ljudi krenula od Knina prema Bos. Grahovu — Drvaru i Petrovcu. 5. aprila Italijani pošli s jačim snagama prema Deralima. Dočekali su ih prva i druga četa 3. bat. 5. KNOP odreda na Deralima i borba je trajala nekoliko sati. Partizani su se morali povući i Italijani su zauzeli Derala. 6. aprila 1. i 2. četa 3. bat. 5 KNOP odreda štitile evakuaciju sela i čuvale ih od pljačke od strane četnika i Italijana koji su zajednički napadali od Knina i Strmice na Derala«.[62])

Po napuštanju položaja na Stožištima, 2. četa 3. bataljona povukla se u pravcu Ljeske gde je dobila zadatak da spreči neprijatelju prodor ka Vaganju«.[63])

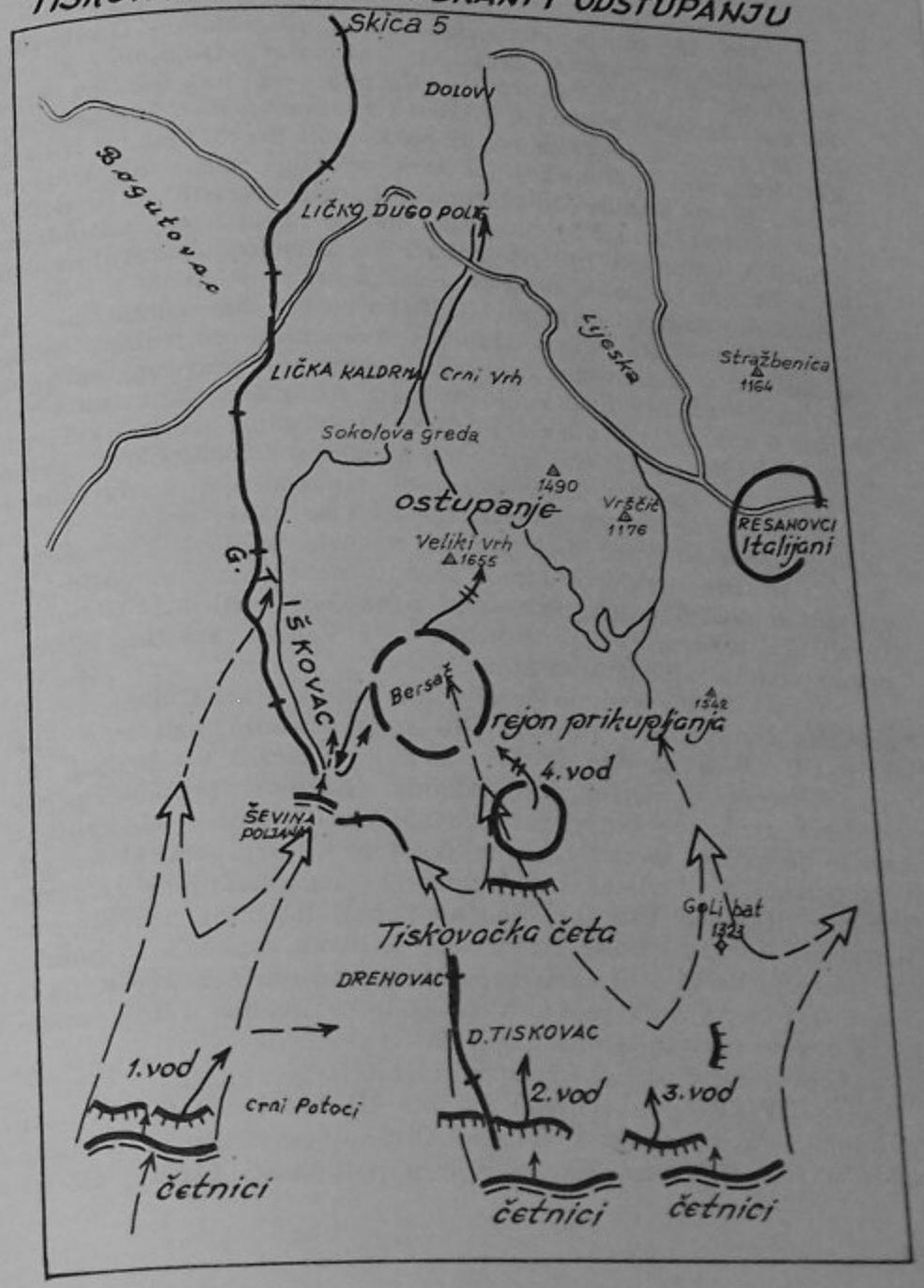
»Na težištu odbrane, Resenovci — Drvar, nalazile su se pomoćne snage 3. bataljona i glavne snage 2. bataljona 5. KNOP odreda«.[64]) Okupator je tada popalio sela Peći, Zebe i Resenovce.

»Štab V kraj. odreda od 9. IV 42. interveniše za tačnost izveštaja kod 2. bataljona. Primili smo sedmodnevni izveštaj o akciji tog bataljona, isto tako primili smo izveštaj 3. bat. druga Zorića, ali se ne slažu i ne znamo koji je tačan. Oni iz 3 bat. kažu da su na položaju na Stražbenici i Ljesci i tamo je komandant bataljona«.[65]) U ovoj borbi poginuo je od Italijana Dušan Todo Đurica, borac Tiškovačke čete.

61. C-Arhiv, VII JNA, fond četnička dokumentacija b-63
62. ZB. IV/4, 199
63. isto, 157, 158
64. isto, 167, 168
65. isto, 170.

TIŠKOVAČKA ČETA U ODBRANI I ODSTUPANJU

Skica 5

4. Druga četa u napadu — pravcem Trubar—Tiškovac

Oko 15. aprila komandant bataljona »Marko Orešković«, upoznao je komandire četa sa zadatkom. Objasnio je da su četnici u G. Tiškovcu i Vaganu, da na Bursaću pale Ševine i Jarićeve kolibe i u Tiškovcu lože vatru. Plan komandantov bio je: glavnim snagama bataljona krenuti preko Ljubine poljane ka Međugorju i Konjskoj glavi, a delovima snaga (sa Drugom četom) preko planine Uilice napasti Bursać i spustiti se u dolinu reke Butižnice kod Pilećeg kuka i na taj način odseći odstupnicu četnicima i sprečiti njihove napade od Strmice olakšavajući četi Petra Marića frontalno dejstvo, a zatim brzim dejstvom sa bokova i iz pozadine razbiti četnike u G. Tiškovcu i u tom naletu izbiti na linije Raštele—Crni Potoci—Duler. U tom smislu sve jedinice dobile su zadatak. D. Tiškovačka četa izvršila je pokret pravcem Trubar — Sokolova greda — już. Veliki vrh (tt 1655) i u zoru izbila na Bursać i zauzela ga, odakle je glavnim snagama izbila na Pileći kuk, a delom snaga (sa jednim vodom) produžila pokret preko Jaričišta ka zaseoku Zakošani, radi obezbeđenja, a dio snaga imala je u rezervi radi intervencije gdje se ukaže potreba. I one manje četničke grupe koje su se nalazile panično su pobegle i nisu pružile očekivani otpor. Postoji nepobitna sumnja da su od svojih doušnika bili obavešteni o napadu partizana. Glavnina bataljona sukobila se sa četnicima više Vagana na Budišnovcu, gde se odigrao jači sukob sa njima.

U toj borbi poginuo je 1 četnik iz zaseoka Duler, dok je nekoliko četnika bilo ranjeno. Na našoj strani imali smo dva mrtva. U ovom napadu četnici su bili proterani i odstupali su prema Strmici i Plavanjskim brdima. Tiškovac je ponovo bio slobodan. Posle ove borbe bataljon »Marko Orešković — Krntija« izvršio je pokret preko Ljubine poljane ka Srpskom klancu. 2. četa ponovo je stavljena pod komandu svoga bataljona »Gavrilo Princip«. Iste noći kad je došao kom. bat. R. Zorić, izvršili smo napad na Stožišta i Duler i tom smo prilikom zaplenili 20 pušaka i nešto municije. U ovoj akciji zapalili smo arhivu nekakve seljačke banke u Duleru, koja je skoro sve seljake uvalila u teške zelenaške dugove iz kojih se nisu mogli izvući.

O ovoj borbi postoji i zvanični izveštaj:

»15. IV 1942. I i II vod II čete III bataljona u zajednici sa četom Ličkog bataljona »Marko Orešković« čistili su četničke bande u selu Tiškovcu. Akcija nije u potpunosti uspela, ali su

ipak četnici popa Đujića bili primorani da se povuku u zaštitu italijanskom okupatoru u Strmicu. Borba je vođena ceo dan. Žrtava nije bilo na strani naše čete dok je kod bataljona »Marko Orešković« bilo 6 mrtvih i 8 ranjenih. Kod neprijatelja žrtve nisu poznate. Naša četa zaplenila je 30 kg. riže, 80 kg kukuruza, 56 kg krompira i 217 kg soli«.[66]

5. Borbe na tromeđi do kraja avgusta

a) Borba na Hrnjadima

Tiškovačka četa bataljona »Gavrilo Princip«, posle kraćeg odmora u selu Trubaru (zaseok Popovići), dobila je naređenje da bude spremna za pokret ka Hrnjadima. Tada su bili dobijeni podaci da jače snage italijanske okupatorske vojske kreću iz Drvara na slobodnu teritoriju preko Hrnjadi ka selima Cvijetniću i Boboljuscima, gdje se tada nalazio štab 5. KNOP odreda. Na osnovu novonastale situacije, u sklopu opšteg zadatka, četa je izvršila pokret pravcem: Trubar — Podvučjak — Jelova kosa sa zadatkom da se suprotstavi italijanskoj vojsci jačine bataljona i ne dozvoli im prodor ka Cvijetniću i Boboljuscima. Toga dana Italijani su izbili na Vranovu glavu u visini k. 1030, zapalili nekoliko kuća i koliba i tu zanoćili. Po naređenju komandira čete, postavili smo zasedu, dobro se maskirali da nas ni po koju cenu ne smeju primetiti na položajima. U toku noći Italijani su imali samo neposredno obezbeđenje i nisu se upuštali u to da noću izviđaju zemljište ispred svojih položaja, što je za njih bilo kobno. Bilo je potpuno ispravno što četa tu noć nije bila aktivna, jer bi to više koristilo neprijatelju u toku dana. Našoj četi je naređeno da u toku noći pojača izviđanje i osmatranje, sa izričitom zabranom loženja vatre, pušenja i kresanja šibica, tako da se stvori utisak kod neprijatelja da u bližoj i daljoj okolini nema partizana. Disciplina i strogo poštovanje datih naređenja urodili su plodom i naš položaj nije otkriven, što nam je omogućilo da postignemo iznenađenje. Raspored čete po zamisli našeg komandira bio je sledeći: sa dva voda posesti Jelovu kosu, jedan vod u širi rejon k. 1148, a drugi vod u širi rejon k. 1085, dok jedan vod treba imati u rezervi prikupljen za aktivna dejstva u bok i pozadinu

66. ZB, T IV/IV, 197

neprijatelja. Nama borcima, komandirima vodova i desetarima je saopšteno da neprijatelj može dejstvovati na dva načina. Prva mogućnost je da krene u dvije kolone i sa obezbeđenjima; jednom kolonom grebenom Jelove Kose, a drugom preko Hrnjadi. U tom slučaju vod iz rejona ist. padina Jelove kose suprotstavlja se frontalno, a vod iz rezerve udara u bok i pozadinu ove kolone. Pri povlačenju voda iz rejona ist. dela Jelove kose, on bi se povlačio bočno tako da bi se prodorom neprijatelja dublje ovaj vod našao na njegovom boku. U toj situaciji borbu bi prihvatio vod iz rejona zap. dela Jelove kose frontalno, a druga dva voda bi dejstvovala u bok i pozadinu. Naređeno je da se vatra otvara na bliskim odstojanjima i iznenada. Druga varijanta dejstva neprijatelja bila bi prema proceni da krene u jednoj koloni i to preko Hrnjadi sa obezbeđenjem, jer ako nema otpora partizana brže stiže na cilj u selo Boboljuske i Cvijetnić. Ova je varijanta za nas povoljnija od prve i obezbeđuje nam da se oba voda u tom slučaju na Jelovoj kosi nađu na dominantnim visovima, bočno u odnosu na pravac nastupanja neprijatelja, a da se vod iz rezerve nađe u njegovoj pozadini. Mogla se obistiniti samo jedna naša pretpostavka o načinu dejstva neprijatelja, tako je on odabrao lošiju varijantu, vjerovatno ne očekujući napad partizana. Italijani su u zoru krenuli u više manjih kolona preko Hrnjadi sa manjim neposrednim obezbeđenjem i kada je njihov poslednji vojnik napuštao noćni logor (prenoćište), naš vod iz rezerve pojavio se na tim položajima, a to je i bio znak da otvorimo vatru. Po njihovoj koloni sručila se paljba iz sveg raspoloživog naoružanja čete. Iako brojno slabiji, mi smo u ovom prvom momentu postali gospodari situacije. Kod Italijana je nastala panika a uz to svoje ranjene i mrtve su hteli odmah da izvuku i tako su pravili gužvu i stvorili pogodne ciljeve za dejstvo naše vatre: bočne, leđne i unakrsne. Posle izvesnog vremena uspeli su da se srede i dobiju podršku artiljerije koja je počela da tuče naše položaje, a oni su se već bili orjentisali ka istočnom delu Hrnjadi. Međutim, dok smo mi sa njima vodili borbu od Boboljusaka, sa sev. dela Hrnjadi pojavila se 3. četa 2. bataljona i otvorila vatru. Sada smo mi sa polukružne osnovice, sa pogodnog položaja u odnosu na njih, dejstvovali. Prisilili smo ih na izvlačenje uz sopstveni prihvat ka ist. strani Hrnjadi, a zatim za Drvar. Mi smo u ovoj borbi mnogo brojnijeg neprijatelja nagnali na povlačenje, a pretrpeo je i osetne gubitke u živoj sili (ljudstvu). Pri njegovom povlačenju kada smo sišli na Hrnjade imali smo što da vidimo,

lokve krvi i razbacanu opremu. Iako su imali mrtvih i ranjenih nijednog nisu ostavili. Naša četa u ovoj borbi nije imala gubitaka. U ovoj zasedi četa je vođena uspješno od strane komande: zdravom logikom, bez šablona, izabrana je celishodna varijanta i postiglo se potpuno iznenađenje. Normalno je i to da su u očima boraca rukovodioci čete postali popularniji, a predstavljali su se i kao poznavaoci organizacije zasede i ovakvog načina dejstva.

U izveštaju štaba 5. krajiškog NOP odreda o ovoj akciji stoji:

» 17. IV 1942. II četa III bataljona i III četa II bataljona vodile su borbu sa italijanskim snagama na Hrnjadima. Naše čete uspjele su prisiliti okupatora na povlačenje prema Drvaru. Gubici kod neprijatelja iznose 17 mrtvih i više ranjenih. Kod nas 2 mrtva i 1 lakše ranjen. Pri povlačenju neprijatelj je palio sela, pljačkao stoku i uništavao sve što mu je bilo na putu. Tom prilikom zapaljena su sela Jandrin Pod, Korita i jedan deo kuća u selu Hrnjadima i Bastasima. Zaplenjeno je 6 komada goveđih i 20 ovčijih koža.«[67])

Neposredno posle izvedene zasede i borbe sa Italijanima na Hrnjadima održana je konferencija u Trubaru, sa delovima bataljona »Gavrilo Princip«. Na konferenciji su govorili drug Ilija Došen, komesar 5. KNOP odreda i Ljubo Babić politički komesar bataljona »Gavrilo Princip«. Tom prilikom u svojim govorima ovi drugovi istakli su sledeće:

»Drugovi, partizan mora biti spreman na natčovečanske napore, fizičke i psihičke, na vođenje borbe sa okupatorom i domaćim izdajnicima u svim vremenskim uslovima, danju, noću, po snegu, kiši, mrazu i sl; morate biti spremni na glad, žeđ bosotu, golgotu, jer mi nemamo magacine i transporte za snabdevanje, mi moramo borbom otimati od neprijatelja hranu, odeću, obuću, naoružanje i municiju i na taj se način snabdevati; mi moramo biti spremni da napuštamo svoja sela i svoju teritoriju i da se borimo na celoj teritoriji Jugoslavije. U ovoj borbi oslobodilačkoj, koju mi vodimo, biće još žrtava i gubitaka, ali povrh svega toga mi ćemo se boriti odlučno pod rukovodstvom KPJ,

67. A. VII, NOR-a, por. 30/1-1, k. 1705
ZB, T. IV/4, 296

do konačne pobede. Mi smo narodna vojska i moramo to povjerenje opravdati pred našim narodom. Ne zaboravite da kud god dođete razvijate bratstvo i jedinstvo. Napominjemo da drugovi koji imaju žene i sitnu decu nezbrinute mogu slobodno izaći, jer će nam i takvi biti potrebni da ostanu na svojoj teritoriji radi formiranja novih jedinica i obavljanja drugih zadataka u pozadini«.

Većina nije htela da napusti stroj i ostala je jedinstvena, jer je svako rezonovao: zašto da ja napustim svoje drugove i ukaljamo svoj ponos ako za to ne postoje razlozi, kud svi tuda i ja. Po zadatku partijskog rukovodstva odreda i bataljona na teren su poslati dotadašnji komandir Tiškovačke čete Pero Jarić i Marko Jarić za organizaciju narodne vlasti i formiranje novih partizanskih jedinica. Po ocjeni boraca i rukovodilaca ova konferencija je odlučno vođena, jasno je postavila zadatke, iznjela poteškoće i na taj način postigla svoj cilj.

Po sjećanjima Pere Boltića, drug Pera Jarić je teško primio ovu odluku. Na sastanku u Trubaru, kada se odlučivalo, bili su prisutni Ilija Došen, Ljubo Babić, Rade Zorić, Pero Boltić, Jole Marić, Milojko Dronjak. Postojala su dva predloga: prvi da se na teren vrati Simo Bajić, a drugi, da se na teren vrati Pera Jarić. Usvojen je drugi predlog. Poslije ovog sastanka pozvan je Pera Jarić i Ilija Došen ,komesar Petog KNOP-a, saopštio mu je odluku. Tom prilikom mu je rekao: »Druže Jariću, predaćeš dužnost drugu Đuru Đuriću, a ti se vraćaš na teren. Ti sada odlaziš na nov partijski zadatak i to veoma poverljiv, a smatram da ćeš ukazano poverenje opravdati«.

U sva sela poneko je vraćen po zadatku; ti su drugovi sobom poveli i one borce koji su izišli iz stroja iz raznih razloga i sve ih vratili u njihova sela i zaseoke. Ovi drugovi, koji su se vratili, kasnije su poslužili kao jezgro za formiranje novih partizanskih jedinica.

Posle ove konferencije bataljon »Gavrlio Princip« čistio je sela na tromeđi od četnika. 23. IV 1942. jedan vod II čete III bataljona čistio je selo G. Tiškovac od četnika i oduzimao oružje od nesigurnih ljudi. Rezultat ove akcije: »18 karabina, 1464 metka, 4 bombe, 7 vojničkih noževa i 6 porcija. Istog dana, 1. četa 3. bataljona imala je zadatak da prikupi puške koje su se na-

lazile u nekim selima (oko Grahova) i da na putu održi nekoliko zborova. Rezultat je bio sledeći: 4 karabina, 4 civilne puške, 4 bombe, 250 komada metaka i 2 komada vojničkih ćebadi«.[68])

Od 10—20. maja bataljon se nalazio na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije i na teritoriji grahovskog kraja.

»11. maj: — Bataljon je čistio sela od italijanaša i četnika oko Grahova. Skupljeno 8 karabina, 1537 metaka, 8 civilnih pušaka, 9 šanžera za puškomitraljez, 5 pištolja i dr. Vojni sud osudio je na streljanje 6 izdajnika«.[69])

»12. maj: — uhvaćena 2 četnika u selu Duleru i predana vojnom sudu«.[70])

»13. maj: — u akciji na rušenju Bendera (vijadukt) i čišćenju četničkih bandi na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije učestvovale su i 2. čete 5. KNOP odreda skupa sa ličkim i dalmatinskim snagama«.[71])

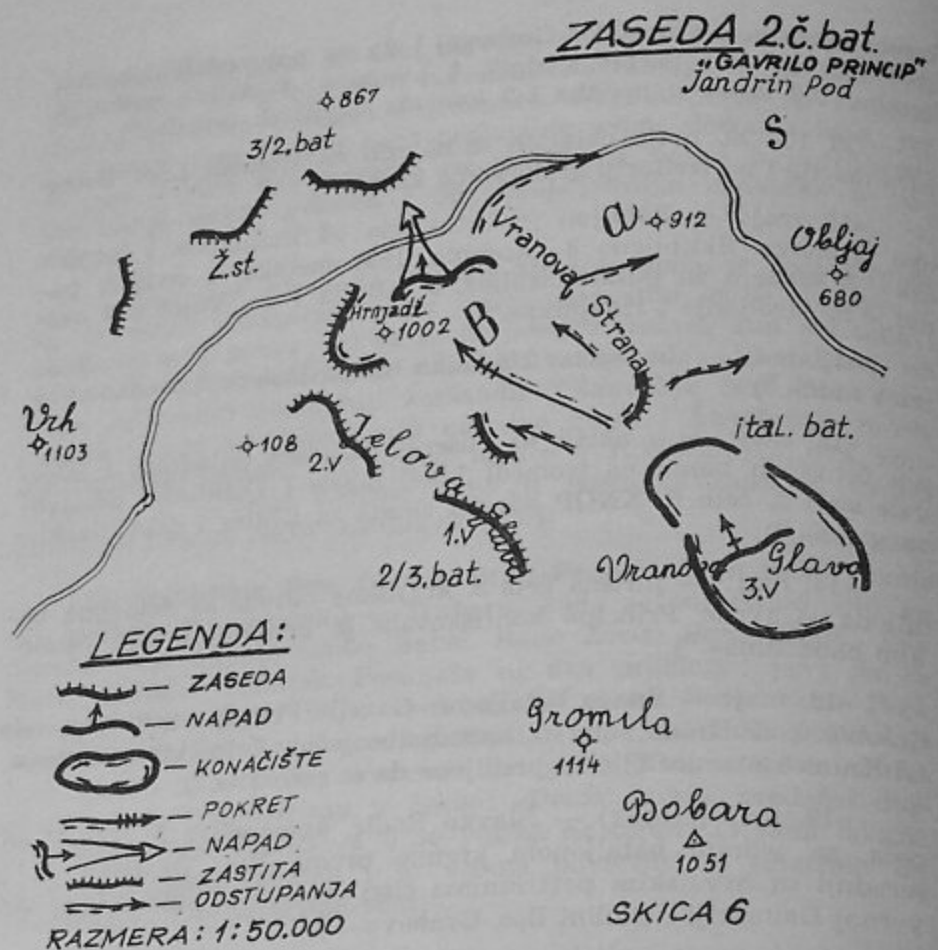
»14. maj: — jurišna četa 5. krajiškog odreda sa delovima bataljona »Gavrilo Princip« konfiskovala je imovinu nekim četničkim banditima«.[72])

»18. maj: — Snage bataljona »Gavrilo Princip« ušle su u selo Golubić kod Knina, ali su napadnute jačim četničkim snagama, od Knina i Strmice bile su prisiljene da se povuku«.[73])

»19. maj (utorak) — Slavko Rodić, komandant 5. KNOP odreda, sa jednim bataljonom krenuo prema Bos. Grahovu da u saradnji sa hrvatskim partizanima čisti četnike u južnoj Lici, sjevernoj Dalmaciji i okolini Bos. Grahova.«[74])

---

68. A. VII NOR, K. 1705, f. 1 dok. 30.
69. ZB. T. IV/5,83
70. N.D; 84
71. N.D; 67
72. N.D; 125
73. N.D. 78
74. N.D. 176

b) **Napad na Golubić kod Knina**

Koordinirana akcija ličkih, bosanskih i dalmatinskih snaga na rušenju Bendera i čišćenju četničkih bandi u širem regionu tromeđe otpočela je 13. maja. »Zbog situacije koja je nastupila prodorom okupatora na sektor Petrovca, 5. KNOP odred nije mogao odvojiti jače snage da učestvuju u ovoj akciji nego samo dvije čete. Naglašeno je da će najverovatnije komandant 5. KNOP

odreda Slavko Rodić još sa 2 čete krenuti sa drvarskog i petrovačkog sektora, na grahovski sektor već 19. maja što se i obistinilo.«[75])

Pred napad partizana na Golubić Italijani su držali sve garnizone na tromeđi, a četnici su obezbeđivali njihove garnizone i kontrolisali pojedina uporišta u zahvatu komunikacija. Golubić i Strmicu držali su četnici Dinarske četničke divizije (DČD). Nije se mogla tačno utvrditi jačina okupatorskih i kvinsliških snaga.

Za razbijanje četnika u Golubiću bile su angažovane sledeće partizanske jedinice: 1) kombinovani odred u sastavu: Prvi proleterski bataljon Hrvatske i Udarni bataljon, 2) Dinarski partizanski odred, 3) krajišnici — Prva i Druga četa bataljona »G. Princip«.

Komandant svih ovih snaga bio je Perica Kleut, a polit. komesar Maks Baće.

Iz proučenih dokumenata izveštaja komande odreda od 18. 5. 1942. poslatog 5. krajiškom NOPO vidi se i plan dejstva partizanskih snaga na Golubiću.

Prvi proleterski bataljon izvršio je glavnim snagama pokret od tromeđe preko Plavna i sela Radljevca ka južnom delu sela Golubić sa zadatkom da razbije četničke bande u tom rejonu i preseče komunikaciju Knin — Golubić. Treću četu proleterski bataljon ostavio je da osigura bok od Bendera, na liniji Crni Vrh — Vilin klanac — kota tt 676 — Žabinac.

Udarni bataljon (bez Prve čete) izvršio je pokret preko Plavna i Orlovice ka severnom delu Golubića i dobio zadatak da razbije četnike u sadejstvu sa Prvim proleterskim bataljonom i preseče komunikaciju u tom rejonu. Prva četa upućena je 17. 5. ka Savića stajama sa zadatkom da zaposedne i zadrži liniju Orlovica — Gologlav — Konjska glava.

Dinarski odred, koji je bio razmešten u širem rejonu Plešavice — Visibaba, istočno od komunikacije Knin — Strmica, imao je zadatak da sadejstvuje kombinovanom odredu u razbijanju četnika u Golubiću, a delom snaga da obezbedi bok sa pravca Risovca i Strmice.

---

75. ZB, T IV/5, 67

Prva četa bataljona »G. Princip« nalazila se u rezervi Odreda sa zadatkom da daje straže kod Štaba i kod zatvora i da 18. 5. sa jednim vodom izvrši demonstracioni napad na Strmicu, kako bi na taj način olakšala borbu u Golubiću. Na prvi pogled, napad dobro isplaniran i raspoložive snage dobro raspoređene! Međutim, u izvođenju napada bila je slaba veza što je uslovilo odstupanje nekih jedinica od plana. Rezultati ove borbe vide se iz postojećih izveštaja.

»Proleterski bataljon ušao je u južni deo Golubića u 5 sati. Pri ulazu u selo sačekala ih je jedna grupa seljaka iz Golubića, naših simpatizera a koji su prethodnog dana pred Đujićevim terorom pobegli u šumu. Bili su naoružani sa jednim puškomitraljezom i sa 8 pušaka. Druga četa ovog bataljona otišla je odmah da napravi zasjedu na brdu Veljuv (tt 483). Čim je stigla na ovaj položaj, cestom od Knina naišla je neprijateljska motorizovana artiljerijska kolona ,krećući se sasvim neoprezno. Zasjeda je otvorila vatru, te je poubijala veći dio posade i zaprege topova. Oko 10 sati, a posle prilično uporne borbe izvršili su partizani napad pod komandom komandanta druga Banine, te na juriš zauzeli četiri topa — haubice. Topovi su odmah na cesti okrenuti prema Kninu, te je ispaljeno, što na Knin, što na položaje koje su zauzeli Italijani i četnici 15 granata.

Drug Banina je tom prilikom bio ranjen u vrat, na brzinu je sam sebi zavio ranu i dalje upravljao bataljonom. U to vrijeme naša zasjeda, koja je bila južnije prema Kninu uspjela je da odbije napad italijanske pešadije koja je došla kao pojačanje. Posle toga partizani su izvadil. nišanske sprave iz topova i morali su se povlačiti. Kod topova su zaplenili jedan teški mitraljez sa 600 metaka i 5 karabina (italijanskih) i zarobili 6 italijanskih vojnika. Zarobljenike i oružje odmah su otpremili prema Plavnu. Na mjestu borbe računa se da je ostalo 70 mrtvih Italijana i mnogo ranjenih. U borbi se pokazao niz primjera hrabrosti partizana od kojih navodimo komandanta bataljona, druga Antu Baninu, vodnika Jovu Zlatara, Đuru Perović, Krunića i mnoge druge, proleterski bataljon je u ovoj borbi imao 2 mrtva i 6 ranjenih«.[76])

»Udarni bataljon ušao je u 5 sati u sjeverni deo Golubića i odmah otpočeo sa oduzimanjem pušaka u selu. Krećući se u grupama htjeli su preći cestu u blizini škole, no tu su dobili iznenadnu mitraljesku vatru. Kasnije se ovaj bataljon povukao prema brdu Greda, što je bila greška jer nije u potpunosti izvršio zadatak. Na taj način bataljon nije ostvario čvršće sadejstvo sa proleterima u razbijanju četnika. U selu je zaplenjen 1 puškomitraljez i 6 pušaka sa 160 metaka«.[77])

Posle izvršenog prepada sa Orlovca (tt 1201) na Strmicu prvi vod prve čete bataljona »G. Princip« se povukao na prevoj između Orlovice (tt 1201) i Kurelja (tt 906).

»Dok su ovi partizani u podne užinali sakupljeni na jednom mestu, četnici su, njih oko 15, zauzeli položaj i odatle na partizane otvorili vatru. Razvila se borba u kojoj je ovaj vod krajišnika ubio 2 četnika, a ostali su pobegli prema Strmici«.[78]

Prema sjećanju Joše Durbabe: oko 30 partizana iz dinarskog odreda sadejstvovalo je sa Prvim proleterskim bataljonom u razbijanju italijanskih snaga. Glavne snage Odreda bile su orijentisane u pravcu Risavca i Strmice i obezbeđivale se od napada četnika sa ovih pravaca. Međutim, o ovoj borbi u zvaničnom dokumentu se kaže:

»Dalmatinci su se danas (njih 50) približili iz Dinare ka Golubiću, ali nisu stupili u akciju. Jedan vod proletera i dobrovoljaca iz Golubića ostao je poslije današnje akcije s one strane istočno od Golubića i još se nisu prebacili ovamo.«[79])

Po planu je bilo predviđeno da mesto udarnog voda prema Strmici dođe Druga četa bataljona »G. Princip«. Po svim izgledima ona nije došla na ovaj položaj, a to se vidi i iz izveštaja polit. komesara bataljona »G. Princip«.[80])

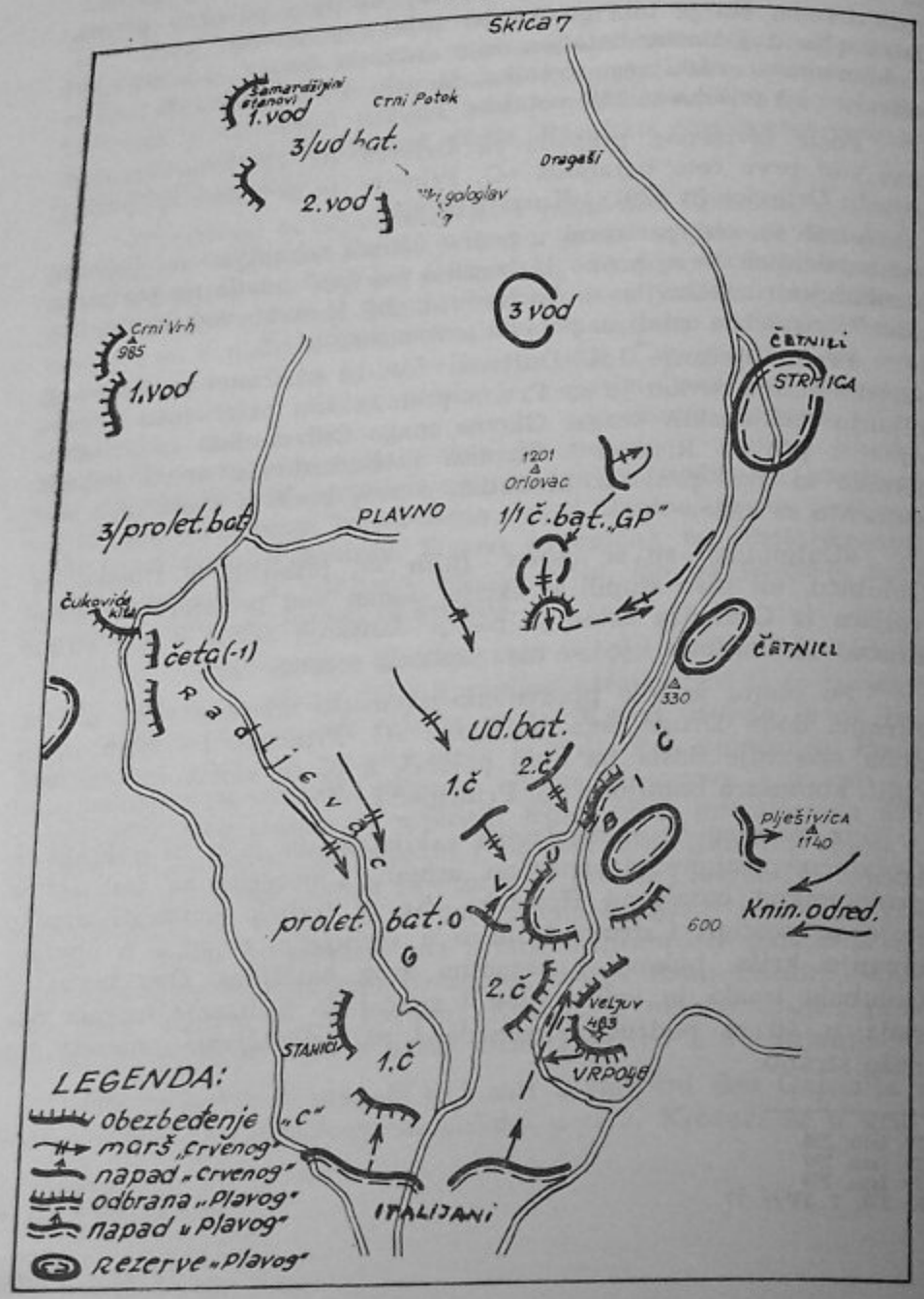
Iz gornjeg se može izvući zaključak da je u ovoj borbi u Golubiću postignut izvanredan uspjeh, a naročito sa Italijanima proleterskog bataljona Hrvatske. Ne bi trebalo umanjiti uspehe koje su postigli i druge jedinice u razbijanju četnika, u obezbeđivanju krila, bokova i pozadine ovog bataljona. Ova borba u Golubiću imala je velik odjek i značaj za podizanje morala naroda u širem području tromeđe i za pridobijanje naroda na našu stranu.

---

76. ZB, T V/4, 256 i 257

77. isto, 258
78. isto, 259
79. isto, 259
80. ZB, T. IV/5, 77

NAPAD NA GOLUBIĆ
13-19. 05. 1942.

c) Zaseda u selu Pećima — 22. maja 1942. godine

Po planu komande bataljona »Gavrilo Princip« trebalo je postaviti zasedu u širem rejonu sela Peći, a to znači između Borovače i sela Resanovaca. Za postavljanje zasede moglo se u to vreme razmotriti više mogućih varijanti. Trebalo je izabrati najcelishodniju varijantu kojom se postiže željeni cilj, a to znači da se sačuva živa sila (ljudstvo), a neprijatelju nanesu što veći gubici u živoj sili i materijalnim sredstvima. Po mogućnosti zapleniti i oteti od neprijatelja oružje, municiju i druga sredstva. U realizaciji plana polazilo se od toga gde se nalaze naše a gde neprijateljske snage. Italijanska okupatorska vojska u to vrijeme držala je garnizon Knin i Drvar, jake četničke snage bile su koncentrisane u Bos. Grahovu i obezbeđivale Italijanima kontrolu komunikacija Knin — Bos. Grahovo — Drvar. Djelovi bataljona »G. Princip« nalazili su se na Batu na Uilica planini. Iz ovog bataljona određena je 2. četa za izvršenje zadatka. Određeno mesto za zasedu, s obzirom na konfiguraciju zemljišta i na bezbednost onih koji su u toj zasjedi izvršavali zadatak, nije odgovaralo. Naime, nije se vodilo računa ni o najosnovnijim taktičkim načelima partizanskog ratovanja: zasjeda je malte ne postavljena na brisani prostor, odstupnica nikakva, obezbeđenje i prihvat najisturenih grupa isto tako nisu najbolje rešeni i u takovm rasporedu nisu se mogli očekivati neki naročiti rezultati. Ova vrsta zasede jedino bi odgovarala da se dočeka neka patrola manjeg sastava u cilju postizanja iznenađenja. S druge strane, komunikacija nije minirana, preko nje je stavljeno kamenje i bandere i na taj način mi smo sami otkrili zasjedu. Zasjeda je postavljena noću 21/22. maja u zaseoku Ivanovići, a za taj dan svi borci čete dobili su suvu hranu. Noću, četa se spustila niz padine Uilice planine i zaposjela položaj. Prije polaska zamenik komandanta bataljona Simo Bajić objasnio je borcima pred strojem cilj akcije. Tada smo dobili obaveštenje da će sutra, 22. maja, jedna italijanska kolona jačine od jednog bataljona krenuti iz Knina preko

Bos. Grahova za Drvar. Sa tako dobijenim zadacima po vodovima krenulo se na izvršenje. U rejonu zasede raspored čete bio je u četiri grupe: grupa za napad s kojom je bio i komandant bataljona Rade Zorić (po mišljenju većine boraca njemu nije bilo tu mesto), grupa za osmatranje i obaveštavanje, grupa za bočno obezbeđenje i grupa za prihvat. Po posedanju položaja četa se maskirala, a isto tako i preduzete su sve mere predostrožnosti da neko ne izda zasjedu četnicima. U zaseoku Ivanić bilo je više kuća popaljeno od strane Italijana prilikom prvog prodora iz Knina prema Drvaru septembra meseca 1941, tako da su ostale samo zidine. U te zidine, kao i pored njih uzduž ceste, smjestili su se i zauzeli položaje naši borci iz čete. Ubrzano su pravljena puščana i mitraljeska gnijezda i pripremane ručne bombe. Bilo je zabranjeno kretanje, pušenje i glasno razgovaranje, jer to su bila pravila za sve zasjede. Negde oko 10 časova prije podne obavešteni smo preko izviđača da od Borovače ide nekoliko kamiona punih vojske; u isto vrijeme preneto je naređenje da budemo spremni za akciju. Ovi kamioni nisu odmakli ni 300—500 metara, a za njima se kretala velika kolona kamiona puna vojske, tako da se nije mogao sastav te kolone i jačina utvrditi. Kada su se približili čelu naše zasjede na 1—1,5 km jedan dio Italijana je sišao sa kamiona i razvio se u strelce, dok su ostali produžili i to je unelo uzbunu u naše redove i sumnju da smo već ranije otkriveni. Nama je naređeno da ne otvaramo vatru i da se pritajimo, da prođu i da nas ne otkriju, jer sa ovakvim brojnim stanjem i odnosom snaga, a s obzirom na konfiguraciju zemljišta i loše izabrano mesto za zasjedu teško da se možemo izvući usred dana bez većih gubitaka. Naše desno krilo nije otvaralo vatru, jer je po zamisli trebalo da Italijani izbiju do našeg lijevog krila, pa tek onda da Branko Reljić iz svog puškomitraljeza otvori vatru i označi početak borbe.

Kada su prvi kamioni stigli do postavljenih barikada na cesti, odmah su iskočili vojnici iz kamiona i zauzeli položaj, dok je jedna grupa otklanjala prepreke. Oni koji su ranije izašli nastupali su prema našem desnom krilu sa obe strane ceste sa

dve tankete. U tom momentu grupa za napad bila se povukla od ceste malo unazad do prvih kuća i kada je omladinac Dušan Šljivar zauzimao povoljniji položaj, bio je otkriven i došlo je do obračuna ove grupe sa Italijanima, kao i desnog krila čete (grupa za obezbeđenje) sa desetostruko jačim neprijateljem. Umesto da mi imamo inicijativu, sticajem navedenih okolnosti prepustili smo je neprijatelju i borili se za gole živote.

Neprijatelj je otpočeo paljbu sa svih pravaca, a poslije samo nekoliko minuta od prvih puščanih i mitraljeskih rafala sa obe strane iz Grahova je otpočelo dejstvo artiljerije, a sa začelja kolone dejstvovali su minobacači. Otpočela je borba. Italijani i četnici su nastojali, koristeći brojčanu i vatrenu moć, kao i druge povoljne okolnosti, da nas tu unište i zarobe, a mi smo nastojali da im nanesemo gubitke i da se izvučemo na Uilicu. Situacija za nas bila je vrlo kritična, jer su četnici Brane Bogunovića od Borovače i Cigelja nastupali i bili na domaku sela Peći. Ugrožen je bio bok, a najteža okolnost je bila odstupnica uz brdo bez zaklona, sa sitnim šipražjem. Nerazrađeni taktički postupci pojedinih grupa, uz postepen prihvat i način dejstva pri povlačenju, doveli su pojedince do panike i do neorganizovanosti, što je sve uslovilo da pretrpimo velike i nepotrebne gubitke i da bilans ove borbe za našu četu bude poražavajući (9 mrtvih i 5 ranjenih), oko 25% od brojnog stanja čete. A to su bili takvi borci da se ne zna koji je bio bolji, hrabriji i odvažniji u izvršavanju zadataka. Gubici Italijana su bili minimalni u odnosu na naše, šta više Italijani su sa naših mrtvih drugova pokupili oružje i municiju. Ovi gubici u neravnopravnoj borbi sa neprijateljem vrlo su se negativno odrazili na narod i same borce u našem bataljonu, jer smo boljom procenom situacije i pripremom mogli izbeći ove gubitke i postići željeni cilj. Mjesto zasjede trebalo je postaviti ispred sela Peći na potoku i bez obzira kolike bi snage neprijatelja naišle ne bismo imali gubitaka, a mogli smo više postići. Naime, mogli su se na ovaj način po osipanju paljbe na prve kamione naneti neprijatelju gubici, pa i nešto zarobiti, a potom uz selo Peći izvući se na Uilica pl. bez gubitaka. Nama je ob-

jašnjeno poslije borbe da se od toga odustalo navodno da ne bi Italijani i četnici onda spalili selo Peći, ali bi i to bilo bolje nego da pretrpimo nenadoknadive gubitke, jer je neprijatelj kasnije ionako spalio selo Peći.

Veče je u šumi na pl. Uilici. Prikupili su se svi oni borci iz čete koji su ostali živi, ranjenici se previjaju i otpremaju u šumsku bolnicu (prihvatilište). Naložene su i vatre, a oko njih okupili se borci i niko ni s kim ne govori, svi su ozbiljna lica i zamišljeni. Komandiri vodova i desetari prikupljaju svoje ljude i ustanovljavaju brojno stanje i izveštavaju pretpostavljene starješine.

Zamjenik komandanta Simo Bajić i komesar stoje po strani očajni, na njihovim licima se ocrtava uznemirenost, nešto između sebe razgovaraju, jednim uhom slušaju jedan drugog, a drugim čuju po neko ime poginulih boraca.

U ovoj borbi poginuli su iz naše čete sledeći drugovi:

1. Dušan Bucalo iz Tiškovca, rođ. 1902, bio je član KPJ od 1936. stupio u Pomoravski odred u Srbiji, posle I ofanzive 1941. odsečen i prebačen u Bosnu, i tako je stupio u bataljon »Gavrila Principa« u svom kraju.

2. Vlado, Đure, Borovnica iz sela Tiškovca, rođ. 1915, tada je bio na dužnosti komandira voda. Kandidat KPJ.

3. Branko Đurica iz sela Tiškovca, rođ. 1921, stupio u bataljon »Gavrilo Princip«.

4. Nikola Skakić iz sela Peći,

5. Dušan Šljivar iz sela Zeba,

6. Veljko Čeho iz sela Obljaja,

7. Mirko Reljić iz sela Peći,

8. Miloš Papak iz Drvara i

9. Branko Balaban iz Drvara.

Posle ove akcije naređeno je da se četa prikupi da bi se izvršila analiza ove neuspele akcije (zasjede).

Noću 22/23. maja usledila je sahrana poginulih drugova u selu Peći. Na njihovim grobovima zavjetovali smo se da ćemo ih osvetiti i da nećemo ispustiti oružje iz ruku dok i jedan neprijateljski vojnik korača po našoj zemlji. Poslije dan-dva krenuli

smo u nove akcije sa borbenim pesmama na usnama. Takav je bio poziv i položaj partizana — biti optimista i ne gubiti veru u konačnu pobedu.

U izveštaju 3. bataljona »Gavrilo Princip« 5. krajiškom odredu od 27. marta 1942. godine stoji:

»S obzirom na to da je rukovodstvo našeg bataljona sastavljeno od vrsnih komunista, ali nije imalo neko šire vojno obrazovanje i tako su napravljene početničke greške, a koje su nas stajale teških gubitaka za taj period rata i taj kraj. Vjerovatno se htjelo mnogo, a postiglo se malo.

Druga četa 3. bat. držala je zasjedu u selu Ivanovići i iznad sela Peći i kada je naišla kolona neprijateljskih kamiona četa je zbog nepodesnog terena za povlačenje, prihvatila borbu sa Italijanima i četnicima koji su išli sa 30 kamiona od Grahova za Drvar. U borbi koja je bila vrlo teška poginulo je 9 partizana i 5 ranjeno. Neprijatelj je imao žrtava ali su one nepoznate. Naši su izgubili 1 pm i 5 pušaka i dobili 1 pušku i 127 metaka.

23. maja jedan vod 2. čete 3. bat. isjekao je telegrafske vodove u dužini 3—4 km i četa se prebacila na Jadovnik«.[81])

»U vezi neuspele akcije kod sela Peći koja nas je stajala velikih žrtava (9 mrtvih i 5 ranjenih). Ovaj štab bataljona odlučio je da se obrazuje jedna komisija u koju bi ušao jedan član štaba V KNOP odreda i koja bi ispitala ceo slučaj. Ovo zato da bi donela što bržu i što pravilniju odluku. O tome smo izvestili druga komandanta V KNOP odreda — Javite nam mišljenje o tome.«[82])

Na mjestu pogibije naših drugova podignut je spomenik 29. novembra 1951. godine.

Na njemu piše:

22. maja 1942. g. boreći se protiv italijanskih i četničkih zlikovaca poginuli su prvoborci za slobodu i srećniju budućnost svog naroda.

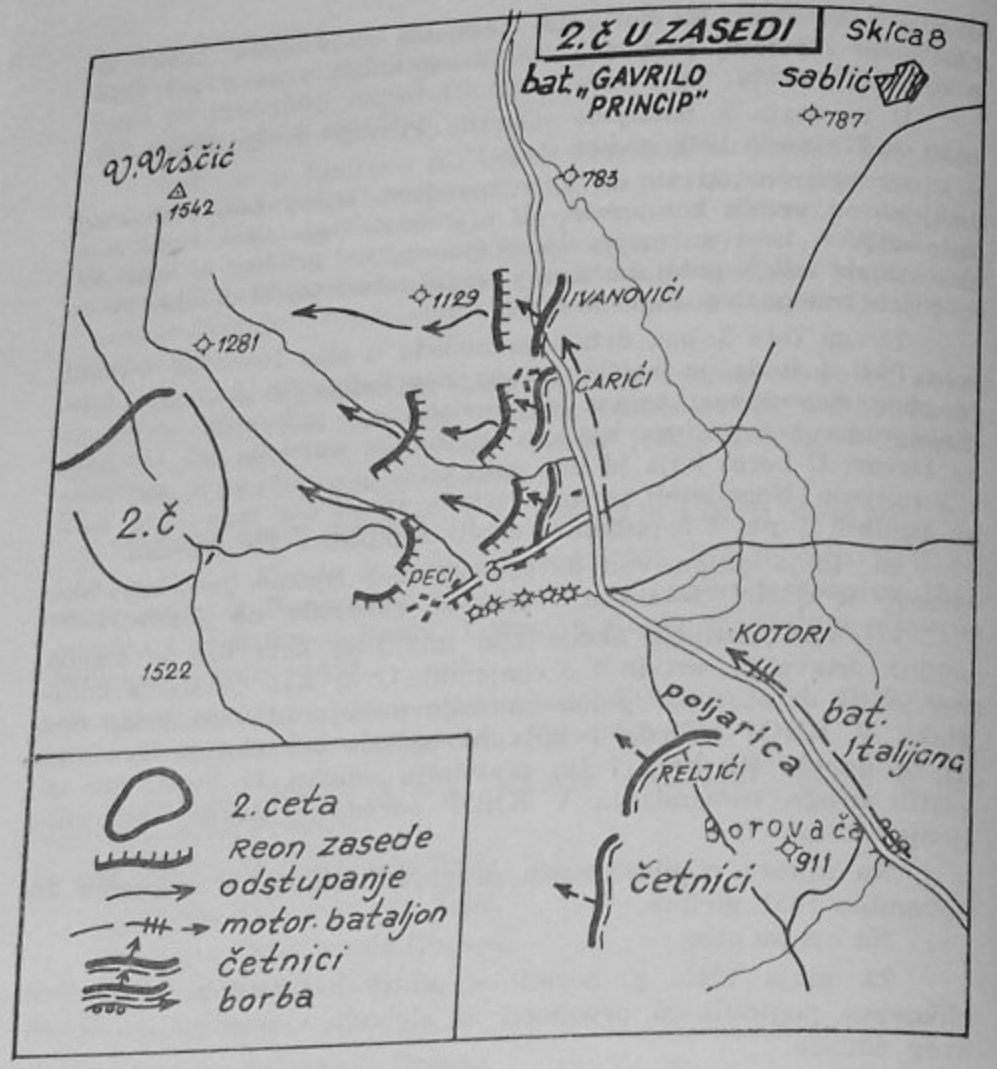
Njihove kosti nalaze se u groblju selo Peći. Ovu spomen-ploču i česmu podižu organizacija Saveza boraca u znak sjećanja i zahvalnosti palim drugovima.

Slava palim drugovima.

Org. Saveza boraca mesnog područja Peći.«

---

81. ZB, T. IV/V, 126
82. isto 119, 120 i 121

d) **Napad na Peulje**

Bataljon »Gavrilo Princip«, u čijem se sastavu nalazila Tiškovačka četa, do pred konac maja 1942. uglavnom je bio angažovan u borbi protiv Talijana i četnika na tromeđi i neposredno oko Bos. Grahova. U to vrijeme na području Peulja i Crnog Luga četnici su se toliko bili osilili, pa su počeli divljati i vršiti represalije nad simpatizerima NOR-a.

Tako su 5. aprila 1942. uhvatili i ubili narodnog heroja i polit. komesara IV operativne zone Vojina Zirojevića, a 15. maja 1942. rukovodioca i člana KPJ Miloša Ticu.

Udarni bataljon 5. krajiškog NOP odreda, dijelovi bataljona »G. Princip« i bataljon »Starac Vujadin« pod neposrednim rukovodstvom komandanta 5. krajiškog odreda, Slavka Rodića, krajem maja 1942. godine učestvuju u likvidaciji četničkih skupina u selima: Peulja, Grkovaca, Nuglašice i Crnog Luga. Bataljon »G. Princip« je bio razmešten na Tičevu i sa jednom četom držao je položaj na Marinom Brdu prema selu Marinkovcima gde su se nalazili četnici koji su se oslanjali na Obljaj (tt 1196) i italijanski garnizon u Bos. Grahovu. U toku noći u strogoj tajnosti izvršen je pokret svih jedinica na izvršenje zadatka. Saopšteno nam je pred strojem da je došao momenat da se sa četnicima u zoru 27. maja obračunamo i raščistimo račune. Slične pripreme vršene su i u udarnom i bat. »Starac Vujadin«. Pokret je izvršen po četama. U zoru 27. maja otvorena je vatra na četnike sa svih pravaca i do 10 časova su bili razbijeni iako su davali ogorčen otpor. Poslije završene akcije sazvan je veliki narodni zbor naroda svih okolnih sela i partizana, koji je trebalo da se održi na Ražnjevića Glavici. Negde u popodnevnim časovima okupilo se na zakazanom mjestu oko 2000 stanovnika. Na zboru je govorilo više rukovodilaca, koji su istakli potrebu vođenja borbe protiv okupatora, kao i vođenje borbe protiv svih onih koji služe okupatoru, četnika i njihovih pomagača.

Tu je na zboru prijeki vojni sud pročitao presudu pohvatanim četnicima. Za njih 20 određene su materijalne kazne, a potom su pušteni. Za 9 četnika pročitana je smrtna kazna i to je trebalo da se izvrši pred narodom, što je i učinjeno. Ovo sve se odvijalo pred njihovim familijama, što je ostavilo loš utisak. Naime, ovim postupkom oterali smo u četnike sve one koje smo tada pustili.

Po završetku zbora jedinice su otišle na nove zadatke. U isto vrijeme, pri izvršenju ove akcije u Severnoj Dalmaciji dejstvovali su protiv četnika bataljoni »Bude Borjan« i »Branko Vladušić«. Rezultati ove borbe po postojećim dokumentima su: 20 ubijenih i 20 zarobljenih četnika. Zaplenjeno: 60 karabina, 1 teški mitraljez i 2 puškomitraljeza i još drugog ratnog materijala«.[83])

83. Arhiv VII JNA, NOR-a, K. 1705

»Poslije ove borbe, 30. maja stoji: »2. četa 3. bataljona »Gavrilo Princip« izvršila je 31. maja pretres kuće jednog bandita i pronašla: 3 karabina, 1 pištolj, radio aparat, civilnu pušku i 300 metaka.«[84])

31. maja stoji: »2. četa 3. bataljona »Gavrilo Princip« vodila je oko 2 časa borbu sa četnicima blizu Marikovaca. U ovoj borbi lakše je ranjen komandir čete Đuro Đurić.«[85])

e) Napad Italijana i četnika na pravcu Bos. Grahovo — Peulje — Crni Lug

Poslije niza neuspeha u borbi sa partizanima na sektoru Grahovskog i Livanjskog sreza i Cetinjske krajine, polovinom jula 1942. Italijani sa četnicima pripremili su plan po kome je trebalo razbiti partizanske snage u zahvatu komunikacije Bos. Grahova, Livna i Cetinske krajine — Livno (Livansko polje) ka obroncima planine Dinare i ka Vrlici. Plan neprijatelja: susretnim manevrom sa pravca Cetinske doline ići prema Vješića Gori i od Bos. Grahova ka Crnom Lugu. Talijani su sa delovima 152. alpskog puka, ojačanog artiljerijskim divizionom, četom tenkova (12) i sa 40 kamiona nastupali su pravcem Grahovo — Peulje — Crni Lug u susret snagama koje nadiru iz Cetinske doline. Ova italijanska dejstva na slobodnu teritoriju bila su podržana sa oko 400—500 četnika popa Đujića i Brane Bogunovića, koji su obezbeđivali svojim gospodarima krila, bokove i pozadinu. Pomoću četnika, i njihovih pomagača po selima, bili su obavešteni o rasporedu partizanskih jedinica i u pripremnom periodu su tukli artiljerijom ta mesta. 11. jula otpočeli su Italijani sa četnicima nastupanje od Bos. Grahova ka Peuljama do sela Sajkovići (oko 20 km), a dok su oni napadali, bataljon »Gavrilo Princip« je glavnim snagama vodio borbu sa četnicima, a svega jednu četu je imao na padinama Markovače, (tt 926), na padinama Pašića polja u zasedi. Usled nadmoćnosti neprijatelja ova četa bila je prisiljena da se povuče od komunikacije uz Markovaču ka selu Tičevu. U ovoj borbi bio je ranjen Gojko Borovnica iz Tiškovca, borac 2. čete. Četnici su ga uhvatili ranjenog i još živog, počeli su da ga muče i maltretiraju, a zatim je četnički zlikovac Marić izvadio nož i zaklao našeg druga.

84. isto, 245
85. isto, 256

Ova vest primljena je u našoj četi gdje su bili pretežno Tiškovčani sa tugom i žalošću za izgubljenim drugom, komšijom i prijateljem, a povrh toga izvanrednim čovekom kojega smo svi voljeli i cjenili. Gojko Borovnica je rođen 1907. godine, član KPJ, jedan od organizatora ustanka u našem mjestu.

U izveštaju štaba V krajiškog odreda operativnom štabu za Bos. Krajinu, o četničkom prodoru na slobdnu teritoriju između ostalog stoji:

»2. i 3. četa III bataljona vodile su borbu sa četničkom bandom u selu Peuljama. Banda je bila nadmoćnija, te su se naši morali povući iz sela Peulja prema Tičevu. Tom prilikom izgubili smo dva druga, partizana, koji su pali bandi u ruke i koko smo poslije doznali jednog su zaklali. Tog dana banda je u borbi imala na raspoloženju italijanske topove i bacače.«[86])

»Kasnije, drugog dana 1, 2. i 3. četa bataljona vodile su borbu sa četnicima na Malom i Velikom Tičevu. Četnička banda bila je prilično brojna, 400—500 a pored toga imala je na raspoloženju italijanske topove i bacače mina sa italijanskom posadom na tom oružju. Posle duže borbe naši su ih prisilili na povlačenje. Četnici su imali mnogo žrtava, a sa naše strane poginuo je jedan partizan, koji je bio ostao u selu Crncu, a dvojica su lakše ranjena.«[87])

f) Drvarski udarni vod (četa u Tiškovcu)

Krajem marta i početkom aprila 1942. godine u štab V krajiškog NOP odreda formirao je udarni vod. Ovaj vod će nešto kasnije biti upućen na tromeđu Bosne, Like i Dalmacije. U sastav voda ušle su četiri desetine boraca iz Cvijetničke, Drvarske, Kameničke i Zaglavičke čete.

Tu je bilo najviše omladinaca, proverenih u borbi, a od njih je znatan broj bio organizovanih u SKOJ-u i KPJ.

Prema kazivanju druga Bogdana Pećanca, člana Sreskog komiteta, udarni vod je formiran po zahtevu Sreskog komiteta KPJ. Njegov osnovni zadatak bio je borba protiv pete kolone, neposrednija zaštita organa narodne vlasti i partijskih radnika koji su delovali u neposrednoj blizini neprijateljskih garnizona i uporišta (Bos. Grahovo, Strmica i Bender).

86. ZB. T. IV/6, 9—13
87. isto

Prema sjećanju preživelih učesnika udarni vod (neki su ga zvali leteći, a drugi su ga iz milja nazivali Trikićevi udarnici), je imao oko 50 ljudi.*)

Po formiranju, vod je upućen na tromeđu Bosne, Like i Dalmacije sa zadatkom da dejstvuje protiv četničkih bandi. Vod je dejstvovao na širokom frontu, po desetinama, poludesetinama i udarnim trojkama protiv neprijatelja skupa sa narodnim straža-rima i omladinom tromeđe. Vod je vršio prepade na Deralima, Strmici i Plavnu. Tako je ovaj vod popunjavao prazninu, među-prostor između krajiških, ličkih i dalmatinskih partizanskih je-dinica i na taj način je obezbeđivao slobodnu teritoriju i organe narodne vlasti u njihovom radu. Ova jedinica bila je udarna pokretna pesnica za brze intervencije.

Krajem juna iz Štaba Odreda bilo je upućeno 7 Dalmatinaca u Ševinu Poljanu radi popune, svi organizovani članovi SKOJ-a i KPJ. Od ovih 7 drugova Dalmatinaca kraj rata preživeo je samo jedan. Posle nekoliko dana došlo je oko 25 krajišnika i dobijeno je naređenje za formiranje drvarske čete. Početkom jula 1942. godine u Ševinoj Poljani priređena je mala svečanost. Tada je od udarnog voda prispelih Dalmatinaca i Krajišnika formirana Drvarska partizanska četa jačine oko 85 ljudi.

Pri formiranju čete ispred V krajiškog odreda bio je Ilija Materić, a ispred narodne vlasti Pera Jarić. Ovu svečanost uve-ličala je omladina Tiškovca i Trubara koja je novoformiranoj četi dala zastavu.

Prvi barjaktar bio je Obrad Malbašić. Zastavu je primio posle položene zakletve i prigodnih govora koje su održali Ilija Materić i Pera Jarić. Posle toga otišlo se na ručak gde je bilo

---

* — Komandir Đuro (Paje) Trikić, rođen 1917. godine u Drvaru selu, po zani-manju šumar, borac od 1941. član KPJ, poginuo pri napadu na Bosanski Novi kao komandir čete 3. bataljona I Krajiške brigade.
političkí delegat i sekretar ćelije KPJ Dragaš Jove Branko, rođen 1920. godine u selu Šipovljani, po zanimanju mašinbravar, član KPJ, umro od tifusa 1943. godine kao zamenik političkog komesara bataljona I. krajiške brigade.
— kurar Milorad (Miće) Košpić, rođen 1924. godine u selu Šipovljani, Drvar, član SKOJ-a
— Vod je imao 4 desetine i oko 50 boraca partizana. Svaka desetina oko 10—12 ljudi sa 4 puškomitraljeza, a ostali sa puškama.
Desetar 1. desetine Nikola (Đurađa) Roković, puškomitraljezac Đuro (Vasilija) Marijić, desetar 2. desetine Kosta Bojnik, puškomitraljezac Milan-Mićo (Save) Sabljić, desetar 3. desetine Malbašić Obrada Uroš, puškomitraljezac, Stevo Pavla Đoković, desetar 4. desetine Mile (Petra) Srdić, puškomitraljezac Ilija (Nikole) Knežević, bolni-ničar Uroš (Dmitra) Babić.

bogato pripremljena trpeza sa pečenjem. Zatim je nastalo na-rodno veselje. U toku veselja odjekivala je poznata partizanska pesma »Partizane naše ceo svet već zna«.

Po formiranju komandi, kadar čete sačinjavali su:

— komandir čete: Đuro Paje Trikić;
— polit. komesar: Ante Beretin;
— zamjenik komandira, Nikola Đurđa Roković;
— zamjenik polit. komesara, Branko Jove Dragoš;
— komandiri vodova u četi:
— prvog voda, Kosta Bojanić;
— drugog voda, Vitas Rodić;
— trećeg voda, Dušan Knežević;
— sekretar SKOJ-a, Kosta Zrilić.

»Poslije formiranja, četa je dobila kompletne žandarmerijske uniforme ali u kasnijim borbama imala je komplikacija pri ras-poznavanju«.[88])

Te ili naredne večeri četa je napustila rejon Tiškovac i otišla prema Glamoču i Pljevi kod Jajca, 30. jula ova četa je ušla u sastav 3. bataljona Prve krajiške brigade. Tu ostaje do kraja rata, poznata kao drvarska četa. Iz ove čete 80% boraca je izginulo u ratu, a 20% je preživelo rat. Ova je bila elitna jedinica odabra-nih boraca.

g) Smjelo na zadatak

29. jula 1942. godine četnici popa Đujića držali su položaje na Sedlu u Crnim Potocima, na Crnom vrhu, Carigradu iznad Ševine Poljane i Vaganu. Štab im se nalazio na Malom Štitu. Vodili su borbu sa delovima bataljona »G. Princip«, stražarima, odbornicima i terenskim radnicima iz Donjeg Tiškovca, Drenovca i Crnih Potoka, koji su držali položaje na zapadnim padinama planine Uilice, Jaričišta i Bursaća. Meštani su pobegli iz sela. Između položaja partizana i četnika protiče reka Butižnica, koja je praktično označavala linije fronta. U Štabu partizana donjeta je

---

88. Izjavu dao autoru Kovačević Mihajlo, borac ove čete, penzionisani pukovnik JNA, u Beogradu 17. III 1978.

odluka da bi trebalo uhvatiti 1—2 živa četnika, da se otkrije brojno stanje četnika popa Đujića na njihovim položajima. Ovaj zadatak trebalo je da izvrše partizani iz Tiškovca, iz 2. čete bataljona »G. Princip«, koji dobro poznaje ovaj teren.

Za taj zadatak određeni su: Dušan Jarić, Sava Ševo, Petar Rodić, Đujan Jarić (pisac ovih redova), svi iz Tiškovačke čete. Ovi borci — omladinci nisu služili vojsku, ali su u borbama stekli bogato iskustvo. Krenuli smo na izvršenje zadataka sa potpunim ubjeđenjem da ćemo ga uspešno izvršiti, s obzirom na poznavanje zemljišta i mogućnost prepada na četnike. Pokret smo izvršili pravcem Bursać — Kravjak i kod Pilećeg kuka prešli reku Butižnicu, prikriveno pokraj zaseoka Ševina Poljana, zatim jarugom kroz šumu uz neprekidno osmatranje da ne bi upali u zasedu četnika. Izbili smo kroz šumu kod izvora između zaseoka Ševa i Previje, odakle su se četnici snabdevali vodom. Napravili tu zasedu na putu. Ubrzo iza toga čuli smo galamu i zvečanje kanti, i povremeno pucanje na položajima. To je bio njihov znak da dolaze po vodu. Videli smo tri četnika sa kantama za vodu, kako idu u grupi bez ikakvih mera predostrožnosti. Nisu se plašili pa mi nismo morali brzo da reagujemo. Istina, nije bio cilj poubijati ih, nego pohvatati ih žive, jer ako bi došlo do pucnjave, naši bi se teško izvukli, jer je glavnina bila udaljena 2 — 3 kilometara. Četnici su išli smejući se, nisu ni slutili šta ih čeka. Pustili smo ih na odstojanje od 5 metara, a zatim hitro iskočili iza bukava i tiho rekli:

— Stoj, ruke u vis!

Oni su iz straha sve ispustili iz ruku i poslušno podigli ruke. Pokupili smo oružje, sklonili kante sa puta, a četnike odveli u gustu šumu oko 50 metara dalje. Ubrzo smo opazili da dolaze još dvojica četnika. Pero Rodić i Sava Ševo ostali su da drže stražu kod tri zarobljena četnika, a druga dvojica su na istom mjestu napravili zasjedu, sačekali novi dvojicu četnika i postupila na isti način. Zarobljenike smo brzo spojili i zapretili im da ćemo ih pobiti ako pokušaju bilo što. Oni su poslušali i krenuli naprijed bez riječi. Vratili smo se istim pravcem kojim smo i došli. Kada smo prelazili rijeku Butižnicu, čuli su se pucnji kod četnika, sigurno su osetili da nešto nije u redu. Ali bilo je kasno.

Uhvaćeni četnici bili su Dalmatinci iz Žagrevića, Otona i Pađana. Kad su stigli kod naših na Bursać, posle kraćeg saslušavanja i zadržavanja sproveli su ih na Tičevo u komandu čete

i predali komesaru Joli Mariću. Sa Tičeva su sprovedeni u Drvar. Dvojica mlađih javili su se u partizane, otišli su u ličke jedinice, jer su navodno njihovi rođaci bili u ličkim partizanima, dok su trojicu starijih pustili kućama.

h) Borbe na tromeđi u avgustu 1942.

Oslobođenje Livna, početkom avgusta 1942. godine, prvi put se ostvaruje sadejstvom između proletera i 5. krajiškog odreda. Posle toga dolazak VŠ i CK i proletera bila je nova etapa u jačanju NOB-a u Bos. Krajini, Dalmaciji, Liki i drugim našim krajevima, pa to znači i na području Bosanskog Grahova i tromeđe.

Neprijatelji, a naročito četnici, u širem rejonu Bos. Grahova i tromeđe, bili su se toliko osili da su neprekidno ugrožavali partizanska sela i maltretirali stanovnike tih sela. Tako su 30. jula četnici zauzeli Marino Brdo i ugrozili Malo i Veliko Tičevo. Bataljon »Gavrilo Princip« uputio je svoju jednu četu u tom pravcu.

U neprijateljskom garnizonu Bos. Grahova u početku avgusta bilo je 500—600 vojnika Italijana, sa 4 brdska topa 75 mm i 43 mitraljeza. Na gradini je bio jedan top 75 mm, 2 bacača i 2 mitraljeza. Na Cigelju pored Derala bilo je 80 Italijana.[89]) Neprijatelj je sve ove objekte držao organizovane za kružnu odbranu sa vatrenim sistemom, a četničke jedinice su bile predstraža njegovih utvrđenih posada.

8. avgusta sektor 5. kraj. odreda je oslobođen izuzev Bos. Grahova i sela oko njega: Marinkovaca, Korita, Luke, Sarića, Obljaja, Kesića, Pečanaka i Stožišta. To znači da se u to vreme tačno označavala linija fronta i rasporeda partizanskih i neprijateljskih snaga oko Bos. Grahova i tromeđe.[90])

Štab 5. KNOP odreda dobio je naredbu od Vrhovnog štaba da što hitnije pročisti Bos. Grahovo.

11. avgusta u napadu na Bos. Grahovo učestvuju treći i četvrti bataljon V KNOP odreda svaki sa po 3 čete. Ovaj napad

89. Istorija radničkog pokreta, Bosne i Hercegovine, mikro film, serija 33, rolna 204. (u daljem IRP, BiH, S,R)
90. ZB. T. IV/6, 260

nije dao očekivane rezultate, s obzirom na brze pripreme i nepovoljan odnos snaga. Od 11—28. avgusta ništa značajnije nije se na ovom sektoru odigralo u dejstvu partizana.

14. avgusta formirana je Prva omladinska radna brigada od omladine Petrovca, Grahova i Drvara.

17. avgusta, Sreski NOO Drvar obaveštava Oprštt. NOO br. 1 da uputi 35 tovarnih konja na Bravsku, odakle će biti upućen u Ključ i Sanicu radi brže evakuacije žita. U tom periodu u selu Trubaru odmarao se jedan bataljon Dalmatinaca«.[91])

28. avgusta 1. četa bat. »Gavrilo Princip« pripremala je napad na četnike u rejonu Sedlu (Crnih Potoka), ali su četnici to opazili i povukli se. Delovi 2. čete bat. »Gavrilo Princip« prisustvovali su narodnom zboru u Pećima, dok su ostale snage bataljona bile na položajima i obezbeđivale ovaj zbor.[92])

Moglo bi se zaključiti da je bataljon »G. Princip« imao dobar i proveren komandni kadar i jaku partijsku i skojevsku organizaciju.

1. Komanda bataljona:
   — komandant Rade Zorić,
   — polit. komesar Boško Vukobrat,
   — zamenik komandanta Simo Bajić,
   — zam. polit. komesara Miro Višnjić,
2. Komanda 1 čete:
   — komandir Simo Trikić,
   zamenik komandira Savo Bajić,
   — politički komesar Vlado Malbašić,
   zamenik komesara Marko Boban,
   — ekonom čete Slavko Milojević.
3. Komanda 2. čete:
   — komandir Đuro Đurić,
   zamenik komandira Marko Vukobrat,
   — politički komesar Savo Grahovac,
   — ekonom čete Dušan Mandić.

91. IRR, BiH, S. 33. R. 298.
92. Part. dok. mf — 33/298

4. Komanda 3 čete:
   — komandir Jole Marijić,
   zamenika komandira Uroš Vučković,
   zamenik komesara Uroš Vidović,
   — ekonom čete Lukač Slobodan.

U bataljonu je bilo tada 43 člana KPJ, 38 kandidata i 55 skojevaca, što iznosi 136 organizovanih — praktično svaki drugi. U nižim jedinicama bilo je u 1. četi članova KPJ 12, kandidata 10 i 17 skojevaca. U 2. četi članova KPJ 13, kandidata 11 i skojevaca 14. U 3. četi članova KPJ 8, kandidata 10 i skojevaca 15. Pri štabu bataljona članova KPJ 5, kandidata 7 i skojevaca 9. Štabna ćelija KPJ — 5. Bataljonski biro sačinjavali su Miro Višnjić, sekretar, članovi Marko Boban — 1 četa, Špiro Raca —2 četa, Miško Vulić — 3 četa i Slobodan Bajić, sekretar biroa SKOJ-a. Bataljonski biro SKOJ-a sačinjavali su Slobodan Bajić, sekretar, članovi:

Đurađ Runić iz 1. čete
Todor Srdić iz 2. čete
Milan Vidović iz 3. čete.[93])

6. Organizacija narodne vlasti

Neposredno posle ustanka rukovodstvo ustanka dalo je direktivu da se otpočne sa formiranjem organa narodne vlasti po selima i zaseocima na slobodnoj teritoriji u vidu mesnih NOO i seoskih povereništava, tako je svako selo imalo svog poverenika, gde još nije bio izabran mjesni NOO.

Potrebe koje je iziskivao oružani ustanak i organizovanje pozadine, iziskivale su formiranje organa koji bi imao funkciju vlasti i bio spona između fronta i pozadine. Pošto nije bilo nikakvih propisa o radu odbora, njegov rad je usmeren u skladu sa ciljevima i potrebama ustanka i osnovnih zadataka koje je imao NOR-t. U tom smislu odbor je dobio punu sadržinu rada.

93. Isto

Početkom 1942. godine mi smo u selu Tiškovac i selu Drenovac imali tri mjesna NOO i to:

a) Duler

1. predsednik, Đuđa Radujko
2. član, Nikola Krneta
3. član, Đukan Radujko Ćumić

b) Zavođani

1. predsednik, Dane Jarić
2. član, Uroš Vukobrat
3. član, Savo Jarić

c) Drenovac

1. Vlado Bucalo
2. Petar Kenjalo
3. Vukašin Ševo

Ovakvo stanje ostalo je do početka aprila 1942. godine. Za formiranje organa narodne vlasti bili su zaduženi partijski komiteti u vojnim štabovima i njima rukovodili sve do polovine 1942. godine. Posle održane vojne konferencije sa delovima bataljona »Gavrilo Princip« u Trubaru, na kojoj su govorili Ilija Došen komesar V krajiškog odreda i Ljubo Babić komesar bataljona »Gavrilo Princip«, došlo je do izvjesnih personalnih promena i u radu narodne vlasti na našem terenu. Komandir naše čete Pero Jarić predao je dužnost drugu Đuri Đuriću iz Bos. Grahova, a on i Marko Jarić razrešeni su dužnosti, stavljeni na raspolaganje 5. KNOPO, a zatim poslati na teren u Tiškovac i Drenovac radi organizacije vlasti i pozadine za potrebe fronta. Situacija je tada zahtevala da u organe vlasti moraju da se postave sposobni rukovodioci. Bilo je to u vreme i takvih primera da su pojedinci predlagali da se izvrši konfiskacija imovine svih imućnih ljudi, da odstranimo i likvidiramo sve službenike koji su služili bivšoj državi i sl. Marko Orešković, član CK KPJ neumorno je ukazivao na potrebu okupljanja svih onih koji hoće da se bore protiv okupatora, bez obzira kakva su im politička ubjeđenja. Lično je i mnogo učinio u organizaciji vlasti na oslobođenom području Bosne i Like. Međutim, povratak Pere Jarića na teren je bio uslovljen i time što je četnička propaganda u početku 1942.

godine bila dostigla kulminaciju. Naime, pop Đujić je uspio da razbije mesni NOO u Duleru, tako da je prvog i drugog člana odbora, Nikolu Krnetu i Đukana Radujka-Ćumića, pridobio za sebe, a iz Drenovca Vladu Bucala.

Po povratku u Tiškovac, Pere i Marka Jarića krajem aprila i početkom maja 1942. godine, formiran je novi i širi NOO za sela Tiškovac i Drenovac pod nazivom NOO Tiškovac. Tada je održano nekoliko konferencija u selima Tiškovac, Donji Tiškovac i Zaseok, na kojima su iznošeni ciljevi naše Naradno oslobodilačke borbe i izdajnička uloga četnika. »U Donjem Tiškovcu uspostavljen je narodno-oslobodilački odbor, a u Gornjem Tiškovcu bila su izabrana samo dva poverenika.«[94]) Oba ova povjerenika prisustvovala su sednicama NOO D. Tiškovca, do formiranja NOO G. Tiškovac u jesen 1942.

U prvi zajednički odbor za sela tromeđe bili su izabrani sledeći drugovi i drugarice:

1. predsednik, Pera Jarić; a članovi:
2. Marko Jarić;
3. Uroš Vukobrat;
4. Jandrija Đurica;
5. Dragan Radujko;
6. Soka Maglav;
7. Ilija Grubar;
8. Nikola Marić;
9. Slavko Rodić.

Svi članovi odbora dobili su konkretna zaduženja i počeli raditi i odgovarati za svoj rad. Treba imati u vidu i zadatke koji su se u to vreme pred organe narodne vlasti postavljali. Bilo je potrebno u prvom redu prikupiti sve raspoložive snage i angažovati ih za potrebe fronta. Tom prilikom uništen je arhiv i evidencija seljačke zadruge u zaseoku Duler, u kojoj su seljaci Tiškovca bili zaduženi, a koju je formirao bivši režim.

NOO rešavao je mnogo problema u vezi sa organizacijom pozadine, snabdevanjem jedinica i stanovništva i širenjem ustanka

94. ZB. T. IV/5, 127

uprkos svim merama okupatora i četnika do onemoguće taj rad. Štab 5. krajiškog NO odreda i štab bataljona »Gavrilo Princip« pomagali su u formiranju NOO-a na našem terenu.

Marko Jarić

Pera Jarić

Uroš Vukobrat

Dragan Radujko

Soka Maglov

Jandrija Đurica

Novoformirani odbor 1942. godine dobio je veće obaveze i prava, što je bilo u skladu sa razvojem NOP-a. Odbor stvara vlastitu evidenciju, vodi evidenciju stanovnika i njihovog imovnog stanja, vodi prekršajni postupak i druge poslove vlasti što mu omogućava da uspešno obavlja dužnosti i obaveze prema frontu i pozadini. Odbor organizuje narodnu stražu koja mu pomaže u svakodnevnom izvršavanju zadataka. Straža se brine o održavanju reda i mira, borbi sa neprijateljem, čuva selo i dr. NOO u Tiškovcu morao je raditi u vrlo složenim uslovima, pri stalnom premeštanju iz mesta u mesto, što znači rad u pokretu. Kad je bilo potrebno odbornici su bili vodiči, kuriri, stražari i borci i tako je narodna revolucionarna vlast iznikla iz naroda i samo njemu služila. Narodni odbor je stalno bio u kontaktu sa narodom oko snabdevanja fronta, a u slučaju prodora neprijatelja, vršila se brza evakuacija stanovništva, sklanjalo žito i stoka ispred neprijatelja i dr.

Narasle potrebe ustanika i razvoj NOB nametnuli su potrebe formiranja opštinskog NOO, koji bi rukovodio mesnim NOO-ma, kako bi se vojni štabovi oslobodili tih obaveza radi njihove pokretljivosti.

U vezi sa tim doneta je odluka Okružnog komiteta KPJ za Drvar da se formira opštinski NOO za oslobođenja sela, kao i da postave rukovodioci ilegalnih odbora u neoslobođenim selima. Opštinski NOO za Bos. Grahovo formiran je početkom jula 1942. godine u selu Zebama u kući Ilije Milijevića pod nazivom NOO br. 1. Njegovom formiranju bili su prisutni Ljubo Babić, komesar bataljona »Gavrilo Princip«, i Vasa Triklić, član okružnog komiteta KPJ za okrug Drvar. Za predsednika opštinskog NOO izabran je Pera Jarić, dosadašnji predsednik NOO sela Tiškovac, za sekretara Vaso Ivanović, dok su članovi bili: Petar Radulović, Mile Galić, Slavko Bursać, Ilija Milojević, Mićo Ivanović zvani Brko i Miloš Lukač. Novoformirani odbor je sarađivao sa štabom bataljona »Gavrilo Princip«, jedno vreme bio čak i na ishrani pri štabu bataljona, dok se ovaj nalazio na teritoriji sreza Bos. Grahovo. U NOO sela Tiškovca, po odlasku Pere Jarića, za predsednika je izabran Uroš Vukobrat, koji je na toj dužnosti ostao do završetka rata. U jesen 1942. godine jedinica NOV oslobodile su Bos. Grahovo, pa je tako cela teritorija Bos. Grahova bila oslobođena. Tako su stvoreni uslovi da se ide dalje u organizaciji i učvršćivanju vlasti. Posle održavanja I zasedanja AVNOJA u Bihaću izvršena je nova organizacija vlasti na čitavoj teritoriji Bos. Grahova kome su se priključila sva novooslobođena sela sa cele teritorije Bos. Grahova, pri čemu velika zasluga pripada Peri Jariću.

Posle 29. novembra 1942. godine NOO u selu Tiškovcu bio je ovakvog sastava:

1. predsednik Uroš Vukobrat, članovi
2. Ilija Ševo;
3. Jandrija Đurica;
4. Gojko Bucalo;
5. Maglav Soka;
6. Dušan Bjelotomić (jedno vreme).
7. Dragan Radujko.

Od Tiškovčana u to vrijeme u Opštinskom NOO bili su: Marko Jarić i Stevo Bucalo kao članovi a Pera Jarić, sa dužnosti predsednika, izabran je za sekretara Opštinskog komiteta pa je na toj dužnosti ostao do avgusta 1943. godine. Posle toga izabran je za predsednika Sreskog NOO za srez Bos. Grahovo i na toj dužnosti ostao do kraja rata. Politička osnova NOO-a bio je narodnooslobodilački front. U početku su mjesni NOO-i bili organi narodnog fronta. Kasnije se NOF organizovao posebno i predstavljao snažan politički oslonac narodne vlasti. Mjesni NOO-i i partijska organizacija radili su na tome da obezbjede front svim što se moglo crpeti sa ove teritorije, mobilisali borce za formiranje novih i popunu starih partizanskih jedinica, pružali pomoć postradalim porodicama kojima nije imao ko raditi (sirotinja, izbjeglice), prikupljali za vojsku hranu, odjeću i obuću, borili se protiv špekulacije, šverca, neprijateljske propagande, krađe i dr., koordinirali akciju i rad izviđačko-obaveštajnih organa, stražarske službe na cjelokupnoj teritoriji NOO i šire; organizovali povlačenja ljudi i stoke po zaseocima u slučaju opasnosti u pravcu Jaričišta, Lisina, Bursać i Vrlinca. U njihovu nadležnost spadala je i organizacija narodnih zborova i manifestacija i upoznavanje stanovništva sa vojno-političkom situacijom.

Sve stanovništvo bilo je organizovano i svaki je znao što treba da radi u slučaju opasnosti od neprijatelja, bez obzira sa koje strane on dolazio. Trebalo je takođe organizovati snabdevanje i smeštaj partizanskih jedinica pri prolazu ili zadržavanju ná teritoriji NOO, a ovuda su često prolazile Krajiške, Ličke, Dalmatinske i Proleterske brigade pri razbijanju četničkih bandi u širem području tromeđe i Knina. Organizovani su karavani za prenos hrane partizanima i dr. Najvažniji zadatak je bio organizovanje otpora okupatoru i domaćim izdajnicima u kojima su učestvovali i stari i mladi.

Iz ovoga se može izvući zaključak da je NOO Tiškovac i sve organizovane snage pod njegovim rukovodstvom koordiniranim akcijama uspjeo da se uspješno nosi sa neprijateljem i da u toku cijelog rata organizuje rad i život na svojoj teritoriji. S druge strane, u nepovoljnim uslovima uspio je da održi moral naroda na zavidnoj visini. Naša sela u toku cijelog rata bila su nepristupačna za neprijatelje.

7. Osnivanje partijski h iskojevskih organizacija, organizacije AFŽ i pionira

a) Osnivanje i rad partijske organizacije

U selu Tiškovcu, u početku 1942. godine od najistaknutijih drugova, oformljena je kandidatska grupa, a istu je oformio Dušan Krneta iz sela Peći, predratni član KPJ, u mesecu februaru 1942. godine, po direktivi partijskog rukovodstva za srez Bos. Grahovo. Kandidovani su sledeće drugovi: 1. Pera Jarić, 2. Marko Jarić, 3. Uroš Vukobrat, 4. Slavko Rodić, 5. Dragan Radujko — Žuti i 6. Jandrija Đurica. Za sekretara je izabran Slavko Rodić.

6. avgusta 1942. godine je održan sastanak kome je prisustvovao Vaso Trikić i sve kandidate primio u KPJ.[95]) Međutim, Uroš Vukobrat i Marko Jarić koji su tada primljeni u KPJ tvrde da su nešto kasnije primljeni Jandrija Đurica i Dragan Radujko..

Pri kraju 1942, na sektoru Bos. Grahova, po selima je u to vreme bilo malo članova Partije, što se vidi iz izveštaja Okružnog komiteta KPJ za Drvar, upućenog Oblasnom komitetu KPJ za Bos. Krajinu.

»Sreski komiteti imaju po 4 člana, u Grahovu mislimo da formiramo općinski komitet koji bi bio direktno povezan sa Okružnim komitetom. Nemamo dovoljan broj dobrih partijaca. Formirali smo seoske ćelije, a u toku narednih dana su konferencije gde ćemo formirati opštinske komitete.

Grahovska opština:
S. Peći, članova KPJ — 6
S. Resanovci, članova KPJ — 3
S. Zebe, članova KPJ — 5
S. Maleševci, članova KPJ — 6
S. Tiškovac, članova KPJ — 5

95. Kalendar događaja, sveska 2 od 1. I do 30. 6. 1942. Muzej P. Bihać

U nekim od gore navedenih ćelija ima članova koji nisu iz tih sela i koji su morali biti priključeni dok se ne primi u Partiju dozvoljen broj članova, da bi se formirala ćelija.

Mi smo otpočeli sa obilaženjem svih ćelija, na našem terenu uočavali smo nedostatke i nastojali da ih ispravimo.

Naše partijske organizacije pomogle su rad odbora i ujedno pripremile izbore za nove NOO. Kampanja za izbore uglavnom je završena i očekujemo da nam javite da sprovedemo izbore. Trebalo bi brigadama dostaviti spisak biranih lica.

AFZ. Rad žena uglavno je dosta dobar. Odazivaju se za rad za vojsku, ali politički rad među njima je slab.

Drvar, 9. XI 1942. godine.«*)

»Posle obilaženja seoskih ćelija od strane članova Okružnog komiteta, došlo je do prijema novih članova u KPJ i kadrovskog jačanja. Tako je partijska ćelija krajem 1942. i početkom 1943. ojačala za 10 novih članova i to:

1. Veljko Vukobrat
2. Dušan Bjelotomić
3. Marta Torbica
4. Soka Maglov
5. Manda Ševo
6. Milan Jarić
7. Sava Vladušić
8. Milovan Bucalo
9. Stevo Kovrlija i
10. Dušan J. Ševo.

U ovakvom sastavu ćelija je bila snažnija i pokrenula je rad svih društveno-političkih organizacija, jer su članovi Partije ispoljavali jače svoj uticaj u radu ovih organizacija i u organima narodne vlasti«. (citirano po filmu 41)

Dolaskom, za politkomesara u Tiškovačku četu početkom 1942. godine, druga Jole Marića člana KPJ iz Drvara, počeo je da se odvija intenzivniji politički rad kako u četi, tako i na terenu,

* Citirano po filmu 41, iz arhiva Radničkog pokreta Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

a naročito rad sa omladinom. Drug Jole je bio omiljeni rukovodilac, neposredan i vrlo brzo je među tromeđašima stekao neograničeno povjerenje. To mu je bila i garancija da će svoj partijski zadatak vrlo uspješno obaviti u svim partizanskim selima tromeđe. Rezultati nisu izostali. Početkom avgusta 1942. godine 2. četa bataljona »Gavrilo Princip« imala je oko 50% boraca i rukovodioca organizovanih; 13 članova KPJ, 11 kandidata i 14 Skojevaca. Na terenu je formirana partijska i skojevska organizacija, a to je bila i garancija za sprovođenje uspešnije linije KPJ u svim našim selima. Od marta do septembra 1942. godine, partijska organizacija na tromeđi je konsolidovala svoje radove i već tada je mogla samostalno da djeluje, ne samo u selima tromeđe, nego i šire i u ostalim selima koja nas okružuju. Partijska ćelija u Tiškovcu u toku celog rata radila je u otežanim uslovima, usled prisustva okupatora i domaćih izdajnika.

Međutim, bez obzira na poteškoće ona je uspjela otrgnuti narod od uticaja četnika, organizovati sve raspoložive snage za borbu, sačuvati jedinstvo naroda, vezati za sebe većinu naroda i onih sela gde su četnici imali jači uticaj i dr. Ni jedan član KPJ nije otišao sa terena iz matične organizacije putem izdaje. Razvijen je kod naroda tromeđe patriotizam, tako da špekulantima i neprijateljima raznih boja i ideologija nije uspjelo da razbiju jedinstvo naroda tromeđe. Sve važnije akcije kao što su: organizacija narodne vlasti, osnivanje skojevske i o organizaciji AFZ-a i pionira, raseljavanje ugroženih porodica radi ishrane po Bosanskoj Krajini, slanje omladine u Sanicu u ratnu žetvu žita, organizaciji i opravci kuća po spaljivanju sela od četnika za vreme ofanziva, sprovođenje odluka I i II zasedanja AVNOJ-a, organizacija narodnih zborova i manifestacija i drugo. Njeni članovi uspješno su izvršili svoje obaveze u toku rata u svim selima na području tromeđe.

b) Formiranje, aktivnost i rad skojevske organizacije

Omladinski aktivi su formirani u prvoj polovini 1942. g. po svim zaseocima. Pod rukovodstvom kandidata za KPJ u Tiškovcu je krajem maja formirana skojevska organizacija. »To je bilo posle konferencije — zbora omladine grahovskih sela, održane na Tičevu 25. 05. 1942.«[96])

96. ZB. T. IV/5, 127

Svi preživeli drugovi iz prve kandidacione grupe: Uroš Vukobrat, Marko Jarić, Dragan Radujko — Žuti i Jandrija Đurica tvrde da su prvu skojevsku organizaciju u Tiškovcu sačinjavali: Veljko Vukobrat, Dušan Bjelotomić, Mirko Bucalo, Soka Maglov i Marta Torbica.[97]) Pored navedenih u prvoj grupi SKOJ-a, po sećanju Uroša Vukobrata, predsednika NOO, bili su još i Manda Ševo, (sada Ivetić), Milan, Dane, Jarić, Sava Vladušić, (sada Bucalo) i Stevo Kovrlija. Međutim, Dragan (Žuti) Radujko tvrdi da su u ovu prvu grupu primljeni Mara Ševo, Milovan Bucalo iz Drenovca i Rosa Babić i Milka iz Gornjeg Tiškovca. Kriterijumi za prijem u SKOJ te 1942. su bili dosta strogi i primani su samo oni koji su bili primerni u svakom pogledu. Najvjerovatnije da su ovi omladinci primljeni, ako ne u prvoj grupi, onda sigurno u drugoj nešto kasnije. Ovoj organizaciji u početku su bili priključeni i omladinci iz Gornjeg Tiškovca: Marta Torbica i Rosa i Milka Babić. Prvi sekretar SKOJ-a (ove organizacije) bio je Veljko Vukobrat iz Zakošana.

Za veliko učešće omladine u NOB-u zaslugu ima skojevska organizacija, koja je bila stalno obavještavana o radu Partije. Iz njene sredine su se regrutovali kandidati za KPJ i članovi Partije. Kasnije su ovi aktivisti izrasli u dobre rukovodioce na frontu i u pozadini. Od prvih skojevaca nakon dva meseca su otišli za rukovodioce u Opštinski komitet SKOJ-e Veljko Vukobrat i Marta Torbica. Skojevci su bili uključeni u sve strukture na terenu i svoja zaduženja izvršavali su veoma odgovorno. Kad god je neko od ovih omladinaca-skojevaca odlazio na front, bio je organizovan ispraćaj sa pesmom i veseljem, što je omladincima ulivalo snage i davalo podstrek da postanu primerni borci. Tiškovačka omladina je bila aktivna tako da je u celini uzela učešće u NOB-u. Samo dva omladinca iz Zavođana su otišla putem izdaje.

U avgustu 1942. na sreskom zboru omladine Grahova, u Borovači izabrani su delegati koji će predstavljati omladinu Bos. Grahova na Prvom kongresu omladine Jugoslavije u Bihaću od 27—29. 12. 1942. Na ovom zboru je govorila Zora Popović, član OK omladine i Marta Torbica, član Opštinskog komiteta SKOJ-a. Za delegate, tj. predstavnike omladine Bos. Grahova na I kongresu omladine Jugoslavije bili su izabrani Marta Torbica i Borko Vukobrat.

97. Kalendar događaja, sveska 2 od 1. januara do 30. juna 1942. »muzej P. Bihać«

O ovom Kongresu delegat Marta Torbica kaže: »Za vreme održavanja Kongresa prvi put sam videla druga Tita. Na Kongresu je puno snage i poleta ulivao u mene, a i u sve ostale delegate, govor sekretara SKOJ-a Ive Lole Ribara.

Drug Lolo, pun energije i odlučnosti, govorio je o radu omladine, o zadacima, o stvaranju USAOJ-a. Njegov govor je ostavio snažan utisak na sve prisutne i na mene. Osetila sam se ponosnom i počašćenom što na ovako velikom skupu predstavljam omladinu Bos. Grahova i znala sam da moram to poverenje da opravdam.«[98])

Tako su svoje obaveze osećali svi omladinci, skojevci i komunisti iako nisu prisustvovali kongresu. Svojom upornošću nadoknadivali su neznanje i neiskustvo. Naše selo je bilo raskrsnica i veza za održavanje kontakta između omladine jugoistočne Like, severne Dalmacije i Bos. Krajine. Ipak, teže je bilo raditi u selima gde su četnici imali veći uticaj.

Iz našeg mjesta ogroman broj omladinaca otišao je od početka ustanka u partizanske jedinice — odrede, kasnije brigade, i borio se na svim poprištima širom Jugoslavije. A svake ratne godine iz naših sela odlazili su omladinci i omladinke u partizane prilikom popune starih i formiranja novih partizanskih jedinica. Omladinci koji su ostali na terenu, išli su 1942. godine organizovano na rad u Sanicu u ratnu žetvu žita. Postojao je aktiv omladine koji je svoje obaveze izvršavao u skladu sa radom omladine na teritoriji Bosanskog Grahova, kao što su prihvat i smještaj partizana, kurirsko obavještajno-izviđačka djelatnost, rad u karavanima za snabdjevanje vojske, vodiči pojedinim partizanskim jedinicama pri prolazu kroz naše mjesto, odlazak na radne akcije, smještaj i provođenje izbeglica Banijaca i Kordunaša koji su se vraćali sa Neretve za vrijeme IV neprijateljske ofanzive početkom 1943. godine, kao i čišćenje snijega i opravka komunikacija za saobraćaj, nošenje ranjenika, održavanje kontakta sa Krajiškom, Ličkom i Dalmatinskom omladinom, organizacija anafalbetskih tečajeva, pod parolom svak mora da zna čitati i pisati. Prvi učitelj zadužen ispred omladine bio je Marko Čekarmiš i Dragan Ševo.

98. Pismena izjava Marte Torbice, službenika SB prvoborca od 27. jula 1941. data autoru 3. juna 1963. god. u Beogradu.

c) Organizacija AFŽ u Tiškovcu

Većina ženskog stanovništva tromede je bila bez ikakve školske spreme i naobrazbe. Uglavnom su se žene bavile vođenjem domaćinstava, obrađivanjem zemlje i stočarstvom, što je bila velika poteškoća pri izboru rukovodstva ove organizacije. One tada nisu pripadale nikakvoj političkoj organizaciji. Selo je već bilo opredeljeno za partizanski pokret, što je uslovilo organizovanje žena u konkretne i određene akcije. One su bile svjesne da svojim radom olakšavaju i pomažu svoje očeve, muževe, braću, sestre koji su već bili na frontu, sa puškom u ruci. Žene su izvršavale sve zadatke uz punu odgovornost, volju i smisao za rad. U početku je bilo i pojedinačnog otpora kod manjeg broja konzervativnih ljudi koji se nisu mirili sa time da žene imaju jednaka prava, a naročito da idu na sastanke i razne konferencije, jer navodno, to njima nije potrebno. Sreća je u našem mjestu bila što su svi ljudi bili uz NOP, izuzev nekoliko izdajnika, pa je bilo lakše udruživanje žena.

Odbor AFŽ je formiran maja 1942. Spisak žena u odboru i pododboru po sećanju Marka Jarića, Uroša Vukobrata, Marte Torbice, Soke Maglov, Steve Bucala, Dragana Radujka, Gojka Bucala i Jandrije Đurice sačinjavale su:

1. Stana Jarić, predsednik
2. Sava Bucalo
3. Boja Bucalo
4. Jeka Bjelotomić
5. Kosa Ševo
6. Marija Radujko.

Još se navodi da su u Odboru bile Ljubica Radujko i Jela Rodić. U pododborima po zaseocima bile su sledeće žene:

Drenovac:

Kosa Ševo, Milka Ševo, Jovanka Ševo, Mara Kenjalo i Mika Kenjalo i Sava Bucalo;

Zavođani:

Jeka Bjelotomić, Vesela Jarić, Marta Jarić, Milica i Joka Bjelotomić;

Zakošani:

Boja Bucalo, Milka, Joka i Marija Vukobrat i Draginja Ševo;

Duler:

Ljubica Radujko, Marija, Đuja, Smiljana i Zorka Đurica;

Kravljak, Maslinovac i Ševina Poljana:

Smiljana Rodić, Jela i Draginja Jarić.

Ovaj način organizovanja omogućio je njihovo delovanje i okupljanje na zajedničke akcije kao što su: izrada odevnih predmeta, pletenje čarapa, rukavica i sl., odlazak u karavane, smeštaj i nega bolesnih i ranjenih, odlazak na radne akcije zajedno sa omladinom i dr.

Žene se sada aktivnije uključuju u društveno-politički rad. Pored toga, one se bezrezervno uključuju u borbe na frontu, i rad u pozadini. Važno je spomenuti kontakte koje su imale žene našeg sela sa ženama iz drugih sela. To je bilo posebno korisno za ove žene gde nisu postojali odbori i pododbori AFŽ-a i uticaj koji su ispoljavale u tim susretima. Iz tih mjesta bilo je nekoliko žena sa kojima je aktivno održavana veza. To su bile Draginja Dronjak, Desa Cerovac, Siša Vidović, Joka Kurbalija i Desa Trivan iz Strmice i Marija Kovrlija i Joka Kovrlija iz Zaseoka. Preko njih su dobivana i obaveštenja o kretanju četničke bande prema našim selima. To je omogućavalo brzu i efikasnu evakuaciju naroda.

d) Pioniri na tromeđi

Partizani su stalno smešteni na tromeđi. To je za naše pionire i posebna radost. Popaljene kuće, opljačkana imanja i pogažene oranice govore o istoriji ovih sela. Tu se živi za partizane, bori uz njih i zajedno s njima ostupa, pred neprijateljem. A deca se rađaju mrzeći i neprijatelja i domaće izdajnike. Tako su otišli

u partizane 1943. godine Nikola, Branko, I Ilija Ševo iz Ševine Poljane, Jošo Kenjalo iz Drenovca, a ovakvih je primera bilo i iz svih sela i zaseoka u partizanskim selima tromeđe. Već u prvoj polovini 1942. godine pioniri naših sela imaju svoju jedinstvenu organizaciju. Osim drvenog oružja koje su sami izrađivali, imali su pojedinci i vatreno oružje, troroge kape sa petokrakim zvezdama, koje su pravili od crvene čoje nabavljene iz ovdašnje crkve.

Kada su se omladinske radne brigade spremale u Sanicu u ratnu žetvu žita iz naših sela u radnoj omladinskoj četi bilo je više od 30% pionira i pionirki mlađih od 15 godina. Jedinstvena organizacija najmlađih osnovana je u Bihaću 27—29. XII 1942. godine. Ovaj skup donio je odluku da se osnuje posebna organizacija, koja bi okupljala decu u Savez pionira. U to vrijeme, a i kasnije naša sela bila su stalno pod pritiskom četnika popa Đujića, pa su pioniri bez obzira gdje su se našli uvjek obavještavali partizane, odbornike i narod o opasnosti i na taj način su doprinosili ukupnoj borbi protiv četnika.

U proljeće od 2—4. maja 1944. godine u Drvaru je održan II Kongres USAOJ-a. Kao i u prethodnim godinama, djeca ukazuju pomoć narodnom odboru i društveno političkim organizacijama. Sa pionirima je rukovodila skojevska organizacija, a prvi komandir pionirske čete bio je Slavko Jarić, a politički komesar Đuro Vukobrat, kasnije su se na ovim dužnostima mjenjali i drugi pioniri naših sela, sve do završetka rata.

U završnim operacijama Centralni odbor USAOJ-a izdao je 25. marta 1945. godine Statut Saveza pionira. U to vrijeme tromeđa je bila slobodna i naši pioniri dočekali su u veselju dan pobjede.

8. Raseljavanje ugroženih porodica i omladina tromeđe u borbi za žito

U mesecu maju 1942. u Gruborskom Naslanu kod Drvara održana je konferencija predstavnika narodne vlasti iz svih sela sa područja Bos. Grahova i Bos. Petrovca. Na ovoj konferenciji jedna od tačaka dnevnog reda bila je posvećena i raseljavanju porodica zbog gladi iz ugroženih sela po Bos. Krajini u bogatija mjesta. Kao predstavnici vlasti iz našeg mesta učestvovali su u toj akciji Pera Jarić i Uroš Vukobrat. Na ovoj konferenciji povoljno je rešeno pitanje iseljavanja ugroženih porodica, žena, djece, staraca i svih

onih koji za borbu i druge poslove nisu sposobni. Naglašeno je da ne bi trebalo iseljavati one koji to ne žele. U to vreme štab bataljona »Gavrilo Princip« i štab V krajiškog NO odreda rešavali su sve probleme vezane za narodnu vlast na našem terenu. Na osnovu izveštaja o teškoj situaciji na tromeđi, podnesenog 5. krajiškom NO odredu, štab odreda doneo je odluku o raseljavanju pojedinih ugroženih porodica na teritoriju Petrovačkog i Prijedorskog sreza i u Podgrmeč sa širom okolinom.[99]) Na bazi ove odluke štaba odreda održana je i konferencija na kojoj je NOO Tiškovca odredio koje porodice i kuda treba da idu radi prehrane, vodeći računa do to budu žene, djeca i starci koji nam tada nisu bili neophodni, a stvarali su određene probleme po pitanju snabdevanja. Omladinci iz tih porodica koji su nam bili potrebni ostali su u selima, uključili smo ih u obradu zemlje i pomoć NOV i POJ koji su se nalazili na našem terenu, a kasnije i za popunjavanje partizanskih jedinica i formiranje novih. Iseljavanjem pojedinih porodica donekle je ublažena glad. To je period kad četnici u ovoj teškoj situaciji, pokušavaju uz pomoć Italijana, putem raznih obećanja da se vrate na tromeđu.

Sa tromeđe su se iselile sledeće porodice i pojedinci:

jedinci:

Đukeša Radujko sa 2 deteta na prehrani na Kozari u selu Brezovači do oslobođenja;

Draga Radujko sa 1 detetom i Ljubica sa 3 deteta na prehrani u Medenom Polju kod Bos. Petrovca u kući Veljka Jarića;

Sava Radujko s 1 detetom na prehrani u Medenom Polju u kući Milana Jarića;

Nikola Vukobrat sa 8 članova porodice na prehrani na Kozari;

Đuka, Petra, Vukobrat sa 8 članova porodice na prehrani u Prijedoru u selu Podgorici;

Mika, pok. Ljube, Vukobrat sa 6 članova porodice na prehrani u okolini Prijedora;

Jeka, pok. Laze, Ševo sa 5 članova porodice na prehrani u okolini Prijedora;

Bika, Sime, Bucalo sa 6 članova porodice na prehrani u okolini Prijedora;

---

99. ZB. T. IV/5, 78

Mićo Rodić sa 10 članova porodice, na prehrani u selu Stjenjanima kod Bos. Petrovca; Mićo i jedan sin Pero po smeštaju porodice izvlačili su žito iz Sanice sa omladinskim radnim brigadama;

Boja, Tode, Đurica sa 4 člana porodice bila je na prehrani u Krnjeuši — pa kasnije u Prijedoru;

Zorka Đurica sa 2 deteta otišla je na prehranu u okolini Prijedora;

Save Jarića žena iz Potoka, na prehrani u Jelovici kod Prijedora;

Janjka Borovnica sa 2 deteta, bila je na prehrani u Ličkim Doljanima;

Petar, Vasilja, Kenjalo sa bratom (deca), otišli na prehranu u selu Krnjeušu kod Bos. Petrovca;

Jovo, Dmitrov, Jarić »Pulac« sa 3 člana porodice u selo Krnjeušu kod Bos. Petrovca;

Draginja Vukobrat sa 6 članova porodice na prehrani u selo Krnjeuši, a kasnije odavde otišla na Kozaru;

Mika Vukobrat sa 6 članova porodice na prehrani u selu Krnjeuši a kasnije otišla u okolinu Prijedora;

Lakice Vukobrat žena sa 6 članova porodice, na prehrani u selu Krnjeuša, a kasnije u okolinu Prijedora;

Nikola Vukobrat sa 7 članova porodice, na prehrani u okolini Prijedora;

Marija Bucalo sa 5 članova porodice, na prehrani u okolini Prijedora;

Mika Ševo sa 5 članova porodice otišla na prehranu u okolinu Prijedora;

Miće Bucalo familija na prehrani u selu Krnjeuši, a kasnije u okolinu Prijedora;

Smiljana Vukobrat sa 4 deteta na prehrani u selu Krnjeuši, a kasnije u okolinu Prijedora;

Marija Radujko »Čumić« sa 3 člana porodice na prehrani i Todora Đpan sa 2 člana porodice, u Krnjeuši.

Bikić Luka sa 6 članova porodice na prehrani u Martin Brodu.

Odluka o iseljenju je bila veoma korisna jer se na taj način spasao veliki broj porodica i pojedinaca od gladi i neimaštva i na taj način onemogućeno je neprijateljskoj propagandi da tu tešku situaciju iskoriste. Ustanička mesta po Bos. Krajini primila su naše porodice i pojedince kao svoje najrođenije i prema njima se odnosili tako da nisu ni osjetili da su napustili svoje domove. Većina ovih porodica dočekala je kraj rata u ovim mjestima.

Iz izveštaja V krajiškog NOP odreda br. 204 od 21. maja 1942. godine, dostavljenog operativnom štabu za Bos. Krajinu, vidi se kakva je situacija bila u pogledu ishrane stanovništva. Tu se pored ostalog navodi i ovo:

»Pitanje ishrane civilnog stanovništva nam daje najveću brigu jer je u okolici Drvara, Resanovaca i Tiškovca nastala očajna glad, gde narod pada u nesvest od gladi. Svaki danom narod bere bukov list, koprive i slično za ishranu, te molimo druga komandanta, u koliko ima gde mogućnosti za nabavku životnih namirnica na oslobođenoj teritoriji, da nas izvesti i na koji bi način mogli nabavljati.

O ovome treba povesti ozbiljno računa, jer u nekim krajevima ima još žita, te bi bilo greh da ga negde ima i previše, a negde narod umire od gladi, a pogotovo onaj narod koji je najidealniji našoj borbi. Treba razumeti da je (misli se na okolinu Drvara), jedan od najpasivnijih naših krajeva, koji je uvozio po 800 vagona žita godišnje za ishranu, a ove godine skoro ništa. Što se tiče političke svijesti u pozadini, ona je vrlo dobra, samo da nam je prebroditi ovu krizu gladi, ovaj bi kraj bio jedan od najsretnijih.

Ovaj dokument je ukazivao kakva je u to vreme bila ekonomska i politička situacija na ovom području u proleće 1942. godine. Ovim primerom se još jednom potvrdilo da su vojska i narod jedno, a da između fronta i pozadine nema razlike i da su se sva pitanja u najkritičnijim situacijama reševala u interesu borbe za spas naroda.

Tokom 1942. u dve smjene u sastavu Prve i Druge drvarsko-grahovske brigade učestvovali su omladinci i omladinke iz naših mesta, u izvlačenju žita. Žito se želo u Sanici i Podgrmeču. Ishrana i spavanje bili su po kućama, a u zoru se za svaku brigadu znalo zborno mjesto gdje se vršio raspored. Rad se odvijao u takmičarskom duhu i svaki omladinac i omladinka su se zala-

gali da svoj dio posla izvrše potpuno. U slobodnom vremenu i uveče održavale su se igranke, i priredbe. Žito se želo ispred neprijateljskih položaja, u slučaju opasnosti omladina se sklanjala u zaklone po utvrđenom planu. Naročito je raspoloženje omladine bilo visoko na akciji pri susretu sa partizanima krajiških brigada. Iz naših mesta u radnim omladinskim brigadama učestvovali su:

1. Mirko Bucalo iz Zakošana, komandir, član Opš. komit. SKOJ-a
2. Danica Radujko iz Dulera
3. Stoja Radujko iz Dulera
4. Milica Radujko iz Dulera
5. Mika Paravija Radujko iz Dulera
6. Stana Radujko Ćumić iz Dulera
7. Bikić Petar — Pepo iz Dulera
8. Soka Kenjalo iz Drenovca
9. Anica Jarić iz Drenovca
10. Boja Ševo iz Zakošana
11. Manda Ševo iz Zakošana
12. Anđa Ševo iz Drenovca
13. Ilaja Jarić iz Drenovca
14. Mara Ševo iz Ševine Poljane
15. Ilija Jarić iz Zamutljajca
16. Milka Vukobrat iz Zakošana
17. Mara Vukobrat iz Zakošana
18. Mara Vladušić iz Zakošana
19. Maša Rodić iz Kravljaka
20. Sava Vladušić iz Zakošana
21. Pero Rodić iz Kravjaka
22. Jela Cuja Jarić iz Zakošana
23. Svetko Jarić iz Drenovca
24. Milka Čakić iz Zavođana
25. Zorka Čakić iz Zavođana
26. Milka Bjelotomić iz Zavodana

27. Draginja Jarić iz Zavođana
28. Smilja Jarić iz Zavođana
29. Mara Ševo iz Drenovca
30. Draga Radujko iz Dulera
31. Jela Vukobrat iz Zakošana
32. Dmitar Rodić iz Zakošana
33. Milica Vukobrat iz Zakošana
34. Boja Bucalo iz Zakošana
35. Uroš Rodić iz Kravjaka, ranjen u radnoj akciji
36. Boja Vukobrat iz Zakošana
37. Jeka Vukobrat iz Zakošana
38. Draginja Borovnica iz Drage Borovničine
39. Draga Borovnica iz Drage Borovničine
40. Stevo Borovnica iz Drage Borovničine
41. Boja Ševo iz Zaseoka Ševa
42. Draga Ševo iz Zaseoka Ševa
43. Svetko Ševo iz Zaseoka Ševa
44. Koviljka Jarić iz Tiškovca
45. Sava Kamber iz Crnih Potoka
46. David Kenjalo iz Drenovca
47. Svetko Kenjalo iz Drenovca
48. Draga Vukobrat iz Zakošana
49. Draga Laze Vukobrat iz Zakošana
50. Milica Vukobrat iz Zakošana
51. Dosta Vukobrat iz Zakošana
52. Milja Ševo iz Drenovca.

Iz ovog se može konstatovati da su omladinci i omladinke sa tromeđe masovno učestvovali u berbi žita u Podgrmeču.

9. Formiranje 4. krajiške brigade 9. septembra, napad na Bos. Grahovo 26/27 oktobra 1942. i susret sa proleterima u Tiškovcu

Na visokoj zaravni istočno od Bos. Grahova između Šatora, Jadovnika i Marina Brda na dan 9. septembra 1942. naredbom Vrhovnog štaba od 1. septembra 1942. godine formirana je 4. Kra-

jiška brigada. U sastav ove brigade ušli su bataljon »Gavrilo Princip«, bataljon »Budućnost«, bataljon »Starac Vujadin« i omladinska četa sa teritorije Drvara, Petrovca i Bihaća. U bataljonu »Starac Vujadin« nalazili su se i borci iz ustaničkih sela Livanjskog sreza. Formiranje je izvršeno tako da je ljudstvo sva tri bataljona bilo ravnomerno raspoređeno u sva tri novoformirana bataljona brigade, a to se odnosilo i na čete i vodove. Borci sa područja Bos, Grahova, Livna, Glamoča, Bos. Petrovca i Drvara vrlo brzo su se upoznali i sprijateljili. Posle primljenog raporta pročitana je naredba o formiranju brigade i postavljenju komandnog kadra. Štab brigade su sačinjavali: komandant, Milutin Morača — Mićo, zamenik komandanta, Cvijo Oraščić, polit. komesar, Nikola Kotle i zamenik polit. komesara, Milan Trnjić »Crni«. Posle pročitane naredbe o postavljanju kadra i formiranju brigade govorili su komandant Milutin Morača i polit. komesar Nikola Kotle o značaju formiranja brigade, o narednim zadacima, o bratstvu i jedinstvu i o disciplini u izvršavanju svih zadataka. U svom dnevniku Milutin Morača navodi »da je brigada po formiranju imala 1000 boraca., 720 pušaka, 27 puškomitraljeza, 8 teških mitraljeza i 36.800 metaka.«[100]) U vreme formiranja brigade bilo je u stroju 70 Tiškovčana, a najviše u njenom 3. bataljonu čiji je komandant bio Bodiroža Vicuka iz Kamenice kod Drvara. Razni poslovi na formiranju brigade trajali su još i 10. septembra. U tom vremenu trebalo je organizovati intendaturu, sanitet i prištabske jedinice. Po organizovanju i kompletiranju svih jedinica brigade nastao je intenzivan politički rad u formiranju partijskih i skojevskih organizacija, izbor sekretara i održavanje političkih konferencija po četama i vodovima. Zatim je sledila obuka u rukovanju oružjem, načinu održavanja veze i prenošenja naređenja u streljačkom stroju i koloni, načinu pozdravljanja, oslovljavanja i dr. Posle nekoliko dana brigada je postala kompaktna celina.

U to vrijeme, kad je brigada bila formirana u Bos. Grahovu bilo je oko 600 Italijana, sa 4 brdska topa, 1 haubicom, 6 bacača i oko 13 mitraljeza. Na koti Cigelj bilo je 80 Italijana, u Strmici 150—200 Italijana sa 2 teška i 2 brdska topa koji su se nalazili na Grabu (stare Kasarne), a četnici u Grahovu raspolagali su tada

100. M. Morača, Ratni dnevnik, vojno delo, 1962

sa 670 pušaka, 15 puškomitraljeza, 4 teška i 1 lakim mitraljezom Na sektoru između Strmice — Tiškovca i Plavna bilo ih je oko 250 sa 5 puškomitraljeza i 2 teška mitraljeza.

Odmah po formiranju 14. septembra, 4. krajiška brigada izvršila je napad na sva četnička sela u okolini Bos. Grahova, Marinkovce Obljaj i Luku. Neprijatelj je imao 5 mrtvih i više ranjenih, a zarobljeno je 45 četničkih pristalica iz tih sela, 15 četnika izbeglih iz Drvara i 4 četnika, kurira. Četnički komandant Mita Miljević, koji je sa četvoricom kurira trebalo da uhvati vezu sa Drenovićem, izvršio je samoubistvo. »Zaplenjeno je: 51 puška, 3 pm. 1700 metaka, 90 bombi, 8 pištolja i brdska kuhinja, 100 kg soli, oko 50 kg riže i dr. spreme. Partizani nisu imali žrtava«.[101])

Posle ove borbe Italijanima su došla pojačanja u Grahovo. Četnici u selima oko Grahova mobilisali su sve ljude od 16—60 godina.

U izveštaju 4. krajiške brigade Vrhovnom štabu o formiranju brigade od 10. IX 1942. kaže se:

Mišljenja smo da bi za likvidaciju Grahova bilo potrebno tri brigade.«[102]) U stroju 4. kraj. brigade bilo je 70 tromeđaša.*)

1. oktobra 1942. godine u sastavu 4. krajiške brigade došla je terenska četa iz sela Peulja na čelu sa komandirom Vojinom Nenadićem. Od ove čete i boraca sa teritorije Bos. Grahova, Glamoča i Drvara formiran je 4. bataljon 4. krajiške brigade. Štab ovog bataljona sačinjavali su: komandant Vojin Nenadić, politički komesar Makso Sekulić, zamjenik komandanta Boško Radulović, zamjenik komesara Lazo Radošević.

Posle formiranja ovog bataljona brigada je napustila teritorija Bos. Grahova i izvršila pokret prema Ključu. 2. oktobra, po **naredbi** 4. kraj. brigade, upućeno je 8 komandira na kurs.[103])

101. ZB. T. IV/7, 123 i 124
102. ZB. tom 4, KNJ — 7, 60—62
103. 1. — Milan Salić komandir II čete II bat.
2. — Pero Erceg komandir IV čete II bat.
3. — Radivoj Višekruna vodnik II čete II bat.
4. — Simu Mandića, iz 1. bat. (zam. k-dira čete)
5. Danu Racu, iz 1. bat. (zam. k,dira čete)
6. Miladin Jarić, iz II bat. (vod. 1 čete)
7. Dragan Rodić, iz III bat. (zam. K. III)
8. — Milan Radujko, iz II b. (vod. II čete)
Svi gore navedeni drugovi dobri su borci i odani su NOB. Drugovi raspolažu sa dovoljno vojno- stručnih sposobnosti. Miladin Jarić je kandidat partije, teoretski slab, vrlo ozbiljan i kao starešina dobar. Milan Radujko je kandidat partije, dobar starešina, ima smisla i za teoretsku izgradnju.
Komandant
Milutin Morača s.r.
Polit. komesar
N. Kotle s.r.

Tromeđaši

u stroju IV krajiške brigade na Tičevu 9. septembra 1942.

Red. broj	Prezime očevo ime i ime	God. rođ.	Da li je bio član SKOJ-a kand. KPJ ili član KPJ	Dužnost
1	2	3	4	5
1.	Joša M. Bucalo	1925.	SKOJ	borac
2.	Milak N. Bucalo	1911.	—	,,
3.	Mirko V. Bucalo	1920.	SKOJ	borac
4.	Gojko S. Bucalo	1920.	,,	,,
5.	Dragan N. Bucalo	1914.	,,	desetar
6.	Dane S. Bikić	1917.	član KPJ	kom. voda
7.	Pero P. Bikić	1912.	kandidat KPJ	borac
8.	Petar O. Bursać	1920.	SKOJ	,,
9.	Nikola S. Borovnica	1903.	—	P. mitr.
10.	Živko J. Borovnica	1912.	kand. KPJ	kasn. izd četn.
11.	Dušan N. Bucalo	1923.	SKOJ	borac
12.	Petar M. Bjelotomić	1922.	—	,,
13.	Lazar K. Bjelotomić	1919.	—	,,
14.	Vlado K. Bjelotomić	1912.	—	,,
15.	Marko S. Vukobrat	1908.	kan. KPJ	kom. čete
16.	Jošo J. Vukobrat	1922.	SKOJ	borac
17.	Dragan J. Vukobrat	1919.	kan. KPJ	KV
18.	Vasilj S. Vukobrat	1914.	—	ekonom čete
19.	Dušan M. Vukobrat	1923.	SKOJ	borac
20.	Milan L. Vukobrat	1920.	—	PM
21.	Đuro Š. Vukobrat	1909.	—	borac
22.	Stevan M. Vladušić	1920.	kan. KPJ	sekr. SKOJ u č.
23.	Dane D. Vladušić	1923.	SKOJ	borac
24.	Boško S. Jarić Stojanov	1920.	kan. KPJ	desetar
25.	Vojin I. Jarić	1919.	kan. KPJ	desetar
26.	Boško S. Jarić Stevanov	1920	—	borac

1	2	3	4	5
27.	Dušan M. Jarić od crkve	1922.	—	borac kos. izd.
28.	Miladin N. Jarić	1916.	kan. KPJ	kom. voda
29.	Dušan M. Jarić	1920.	kan. KPJ	desetar
30.	Đuro M. Đujan Jarić	1923.	kan. KPJ	,,
31.	Milan Đ. Jarić	1920.	SKOJ	borac
32.	Đuro V. Jarić	1914.	—	borac
33.	Tode Jovičić	1922.	—	,,
34.	Veljko N. Radujko	1919.	—	,,
35.	Đuro N. Radujko	1921.	—	,,
36.	Lazo D. Vukobrat	1923.	SKOJ	,,
37.	Mićo P. Radujko	1912.	—	,,
38.	Milan R. Radujko Čimič	1909.	KPJ	K. V.
39.	Branko I. Radujko	1920.	SKOJ	borac
40.	Milan D. Rodić	1923.	SKOJ	,,
41.	Branko V. Radujko	1920.	SKOJ	,,
42.	Vlado Š. Ševo	1918.	kand. KPJ	desetar
43.	Petar Š. Ševo	1914.	—	,,
44.	Boško P. Ševo	1909.	—	borac
45.	Jošo S. Ševo	1918.	kand. KPJ	KV
46.	Sava J. Ševo	1922.	SKOJ	borac
47.	Jošo J. Ševo	1921.	,,	,,
48.	Stevo D Đurica	1916.	—	,,
49.	Mićan D Đurica	1920.	SKOJ	,,
50.	Momočilo M. Đurica	1920.	—	,,
51.	Dane J. Đurica	1922.	SKOJ	,,
52.	Mirko P. Đapan	1920.	SKOJ	,,
53.	Nikola P. Đapan	1920.	—	,,
54.	Dragan Đapan	1916.	—	,,
55.	Milan S. Kenjalo Š	1922.	SKOJ	desetar
56.	Pero T. Rodic	1919.	član KPJ	zam. kom. čete
57.	Branko D. Čakarmiš	1924.	SKOJ	borac
58.	Dragan V. Vukobrat	1925.	SKOJ	,,

1	2	3	4	5
59.	Miladin S. Bucalo	1922.	SKOJ	„
60.	Milan V. Bucalo	1922.	—	„
61.	Boško D. Vukobrat	1920.	SKOJ	borac
62.	Gojko R. Vukobrat	1921.	„	„
63.	Dragan R. Vukobrat	1924.	SKOJ	„
64.	Jošo M. Vukobrat	1909.	—	„
65.	Rade J. Vukobrat	1911.	—	„
66.	Proka P. Jarić	1922.	SKOJ	„
67.	Veljko D. Đurica	1925.	SKOJ	„
68.	Miloš M. Jarić	1925.	SKOJ	„
69.	Milan R. Vukobrat	1925.	SKOJ	„
70.	Dane Milana Bucalo	1914.	—	kuvar

a) **Napad na Bos. Grahovo 26/27. X 1942.**

Neprijatelj: U Bos. Grahovu u odbrani se nalazio 2. bataljon 152. puka iz divizije »Sasari« ojačan jednom baterijom topova 75 mm. Ovaj bataljon organizovao je za odbranu samo mesto sa dominantnim visom Gradina (k 933). Ispred postavljenih bunkera neprijatelj je postavio prepreke sa bodljikavom žicom sa dva reda kolja. Neke tvrđe zgrade bile su pripremljene za odbranu.

»Spoljnu odbranu Bos. Grahova organizovali su i držali četnici na liniji: Popovača (k 909) — s. Pečenci — s. Ugarci — s. Luka — V. Obljaj (k 1195) — s. Kesići. Neprijatelj je kontrolisao komunikaciju Knin — Bos Grahovo i u Kninu raspolagao motorizovanim jedinicama i artiljerijom, a u mjestima Strmica i Golubić četničkim snagama i mogao je brzo intervenisati.«[104])

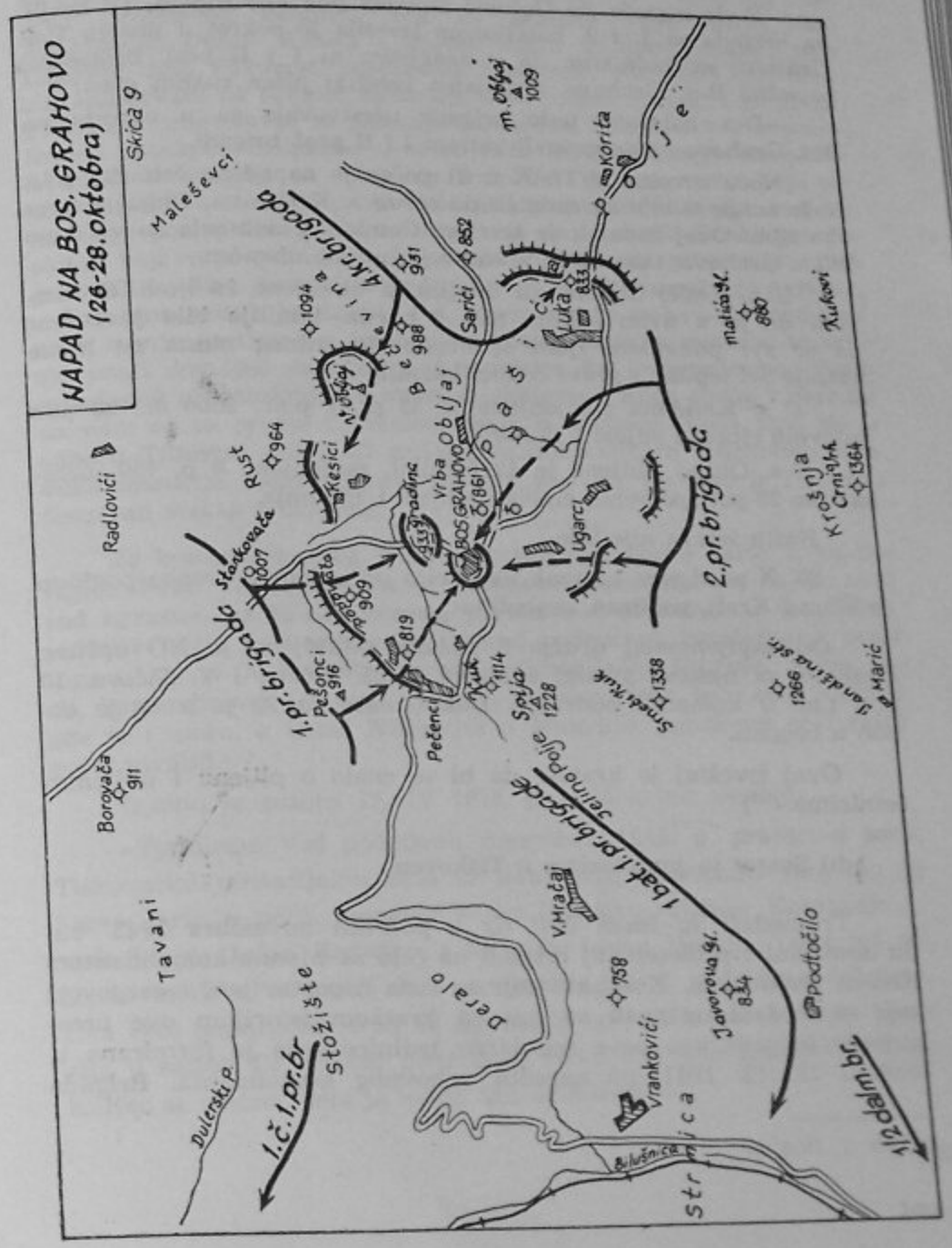
Naše snage: Po naređenju VŠ u napadu su učestvovali 1. i II proleterska brigada, IV krajiška brigada sa dva bataljona, uz podršku 3 haubice i 2 brdska topa, IX lička brigada nije stigla da napada skupa sa ovim brigadama usled kasno dobijenog naređenja.

Plan napada se vidi po priloženoj skici.

Rezultati i učinak IV krajiške brigade vidi se iz izveštaja. Bos. Grahovo tada nije zauzeto.

---

104. Pero Morača, Prelomna godina NOR-a, Bgd, 1957, 347 i 348

Posle napada na Golubić i ostala sela oko Bihaća, IV krajiška brigada sa 1. i 2. bataljonom izvršila je pokret u pravcu Bos. Grahova sa zadatkom da u sadejstvu sa I i II prol. brigadama napadne Bos. Grahovo. Orginalan izveštaj pisan rukom glasi:

»Dva batalona naše brigade učestvovala su u napadu na Bos. Grahovo i potpomagali vatrom I i II prol. brigadi.

Noću između 26/27. X u 21 počeo je napad na četnička sela. Naše snage dobile su zadatak da očiste s. Kesiće i s. Obljaj i teren oko njih. Ovaj zadatak je izvršen. Četnici iz ovih sela su većinom bili u Grahovu, tako da ih je samo jedan deo uhvaćen.

U s. Kesići ubijena su dvojica, a uhvaćeno 26 ljudi. S obzirom da je u ovim selima bilo i partiz. familija bilo je rečeno da se svi pohvatani ljudi sprovedu do jednog mesta pa bi se kasnije svi ispitali i pravi četnici kaznili.

U s. Kesićima zapljenjeno je 33 p., 1 p.m., 2500 m., 20 pari polovnih cipela i odjela i 10 konja.

U s. Obljaj ubijeno je 12 četnika, zaplenjeno 9 p, 450 metaka, oko 20 pari polovnih cipela i odijela i 15 konja.

Naših žrtava nije bilo.

26. X pred sam polazak na akciju od avionske bombe poginuo je Obrad Kralj, partizan, omladinac.

Od zapljenjenog oružja 8 pušaka ostavljeno je NO opštine Grahovo za njihove straže, 4 puške, u M. Tičevu i V. Tičevu, 10 p. i t.m. u komandi područja. Dakle, date su 22 p. a 18 je ostalo u brigadi.

Ovaj izveštaj je kratak, da bi se znalo o plijenu i ubijenim četnicima.«[105])

b) **Susret sa proleterima u Tiškovcu**

Tromeđaši su imali čast da u početku novembra 1942. budu domaćini I proleterskoj brigadi na čelu sa njenim komandantom Kočom Popovićem. Kontakti koji su tada uspostavljeni i razgovori koji su vođeni upoznali su nas sa kratkom istorijom ove proslavljene brigade kao prve regularne jedinice koja je formirana u Rudom 22. 12. 1941. po naredbi vrhovnog komandanta. Brigada

105. ZB. T. IV/8, 14

je imala zadatak, razbijanje četničkih snaga popa Đujića na širem području tromeđe. Pri susretu u Tiškovcu ispred Opštinskog komiteta bili su prisutni Pero Jarić, Vlado Mandić, Dušan Krneta i Marko Jarić, a ispred NOO sela Tiškovac Uroš Vukobrat, predsednik i još neki odbornici koji nisu bili angažovani na drugim zadacima u to vreme. Komandant Koča Popović se interesovao za situaciju na terenu, kao i na kakve probleme i pote.koće nailazimo u svom radu. Prisutni drugovi su ga informisali o situaciji na terenima tromeđe kao i merama koje se preduzimaju, a naročito protiv uticaja i propagande četnika koji se ne mogu pomiriti sa gubitkom niza sela na tromeđi. Konkretni rezultati koji su se ovim kontaktom ostvarili bili su: prisutni drugovi primetili su da u komori brigade ima trofejnog naoružanja (pušaka, — karabina raznih kalibara), a u našem mestu trebalo je formirati neku manju partizansku jedinicu za obezbeđenje, a nismo u to vreme imali dovoljno naoružanja i municije da je formiramo. Posle saslušanog obrazloženja sa ovim se zahtevom Koča složio i naredio da nam se to oružje i municija izda iz komore. Tada smo mi u odboru Tiškovac dobili 37 pušaka raznih kalibara i nekoliko sanduka municije. Rezultat ovog susreta je i taj što smo u Tiškovcu formirali vod sa 4 desetine.

Za komandira ovog voda postavljen je Stevo Jarić, a za delegata Petar Nišić, obojica iz Tiškovca. Spominje se da je ovaj vod narastao na 50—60 boraca, partizana i prerastao u četu. Ova jedinica otišla je u sastav Drvarskog područnog bataljona, a posle toga u sastav X krajiške narodnooslobodilačke brigade. Stevo Jarić, komandir ove jedinice, posle rata koloniziran je u selo Nakovo gde je i umro, a Petar Nišić živi u Mokrinu, penzioner je i ratni vojni invalid.

Izjavio je autoru 15. IV 1978. g. u Mokrinu sledeće:

»Formirani vod početkom decembra 1942. g. prerastao je u Tiškovačku teritorijalnu četu sa dva voda. Komandir čete bio je Stevo Jarić, a polit. komesar Petar Radujko »Nišić«. Komandir 1. voda bio je Jošan Radujko, a 2. voda Jovan Đurica. Tada još mi nismo imali u komandi čete zamjenika, ni u vodovima delegate. Ova četa popunjena je sa 13 boraca iz komande mesta i kao takva ušla u sastav Drvarskog područnog bataljona kao njegova 1. četa. Koliko se sjećam, četa je imala oko 60 boraca.«

Izvještaj komandanta sektora Bos. Grahovo od 11. I 1943.: »5. I 1943. g. formirana je 1. četa Drvarskog područnog bataljona od partizana iz Tiškovca i zaš. komande mesta Bos. Grahovo. Četa ima 51 borca, 39 boraca iz Tiškovca prebačena na Stožište radi formiranja 2 i 3 čete.«[106])

10. Teror četnika i italijanskih okupatora u partizanskim selima tromeđe

IV neprijateljska ofanziva na tromeđi Like, Bosanske krajine i Dalmacije otpočela je u februaru 1943. godine. U toku ofanzive »WEISS I« Italijani i četnici iz Knina preduzimali su manje ispade iz svojih granizona. Neprijateljska kolona bila je sastavljena od dva bataljona divizije »Bergamo«, a zatim od Đujićevih i hercegovačkih četnika (od 4.000 ljudi). Napadali su Tiškovac i Drenovac, dijelove 2. bataljona 1. ličkog odreda i dijelove X krajiške brigade pod komandom Velimira Kneževića. Pretkhodno su tukli dva dana artiljerijom selo Tiškovac iz rejona Strmice. Znali su da se u Tiškovcu nalaze neznatne partizanske snage. Cilj dejstva preko Tiškovca je bio osveta Tiškovčanima i cjelokupnom narodu na ovom području paljenjem njihovih domova, ubijanjem i pljačkom. Željeli su da ostave narod bez ikakvih uslova za život. Naše snage koje su se branile na ovom pravcu, morale su da uzmiču pred nadmoćnijim neprijateljem, koji je glavnim snagama napadao na pravcu Strmice — Stožišta — Duler — Tiškovca, a pomoćnim ka Raštelama i Ljubinoj Poljani. Naše snage su se povlačile preko Pilećeg Kuka ka Gornjem Tiškovcu i pl. Uilici. Narod se povlačio sa vojskom u zbijegove gdje su ljudi mogli da se sakriju. Front nastupanja četnika bio je označen paljevinom i tako je Tiškovac počeo gorjeti. Ovim krugom selo je pretvoreno u buktinju, a poslije su ostala zgarišta i gomile naroda oko njih, pod vedrim nebom, bez ikakvih sredstava za održavaije golog života. Treba napomenuti da je iz ovih sela sve sposobno bilo u jedinicama. Odbornici, stražari i omladina pobjegli su ispred neprijatelja, a u kućama su ostala djeca, njihove majke, starci i starice. Posljedice divljanja ove razbojničke bande i palikuća u našim selima su sljedeće:

106. ZB, tom IV, knj—9, 125

— **U Drenovcu:** bilo je 14 kuća i 80% je spaljeno, manji broj objekata su ljudi uspjeli da po njihovom odlasku ugase. U selu je bio samo jedan četnik i njegova kuća nije izgorjela. Neki koji su imali sitnu djecu i nisu imali nikoga u partizanima, bili su pošteđeni.

— Jovan Ševo »Rus« 9 članova porodice (dvojica u partizanima); sve mu je spaljeno, 1 kuća, 2 štale i 1 kukuruzana;

— Krsto Ševo 9 članova, sve staro i nejako; kod njega su spalili 1 štalu, a njegovu kuću uspjeli su da ugase;

— Jovan Ševo »Papić« imao je 15 članova porodice (tri sina u partizanima i jedan u zarobljeništvu); spalili su mu 1 pojatu, 1 kuću, i kukuruzanu, dok mu je jedna kuća ostala;

Sava Ševo (ubijen od ustaša 1941. godine) 15 članova porodice, svi uz NO pokret; kod njega je izgorjelo 1 štala, 1 pojata, a kuću su uspjeli ugasiti;

— Stojan Kenjalo sva porodica bila je uz pokret pa mu je spaljeno: 1 pojata, 1 kukuruzana, a kuću su uspjeli spasti;

— Milana Bucalo sva je porodica bila uz pokret pa je spaljeno 1 kuća, 1 pojata, i 1 kukuruzana. Jednu štalu su uspjeli spasiti;

— Damjana Bucalo cijela porodica bila je uz pokret pa mu je spaljeno sve: 1 kuća, šupa, kukuruzana i štala;

— Luki Bucalo nije ništa spaljeno, jer mu je kuća bila van sela;

— Bucalo Đuka, (11 članova porodice), mlađi sin Vlada je bio četnik i njegovo nije ništa izgorjelo. Drugi sin Vasilj je bio uz pokret;

Milana Jarića Đurina je sva porodica bila uz pokret pa mu je spaljeno sve: 2 kuće, 2 pojate i kukuruzana;

— Mića Jarića »Ćimendina« sva porodica bila je uz NOP, sve mu je spaljeno: 2 kuće, 2 pojate i kukuruzana;

— Mića Jarića »Rodina« sva porodica bila je uz NOP, kod njega je spaljeno: 1 kuća, pojata, a štalu su uspjeli ugasiti.

Kenjalo Pero sva je porodica bila uz NOP, a spaljeno: 1 pojata i kukuruzana, a kuću su uspjeli ugasiti posle odlaska četnika.

Kenjalo Vasilja je sva porodica bila uz NOP a spaljena: 1 pojata i kukuruzana, a kuću su uspjeli spasiti da ne izgori.

Savić Jovanu, »Dalmatincu« je izgorjela: 1 kuća u Drenovcu i dvije staje na Raštelama.

U Sevinoj Poljani bilo je 10 kuća, od toga 7 kuća uz NOP, tu nije ništa izgorjelo.

U Zaseoku Duler:

Radujka Svetka »Šujina« cijela porodica bila je uz NOP, a spaljena: 1 kuća, 1 pojata i kukuruzana.

— Radujka Đure Miloša »Paravija« sva porodica je bila uz NOP. Spaljeno: 2 kuće, 1 štala i kukuruzana.

— Radujka Petra Lazara »Paravija« je sva porodica bila uz NOP, a spaljeno: 1 kuća, 1 kukuruzana i 1 pojata.

— Radujka Petra Miloša »Paravija« je sva porodica bila uz NOP, a spaljeno: 1 kuća, 1 kukuruzana.

— Radujka Nikole Boža je cijela porodica uz NOP. Spaljena mu je jedna pojata.

— Radujka Milana Đukan »Ćumića« cijela porodica je bila uz NOP. Spaljena je 1 kuća i 1 kukuruzana.

— Radujka Jandrije Miloša porodica je sva uz NOP. Spaljena je 1 kuća, pojata i kukuruzana.

— Radujka Petra Ilije »Licana« je bila sva porodica uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Radujka Jovana Petra je sva porodica bila uz NOP. Spaljena mu je: 1 kuća,- 1 štala i 1 kukuruzana.

— Radujka Vida Jovana »Nišića« je bila sva porodica uz NOP. Spaljeno mu je: 2 kuće, 1 štala i 1 kukuruzana.

— Radujka Jandrije Petra je sva porodica bila uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Radujka Dragana »Žutog« je sva porodica bila uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Radujka Božice Dušana sva porodica bila uz NOP. Kod njega je spaljena 1 kuća.

— Radujka Nikole Dragana »Nikšića« je sva porodica bila uz NOP. Spaljeno mu je 1 kuća i 1 kukuruzana.

— Radujka Nikole Jovana »Nišića« je sva porodica bila uz NOP. Kod njega je spaljena: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Radujko Đure Damjana »Barišića« je cijela porodica bila uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Radujka Vasilja Save je cijela porodica bila uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Radujka Milana Janka je sva porodica bila uz NOP. Kod njega nije izgorjela kuća jer je odvojena od sela.

— Radujka Marka Janka »Žandara« je sva porodica bila uz NOP. Spaljena mu je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Jovičića Mijata Dušana je sva porodica bila uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Jovičića Sime Dana je sva porodica bila uz NOP. Spaljena mu je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana. Ubijen je od četnika popa Đujića, a sa njim je živeo brat mu Jovičić Milan.

— Jovičića Laze Pera je sva porodica bila uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Jovičić Laze Simo je bio dobrovoljac, ali su mu sinovi živjeli u selu. Bili su uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća, 1 štala i 1 kukuruzana.

Đurice Stanka Dušana »Rančeta« je sva porodica bila uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Đurice Stevana Jandrije je cijela porodica bila uz NOP. Kod njega je izgorjelo: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Đurice Laze Jovan »Mešin« je poginuo, a cijela porodica bila je uz NOP. Spaljena mu je: kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Đurice Đurđa Mila je cijela porodica bila uz NOP. Spaljena mu je: 1 kuća, 1 štala (pojata) i kukuruzana.

— Đurice Đurđa Svetka je cijela porodica bila uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Đurice Đurđa Simo živeo je u kući sa bratom Svetkom.

— Đurice Miloša Dragana cijela porodica bila je uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

Đurice Miloša Toda je cijela porodica bila uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Đapana Đure Jovana i brata mu Dragana sva porodica je bila uz NOP. Izgorjela im je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Đurica Dmitra Dragan i brat mu Stevo živjeli su u jednoj kući. Bili su uz NOP. Spaljeno im je: 2 kuće, 2 pojate i 2 kukuruzane.

— Bikić Paje Marka i brata mu Steva je sva porodica uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Bikić Steve Dane poginuo je na Sanskom Mostu, spaljeno mu je: 1 kuća, pojata i kukuruzana.

— Bikić Lazara »Starog« je sva porodica bila uz NOP. Kod njega je izgorjela: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Krneta Nikola Đuređ i Obrad. Sva tri brata pobjegli su Đujiću još 1941. godine i njihove kuće nisu spaljene.

— Šušnica Rade, Mile i Vojo njihove kuće nisu zapalili, pomagali su NOP.

— Šušnica Dimitra Jandrija je poginuo kao četnik. Njegovu kuću nisu spalili.

— Vukobrata Mićana Gojka je sva porodica bila uz NOP. Njemu je spaljena: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Vukobrata Damjana Dana je cijela porodica bila uz NOP. Njemu je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i obor za žito.

— Đapana Đure Jandrija je cijela porodica bila uz NOP. Spaljeno mu je: 2. kuće, 1 pojata i 1 kukuruzana. Sa njim je živeo njegov brat Petar.

Zaselak Zakošan u kojem žive: Bucali — 5 kuća, Vukobrati — 16 kuća, Vladušići — 4 kuće, Bursaći — 2 kuće, Rodići — 1 kuća, Ševo — 5 kuća i Jarići — 1 kuća. Ovaj zaselak je u potpunosti izgorio, samo su 2 kuće ostale čitave.

— Bucala Nikole »Maćina« je sva porodica bila uz NOP. Izgorjelo mu je: 2 kuće i 1 pojata.

— Bucala Davida Milana »Zorica« je sva porodica bila uz NOP. Spaljeno mu je: 2 kuće, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Bucala Stevana Mića je sva porodica bila uz NOP. Sve mu je spaljeno.

— Vukobrata Laze Dragan i Vukobrat Uroš živjeli su u zajednici. Sva porodica bila je uz NOP. Kod njih je spaljeno: 3 kuće, 1 koliba, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Vukobrata Špire Marka sva je porodica bila uz NOP. Spaljeno mu je: 2 kuće, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Vukobrat Dragana Vlada sva porodica bila je uz NOP. Njemu je spaljena 1 kuća.

— Vukobrat Steve Vasilja »Striga« sva porodica bila je uz NOP. Njemu je spaljeno: 2 kuće, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Vukobrat Špire Vlado i brat mu Đuro živjeli su u zajednici. Sva porodica je uz NOP. Njima je spaljena 1 kuća, 1 pojata i jedna koliba na Stožištima.

— Vukobrat Jovana Mila sva porodica bila je uz NOP. Njemu je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Vukobrata Jovana Nikole sva porodica je bila uz NOP. Njemu je spaljeno: 1 kuća i 1 pojata.

— Vukobrata Špire Mila »Kneza« cijela porodica bila je uz NOP. Njemu je spaljena: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Vukobrat Riste Dušan i Jandrije braća živjeli u zajednici, cijela porodica bila je uz NOP. Kod njih je izgorjela: 1 kuća i 1 štala.

— Vukobrat Nikole Mile i Vaso, braća živjeli su skupa u zajednici sa Vasiljem Vukobratom »Strigom«.

— Vukobrat Đure Mićana sva porodica bila je uz NOP. Spaljeno mu je: 2 kuće i 1 pojata.

— Vukobrat Kuzmana Branko. On se odselio, a od njegove imovine izgorjela je 1 kuća i 1 pojata.

— Vukobrata Petra Damjana je sva porodica bila uz NOP. Njemu je izgorjela: 1 kuća 2 pojate i 1 kukuruzana.

— Vladušić Đure Miloš »Mija« sva porodica je bila uz NOP. Njemu je izgorjela: 1 kuća, 2 pojate i 1 kukuruzana.

— Vladušića Đure Krsta je sva porodica bila uz NOP. Njemu je izgorjelo: 1 kuća, 1 koliba i 1 pojata.

— Vladušića Đure Petra sva porodica bila mu je uz NOP. Njemu je izgorjela: 1 pojata i 1 štala.

— Vukobrat Lakica sva porodica bila je uz NOP. Njemu je izgorjela 1 kuća, 1 koliba i 1 pojata.

— Vukobrata Nikole Dana sva porodica bila je uz NOP. Njemu je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Bursaća Mića sva porodica je bila uz NOP. Njemu je izgorjelo: 1 kuća i 1 pojata.

— Bursaća Jandrije Obrada sva porodica je bila uz NOP. Njemu je izgorjelo: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Bursaća Jandrije Petra sva porodica je bila uz NOP. Njemu je izgorjela: 1 pojata, 1 kuća.

— Rodić Ilije Marko i brat mu Rodić Luka, živjeli su u jednom domaćinstvu. Cijela porodica bila je uz NOP. Njemu je izgorjelo: 1 pojata, 1 kuća i 1 kukuruzana.

— Ševe Stevana Dana sva porodica bila je uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća i 1 kukuruzana.

— Ševa Jovana Mića sva porodica bila je uz NOP. Njemu je spaljeno: 1 koliba i 1 štala.

— Ševe Marka Đuređa sva porodica bila je uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća i 1 pojata.

— Ševa Stanka Petra sva porodica bila je uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća i 1 kukuruzana.

— Ševa Stevana Vasilja sva porodica bila je uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća i 1 kukuruzana.

— Bucala Nikole Jovice sva porodica je bila uz NOP. Spaljena mu je: 1 kuća i 1 pojata.

— Bucalo Milana Lazo i Dane živjeli su skupa. Sva porodica bila je uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Vukobrata Dragana sva porodica je bila uz NOP. Spoljeno mu je: 1 kuća i 1 pojata.

— Jarića Dana sva porodica bila je uz NOP. Kod njega je spoljeno: 2 kuće i 1 pojata.

Zaselak Zavođani činili su Jarići — 15 kuća, Bjelotomići — 3 kuće, Borovnice — 4 kuće, Rodići — 3 kuće, Čekermiaši, Čakići i Radujci — 17 kuća. Nisu spaljene kuće: Radujačke, Čekarmiša i Čakića. Spaljena su u Zavođanima ova domaćinstva:

— Jarića Marka Krsta, svi su bili uz NOP. Počela je da gori 1 kuća, ali je ugašena.

— Jarića Marka Vasilja svi su njegovi bili uz NOP. Kod njega je izgorelo: 2 kuće, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Jarić Đurđa Jošo živio je u zajednici sa bratom Perom. Svi njegovi bili su uz NOP. Kod njih je 1 kuća izgorjela, a 1 kuća i kukuruzana spašeni.

— Jarić Marka Petra svi su bili uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća, 1 ajat, 1 pojata i kukuruzana.

— Jarić Nikole Sima svi su bili uz NOP. Kod njega je izgorjela: 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Jarića Maše i sina Ilije svi su bili uz NOP. Kod njega je izgorjelo: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Jarić Goluba Jovan (»Jojo« i sinovi Lazo, Triša, Ljubo i Jandrija), svi su bili uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća, 1 koliba, štala i sve kolibe na Bursaću.

— Jarić Goluba Steva svi su bili uz NOP. Kod njega je izgorjelo: 1 kuća i koliba u Crnim Potocima.

— Borovnice Steve Slavka svi su bili uz NOP. Živio je sa stricom Damjanom. Kod njih nije ništa izgorjelo.

— Borovnice Miće Đura svi su bili uz NOP. Do tada 2 sina su mu poginula (Gojko i Vlado). Sve mu je spaljeno: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Borovnica Nikole Đukana su zapalili 1 pojatu. Sva porodica mu je bila uz NOP.

— Borovnica Todora Joviša imao je sina koji je iz partizana poslije ove paljevine otišao u četnike. Kod njega je spaljena 1 kuća.

— Jarić Đurđa Stevana s Kavge svi su bili uz NOP. Spaljeno mu je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Rodić Smiljana iz Kravjaka sva porodica je bila uz NOP. Kod njega je spaljeno: 2 kuće, 1 pojata, 1 ajatić i 1 kukuruzana.

— Rodić Vase Mića sva porodica bila je uz NOP. Kod njega je spaljeno: 1 kuća i 1 ajatić.

— Rodić Trivuna sva porodica bila je uz NOP. Kod njega nije ništa spaljeno.

— Bjelotomić Pere Steva je sve bilo uz NOP. Ijgorjela mu je 1 pojata, 1 štala, ostalo nije. Bjelotomići i Radujci su bili pošteđeni u odnosu na druge.

— Jarić Nikole sva porodica bila je uz NOP. Kod njega su spalili 1 pojatu.

— 3 kuće Jarića iz Maslinovaca su bile pošteđene, jer na njih nisu ni naišli neprijatelji.

U »zaseoku Crni Potoci« žive Savići — 2 kuće (kolibe), Kanberi — 3 kuće, Bjelotomići — 1 kuća, Jarići — 3 kuće, Krnete — 2 kuće i Dronjci — 4 kuće, a spaljena su ova domaćinstva:

— Jovana Savića sva porodica bila uz NOP. Spaljene su mu mu obe kolibe (staje) na Raštelima.

— Kanbera Dmitra Dmitra svi su uz NOP. Kod njega je spaljena 1 pojata.

— Kanbera Đurđa Đuja svi su bili uz NOP. Kod njega je izgorjela 1 pojata.

— Jarić Laze Petra i sin Vasilja sve je bilo uz NOP. Spaljeno je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Jarić Laze Mila i sinova Steve i Vojina svi su bili uz NOP. Spaljeno im je: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Jarić Cuke, žene Dušana Kanbera, svi su bili uz NOP. Spaljeno je kod nje: 1 kuća, 1 pojata i 1 kukuruzana.

— Dronjci: njihove kuće nisu izgorjele. Kod njih je praktično bila linija fronta između četnika, s jedne, i partizana s druge strane, koji su branili slobodnu teritoriju.

Kod Ševa na Bursaću sve je izgorjelo, jer su tu u toku cijelog rata bile partizanske baze.

— Sve kolibe, Babića, Bucala, Jarića na Štitu, Razvršju i Međugorju su spaljene.

Pri povlačenju četnika preko sela Drenovca kroz Crne Potoke bilo ih je oko 300, koji su kod Kulice ubili Vasilja Kenjala iz sela Drenovca. Poslije povlačenja četnika trebalo je posetiti narod po zbjegovima, organizovati ga po toj zimi i vidjeti što treba učiniti. Evo šta o tom kaže Pero Jarić:

»Našao sam narod u snijegu do koljena. Kada sam se približavao, razmišljao sam kako da mu pridem i objasnim situaciju u kojoj se nalazi, pošto sam se u neku ruku smatrao krivcem za njegovo stradanje. Svi su me dobro znali i smatrao sam da će me grditi. U toj neizvesnosti pozdravio sam ih sa »Smrt fašizmu, drugovi!« Svi u jedan glas, kao da su bili u stroju, odgovorili su »Sloboda narodu!«. U tom zbijegu naročito sam zapazio Perku, Boju i starog Milu Vukobrata. Bili su svi raspoloženi kao da je normalno stanje, skoro raspoloženiji od mene. Shvatili su sve i bili ogorčeni na četničku bandu govoreći da će četnički zlikovci na kraju platiti to golavama. iznenadio sam se moralom naroda

u tim teškim zimskim danima, u planini Uilici, bez krova nad glavom. Podnosili su svi hrabro sve poteškoće negodujući protivu četnika. Ovakvo stanje bilo je i kod svih ostalih tromeđaša.«[107])

Nakon ovog stradanja Mjesni NOO sela Tiškovca, čiji je predsednik bio Uroš Vukobrat, obatio se za pomoć narodu iz partizanskih sela Peći, Isjeka, Radulovića i Zeba, koji su nam mnogo pomogli da se izvučemo iz teške situacije. I u ovoj, na prvi pogled bezizlaznoj situaciji, nađeno je rješenje tako da su Tiškovčani još jednom položili ispit i postali čvršći i monolitniji uz NOP i narodnu revoluciju.

U dokumentima Dinarske četničke divizije između ostalog stoji: »Povodom otkrivanja zavjere pohvatani su i pritvoreni: Vržina Ilija, Bačkonja Đuro, Nikola i Dušan Cerovac, Stevan i Nikola Cerovac, Živković Gojko borac i Živković Gojko vodnik, Novaković Đuro, Trivan Nine, Bjelić Petar i Radoš Mile. Svi gore navedeni streljani su 7. januara 1943. godine u Strmici, odlukom Đujićevog prekog suda, a sa njima su streljani Pajo Kurbalija i Marija Kovrlija«.[108])

»Pored ostalih zločina u IV ofanzivi, četnici su ovom prilikom u selu Peći spalili 73 kuće, 56 štala i drugih zgrada, a opljačkali 86 porodica, tako da je vojvoda Đujić mogao poslije toga u jednom svom izvještaju svojeručno napisati: »Peći smo zapalili, sve gori. I u susjednim selima ovoga sreza: Podjedovniku, Tiškovcu, Zaseoku, Resanovcima, četnici su u sadejstvu Italijanskih vojnika iz divizije »Sasari« sve popalili terajući čitave porodice u logor«.[109])

U izvještaju Štaba 5. NOU divizije od 11. februara 1943. godine, o četničkoj bandi kao palikućama na teritoriji tromede, pored ostalog stoji:

»tač. 7 — Spalili su Trivanov Do i izgleda krenuli ka Grahovu, Drvaru i Tiškovcu.[110])

Akcija »WEISS I« počela je 25. februara, a mora biti završena do 20. marta 1943. godine. U dok. tač. 7 vođene borbe stoji:

»SS divizija »Princ Eugen« prodire jakom borbenom grupom

---

107. P. Jarić, N.D; 496 i 497
108. Arhiv, VII, četnička dokumentacija X-b 231/1
109. Saopštenje br. 72 o zločinima okupatora i njihovih pomoćnika, Beograd, 1946, 683.
110. Arh. VII fond NOR-a, reg. br. 18/3

— pokretne snage i prethodnica — od Drvara preko Bosanskog Grahova ka Livnu i čisti sa masom brdovito zemljište južno od druma Petrovac — Ključ do linije Bosanskog Grahovo — Livno (zaključano).

tač. 8, sadejstvo Italijana

»Divizija »Bergamo« prodire sa po jednom grupom od 1—2 italijanska bataljona pojačana Hrvatima, ka Livnu i od Drniša preko Vrlike na istok kroz Dinarske planine da uhvati vezu sa SS divizijom koja nastupa ka Livnu — Lokalni četnici očistiće prostor sjeverno od Knina do visine zapadno od Bosanskog Grahova, zatim preko zapadnih padina Uilice do pravca Kaldrme — Kunovac — i duž druma za Knin. Da bi se izbjegli sukovi između njemačkih trupa i četnika, drum Drvar — Bosansko Grahovo može se prekoračati u pravcu zapada, samo u slučaju ugroženosti od strane neprijatelja. Grupe obavjestiti o sadejstvu četnika.«[111])

»U ovoj fazi učestvovaće osim jedinica tog armijskog korpusa i Hrvati spomenutih u telegramu br. 2000, takođe i lokalne četničke snage (formacije) i hercegovački četnici koji se momentalno nalaze u selu Strmica i koji moraju biti organizovani isključivo za vršenje akcija čišćenja u zoni koja je označena sledećim mjestima: Knin — Strmica — Kaldrma — Kupirovo — Sučevići — Pađene da neposredno osiguraju njemačke kolone koje se kreću od Drvara prema Bosanskom Grahovu.[112])

Kako sagledava situaciju na tromeđi zapovjednik 2. pukovnije u Gospiću za vrijeme IV neprijateljske ofanzive:

»Usled partizanskog napada na hrvatska sela na području pukovnije, kao i napada četnika naročito na području krila Knina, dolazi do neminovnog uništavanja hrvatskog stanovništva i njegove imovine, a naše vojne vlasti nisu usled premalog brojčanog stanja dovoljno jake da zaštite narodnu imovinu i sigurnost.

Poduzetim akcijama od strane naših i savezničkih snaga razbijen je veći deo (broj) partizanskih centara, u pravcu Korenica — Udbina, Donjeg i Gornjeg Lapca, u poslednje vreme mnogo je toga razrušeno i ne osećaju se česti napadi kao ranije.

111. ZB. T. IV/10, 404—408
112. Zbornik, tom IV knj—10, 419.

Četnička protivkomunistička milicija, organizovana po uputstvu Italijanskih vojnih vlasti, a pod neposrednim rukovodstvom bivših jugoslovenskih časnika, broji oko 15.000 članova. Stojbina njihovih organizacija nalazi se u Kninu, Gračacu, Metku, Vrhovinama, Lipovom Polju i Prokikama kod Brinja.

Italijanske vojne vlasti upotrebljavaju ih u borbi protiv partizana u kojoj se više ne ističu aktivni kao što su bili ranije.

Pojedine četničke organizacije sa njihovim vođama vladaju se korektno prema našim oblastima i stanovništvu, dočim četnici ostalih organizacija vrše napade na hrvatsko stanovništvo.[113])

Mesec januar

17. I 1943. godine u 19,00 sati partizani napali na selo Riđane (11 km. j.z. od Knina), gde se razvila borba između njih i četnika i u toj borbi poginulo je 9 četnika, na strani partizana gubitci su nepoznati.

24. I 1943. godine u 12,00 sati dovezeni su iz Gračaca u Knin 11 ranjenih četnika i 5 mrtvih italijanskih vojnika. Istog dana u 20,00 sati iz Gračaca u Knin dovezen je vlakom mrtav 1 časnik, 3 italijanska vojnika i četnik1, koji su takođe poginuli u borbi sa partizanima.

26. I 1943. godine u 12,00 sati dovezeno je iz Plavna u Knin 22 ranjena četnika i dve žene. Istog dana pod pritiskom partizana četnici su napustili Plavno, Strmicu i Plavno drže partizani.

29. I 1943. godine 01,00 sati dovezeno je iz Gračaca u Knin 5 mrtvih i 7 ranjenih italijanskih vojnika, koji su bili u borbi sa partizanima. U 16,00 takođe j dovezeno iz Gračaca u Knin 1 mrtav i 11 ranjenih.[114])

Mesec februar

4. II 1943. godine u 12,00 sati vlakom iz Gračaca u Knin doneseno je 12 ranjenih italijanskih vojnika, ranjenih kod Popine.

8. II 1943. godine u 15,00 sati sa vlakom iz Gračaca u Knin dovezen je 1 mrtav i 15 ranjenih italijanskih vojnika.

9. II 1943. godine u 15,00 dovezeno je 14 ranjenih italijanskih vojnika.

113. Arh. NOR-a, NDH, K. 86, dok. 1/15-2
114. Arh. NOR-a, NDH, k. 86, dok. 1/15-2, 1/15-4

10. II 1943. godine u 15,00 dovezeno je iz Gračaca u Knin 8 ranjenih, a u 10,00 istog dana iz Strmice dovezeno je 15 ranjenih neprijateljskih vojnika, ubijenih i ranjenih od 10. krajiške brigade.

11. II 1943. godine u 13,00 sati iz Gračaca u Knin dovezeno je 8 mrtvih i 1 ranjen Italijanski vojnik.

12. II 6943. godine u 18,00 dovezena su 2 mrtva i 17 ranjenih.

13. II 1943. godine u 13,00 sati dovezeno je sa tromeđe 11 ranjenih.

14. II 1943. godine u 12,00 sati je dovezeno 2 mrtva, 4 ranjena Italijana i 5 četnika.

15. II 1943. godine u 13,00 sati dovezeno je 5 mrtvih i 7 ranjenih u 19,00 sati 12 ranjenih.

16. II 1943. godine u 19,00 sati 5 mrtvih i 9 ranjenih.

17. II 1943. godine u 19,00 sati 3 mrtva i 8 ranjenih. Sve je to dopremano vozom od Gračaca i tromeđe Like i Bosne i Dalmacije«.

U periodu od 25. II do završetka IV neprijateljske ofanzive, negdje oko 15—20. marta 1943. godine ,na tromeđi su Krajišnici, Ličani i Dalmatinci vodili neprekidnu borbu sa četnicima koji su uspjeli izbiti na liniju planine Uilica — Kunovac kod Srba i duž druma za Knin, gdje su u to vrijeme bili gospodari situacije. Osjetivši tu opasnost, Glavni štab NOV Hrvatske hitno interveniše i sa dijelovima 1. ličke, 16. banijske brigade, zaustavlja neprijatelja na tom pravcu, zatim ga tera na povlačenje da bi ga nešto kasnije, uz pomoć i sadejstvo sa 10. krajiškom brigadom, potpuno odbacili prema Kninu, Plavnu i Južnoj Lici.

Na osnovu izvještaja 10. krajiške brigade Štabu operativnih snaga Zrmanja — Raštele — Rastičevo, od 18. marta 1943. godine, vidi se operativno dejstvo brigade pored ostalih sektora i prema Drvaru i Glamoču, a u kojem izvještaju stoji:

»Snage naše brigade prikupljaju se i orijentišu prema Strmici i Golubiću. Bilo bi nužno da neko iz vašeg štaba dođe kod

nas u Bosansko Grahovo i da zajednički dođemo do rešenja koje će obuhvatiti vaše i naše snage za konačnu likvidaciju četničkih uporišta«.[115])

Misli se na likvidaciju četničkih uporišta: Strmicu, Golubić, Bender, Zrmanju i Rastičevo, gde su se koncentrisale četničke snage poslije IV neprijateljske ofanzive.

Tako je IV neprijateljska ofanziva protutnjala na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije, u kojoj su pretrpljeni gubici na obe strane, ali su neprijatelji i domaći izdajnici zaljevali svojom krvlju svaku našu zapaljenu kuću, staju i ponovo pod udarcima naših snaga bili prisiljeni i da se povlače sa tromeđe.

11. Borbe posle IV ofanzive na tromeđi

a) Stanje poslije IV ofanzive

Kod našeg naroda se kaže da posle bure, kiše i grmljavine nastaje lijepo vrijeme; tako je bilo i posle IV neprijateljske ofanzive. Nastupio je period smirivanja, kada partizanske jedinice preko Bosanske krajine prekaljene, ojačane, sa više borbenog iskustva, preduzimaju napade na neprijatelja. Narod se iz zbjegova vraćao kućama, prikupljao svoju dugo sticanu imovinu i prebrojavao šta mu je od nje ostalo. Ako mu je kuća i sve drugo popaljeno, pronalazio je privremeni smeštaj dok ne dobije pomoć. A to su radili organi narodne vlasti nabavkom iz rezervi i pomoći iz bogatijih sela. Narod je posle ofanzive bio još odlučniji i spremniji da sarađuje i pomaže naš pokret i da za njega daje sve što može prema svojim mogućnostima. Na drugoj strani, neprijatelji su gajili nadu da su naše snage razbijene i da će se tako sada lakše i bezbrižnije kretati, pljačkati i ubijati stanovništvo partizanskih sela i držati ga lakše u pokornosti. Naše su jedinice iz ofanzive izišle brojčano jače, sa novim iskustvima o borbenim dejstvima, a naročito u vođenju bojeva sa njemačkim regularnim jedinicama, dobro naoružanim i opremljenim. Svaki naš borac dobro je znao borbenu sposobnost i čvrstinu svih tih formacija.

Početkom aprila 1943. godine, IV krajiška brigada imala je zadatak da zajedno sa našim brojnim jedinicama razbije četničke formacije na tromeđi i da se tako prvi put od svog formi-

115. Arh., VII, fond NOR-a, K. 789, br. reg. 1—1

ranja nađe u Tiškovcu, iz kojeg je bilo preko 100 boraca i rukovodilaca. Ovo je bila prilika da naš narod vidi svoje borce, koji su živi i da ožali one, koji su u sastavu ove brigade do tada izginuli. Veselje i raspoloženje u susretima braće sa sestrama, očevima, majkama i ostalom rodbinom bilo je neopisivo.

Ovo je potrajalo kratko i brigada je krenula na svoj zadatak. Od 4—6. aprila 1943. godine IV krajiška brigada vodila je borbe u pravcu Knina u sadejstvu sa 10. krajiškom NOU brigadom i dvije Ličke brigade, kojom prilikom je očišćena Kninska krajina od četnika. 4. krajiška brigada nanela je neprijatelju sledeće gubitke: »Ubijeno je 60, ranjeno 70, a zarobljeno 186 četnika. Zaplenjeno je 5 puškomitraljeza, 151 karabin, 12,300 metaka i 42 bombe. Naši gubici su 4 mrtva, 4 teže ranjena, 8 lakše ranjenih i 2 nestala. Ovom prilikom ubijeno je 80 talijanskih vojnika blizu Knina«.[116])

b) Borbe na tromeđi za vrijeme V ofanzive

Dok se vodila odlučujuća bitka na Sutjesci, Zelengori i širom naše zemlje, Vrhovni štab je izdao direktivu koju je potpisao Vrhovni komandant, a u kojoj se zahtjeva: da se na celoj teritoriji Jugoslavije otpočnu ofanzivna dejstva da se neprijateljske snage razvuku i da se sprečava dolazak novih snaga na područje Sutjeske.

Ni na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije nije u to vrijeme bilo mirno. Četnici popa Đujića, 23. juna iz reona Knina, sa tri puka Dinarske četničke divizije krenuli su u napad na položaje 10. krajiške brigade pravcem Golubić — planina Plješevica. Štab Kninskog sektora je 25. juna protiv ovih četničkih snaga uputio 2 brigadu. Pošto je izbila u rejon Golubića, sjev. od Knina 2 brigada je potisla djelove četničkog puka »Petar Mrkonjić« ka Kninu, ali su je četnici napali sa svih strana poslije pregrupisavanja svojih snaga. Zatim su Italijani sa 6.000 ljudi krenuli u napad u sadejstvu sa četnicima, ali poslije dvodnevnih žestokih borbi pod pritiskom partizana, ove snage okupatora i domaćih izdajica bile su prisiljene da se povuku u Knin.

---

116. Arh. VII, NOR-a, K-781. dok. 17/7

Evo šta o ovoj ofanzivi na tromeđi piše Pera Jarić u knjizi »Bosansko Grahovo u NOR-u«, na strani 484—486: »V neprijateljska ofanziva nastavila se odmah iza četvrte. Uglavnom se odigrala u Crnoj Gori, istočnoj Bosni i Hercegovini, na Sutjesci i Zelengori, daleko od terena Bosanskog Grahova, ali je neprijatelj vršio stalan pritisak i kod nas. Partija i narod pratili su teškoće u borbi na Sutjesci i Zelengori i na poziv Vrhovnog štaba NOV i POJ činili su sve da u ovom kraju zadamo udarce neprijatelju i time olakšamo položaj naših drugova koji su snosili glavni teret ofanzive. U tom smislu korišćena je svaka prilika i pokazano bezbroj inicijativa. Na primjer, maja 1943. godine našao sam se u selu Tiškovcu i tražio presjednika Mjesnog NOO Uroša Vukobrata. Međutim, njega nije bilo. On je sa odbornicima i partizanskim stražarima napadao četnike u Strmici. Kad se vratio, kritikovao sam ga što je napustio selo. On je odgovorio da je pročitao u vjestima proglas Vrhovnog štaba sa Sutjeske koji poziva svakog borca, ma gdje se nalazio da napada neprijatelja. Zatim je rekao: 'Smatram se obaveznim kao komunista, partizanski rukovodilac i predsednik NOO u selu, da u ovim kritičnim danima pokrenem selo kako bi svi doprineli razbijanju neprijateljskih snaga u ovoj ofanzivi'. Našim svakodnevnim teškoćama pridružila se i neizvesnost o zbivanju na Sutjesci i Zelengori, jer nismo imali detaljna obavještenja o rezultatima borbe, a četnici su na sve strane rasturali letke u kojima su pisali o porazima naše vojske na Sutjesci i Zelengori, pa i o potpunom uništenju naših jedinica na čelu sa drugom Titom i Vrhovnim štabom. Ova četnička propaganda imala je za cilj da izazove dezorganizaciju, malodušnost i zabunu u našim redovima te tako olakša neprijatelju osvajanje naše teritorije. Međutim, narod je čvrsto vjerovao u svoje rukovodstvo i nepobedivost naše vojske. Mnogi borci iz sreza Bosansko Grahovo lično su učestvovali u borbi na Sutjesci i Zelengori — veliki broj je tamo i svoj život ostavio. Svi su se oni hrabro borili, a neki su činili izvanredne podvige.

Krajem juna 1943. godine sazvali smo sreski zbor naroda u Boravači, na kojem je objašnjeno da je i V neprijateljska ofanziva propala kao i sve ranije, da je naša vojska sa Vrhovnim štabom i drugom Titom na čelu i ovog puta izašla kao probjednik. Na zboru u Borovači prisustvovao je i drug Đuro Pucar — Stari; On je na zboru u detalje objasnio spoljnu i unutrašnju situaciju, posebno se zadržao na V neprijateljskoj ofanzivi, ukazujući na

veliku pobjedu naše vojske. Prije nego što sam zbor otvorio, pitao sam Đuru Pucara kako da ga narodu predstavim, pošto je on rodom iz sela Kesića, opština Bosansko Grahovo, a kao mladić napustio je rodni kraj, tako ga je malo ljudi poznavalo. Narod je znao samo za ime Stari, a nekoliko sreskih rukovodilaca znalo je da je to Đuro Pucar. Na moje pitanje Đuro se malo zamislio, a zatim rekao da ga predstavim pravim imenom, pošto tu ima starijih ljudi koji ga poznaju. Stupio sam na govornicu i prvi put na zboru otkrio pravo ime Đure Pucara. Kad je to narod doznao, aplauzu nije bilo kraja.

Tako smo svi u Jugoslaviji slavili pobjedu partizanskog oružja i čvrstinu i monolitnost KPJ u rukovođenju oružanom borbom sa mnogostruko nadmoćnijim neprijateljem i najsloženijij situacija i uslovima koji u ratu postoje«.

c) Snabdevanje vojske i naroda

Tromeđa je odvajkada bila pasivan kraj, gdje su se stanovnici bavili zemljoradnjom i stočarstvom, ali su žitarice kupovali i uvozili iz Vojvodine svake godine. Izbijanjem rata i okupacijom zemlje i ova mogućnost je otpala. Snabdjevanje ustanika hranom od 1941. godine i kasnije predstavljalo je poseban problem, a naročito u toku 1942 — 1943. godine. Sagledavajući odmah poslije ustanka ovaj problem, rukovodstva su vratila na teren sva starija godišta i one koji imaju brojnu porodicu, a sami privreduju, radi obrade zemljišta i učešća u branju letina za potrebe naše vojske, naroda i bolnica. Ljudi iz naših sela odlazili su organizovano na rad u Bosansko Grahovo. Kada je snabdevanje postalo u 1942. godini veći problem nego što se očekivalo, vojni štabovi upućivali su vojno-političke rukovodioce na teren radi organizacije narodne vlasti i potpunijeg riješavanja ovog složenog problema. Kada su odredi ojačali i krenuli dalje od svojih kuća i sela, snabdjevanje se organizovalo dobrovoljnim prilogom raspoređivanjem po kućama. Partizani su primani kod rođaka, prijatelja i simpatizera naklonjenih narodnooslobodilačkoj borbi. U to vrijeme siromašne porodice sa tromeđe 1942. godine slate su na prehranu u bogatije regione partizanske teritorije: Bosanski Petrovac, Podgrmeč i Kozaru. Za one koji su ostali u selu, dopremalo se žito iz Sanice i drugih mjesta i vršena podjela onim porodicama koje su oskudevale u hrani. Raspodjela se vršila tako da su bogatije porodice pomagale onim siromašnim i sl. Sa jačanjem NOB organizovani su mjesni NOO, koji su kao prvi organi narodne vlasti u mnogome olakšali organizovano snabdjevanje vojske i naroda putem rekvizicije, dobrovoljnim prilozima. Rekvizicije su se obavljale komisijski: vlasnicima su davane potvrde na oduzete stvari. NOV je ojačala i formirane su jedinice, a kroz borbe i zauzimanjem većih uporišta dolazilo se do ratnog plijena, koji se evakuisao na slobodnu teritoriju. Takav slučaj je bio posle borbi za Sanski Most i Sasinu, kada je dosta plena iz ustaških magacina palo partizanima u ruke. Odmah su došle radne brigade iz Bosanskog Grahova, Drvara i Bosanskog Petrovca i od 13. decembra 1942. godine pa do 5. januara 1943. godine vršila se evakuacija hrane, odjeće i drugog materijala zarobljenog za slobodnu teritoriju. Od narodnih neprijatelja imovina je komisijski konfiskovana i upotrebljavana za vojsku i siromašno stanovništvo. U ovoj etapi rata, a radi kompletnijeg sagledavanja ekonomskih pitanja, »Vrhovni štab NOV i POJ izdao je pismenu naredbu kojom je tačno normirana organizacija i funkcija ekonomske službe u Vrhovnom štabu, kao i štabovima korpusa, divizija, brigada, bataljona, četa kao i u mornarici«.[117]) Sad se ekonomska politika preko organa narodne vlasti počela sprovoditi planski, efikasno i teret snabdevanja raspoređivan je ravnomerno na sve krajeve, sela i domaćinstva. Saradnja organa NOV i organa narodne vlasti, mjesnih NOO, je stalna i neprekidna, jer već sada organi narodne vlasti imaju tačnu evidenciju materijala i dobara na svom području.

Ranije nabavke su vršene za jedan, dva ili tri dana, a prenosili su hranu i ostale životne namirnice ljudi ili tovarni konji, koji su bili izmučeni i gladni. A sada, zahvaljujući postignutim uspjesima na bojnom polju, snabdjevanje je bilo kompleksno, a doturanje hrane jedinicama i stanovništvu, vršeno je već tada konjskim i raznim drugim prevoznim sredstvima. Na tromeđi je i dalje konjski tovar bio glavni za prenos hrane i drugih potreba stanovništva. Takvo organizovanje i snabdjevanje postalo je plansko i svako je u datoj situaciji dobivao ono što mu je neophodno bilo na frontu ili u pozadini.

Na tromeđi se narod snabdjevao neophodnim životnim namirnicama iz bogatijih mjesta i magacina sa teritorije Bosanske Krajine. Sve ove forme prikupljanja sredstava ishrane i opreme

117. Arh. VII, NOR-a, K. 516, 23-1/3

za vojsku bile su, u prvom redu, stvar NOO i vojno-teritorijalnih organa. S toga su i sredstva prikupljana u narodnooslobodilačkim fondovima bili najvažniji i osnovni izvor snabdjevanja. Intendantski organi operativnih jedinica su se u svemu naslanjali na te organe i putem trebovanja i raspodele primali potrebne količine hrane, odjeću, obuću i drugu opremu koju je bilo moguće obezbijediti na slobodnoj teritoriji. U slučaju da se, usljed izvršenja borbenih zadataka, jedinice udalje od slobodne teritorije, njihovi intendantski organi neposredno vreše nabavke držeći se pomenute naredbe. Radi jednoobraznosti snabdjevanja u ovoj naredbi Vrhovnog štaba bila je određena tablica za ishranu, i rad vojno teritorijalnih organa i NOO i na našem terenu.

Ovim naredbama i normiranim aktima Vrhovnog štaba, organi narodne vlasti, skupa sa vojno-teritorijalnim organima i intendantskim organima partizanskih i teritorijalnih jedinica imali su izdefinisane stavove, što im je olakšalo rad u snabdjevanju vojske i naroda u to vrijeme.

d) **Ishrana vojske**

Na terenima Grahovskog sektora u tom vremenu na ishrani se osim stanovništva nalazilo blizu 400 ljudi. Neka siromašnija sela je isto tako trebalo snabdjeti životnim namirnicama. Već tada narodna vlast preduzima mjere da to bude plansko snabdjevanje i na duže vrijeme, da bi se izbjeglo svakodnevno prikupljanje dobrovoljnih priloga i u tu svrhu angažovalo mnogo ljudi koji su nam tada bili potrebni za obavljanje i drugih poslova na obradi poljoprivrednog zemljišta.

U tom cilju Sreski NOO Bosansko Grahovo od 23. X 1943. godine raspisuje i određuje obaveze op. NOO za snabdjevanje vojske, a u kojem se navodi.[118])

»Dragi drugovi, kako vam je poznato da na našem sektoru sada ima 388 drugova, partizana i drugova koji rade u organima narodne vlasti, pa je nemoguće dobrovoljnim prilozima da ih sve izdržavamo — hranimo. Zbog toga smo na našoj sednici Sreskog NOO donijeli sljedeću odluku o prikupljanju i spremanju životnih namirnica po op. NOO.

118. IRP BiH, Muzej Sar. film S. 4, R. 391, S. 392

Da op. NOO Podisjek prikupi i isporuči 1850 kg. žita i 4.600 kg. krompira op. NOO Peći, da isporuči 1800 kg. žita i 3.800 kg krompira op. Crni Lug, da isporuči 2000 kg. žita i 3400 kg. krompira. Crnoluška opština treba da dâ manje životnih namirnica zato što će imati stalno na svojoj teritoriji i drugih jedinica NOV-a koje će morati da obezbeđuje životnim namirnicama, to zbog toga što je ta opština jača ekonomski od drugih.

Drugovi iz op. NOO treba da sami odluče o prikupljanju hrane po selima i domćinstvima u saglasnosti sa seoskim NOO. Kod prikupljanja sredstava od domaćinstava i svakog našeg druga da daju hrane što više mogu. Ovo tražimo od vas iz op. NOO. Mi kod nas nemamo nikakvih zaliha a vojsci svakog dana hrane treba. Ova zaliha hrane je neophodna da ne bismo svaki dan od naroda tražili i da bismo stvorili rezervu najmanje za 3 mjeseca.

Ovu odluku hitno sprovodite. U ponedeljak je potrebno da svi raspoloživi plugovi volujski opet dođu za oranje, istovremeno je potrebno da op. NOO Peći dâ jednu radnu četu za oranje prikupi i 20 kosača da kose livadu, a op. NOO Podisjek pošlje 15 kosača i jednu radnu četu za iste poslove.

Za izvršenje ovih odluka povežite se sa omladinom, sve što radite radite organizovano.

Ove odluke sprovesti vrlo brzo, shvatite ih vrlo važnim i po istom postupite.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!«

Sekretar,
Mića Ivanović sr.

Predsjednik,
Pera Jarić sr.

Prema tome, narodna vlast je tokom cijelog rata na ovome terenu morala biti mobilna i operativna, s obzirom na to da je na njenom terenu bilo stalno partizanske vojske.

Svi odbori seoski, opštinski i sreski stalno su bili u pokretu — premještaju sa jednog na drugo bezbjednije mesto, ali su ipak uspješno obavljali svoje obaveze prema narodu i vojsci. Morali su se ulagati natčovečanski napori da bi se sve obaveze za potrebe revolucije mogle izvršiti na vrijeme.

D. PERIOD OD KAPITULACIJE ITALIJE DO OSLOBOĐENJA

1. Tromeđa u vrijeme kapitulacije Italije

Od marta 1942. godine pa sve do kapitulacije Italije, 9. septembra 1943. godine, naša su sela Donji Tiškovac i Drenovac stalno bila pod dejstvom artiljerije italijanske vojske iz rejona Strmice. Naime, artiljerija Italijanske vojske bila je postavljena u širem rejonu Gradine, jačine oko jedne baterije, a u ofanzivama i oko jednog artiljerijskog diviziona. Najvjerovatnije je imala sve potrebne i izračunate elemente za gađanje i kružno dejstvo u slučaju napada partizana na Strmicu i njenu okolinu, kao i gađanje objekata u krugu od 5 i više km. od njihovog rejona razmještaja. Treba imati u vidu da je između Strmice i sela Tiškovca postojala linija fronta u toku cijelog rata, a koja se protezala na liniji Radujci — Dronjci — Gologlav, između četnika popa Đujića, i slobodne teritorije. Važno je naglasiti da su najčešće ovu liniju držali stražari, odbornici ,omladinci i nove jedinice jačine odeljenja i voda pri formiranju do odlaska u područni Drvarski bataljon, a kasnije u 10. krajišku brigadu i Grahovsko-peuljski odred, kao i u druge jedinice koje su se formirale na toj teritoriji. Iz ovog rejona artiljerija je podržavala napade četnika na pravcima Gologlav — Crni Potoci — Tiškovac, Strmica — Tiškovac i Mračaj — Zaselak — Stožišta ka Uilici planini. Njena dejstva su bila stalno orijentisana ka našim selima i tromeđi. Od ove artiljerijske vatre najmanje su stradale partizanske regularne jedinice, a više seljaci i imovina. U očekivanju kada će topovske granate početi da tuku po selu, ljudi su se sklanjali u propuste na Unskoj pruzi koje su stanovnici Drenovca i Zavoda najviše koristili, a ostali su tražili pogodan zaklon.

Neprijatelj je svaki dan sa nekoliko ispaljenih granata držao narod u strahu. Međutim, kasnije je narod na to oguglao. Djeca su stalno postavljala pitanje kada će topovi početi da tuku. Zato nije ni čudo što su djeca od 15 godina željela da idu u partizane želeći da se bore sa puškom u ruci, a ne da čekaju da u svom selu poginu od granate.

Italijanski topovi prestali su da pucaju iz Strmice početkom septembra 1943. godine. Porazi Italijanske vojske 1943. godine na Jugoslovenskom ratištu, u Sjevernoj Africi i na Siciliji,

pojačali su nezadovoljstvo kod Italijanskog naroda, koji je zahtevao da se ovaj krvavi rat obustavi i da se narodu vrati sloboda i demokratija.

»Tako je posle 21 godine krvave vladavine oborena Musolinijeva fašistička diktatura, čime su stvoreni uslovi da se Italija izvuče iz teškog imperijalističkog rata«.

»Veoma krupnu ulogu u slomu Italije odigrala je naša NOV-a. Gubici Italijana iznose u živoj sili u Jugoslaviji približno oko 100.000. Borbe u Jugoslaviji ozbiljno su pokolebale moral italijanske vojske. Musolini je bio prinuđen da u Jugoslaviji drži dobro naoružane i jake snage. Ta vojska nije bila ništa manja, ako ne veća, od one u Africi i na Siciliji«.[119])

»Na osnovu Britansko-italijanskog ugovora, potpisanog 3. septembra, Ajzenhauer je naredio da radio Alžir 8. septembra objavi vest o kapitulaciji Italije. Čim je potvrđena vest o kapitulaciji, Hitler je naredio feldmaršalima Keserlingu i Romelu da razoružaju italijanske jedinice i slome svaki njihov otpor. Tako je Italija kapitulirala 9. septembra 1943. godine«.[120])

Poslije kapitulacije Italijanske vojske, jedinice NOVJ-a su razoružale 5 kompletnih divizija i djelove 8 talijanskih divizija dok su divizije »Venecija«, dijelovi divizije »Turineze« prešle na stranu NOVOJ-a. U Dalmaciji, Hrvatskom Primorju, Istri, Slovenačkom Primorju dolazi do velikog razvitka NOP. U to vrijeme formirano je više brigada i divizija. Tada Jugoslovensko ratište dobija poseban značaj u planovima zaraćenih strana. Ali je ovim Njemačka bila prisiljena da razvuče svoje snage i rezerve na dijelove fronta koje su držale Italijanske snage, što je oslabilo njihove snage na pojedinim frontovima i olakšalo saveznicima i NOVJ-a prelaz u ofanzivna dejstva na svim frontovima.

Na tromeđi su nastale velike promene; sve je vrilo, narod se naoružao »do zuba«, svi su nosili po neko parče italijanske uniforme, snabdevanje je bolje više se obađuje zemlje, NOO funkcionišu u pravom smislu riječi. Velika je slobodna teritorija. Osipa se četnički pokret i jedan se broj predaje. Tako je narod tromeđe dočekao još jednu značajnu pobjedu.

---

119. ZB. T. II/1 314
120. Grupa pisaca, II sv. rat, 177

2. Borba protiv četnika u jesen 1943. i spašavanje savezničkih avijatičara

a) Prepad četnika na selo Drenovac

13. oktobra 1943. godine bio je zakazan partijski i omladinski sastanak u zaseoku Rezići, koji je trebalo održati posle narodnog zbora stanovništva i omladine sela D. Tiškovca i Drenovca. Upravo poslije ovog sastanka Dušan Ševo je određen da ide u Grahovsko-peuljski odred za partijskog rukovodioca jedne čete. Naredba za postavljanje već je bila stigla u NOO Tiškovac, ali nikad nije saopštena drugu Dušanu Ševi, jer na sastanak na koji je pošao, nije nikad stigao. On je bio žrtva prepada na selo Drenovac koji su izvršili četnici iz Gornjeg Tiškovca i Torbičina Vagana (susjednih sela). Oni su prethodne noći blokirali Ševinu Poljanu, a u zoru i zaselak Kravjak, radi pljačke. Te noći niko iz Ševine Poljane nije došao u selo D. Tiškovac, u NOO da obavijesti o prisustvu četnika nadohvat sela. Postoji, ipak. osnovana sumnja da ih je neko obavijestio. Računa se da ih je bilo jačine oko jedne čete, a pošlo im je za rukom da postignu potpuno iznenađenje. Poslije ručka poslednji na zbor su krenuli Dušan i Vlado Ševo i to prugom, od propusta na potoku Drenovac, ka skretnici i željezničkoj stanici. To je bilo za njih kobno. Četnici su ih presreli na odstojanju 20—30 metara. Mogli su ih ubiti obojicu da nisu pokušali žive da ih pohvataju. Vlado Ševo se u ovoj borbi za goli život bolje snašao i pobjegao ispod nasipa pruge ka kući Jovana Savića, i kod stanice izvjestio ostale da bježe uz potok Mutljajac ka drazi Borovnica. Međutim, Dušan Ševo se odlučio da bježi Lukom (potkućnicom) ka rečici Blatušnici i tako izašao na brisani prostor. Pri prelazu rijeke bio je pogođen koncentričnom vatrom četnika. Do njega je dotrčala jedna grupa četnika i kada su vidjeli da još daje znakove života, ispalili su mu tada još jedan metak u sljepoočnicu. Poslije nekoliko minuta iz našeg sela su dotrčali žene i djeca ka mjestu pogibije. Dušan je još imao snage da, kad je bio pogođen, dnevni red za sastanak strpa u usta. Međutim, ta hartija mu je ispala iz usta i njegova rođena sestra, omladinka Anđa, nagazila je nogom da četnici ne bi pročitali njen sadržaj, a kasnije vjerovatno vršili represalije nad nevinom djecom i ženama. Odmah zatim otvorena je vatra sa Breščića i kose Rezića od strane odbornika, narodnih stražara, omladine i nekih boraca, ranjenih i bolesnih, koji su se našli u selu na kraćem dopustu. Četnici su se odmah počeli povlačiti. Međutim, u selu Drenovcu su počeli da maltretiraju žene i djecu govoreći nekim pionirima i pionirkama: »Bacajte sa sebe, bando komunističko, tu crvenu boju, jer ćemo vas sve poubijati, a najpre će platiti oni, koji nose crvene boje marame i suknje«! U povlačenju, četnici su u selu Drenovcu pljačkali hranu i odjeću, ono što su mogli na brzinu da ponesu. U toku dana nije se održao narodni zbor, već su svi sposobni stupili u borbu sa četnicima. Prethodnog dana Marijićevi četnici uhvatili su Radulović Danu iz Bosanskog Gurahova, ali u toku povlačenja četnika ka Rozašiju on je uspio da im pobjegne i da se spase sigurne smrti.

b) Napad četnika na Trivanov do

26. oktobra 1943. godine, odigrala se drama u Trivanovu Dolu, SZ od Bosanskog Grahova između četnika popa Đujića i Brane Bogunovića potpomognutih od strane Italijanske artiljerije iz rejona Cigelja (Glavica K. 934) čije je brojno stanje iznosilo 500—600 ljudi i udarne partizanske grupe Grahovsko-peuljskog odreda u jačini 28 partizana, na čijem su čelu bili komandir Dragan Vukobrat i politički komesar Nikica Jojić. Četnici su najvjerovatnije bili obavješteni o razmještaju ove udarne grupe u Trivanovom Dolu i o lokaciji ostalih partizanskih jedinica i, zahvaljujući tome, oni su pošli na nju da je unište. Isto tako, znali su da ova partizanska grupa (po njihovom — četa), nije mogla da dobije brzo pojačanje. Četnici su uspjeli da postignu iznenađenje i u toku noći opkole Trivanov Do i zaposjednu sve dominantne visove okolo i to: Trivanovu gredu, k. 1136, Brežine, Vukobratov Do, a od Glavice k. 934 (Cigelja) i Kneževića išli su glavnim snagama. Udarna grupa nije imala nikakvih uslova da se izvuče iz grupe kuća u Trivanovom Dolu, jer tu je brisani prostor takav da bi u slučaju pokušaja bili svi poubijani. To znači da je ova partizanska grupa bila prisiljena da primi borbu u okruženju. U toku večeri u Trivanovom Dolu bilo je dosta živo niko nije ni slutio šta će se ovdje odigrati idućeg dana. Udarna partizanska grupa je za spavanje bila razmještena po kućama, sa neposrednim obezbeđenjem. Za obezbjeđenje prema neprijateljskoj posadi na Cigelju (k. 934) jedno istureno odjeljenje je kontrolisalo pravce koji od Carevca (k.935) i Glavice (k. 934) vode ka Trivanovom Dolu. Međutim, snaga i sredstva za kružno osiguranje nije bilo. Čudna je ta samouvjerenost, zanoćiti tu, na dohvat neprijatelja, na udaljenosti 2—3 km od njegovog razmještaja, a ne izvući se u Vrlinac kod staja Save-

lja, SZ od Trivanove grede, gdje četnica nisu smjeli bez ofanzive da privire i gdje su uslovi zemljišta i sigurnost bili potpuno zadovoljavajući. Ostaje da se o tome razmišlja, a može se i tvrditi da je ova grupa u ovom slučaju bila izdata od četničkih jataka. Treba utvrditi sljedeće činjenice: Trivanov Do se nalazi u dolini, opisuju ga dominantni visovi, sigurnost u njemu je tada bila mala i za jače snage, a ne za ovakvu malu partizansku grupu od 28 partizana. U širem rejonu Bosanskog Grahova, Mračaj, Stožišta tada je bila jaka četnička grupacija popa Đujića i Brane Bogunovića. Znači, da je rukovodstvo udarne grupe moralo izvući grupu u toku noći iz Trivanova Dola ka Vrlincu, a nikako čekati zoru i dan. Koristeći ovu samouverenost rukovodioca grupe, četnici su u svitanje opkolili Trivanov Do i otvorili vatru na obezbjeđenje koje se povuklo u kuće u sastavu grupe, a zatim sa kružne osnovice otvorili vatru sa dominantnih visova na udarnu partizansku grupu koja se povukla u kuće i borila se u okruženju. Kada je svanulo, oko Trivanova Dola po svim dominantnim visovima crnili se četnici kao mravi, a ova grupa partizana nalazila se u centru tog mravinjaka. Četnici su počeli sa okolnih visova da pozivaju poimenično rukovodioce grupe i pojedine partizane da se predaju dok ne bude kasno, preteći da će ih sve u protivnom poubijati. Pošto su se partizani borili i davali otpor, četnici su otpočeli napad najpre jakom puščanom i puškomitraljeskom vatrom. Tamo gdje se pojavila jedna partizanska puška, oni su tukli sa 15—20 pušaka, pa i više, a zatim su minobacačima počeli da tuku krovove zgrada i stežu obruč. Partizanska grupa bila je prisiljena da ide u prizemlje zgrada koje su izgrađene od kamena i iza kamenih ograda i da se tako bori protiv nadmoćnijeg neprijatelja. Treba ipak istaći da se se ova grupa u okruženju borila nekoliko časova sa nadmoćnijim četničkim snagama i da je njen otpor prestao onda kada nije imala više municije i kada je imala 3 mrtva (od kojih i zamenik polit. komesara Risto Jojić) i 4 ranjena. Grupa je stalno živjela u nadi da će joj stići pomoć, ali od toga nije bilo ništa i oni su bili zarobljeni od strane četnika sa praznim oružjem, bez municije. Prema izjavi nekih drugova iz grupe, saznaje se da su komandir grupe i polit. komesar htjeli izvršiti samoubistvo, ali da su ih borci u tome spriječili.

Tako je u toj situaciji ova partizanska grupa odložila prazno oružje. Četnici su naredili komandiru da postroji grupu i kada je tako učinjeno, oni su ih svezali dva po dva za ruke i

poveli zajedno sa ranjenicima kod popa Đujića i Brane Bogunovića (kod kuće Kneževića na Stožištima). Na komandnom mjestu pop Đujić ih je sačekao i održao im govor. Toga dana pred veče uz obezbjeđenje neprijatelja na Cigelju i četnika na Stražištima i Borovači, održan je zbor.

Posle zbora izvršen je pokret preko sela Mračaja i Dinare planine ka Kosovu, gdje je bio glavni četnički logor. Uz put su u Mračaju ostavili nekoliko ranjenika koji su pobjegli ponovo u partizane na slobodnu partizansku teritoriju. Tako je više od 50% zarobljenih partizana pobjeglo na slobodnu teritoriju za prve 2—3 noći, a ostatak za 8 dana.

Nijedan od zarobljenih partizana nije ostao u zarobljeništvu, nego su svi pobjegli, a poslednji je uspio pobjeći osmog dana od zarobljavanja. Ova lukavost popa Đujića da ne poubija zarobljene partizane, verovatno je bila: da ojača svoj poljuljani politički uticaj u narodu, u selima koja je inače kontrolisao zaštićen od jakog garnizona okupatorske vojske. Drugačije se ovaj postupak ne bi mogao tumačiti. Ovo je bila velika opomena da se mora više povesti računa o budnosti i preuzimanju svih mjera predostrožnosti da se ne bi ponovile slične greške.

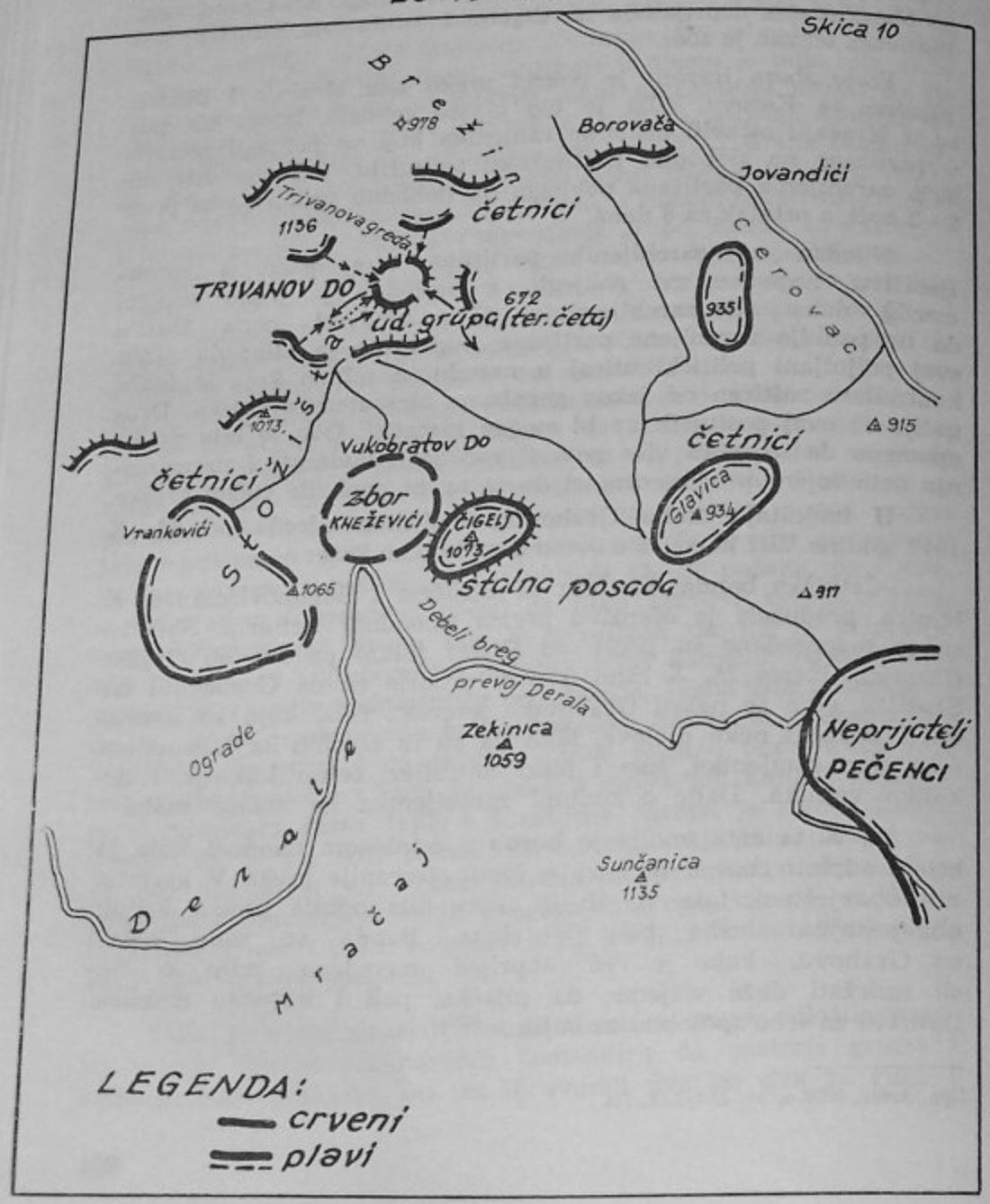
U izvještaju štaba Grahovsko-peuljskog odreda od 26. X 1943. godine VIII korpusa o ovom događaju se kaže:

»Četnička banda, na čelu sa Đujićem i Bogunovićem 26. X izjutra, preduzela je ofanzivu prema slobodnoj teritoriji. Njihove snage raspoređene su počev od Otrića (Lika) pa sve do Gnjata (Psunja). Jutros 26. X rano u zoru prodrle su na Grahovo i na Stožišta, gdje se nalazi Grahovska terenska četa, koju su iznenadili i opkolili neke djelove, tako da su ih zarobili sa komandom čete sem zamjenika, kao i teški mitraljez, četnu kuhinju i nekoliko vojnika. Dalje o sudbini zarobljenika ne znamo ništa.

24. X ta četa vodila je borbu s četničkom bandom koja je htjela održati zbor u Strmici, o čemu ste ranije preko V korpusa bili obavješteni, tako da ih je skoro bila odbila prema Kninu, obavještajna služba bila je slaba. Banda se sada nalazi na Grahovu, kako je već naprijed navedeno, gdje se misli zadržati duže vrijeme, da pljačka, pali i naročito mobiliše ljudstvo za sebe sposobno za vojsku«.[120a])

120a. Arhiv, NOR-a, br. 23-1/3. k. 516

NAPAD ČETNIKA NA TRIVANOV DO
26. 10. 1943.

c) Spašavanje savezničkog avijatičara

Po pričanju Tiškovačkih odbornika, početkom jeseni 1943. godine jedan savezнički avion. koji je kružio iznad Bosanskog Grahova, bio je pogođen od strane neprijatelja između sela Peći i Stožišta. Naše snage držale su položaj na liniji jugozapadne i južne padine Uilice planine — Borovača, a četnici su bili na Stažištima, Malinjaku (k. 1121), Biljegu (k. 1087). Poslugu aviona sačinjavala je posada od 10 članova. Kada je počeo gorjeti, posada je iskakala iz aviona, tako da su dospeli nadomak sela Peći; jedan član je poginuo prilikom iskakanja. U avionu su bili savezнички vojnici iz Afrike.

Najbolje su prošli članovi posade koji su se spustili na slobodnu teritoriju, blizu sela Peći i odmah pri spuštanju bili prihvaćeni od strane Grahovsko-peuljskog odreda. Padobranci nisu znali kuda idu, nego su glasno vikali »Tito — Tito« i to su više puta ponavljali. Kada su vidjeli petokrake zvijezde, uvjerili su se da su to partizani. Srdačno su primljeni i odvedeni u selo Peći. Odmah su upućeni u selo Tičevo za Štab VIII korpusa. Stevan Mandić ih je vodio i kada su bili u selu Radlovići, tu su im odbornici pripremili za doček pečenu jagnjetinu. U drugom avionu oko 15. maja 1944. jedan član posade pao je kod sela Zaseoka na neprijateljsku teritoriju, tu su ga uhvatili četnici i predali Nijemcima. Avion je udario u Orlovicu — Plavanjska brda i razlupao se u paramparčad. Predposlednji iz aviona iskočio je pilot kapetan i spustio se na sjevrene padine Biljega, kojeg su držali četnici. Prilikom pada slomio je nogu, ali je smogao toliko snage da se dovuče i skloni u šumu, u jednu špilju ispod kamena. Četnička banda organizovala je pretraživanje terena da ga zarobi. Poslije izvjesnog vremena odustala je, jer je smatrala da nije ranjen i da je pobjegao prema Duleru gdje je bila partizanska teritorija. Na mjestu gdje se sklonio, vidio ga je Miloš Kovrlija iz Zaseoka, koji je odmah došao i o tome obavijestio NOO sela Tiškovca.

Članovi NOO Tiškovca, na čelu sa predsjednikom odborua, izvršili su sve pripreme da se u toku noći ovaj avijatičar spasi da ne bi pao četnicima u ruke. Na ovaj zadatak su krenuli odbornici, narodni stražari i to: Vukobrat Uroš, Bucalo Gojko, Ševo Vlado, Bursać Petar, Kesić Petar, Bjelotomić Svetko, Jovičić Dušan, Radujko Dragan, Đurica Trivun, Radujko Jošan i Šušnica Mile (iz Vrlinca).

Padom mraka grupa je otišla na teritoriju koju su četnici držali. Pronašli su pilota — kapetana savezničkog aviona sa slomljenom nogom, tada su ga postavili na improvizovana nosila i krenuli ka zaseoku Duler, a istovremeno trojica iz ove grupe odbornika otvorila je vatru na kotu iznad njih sa koje su četničke straže pobjegle. Ovo je bila povoljna okolnost da su oni koji su nosili nosila sa ranjenim savezničkim pilotom, uz odgovarajuće napore udalje od mjesta pucnjave. Usput su se nosila slomila, ali su uspjeli da ih osposobe i izvuku se u kuću Radujka Jošana. U kući Jošanovoj spremljena je večera za sve koji su učestvovali u spasavanju ovog avijatičara. Skuvanu puru savezнички avijatičar nije htio u početku jesti, ali kad je vidio da to rade svi, i on je počeo da je jede. Zahvaljujući odvažnosti ovih Tiškovčana, spasen je kapetan savezničke avijacije. Sutradan organizovana je omladina sela Tiškovca koja je do kuće Bikić Paje odnela na nosilima pilota u selo Peći do komande mjesta, a odatle je prebačen za Drvar.

3. Odjek odluka II zasjedanja AVNOJ-a na Tromeđi

Za vrijeme zasedanja AVNOJ-a kod nas na tromeđi postojao je NOO pod nazivom Tiškovački. Pri NOO-u pojedini drugovi i drugarice bili su odgovorni za rad sa omladinom, ženama i pionirima i za druge zadatke vezane za potrebe fronta. U selu je u to vrijeme bila dosta jaka i aktivna partijska organizacija.

NOO je bio po vertikalnoj liniji vezan za Opštinski NOO br. 1. sa sjedištem u selu Peći. Tu su bili još Opštinski komitet KPJ, Opštinski komitet Omladine i žena. Opštinski NOO br. 1 bio je vezan za Sreski NOO sa sjedištem u Bosanskom Grahovu. Tu su još bili Sreski komitet KPJ, Komitet omladine i žena. U svim gore navedenim organima bilo je u to vrijeme dosta naših ljudi. Predsjednik Sreskog NOO bio je Pera Jarić, koji je na toj dužnosti ostao do kraja rata. Sreski NOO po vertikali bio je povezan sa Okružnim NOO u Drvaru. U ovom odboru bio je iz našeg sela Marko Jarić. To znači da su tromeđaši bili zastupljeni u svim instancama narodne vlasti, koja je tada postojala u Bosanskom Grahovu i Drvaru.

Drugo zasjedanje AVNOJ-a 1943. godine, dovršava u principijelno-organizacionom pogledu proces povezivanja NOO u jedinstven sistem narodne vlasti i polaže organizacione temelje njegovom rukovodećem i izvršnom aparatu.

Narod tromeđe sa velikim oduševljenjem prihvatio je odluke AVNOJ-a. Odlukama II zasjedanja AVNOJ-a udareni su temelji uređenja Jugoslavije. Naš narod, preko svojih predstavnika odstranio je sa vlasti protivnarodni režim i vlast je prešla u ruke naprednih društvenih snaga sa radničkom klasom na čelu. Izbegličkoj vladi oduzeto je pravo zakonite vlade, a kralju zabranjen povratak u zemlju. NOO su ozakonjeni kao stvarni organi državne vlasti. AVNOJ je odao priznanje NOVJ, a drugu Titu dodjelio zvanje Maršala Jugoslavije. U ovim odlukama narod je osjetio našu snagu i sigurnost, a to je ulivalo vjeru u našu konačnu pobjedu.

Ovo zasjedanje AVNOJ-a odigralo je prelomnu ulogu u razvitku ustanka i u nekim selima oko tromeđe gde su četnici popa Đujića imali uticaja.

Do tada su u nekim od ovih sela NOO radili ilegalno, a poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a i u ovim selima NOO počeli su raditi legalno. Razrada odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a na terenima tromeđe završena je 1943. godina. Na ovom poslu u tumačenju odluka u to vrijeme bile su angažovane sve društveno-političke organizacije. U Sreskom NOO u Bosanskom Grahovu za širi politički aktiv ove odluke su tumačili Kecman Jovo — Šuco i Savo Trikić davajući uputstva kako odluke treba prenijeti do NOO i na stanovništvo oslobođenih i neoslobođenih sela. Na bazi ovog sastanka sastavljen je plan po kojem je trebalo da se odluke i zaključci ptenesu na opštinske NOO. Po tome planu: u Opštinski NOO Grkovci išli su Mandić Vlado, Ivetić Vaso, Dragan Radujko sa predstavnicima omladine i žena. U OP NOO Podjadovnik išli su Jarić Pera i Radulović Pepica sa predstavnicima omladine i žena. U Opštinski NOO Peći išli su Ivanović Mića i Gašić Jovo sa predstavnicima omladine i žena. Ovim sastancima prisustvovali su i članovi Okružnog NOO i komiteta i pružali im pomoć. Poslije ovih sastanaka, na sličan način su se odluke prenosile i na NOO sela i na ovim sastancima radilo se na sličan način. Poslije ovog održano je nekoliko javnih zborova gdje su društveno-politički radnici govorili o ovom istorijskom događaju. U naša sela su tada dolazili, održavali sastanke i govorili narodu: Vaso Trikić, predsjednik ONOO Drvara, Jarić Pera, predsjednik NOO Bosansko Grahovo, Dušan Mandić, Milan Milijević, Jovanka Bajić, Ivanović Draga, Marta Torbica, Vukobrat Veljko, Skakić Milenko, Jarić Marko, Bucalo Stevo i mnogi drugi.

Poslije planirane društveno-političke aktivnosti, došlo je i do konstituisanja NOO na bazi odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Nemci i domaći izdajnici četnici baš u toku i poslije ovog zasjedanja preduzimaju napade na šire područje tromeđe da bi spriječili, prenošenje i sprovođenje odluka ovog istorijskog zasjedanja AVNOJ-a, i u ovom regionu, ali u tome nisu uspjeli.

»Na dan zasjedanja AVNOJ-a, 29. novembra 1943. godine, četnici su napali, zatim ušli u selo Gornji i Donji Tiškovac, i u isto vrijeme Nijemci su nastupali od Strmice ka Bosanskom Grahovu, izbili u Zaselak i vršili opravku komunikacije kroz Derala«.[120b])

»Tada je početkom decembra u Strmici bilo koncentrisano 1000 Nijemaca i oko 600 četnika popa Đujića«.[121])

Slabe snage Grahovsko-peuljskog odreda nisu se mogle suprotstaviti ovim udruženim njemačkim i četničkim snagama na ovom pravcu. Na Dinari dejstvovao je u to vrijeme Dinarski odred, a na pravcu Plavno — Ljubina — Poljana Sjev. dalmatinsko-lički odred. Sa ovim partizanskim snagama nije postojala neposredna veza.

»U vremenu od 1—6. decembra neprijatelj (Nijemci i četnici) zauzeli su Bosansko Grahovo, ali nisu uspjeli da izvrše dalji prodor od Bosanskog Grahova u pravcu Resanovaca i Tičeva, dublje na našu slobodnu teritoriju. Sa njima na ovim pravcima uspješno je vodio borbu Grahovsko-peuljski odred«.[122])

U drugoj polovini decembra 1. bataljon GP odreda glavnim snagama bio je u zahvatu komunikacije Bosansko Grahovsko — Resanovci, a jedna četa bila je u akcijama prema Strmici. 2. bataljon kontrolisao je komunikaciju Korita — Sajkovići. Ovi bataljoni vodili su borbu na ovim pravcima sa Njemcima i četnicima.

U tim uslovima prenošene su na tromeđi u partizanskim selima odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Ove odluke su prenošene i na sela koja nisu bila oslobođena, i to sa uspehom. NOO Tiškovcu kod Bosanskog Grahova.

120b. Arh. VII, NOR-a K-1029, f. 1, dok. 13
121. Arh. VII NOR-a, K. 516, f. 6, dok. 1
122. Arh. VII NOR-a, K. 516, f. 6, dok 18/1

4. Poginuli borci tromeđe, koji u tekstu nisu opisani

1. BURSAĆ Simeuna DUŠAN je rođen 1909. godine u selu Tiškovcu kod Bosanskog Grahova. Prije rata bio je radnik na Unskoj pruzi Knin — Bihać. Stupio je 15. novembra 1942. godine u Tiškovačku teritorijalnu četu, pa u Drvarski područni bataljon, zatim u 10. krajišku brigadu. Poginuo je juna 1943. godine na Kulerini kod Livna od ustaša bačen niz Crvene stjene.

2. BOROVNICA Damnjana NIKOLA, rođen 1925. godine, zemljoradnik, stupio je 1942. godine u teritorijalnu Tiškovačku četu, zatim u Drvarski područni bataljon, pa u X krajišku brigadu. Poginuo je 18. IX 1943. godine od Nijemaca, pri osvajanju bunkera na Prkosima, kao bombaš. Bio član SKOJ-a od 1942. godine.

3. JARIĆ Jandrije SAVO, rođen 1900, sezonski radnik, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim bio stražar u selu Tiškovcu i pri komandi mjesta Bosansko Grahovo. Poginuo je maja 1943. godine od strane Đujićevih četnika. Sahrani su prisustvovali Stevo Bucalo i Marko Jarić. Četnik Pajica Marić usmrtio ga je udarcem kundaka po glavi.

4. JARIĆ Nikole JOVAN »Jojo«, rođen 1905, godine. Sezonski radnik, stupio je krajem 1942. godine u partizane, pa u X krajišku brigadu. Kandidat KPJ, umro je 1943. godine u Uilici, iscrpen od tifusa.

5. JARIĆ Vase GOJKO, rođen 1908. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je krajem 1942. godine u teritorijalnu Tiškovačku četu, zatim u X krajišku brigadu. Poginuo je krajem 1943. godine u Sandžaku.

6. ČAKARMIŠ Steve KRSTO, rođen 1915. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, sezonski radnik, stupio je 1942. godine u teritorijalnu Tiškovačku četu, zatim u X krajišku brigadu. Poginuo je 1943. godine u Strmici: zaklali su ga četnici popa Đujića, izveli ga u Ćupriju i izboli nožem iživljavajući se nad njim dok nije umro.

7. ŠEVO Špire VLADO, rođen 1918. godine u Tiškovcu, prije rata radnik na Unskoj pruzi Knin — Bihać. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u Bataljon »Gavrilo Princip«, pa u IV krajišku brigadu. Član je KPJ i koman-

dir 3. voda 1. čete 3. bataljona. Veoma hrabar, poginuo je februara 1943. godine na brdu kod Pecka od Nijemaca u IV ofanzivi. Minobacačka mina odbila mu je obje noge, a onda je on povikao svom komšiji Stevanu Vladušiću koji je sa njim bio u istoj četi: »Stevice, ubij me ako me voliš«! Za kratko vrijeme je u strašnim mukama podlegao ranama.

8. RODIĆ Damnjana MILAN, rođen 1923. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u IV krajišku brigadu. Poginuo je 15. oktobra 1943. godine kod Strmice. Bio je u Grahovsko-peuljskom odredu, uhvaćen je od četnika Đujića i obešen. Bio je kandidat KPJ, borac i primeran drug.

9. VLADUŠIĆ Miloša JOVAN, rođen 1925. godine u Tiškovcu, zemljoradnik, stupio je aprila 1942. godine u bataljon »Gavrilo Princip«, zatim u IV krajišku brigadu. Član je KPJ. Poginuo je od ustaša kod Vareša pri napadu 1. krajiške brigade na Rajlovac, avgusta 1943. godine. Kurir je štaba 3. bataljona kod Vicike Bodiraže. Prenet je prema Fojnici i tu sahranjen. Ustaše su kasnije iskopali sve leševe partizana i pobacali ih po odlasku brigade sa terena Fojnice.

10. VUKOBRAT Dragana LAZO, rođen 1924. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je oktobra 1942. godine u teritorijalnu Tiškovačku četu, pa u Drvarski područni bataljon, zatim u X krajišku brigadu. Poginuo je juna 1943. godine od ustaša na Kulerini kod Livna. Bio je kandidat KPJ, borac 1. čete 1. bataljona X krajiške brigade. Stalno je bio bombaš, veoma hrabar i požrtvovan.

11. ĐURICA Jandrije VELJKO, rođen 1923. godine, radnik, stupio je u III brigadu VI ličke divizije 1943. godine. Prema prikupljenim podacima, izgleda da je poginuo na Kozjaku od četnika popa Đujića.

12. ŠEVO Aćima MILAN ,rođen 1920. gadine u Poljani Ševinoj, stupio je u ustaničku Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u IV krajišku brigadu. Član je KPJ, desetar i puškomitraljezac, veoma hrabar. Poginuo je marta 1943. godine u Plavnu od strane četnika popa Đujića.

13. RADUJKO Sime MILAN, rođen 1913. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je u ustaničku četu Tiškovačku 27. jula

1941. godine, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u IV krajišku brigadu. Kandidat KPJ, poginuo je u IV ofanzivi kod Tičeva od strane Nijemaca.

14. KENJALO Vasilja SVETKO, rođen 1925. godine, sezonski radnik, stupio je 1942. godine u teritorijalni Tiškovački vod, pa u IV krajišku brigadu. Član SKOJ-a, poginuo je juna 1943. godine kod Sanskog Mosta.

15. BUCALO Vuje SIMO, rođen 1924. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je 1942. godine u teritorijalnu Tiškovačku četu, pa u Drvarski područni bataljon i u X krajišku brigadu. Bio je član SKOJ-a. Poginuo je na Metli marta 1943. godine, kod sela Resanovaca. Sahranjen je u Tiškovcu.

16. RADUJKO Petra BRANKO, rođen 1922. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je u bataljon »Gavrilo Pincip« u maju 1942. godine, zatim u IV krajišku, pa u X krajišku brigadu. Došao je u zaselak Duler na oporavak kao vodnik voda. Poginuo je novembra 1943. godine u Duleru kada su ga opkolili četnici.

17. ĐURICA JOVO, rođen 1916. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je u ustaničku Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine, zatim u X krajišku brigadu. Bio je veseljak i stalno pjevao i razveseljavao borce svoje čete. Bio je dobar i neustrašiv borac. Poginuo je na Metli, marta 1943. godine na dužnosti komandir voda. Bio je član KPJ. Sahranjen je sa Radujko Milanom.

1 8. ĐAPAN Petra NIKOLA, rođen 1920. godine u Tiškovcu, radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je u ustaničku Tiškovačku četiu 1941. godine, zatim u IV krajišku brigadu. Kandidat KPJ, poginuo je marta 1943. godine na Šatoru u IV ofanzivi.

19. RADUJKO Ilije BRANKO, rođen 1920. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je u ustaničku Tiškovačku četu 1941. godine ,zatim u IV Kraj. brigadu. Bio je kandidat KPJ. Poginuo je juna 1943. godine na Paunovcu. Bio je puškomitraljezac i štitio povlačenje svoje jedinice i kada mu je nestalo municije bacio je bombu i otpočeo izvlačenje, ali su tada Nijemci otvorili vatru i pokosili ga iz šarca.

20. JOVIČIĆ Sime MILAN, rođen 1917. godine u Tiškovcu, radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je u ustaničku

Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine, zatim u IV krajišku brigadu. Bio je hrabar borac i stalno se javljao u bombaše. Kandidat KPJ, poginuo je marta 1943. na Šatoru.

21. RADUJKO Janka MARKO, rođen 1924. godine u Tiškovcu, zemljoradnik, stupio je u teritorijalnu Tiškovačku četu 1942. godine, pa u X krajišku brigadu. Član KPJ, na dužnosti vodnog delegata, poginuo je na Metli marta 1943. godine kod Trubara. Bio je vrlo disciplinovan u izvršavanju zadataka.

22. ĐAPAN Jovana MILAN, rođen 1908. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je u X krajišku brigadu 1943. godine. Umro je od tifusa 1943. gadine za vrijeme oporavka.

23. BJELOTOMIĆ Krste VLADO, rođen 1911. godine u Tiškovcu, radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u X krajišku brigadu. Poginuo je na Crnom Vrhu kod Bosanskog Grahova prema Livnu. Ubili su ga četnici avgusta 1943. godine. Nalazio se u sastavu 1. čete, 1. bataljona X brigade. Bio je kandidat KPJ.

24. ČAKARMIŠ Steve NIKOLA, rođen 1920. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je 1942. godine u II dalmatinsku brigadu. Poginuo je pri proboju na Zelengori između 10. i 14. juna 1943. godine.

25. VUKOBRAT Nikole DANICA, rođena 1925. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova ,omladinka u selu, stupila je 1942. godine u II proletersku brigadu. Bolničarka i član SKOJ-a poginula je od Nijemaca juna 1943. godine na Zelengori kod sela Jošići.

26. BOROVNICA ZORA, rođena 1921. godine u Lici. Žena Vlade Borovnice koji je poginuo maja 1942. godine u selu Peći od Italijana. Poslije toga, njegova žena Zora otišla je 1942. godine u II proletersku brigadu. Poginula je na Sutjesci 1943. godine za vrijeme V ofanzive. Kandidat je za KPJ.

27. ĐURICE Dragana MILOŠ »Mićan« rođen 1920. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je u partizansku Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine, zatim u b ataljon »Gavrilo Princip« i u IV krajišku brigadu. Član je KPJ, teško ranjen na Majinu vrhu blizu Zavidovića, februara 1944. godine. Tu je 4. krajiška brigada bila prisiljena da ostavi 9 ranjenika pri povlačenju. Jataci četnički su ih otkrili i četnici su sve poklali, izuzev dvojice koji su pobjegli.

28. KRNETA Jovana PETAR, rođen 1910. u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je 1943. godine u Grahovsko-peuljski odred. Poginuo je krajem maja na Pločama između Resanovca i Drvara u sastavu 2. bataljona, za vrijeme VII ofanzive.

29. ČAKARMIŠ Boška MILAN, rođen 1925. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, član KPJ. u 16. brigadi krajiškoj je poginuo, ali se ne znaju tačni podaci.

30. RODIĆ Luke MARKO, rođen 1923. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Pincip« i u IV krajišku brigadu. Za vrijeme desanta na Drvar bio je obaveštajni oficir pri komandi područja Drvar. Poginuo je 25. maja 1944. godine u Drvaru za vrijeme desanta. Član je KPJ. Ne zna se za grob.

31. VUKOBRAT Jove MIĆO, rođen 1925. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je novembra 1942. godine u Teritorijalnu partizansku četu, zatim u područni Drvarski bataljon i u X krajišku brigadu. Član je KPJ. Poginuo je 1944. godine na Zelengori od četnika, gdje je i sahranjen kao komandir voda.

32. VUKOBRAT Perke MIRKO, rođen 1922. godine u Tiškovcu, radnik na Unskoj pruzi Knin — Bihać, stupio je novembra 1942. godine u Tiškovačku teritorijalnu četu, zatim u područni Drvarski bataljon i u X krajišku brigadu. Poginuo je 1944. godine kod Kotor — Varoša.

33. BUCALO Nikole MILADIN, rođen 1913. godine u Tiškovcu, radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u IV krajišku brigadu, pa u II dalmatinsku brigadu, po jednoj verziji, a po drugoj u VII dalmatinsku brigadu. Poginuo je na Dinari (Gnjat) od četnika popa Đujića 1944. godine. Član je KPJ. Bio je zamjenik komandira čete.

34. BUCALO Miladina JOVAN, rođen 1920. godine u Tiškovcu, sezonski radnik, stupio je u Ustaničku tiškovačku četu 27. jula 1941. godine, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u IV krajišku brigadu. Poginuo je kao kurir 1944. godine na Mojkovcu, član KPJ.

35. RADUJKO Dragana SLAVKO, rođen 1924. godine u Tiškovcu, zemljoradnik, stupio je u X krajišku brigadu u Dolovima

1943. godine, pa u Grahovsko-peuljski odred. Poginuo je u Strmici od četnika kao borac 1. čete 1. bataljona Grahovsko-peuljskog odreda.

36. RADUJKO Nikole BOŽO, »Boško«, rođen 1918. godine u Tiškovcu, prije rata radnik na Unskoj pruzi, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u IV krajišku brigadu i u komandu područja Drvar. Komandir je terenske čete pri komandi područja Drvar. Poginuo je 25. maja 1944. godine za vrijeme desanta. Član KPJ.

37. ĐURICA Svetka RADE, rođen 1927. godine u Tiškovcu, zemljoradnik. Bio je aktivan kao omladinac prije odlaska u partizane, stupio je u III brigadu VI ličke divizije aprila 1943. godine. Ranjen je za vrijeme drvarske operacije i podlegao ranama juna 1944. godine u okolini Glamoča. Član je SKOJ-a.

38. BUCALO Milana MILOVAN, rođen 1922. godine u Tiškovcu, prije rata zemljoradnik, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, pa u GP odred. Radio na terenu u komandi mjesta Bosansko Grahovo. Bio je sekretar partijske organizacije pri komandi mjesta Grahovo. Poginuo je od ostataka četničke bande, kao oficir UDBE, pri čišćenju Motajice 1945. godine. Član je KPJ.

39. JARIĆ Dane MILAN, rođen 1919. godine u Tiškovcu, prije rata sezonski radnik, stupio je jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu. Poginuo je 1948. godine kod Kostajnice od ostataka ustaških bandi.

Žrtve fašističkog terora:

1. Vladušić Đure Krsto, rođen 1908, umro na pl. Uilici u zbjegu.

2. Vukobrat Špiro, rođen 1925. godine i umro 1943. godine od četničkog ranjavanja u Tiškovcu.

3. Vukobrat Laze Dragan, rođen 1893. godine i umro od tifusa 1943. godine u planini Uilici, za vrijeme IV ofanzive.

4. Bucalo Davida Nikola, rođen 1875. godine i poginuo aprila 1943. godine u Tiškovcu od bombardovanja iz aviona.

5. Bucalo Stevana Petar, rođen 1906. godine i poginuo avgusta 1943. godine u Tiškovcu od dejstva neprijateljske artiljerije iz Strmice.

6. Vukobrat Laze Mirko, rođen 1926. godine i umro od tifusa aprila 1943. godine u zbijegu na planini Uilici.

7. Borovnica Đure Boja, umrla od tifusa u zbijegu, marta 1943. godine u Tiškovcu, a rođena je 1892. godine.

8. Borovnica Miće Đuro, rođen 1886. godine i umro 1943. godine u italijanskom zarobljeništvu (logoru) u Italiji.

9. Vukobrat Nikole Mile, rođen 1906. godine i umro od tifusa aprila 1943. godine u zbijegu za vrijeme IV neprijateljske ofanzive.

10. Kenjalo Boška Vasijl, iz Drenovaca, ubijen je na zvjerski način od strane četnika u Kulici 12. februara 1943. godine za vrijeme četvrte ofanzive.

11. Kenjalo Bože Krsto (1908) ubijen od Nijemaca 1944. godine u logoru Banjica — Beograd.

12. Kenjalo Stevana Boško, ubijen od Nijemaca 1944. godine u logoru Banjica — Beograd.

13. Jarić Milana Jovo »Pulac«, rođen 1875. ubijen od četnika u Drenovcu 1944. godine

14. Radujko Jandrije Petar, rođen 1898. ubijen od četnika 1944. godine na Stožištima.

5. VI neprijateljska ofanziva na tromeđi

Nijemci, uz angažovanje svih kvinsliških snaga, poveli su na našem ratištu ofanzivu velikih razmjera, nazvanu kod nas i kao šesta neprijateljska ofanziva. Ona nije mimoišla ni područje Bosanskog Grahova i tromeđe.

»Snage 8. korpusa NOV nastavljaju uspješnu borbu sa neprijateljem i domaćim izdajnicima, na terenima Bosne, Like i Dalmacije krajem 1943. i početkom 1944. godine, zadržavajući napade neprijateljskih snaga sa juga i zapada i omogućavajući svojim slobodnim snagama da se bace na neprijateljske kolone

koje su nadirale prema slobodnoj teritoriji.«[123]) »Na jugoslovenskom ratištu početkom 1944. godine bile su angažovane jake snage neprijatelja i domaćih izdajnika, oko 500.000 okupatorskih i više od 250.000 kvislinških vojnika.[124]) Jednog januarskog dana uveče, Nijemci uz pomoć četnika, upali radi pljačke iznenadno u sela Bastase, Nuglašicu, Grkovce i Crni Lug. Sve partizanske porodice napustile su svoje domove, bježeći u planinu Šator i u selo Tičevo. Na ovom terenu tada nije bilo naših jedinica, sem manjih dijelova Grahovsko-peuljskog odreda. Odred je u gornjim Peuljama napao Čerkeze i posle višečasovne borbe, ova nemačka jedinica jačine oko bataljona, povukla se iz ovih sela.

Posle odlaska Nijemaca, poneki od ovih seljaka koji su se do tada držali rezervisano prema NOB, pretrpevši razna nasilja, bježali su u naše jedinice, jer su na kraju uvidjeli da su partizani jedini borci za slobodu naroda. Ovo nije bila njihova ofanziva na slobodnu teritoriju, nego samo provokativni ispad radi pljačke.

Pošto Nijemci još nisu preduzimali ofanzivna dejstva prema Bosanskom Grahovu, a u cilju preduzimanja aktivnih dejstava i kontrole slobodne teritorije, štab Grahovsko-peuljskog odreda doneo je odluku da sa 1. i 2. bataljonom napadne četničku bandu u Plavnu.

»1. i 2. bataljon po dobivenom zadatku, izvršili su marš pravcem: Grahovo — D. Tiškovac — Crni Potok — Plavno,gdje su napali četničku bandu pod Čukovićevom glavicom, tj. bliže Pađena, odakle se banda grčevito branila«.[125])

U ovom zaseoku kuće su bile od kamena, imale su samo po jedan mali prozor i bilo ih je nemoguće brzo likvidirati. Osim toga neprijatelj je intervenisao od Bendera preko Čukovića glavice u jačini 150—200 četnika i Nijemaca. Komesar II čete II bataljona, Živko Sekulić, sa grupom boraca popeo se na kuću koja je bila najjače branjena i u nju bacili 12 bombi; poslije eksplozije, prestao je otpor. U ovoj borbi ranjen je bombaš Rajko Vukobrat, koji je bacao bombe u kuću i ostao ratni vojni invalid. Ali uslijed jakog pritiska od strane neprijatelja, s fronta i bokova, snage od-

123. Istorijski atlas 1941—1945, VI ofanziva, VII JNA, Beograd, 1952
124. isto delo.
125. Arh. VII, NOR-a, K. 517-a, f. 1, dok. 13

reda morale su se povući. Ne raspolaže se tačnim podacima o gubicima neprijatelja u ovoj borbi. Tom prilikom zarobljeno je nekoliko četnika i oslobođen komandant mjesta Plavno, koji je negdje početkom januara bio zarobljen od strane četnika i poslije ove akcije je ostao na svojoj dužnosti. Potom se odred po bataljonima povukao preko tromeđe u pravcu Stožišta.

Početkom februara 1944. godine od Knina prema širem reonu tromeđe Nijemci preduzimaju ofanzivna dejstva. Glavnim snagama, dijelovima 10. brdske divizije, napadaju pravcem Knin — Strmica — Bosansko Grahovo, pomoćnim snagama jačine od dva bataljona pravcem Vrpolje — Risovac preko planine Dinare ka Bosanskom Grahovu i jednim ojačanim brdskim bataljonom pravcem Knin — Plavno — Crni Potoci — selo Tiškovac. Cilj neprijatelja je vjerovatno bio da uz sadejstvo 1. i 4. brigade četnika popa Đujića razbije partizanske snage u širem rejonu Bosanskog Grahova i tromeđe, nanese im gubitke i zadrži Bosansko Grahovo u svojim rukama. Ovim snagama neprijatelja na glavnom pravcu i na jačem pomoćnom pravcu suprotstavila se 1. brigada 9. divizije i Grahovsko-peuljski odred sa slijedećim rasporedom: u 1. linija u reonu Derala (zaselak) u zatvaranju pravca Strmica—Bosansko Grahovo nalazio se u odbrani 1. bataljon 1. brigade 9. dalmatinske divizije, a reon sela Ugarci za kontrolu pravca Risovac — Ugarci — Bosansko Grahovo zatvarao je 3. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda. Glavne snage 1. brigade i Grahovsko-peuljskog odreda nalazile su po dubini sjeverno i sjevero-istočno od Bosanskog Grahova. Na pravcu Plavna i tromeđe ka Tiškovcu nije bilo naših snaga. Na ovom pravcu Nijemci su postigli iznenađenje i bez borbe kroz Crne Potoke prošli u Tiškovac. Njemci su 11. februara iznenadili, 1. bataljon 1. brigade u selu Zaseoku, razbili ga i otvorili put ka Bosanskom Grahovu, a od pravca Risovca ka Bosanskom Grahovu bio je iznenađen i 3. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda i u oštrom okršaju i ovaj bataljon je bio prisiljen da se povuče ka Jadovniku. Niko nije očekivao ovaj napad Nijemaca pri vrlo teškim vremenskim uslovima. Pokušaj neprijatelja da od Bosanskog Grahova prodre ka Resanovcima i selu Tičevu nije uspio i sa njim su glavne snage 1. brigade na pravcu Grahovo — Tičevo i glavne snage Grahovsko-peuljskog odreda na pravcu Grahovo — Resanovci vodile uspješno borbu puna tri dana. Usled jake hladnoće na položajima, gde nije moglo da dejstvuje ni pešadijsko naoružanje borci po četama,

a unutar četa po vodovima i odjeljenjima (desetinama) morali su po smjenama da izlaze na položaj sa otkravljenim oružjem za dejstvo. Smjene su s dosta brzo vremenski zamjenjivale usled ciče zime. Tako je neprijatelj pod snažnim pritiskom naših snaga bio prisiljen da se povuče, jer su uslovi za dolazak rezervi i snabdjevanje njegovih snaga bili vrlo teški i ograničeni a i te pomoćne snage trebalo je obezbijediti da ne budu napadnute od naših jedinica.

Iznenadni ulazak Nijemaca iz Crnih Potoka preko Sedla u selo Drenovac kojima su bili vodiči četnici, poznavaoci puteva i staza, iznenadio je sve mještane u selu Drenovac i Tiškovac. U početku pri osmatranju kolone što se spuštala niz sedlo, neki drugovi koji su to primjetili, u početku su mislili da su to partizani. Ali, kada su se ove snage već počele spuštati ka Drenovačkom groblju, pokraj kojeg se spušta put ka selu Drenovcu, primjetili su ljudi da su to Njemci, što je kod većine stanovništva izazvalo paniku. U povlačenje ka planini Uilici krenuli su omladinci, stražari i svi oni koji su bili sposobni za borbu. Oko 40 odbornika, omladinaca, stražara, krenulo je preko Uilice za selo Peći, gdje je bila smještena komanda mjesta Bos. Grahovo. Kod kuće su ostale žene, sitna djeca i starci koji nisu mogli izbjeći, a nisu imali ni gdje, pošto je bilo žena koje su imale po 5—6 nejačke djece. Kada su Nijemci pri spuštanju u selo primjetili odstupanje pojedinih grupa iz svih zaselaka, oni su na njih otvorili vatru i sa jednom četom krenuli ka ćupriji Borazovića, a sa drugom četom ka Poduilici, (Zakošani). Zahvaljujući jakoj mećavi, velikoj zimi i slaboj vidljivosti, većina drugova i drugarica je uspjela da se izvuče u pravcu Jaričišta. Međutim, u ovoj borbi izgubila su živote dva omladinca iz sela Drenovac: **Jarić Milana Marko,** rođen 1927. godine u selu Drenovcu, pristupio pokretu 1941. godine kao kurir: bio je član SKOJ-a. Pri neorganizovanom povlačenju ostavljen i posle 3 dana nađen smrznut i ukočen; poginuo je 11. februara 1944. godine između ćuprije Borozovića i zaseoka Ševe; **Ševo Jovana Sava** rođen 1922. godine u selu Drenovcu op. Srb. stupio je u partizane 1941. godine, a kasnije bio pri mjesnom NOO; uslijed iscrpenosti podlegao je 11. fbruara 1944. godine; nađen je smrznut i ukočen između zaselaka Ševe i Jaričišta poslije 3 dana po povlačenju Nijemaca.

U toku prve, a to je trajalo i naredne dvije noći, ovaj Njemački brdski bataljon bio je razmješten u selima Drenovac

i Donji Tiškovac. Jedna četa sa vodom brdskih topova bila je u selu Drenovac. Vod brdskih topova bio je na vatrenom položaju na njivi Milanovića u rejonu potoka Drenovac. Druga četa je bila razmještena u reonu Zavođani. Štab bataljona je bio razmješten u rejonu Breščića i Drage Borovničine, u centru rasporeda bataljona, odakle mu je bilo najpovoljnije komandovati. Treća četa sa ojačanjima bila je razmještena u Poduilici, ostale prištabske jedinice bile su grupisane u rejonu KM bataljona. Za obezbeđenje jedan vod je bio u Crnim Potocima, u kućama Jarića, a komandir voda u kući starog Nikole Jarića. Prema Duleru i Stožištima imali su dio snaga. Sve jedinice imale su stražare, patrole i neposredno obezbeđenje. Ovakvim rasporedom bataljon je bio spreman da dejstvuje u više mogućih varijanti, ukoliko bi bio napadnut, a imao je i mogućnosti da se tuče u okruženju. Nijemci su iz našeg sela pokušali prolaz za Gornji Tiškovac i za Stožišta, ali su usljed zime, bespuća i nejasne situacije odustali, a verovatno da su bili obaviješteni o situaciji na sektoru Bosanskog Grahova, tako da su stalno upirali ruke u pravcu Gvozda i Tuka, kao i u pravcu Crnog vrha, govoreći »partizan — partizan«.

Kako je narod naših sela doživio ova tri dana i noći, koliko su se Nijemci zadržali u njihovim domovima, to je posebna priča. Naime, spavali su u istim prostorijama gdje je bila smještena i familija, zalihe hrane što su seljaci pripremali za ono malo svoje stoke, to su Nijemci nemilosrdno rasipali za prostirku i davanje svojoj tovarnoj stoci, što je još gore, i ono malo kukuruza kaje su seljaci ostavili za zimu radi ishrane porodice oni su davali stoci. U toku noći, kada su bili sami, žene su se dizale, izlazile iz kuća i kupile ostatke kukuruza skrivajući ga i na taj način se izlagale smrtnoj opasnosti, ali glad koja je u narednom pernodu očekivala porodicu, briga za svoju djecu, bili su jači od opasnosti. One male zalihe posjeka (suvog mesa i slanine) pojeli su, stoku poklali, jedino ono što su porodice uspjele sakriti je ostalo.

Kada su se Nijemci povukli prema Strmici, nestale su sve zalihe hrane, a pri povlačenju otjerali i ono malo stoke koju nisu uspjeli pojesti u toku svog logorovanja. Po povlačenju Nijemaca uslijedio je dolazak u selo izbjeglog naroda, omladine, odbornika i narodnih stražara. Ove izbjeglice u najvećim mukama, zimi i bespuću morale su savladati planinu Uilicu da bi stigle

do sela Peći. Na put, po pričanju Uroša Vukobrata, predsjednika Mjesnog NOO sela Tiškovca, krenulo je oko 40 ljudi, a u Peći stiglo je svega 17 drugova i drugarica, ostali nisu mogli izdržati, i uz put su ostali po kolibama, ili im je neko pritekao u pomoć da se ne smrznu ili stradaju od iscrpljenosti. U ovoj akciji naša obavještajna služba je podbacila, a neprijatelj je, koristeći nepovoljne vremenske uslove, uspeo da iznenadi naše snage, ali nije postigao postavljeni cilj, nego je morao da se poslije nekoliko dana povlači na polaznu poziciju.

Poslije odlaska Nijemaca organi narodne vlasti preduzeli su mjere da se pomogne nastradalom stanovništvu u ishrani, odjeći, obući i drugim potrebama. Naš narod ostao je usred zime bez onoga što mu je potrebno za život i to je trebalo riješiti. Zahvaljujući solidarnosti naroda sa šireg područja, kao i mjerama koje su poduzete u opštinama i Sreskom NOO u Bosanskom Grahovu, u tome se uspjelo.

6. Borba sa četnicima kod sela Strmice

Po razrađenom planu dijelovi Grahovsko-peuljskog odreda (1. bataljon i udarna grupa) čistili su Strmicu od četnika, dok se 2. bataljon nalazio u Stožištima, Deralima i Jelinom polju. 1. lička brigada trebalo je da napadne selo Golubić od Plavna, a sa planine Dinare u ovom napadu trebalo je da učestvuju dalmatinske partizanske snage. Međutim, nije se raspolagalo tačnim obavještenjima, podacima o jačini četničkih bandi i njihovom rasporedu. Isto tako odred nije imao veze (1. bataljon i udarna grupa) sa ovim partizanskim snagama, što je uslovilo upadanje u četničku zasjedu jedne desetine iz udarne grupe i nepotrebnih gubitaka. Zamisao je bila dobra: da se dejstvom ka Golubiću, od Bendera ličkim snagama i sa Dinare dalmatinskim snagama, uz frontalno dejstvo odreda, razbiju se i unište četnici u rejonu Strmice, ali ova dejstva Ličana i Dalmatinaca su izostala.

22. III 1944. godine otpočelo je čišćenje Strmice i to: 1. bataljon glavnim snagama napadao je preko Orlovice i Komaljića u pravcu sela Plavšići, a dijelom u pravcu Vrankovići — Mizdraci, dok je jednu desetinu ostavio na Gradini kod Strmice, kao obezbjeđenje. Naše snage su dejstvovale 1. ličkoj brigadi pri na-

padu na Golubić, ali ona nije napadala nego je pod pritiskom neprijatelja odstupila. O ovom odstupanju 1. bataljona nije izvješten i zato su neki dijelovi udarne grupe upali u klopku. Neprijatelj nije pružao nikakav otpor do sela Komaljića i do Mizdraka, gdje je izbio Dušan Radujko sa jednom desetinom. Isto tako nije bilo otpora ni na prvim kotama Orlovice do potoka Božinac. Međutim, ispred sela Plavšića poslata je patrola od dva borca da izvidi tu kotu, kada je patrola izašla na vrh kote, naišla je na neprijateljsku zasjedu koja je bila dobro zamaskirana, tako da je bila zarobljena. Patrola nije dala nikakav znak niti su ostali mogli primjetiti da je zarobljena, mislili su da su se spustili sa druge strane kote, tako da su ostali nastupali prema koti u streljačkom stroju (njih je bilo svega 9) i svi su upali u neprijateljsku zasjedu. »Čim su upali u zasjedu, neprijatelj je na njih bacio oko 20 bombi, otvorio mitraljesku vatru i tom prilikom dva borca su ubijena na mjestu i šestorica ranjena. Od tih šest ranjenih, tri koja su bila lakše ranjena, uspjela su se izvući, dok su ona tri teže ranjena zarobili četnici.[126])

Poslije toga četnici su se pojavili na više mjesta, tako da je sa njima vođena borba nekoliko sati i naše snage bile su prisiljene da odstupe. Gubici neprijatelja u ovoj borbi su nepoznati.

Jedno odeljenje druge čete 1. bataljona (njih oko 13) sa Dušanom Radujkom u zaseoku Vidovići ispod Gradine bili su iznenađeni kada ih je Brane Jojić iz Peći obavijestio da su se četnici spustili sa Orlovice ka Butižnici između ciglane i Orašja. Ali, sreća je ovu grupu poslužila jer su sa druge strane četničke snage koje su nastupale od Potočila i Radoša ka Podgrabu zakasnile tako da su se ovi dijelovi druge čete uspjeli izvući na Kurelinu, iznad zaseoka Vidovići i na taj način izbjeći uništenje.

Po izvlačenju grupe na Kurelinu, četnici su na nju otvorili vatru od Butižnice i sa Matasove glavice i od te vatre ranjen je lakše Vukašin Ševo iz sela Drenovca. Poslije toga, ovi dijelovi 2. čete, počeli su se povlačiti prema Grabu i tu je ponovo od mitraljeskog rafala u nogu bio teško ranjen Vukašin Ševo, ali njegovi drugovi su uspjeli da ga sklone ispod Graba. Tada je 2. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda otvorio vatru od Derala i podržao 1. bataljon, ali zahvaljujući namoćnosti čet-

126. Arh. NOR-a, K. 517-a, f. 2, dok. 1

ničke bande, jedinice odreda bile su prisiljene da se povlače prema Stožištima. U ovoj borbi, u sastavu 1. čete 1. bataljona Grahovsko-peuljskog odreda, ispod kuće Kneževića poginuo je od mitraljeskog rafala Slavko Radujko »Vučenović«, roden 1924. godine u Duleru — Tiškovac. Svi ranjeni drugovi upućeni su u bolnicu, koji se nalazila u Vidovom Selu. Vukašin Ševo je sa Petrovačkog aerodroma uoči napada na Drvar 11. maja prebačen avionom u Italiju na lečenje, gdje je ostao do kraja rata i vratio se kao 100% invalid.[127])

Ovdje je važno izvući zaključak da su slaba obavještajna služba, veza i sadejstvo sa susjedima koštali odred nekoliko nepotrebnih žrtava, a moglo je doći do još težih posljedica da su četnici smjelije dejstvovali sa krila i bokova.

7. Tromeđa uoči, za vrijeme i poslije Drvarske operacije

Na terenima tromeđe, u početku maja 1944., bilo je dosta mirno. Grahovsko-peuljski odred kontrolisao je slobodnu teritoriju i borio se sa četnicima. U početku maja na našu teritoriju vratio se iz Knina izvjestan broj zavedenih porodica. U to vrijeme na terenu se razvija politička aktivnost i rad sa narodom kroz više zborova i konferencija. Tako je 1. maja 1944. godine na Tičevu održan veliki narodni zbor, kome je prisustvovala ogromna masa naroda sa terena Bosanskog Grahova, Drvara, Glamoča i okolnih sela sa tromeđe.

»Na ovom zboru, najmasovnijem i najznačajnijem, govorio je, pored ostalih, i Rodoljub Čolaković. Govorio je o razvitku narodnooslobodilačke borbe, kako na terenu sreza Bosansko Grahovo, tako i u ostalim krajevima naše zemlje. U pripremama za ovaj zbor težište organizacije bilo je da na njega dođu ljudi i žene iz Bosanskog Grahova i tromeđe koji su se vratili iz Knina«.[128])

Poslije ovog zbora, početkom maja, po partizanskim selima tromeđe došlo je do formiranja novih teritorijalnih partizanskih jedinica. Tako je, po kazivanju Ilije Cvijanovića, u Sjevernom Plavnu u zaseoku Bakići formirana Plavnjanska teritorijalna partizanska četa, čije je brojno stanje iznosilo preko 60 boraca.

---

127. Usmena izjava Vukašina Seve, data autoru u Tiškovcu, 13. III 1976. godine.
128. P. Jarić, N.D. 492

Komandni kadar ove čete sačinjavali su:
— komandir Torbica Aleksa iz sela Plavna
— politkomesar Jokić Ilija iz sela Plavna
— zamenik komandira Cvijanović Ilija iz Plavna
— komandir prvog voda Marinković Cvijo, iz Plavna
— delegat prvog voda Bajić Lazo iz Plavna
— komandir drugog voda Vladušić Nikola iz Zrmanje
— delegat drugog voda Savić Mićo iz Crnih Potoka.

Od formiranja ove čete, ona je stalno popunjavana borcima iz partizanskih sela sa tromeđe, tako da je njeno brojno stanje poslije neuspelog Nemačkog napada na VŠ u Drvaru 25. maja bilo oko 150 boraca. U ostalim selima formirane su manje teritorijalne stražarske jedinice, koje će kasnije biti i osnovne jedinice za čuvanje slobodne teritorije i svojih sela.

U maju, Grahovsko-peuljski odred sa svojim jedinicama dejstvovao je u širem regionu tromeđe: Jelino Polje, Mračaj, Orašje, Strmica, Golubić, Plavnjska brda, u Plavnu, kod Dronjskovih koliba, Vrlincu i Stožištima, vodeći borbu sa četnicima. Važno je napomenuti da su:

»Jedanaestog maja 1944. godine 1. i 2. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda, držali položaj prema selima: Strmici, Stožištima i Mračaju, dok je udarna grupa Odreda od 30 partizana vodila borbu sa četnicima na Plavanjskim brdima i svojim dejstvom omogućila Plavnjskoj četi da se izvuče iz četničke blokade.«[129])

»18. V 1944. godine jedan vod I bataljona Grahovsko-peuljskog odreda sprovodio je savezničke avijatičare preko sela Tiškovca za Plavno; ti avijatičari su se spustili iz engleskog aviona palog blizu Bata na Uilici i naše su ih jedinice spasle.«[130])

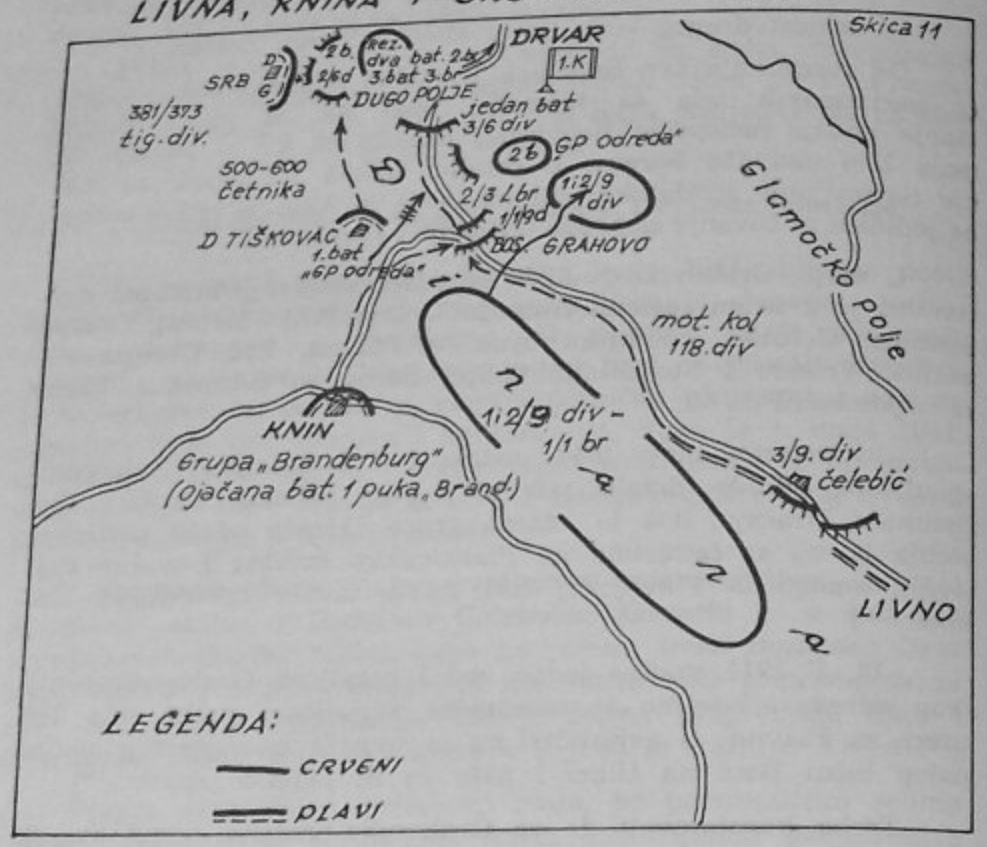
Treba konstatovati da se Grahovsko-peuljski odred sve do početka Drvarske operacije zadržao na terenu Bosanskog Grahova. Za ovih 20 dana Odred je ranio 5 i ubio 10 neprijateljskih vojnika. Snage odreda za to vrijeme nisu imale gubitaka.

---

129. Arh. VII NOR-a, K. 517-7, dok. 14-1/4
130. isto delo

U drugoj polovini maja, neposredno na tromeđi, ka Plavanjskim brdima, bio je orijentisan I bataljon 3. ličke brigade, VI ličke divizije, a ka selu Strmici 1. bataljon 1. brigade IX dalmatinske divizije. Ova dva bataljona, sa 1. i 2. bataljonom Grahovsko-peuljskog odreda našla su se na tromeđi neposredno pred Drvarsku operaciju.

PRODOR NEPRIJATELJA OD LIVNA, KNINA I SRBA KA DRVARU

Grahovsko-peuljski odred, u vrijeme Drvarske operacije, nalazio se pod komandom Osmog korpusa. Sa jednim svojim bataljonom bio je neposredno pred neprijateljsku operaciju u akciji na komunikaciji Knin — Strmica, gdje je sa četnicima vodio borbu, dok se Drugi bataljon nalazio kod Bosanskog Grahova.

»Dejstvo na komunikacijama koje od Knina i Livna vode ka Bosanskom Grahovu izvodile su jedinice Osmog korpusa, i to: Deveta dalmatinska divizija (1, 2. i 3. brigada) sa 12 bataljona od po 200 boraca u svakom, dok je Grahovsko-peuljski odred (1. i 2. bataljon i Prateća četa) imao oko 350 boraca«.[131]) Na ovom sektoru nalazila se još Komanda mjesta Bosanskog Grahova i stražarske čete, koje su imale zadatke da štite sela i narod od infiltracija četnika, iz Knina, kojima je ovaj teren bio poznat.

Treća dalmatinska brigada je uoči operacije primjetila koncentraciju njemačkih snaga u Livnu pa se prebacila noću 24/25. maja preko Livanjskog polja i zaposjela položaj na liniji: selo Čelebić — selo Strupnić, na komunikaciji Livno — Bosansko Grahovo.

Prva i Druga brigada (sem jednog bataljona) Devete dalmatinske divizije nalazile su se na prostoru planine Dinare, a u toku 25/26. 5. 1944. bile su prebačene na Tičevo. Grahovsko-peuljski odred (bez 1. bataljona) držao je položaj sjeverno od Bosanskog Grahova. 1. bataljon odreda držao je položaje na Orlovici između Strmice i Plavna prema Kninu i selu Golubiću. Na pravcu Plavna dejstvovao je jedan bataljon iz šeste ličke divizije:, na Deralima na položaju je bio 1. bataljon 1. brigade 9 divizije. Ova tri bataljona vodila su borbu sa četničkim snagama na sektoru Golubić — Strmica — Plavno.

Neposredno pred spuštanje padobranaca, Nijemci su otpočeli sa bombardovanjem Drvara i doline rijeke Unca oko 5 časova ujutro, a nešto poslije 6 časova pojavile se na Drvarom još oko 40 aviona koji su pod zaštitom lovaca vukli jedrilice sa padobrancima i time je otpočela drvarska operacija. Istovremeno je bila pojačana i izviđačka aktivnost neprijateljske avijacije na komunikacijama koje od Knina i Livna, preko Bosanskog Grahova, vode za Drvar.

Dejstvo neprijatelja na pravcu Knin — Bosansko Grahovo i Livno — Bosansko Grahovo ka Drvaru, odvijalo se na sljedeći način: borbena grupa njemačkog 1. puka »Brandenburg«, imala je zadatak da dejstvujući pravcem Knin — Bosansko Grahovo — Resanovci — Drvar, da razbije partizanske snage pred sobom i da zauzme Bosansko Grahovo, a potom izbije u

131. Arhiv istorije radničkog pokreta Bosne i Hercegovine, Kartoteka 3332, Sarajevo (u daljem tekstu IRP BiH, Kar. film Rolna 7)

Drvar radi specijalne upotrebe. Sa istim ciljem iz Livna, takođe preko Bosanskog Grahova, nastupala je motorizovana kolona 118. njemačke divizije, a imala je zadatak da razbije naše snage oko ove komunikacije i spoji se sa vazdušnim desantom u Drvaru. Motorizovane snage 118. njemačke divizije kresantom u Drvaru. Motorizovane snage 118. njemačke divizije kre-nule su iz Livna 25. maja ujutro prema Bosanskom Grahovu. Sa ovom kolonom vodila je borbu Treća brigada Devete dalmatinske divizije na sektoru sela Strupnić — Čelebić. I pored oštrih borbi, neprijatelj je uspio da se istog dana probije do sela Crni Lug, gdje je zanoćio. »Pokušaj Treće brigade da spriječi dalji prodor ovih njemačkih snaga, prebacujući se noću 25/26. maja preko pla-nine Staretine na sektor sela Peulje, nije uspio pošto umorne jedinice nisu mogle da se na vrijeme prebace i organizuju od-branu. 26. maja u 12,00 časova neprijatelj je ušao u Bosansko Grahovo.«[132])

Grahovsko-peuljski odred zatvarao je pravac Bosansko Gra-hovo — Drvar sa istočne strane komunikacije Peći — Resanovci, zajedno sa jednom četom 6. divizije, ali je odbačen od komuni-kacije usled nadmoćnosti i brojčano jačeg neprijatelja. Nijemci su uveli rezervu i uspjeli da se preko Resanovaca do noći 26. maja probiju u Drvar, odbacujući Grahovsko-peuljski odred i če-tu Treće ličke brigade ka planini Jadovniku, gdje su ove snage i narednih nekoliko dana ostale na položajima.

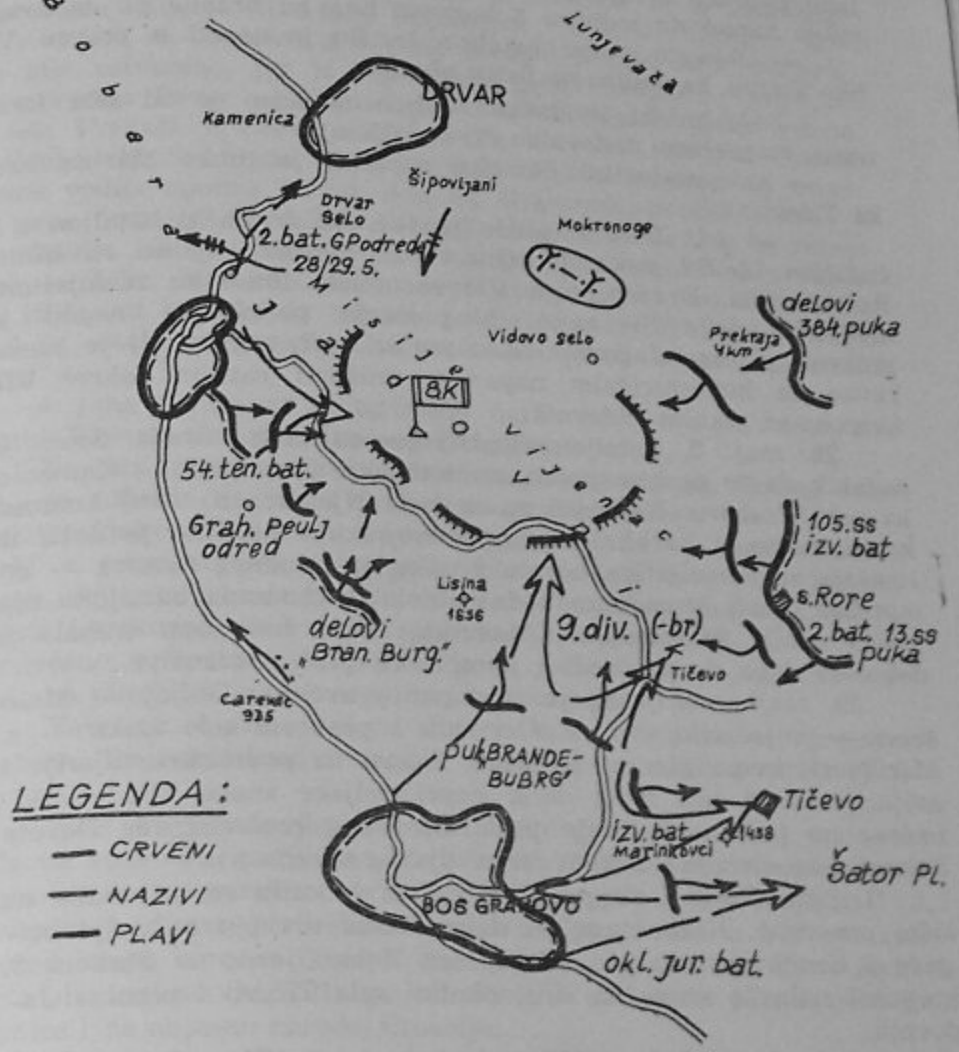
Bataljon iz 6. ličke divizije i 1. bataljon 1. brigade 9. divizije dignuti su sa ovoga pravca i angažovani u borbu sa vazdušnim desantom u Drvaru. Neprijatelj je imao povoljan odnos snaga u svoju korist, pa je uspio odbaciti naše snage ka Jadovniku.

27. maj: u borbu su uključeni i četnici Dinarske četničke divizije, jer su Nijemci ranije od njih krili pripreme za opera-ciju iz predostrožnosti da ona ne bude otkrivena. Namjera četnika bila je da iskoriste napad na »Poslednju Titovu državu« da bi što više gubitaka naneli jedinicama NOVJ i mobilisali ljude u svoje jedinice. Tako su sa 1. i 4. brigadom prešli u napad pravcem Risovac — Bosansko Grahovo, a sa 2. i 3. brigadom pravcem Gnjat — Peulje — Tičevo, dok su glavne snage Dinarske divizije nastupile pravcem Knin — Strmica preko Stožišta i Tiškovca ka pla-nini Uilici i selu Kaldrma. Ove četničke snage brojale su na

132. Radošević Todor, Drvarska operacija, izd. VVa JNA, Bgd, 1972.

ovom pravcu oko 500—600 četnika. Četnici nisu postigli zapa-ženiji uspeh na ovom pravcu. Naišli su i na organizovan otpor naoružanog naroda u svim partizanskim selima.

DELOVI 8.K U OKRUŽENJU
Skica 1

Pokušaj okruženja i razbijanja nekih dijelova VIII korpusa (IX divizije i Grahovsko-peuljskog odreda) na Jadovniku i orga-

na narodne vlasti izbjeglog naroda sreza Bosansko Grahovo, neprijatelj nije realizovao. Nijemci su prema Jadovniku, gdje su se nalazile ove jedinice sa štabom VIII korpusa angažovali ukupno pet bataljona, dva oklopno-izviđačka, 54. brdski izviđački bataljon, 105. SS izviđački bataljon i II bataljon 13. SS puka. Uz jaku podršku artiljerije i avijacije, ove snage neprijatelja su izvršile napad na jedinice 8 korpusa koje su branile pl. Jadovnik.

— Oklopno-jurišni bataljon izvršio je napad u pravcu Veliko Tičevo, ka padinama Šator planine;

— 54. brdski izviđački bataljon napadao je od sela Resanovca ka grebenu Jadovnika (Tisova Kosa);

— oklopno-jurišni bataljon napadao je preko Marina brda ka Tičevu;

— od sela Rora napadao je 105. SS izviđački bataljon i II bataljon 13. SS puka. U toku ovoga napada Nijemci su bili u Resanovcima, Drvaru, a u Vidovom Selu imali su razmještenu artiljeriju koja je sa ovih položaja podržavala napad ka grebenu planine Jadovnik. Kao što se vidi, neprijatelj je namjeravao da koncentričnim napadom uništi i razbije delove VIII korpusa na planini Jadovnik.

28. maj: 2. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda dobio je zadatak da se probije preko komunikacije Resanovci — Kamenica ka selu Trubaru. Nailazeći na zasjedu Njemaca na ovoj komunikaciji, vodio je borbu i uspeo. U ovoj borbi naročito je došla do izražaja samoinicijativa boraca i nižeg komandnog sastava — komandira četa i komandira vodova, dok se komanda bataljona nije snašla i bila je smenjena. Međutim, ovom bataljonu trebalo je nekoliko dana da se sredi i kompletira poslije ofanzive.

29. maja neprijatelj je nastupao pravcima: Obljaj — Maleševci — Šilječarski vrh — Jadovnik i pravcem selo Luka — s. Marikovci prema planini Šatoru i Tičevu uz podršku artiljerije i avijacije. Pred noć istog dana neprijateljske snage bile su odbačene na polazne položaje posle izvršenog protivnapada Devete dalmatinske divizije i Grahovsko-peuljskog odreda.

1. juna Nijemci su prešli u napad i borbe su se vodile na svim pravcima. Naše snage (9. dalmatinska divizija sa dvije brigade i Grahovsko-peuljski odred, bez 2 bataljona, sa Štabom 8. korpusa) nalazile su se na široj okolini sela Tičevo i planine Jadovnik.

2. juna jedna kolona Nijemaca, sa pravca Glamoča, izbila je u selo Preodac i odbacila snage Devete divizije prema planini Ja-

dovniku, dok su istovremeno dijelovi 384. njemačkog puka nastupali od sela Prekaje i odbacili dijelove Devete divizije ka Jadovniku. Grahovsko-peuljski odred (Prvi bataljon) držao je čvrsto položaj na pravcu selo Zebe — Resanovci i spriječio neprijatelja da se sa tog pravca dočepa grebena Vijenac.

3. juna IX dalmatinska divizija prikupljala se u Jadovnik na prostoru: Sljeme (tt. 1413), Gaječenica (tt. 1266), Kukrića kolibe s ciljem da se noću 3/4. juna prebaci prema selu Trubaru. Ovo nije ostvareno, jer je neprijatelj jačim snagama zaposjeo komunikaciju Drvar — Bosansko Grahovo. Neprijateljske kolone od sela Prekaja i Tičeva težile su da izbiju na liniji Jadovnik — Crni vrh. Sa njima je Prva dalmatinska brigada na ovom provcu vodila upornu borbu, dok su Grahovsko-peuljski odred i još neke jedinice IX dalmatinske divizije osujetile sve pokušaje neprijatelja da sa juga prodre na greben Jadovnika, s linije Isjek — Zebe. Međutim, snage neprijatelja na pravcu Osječenica (tt. 1266), su uspjele da odbace jednu četu iz VI ličke divizije. Ona je ostala u sastavu Grahovsko-peuljskog odreda, narednih dana.

4. juna vodile su se ogorčene borbe na svim pravcima, na planini Vijenac (Jadovnik) sa neprijateljem.

Na bazi procjene novonastale situacije komanda Osmog korpusa je odlučila da izvrši proboj na pravcu Tisova kosa. U realizaciji odluke bilo je teškoća: sve jedinice bile su angažovane u borbi s neprijateljem, rezerve utrošene, mali broj raspoloživih snaga, zbjegovi naroda iz svih sela oko Bosanskog Grahova, uključujući i rukovodstvo raznih organizacija, opterećivali su komoru. Odsječene, nabačene i razbijene, neke jedinice sa zbjegovima naroda na planini Uilici ostale su bez rukovodstva.

Tako su se sve zatečene snage, Osmog korpusa, sa njegovim štabom, izbjegli narod i organi vlasti Sreza našli u složenoj situaciji.

Sve ovo je uslovilo proboj, a zatim produžiti pokret pravcem: Tisova kosa—Parip—Šiljevački vrh (tt. 1395) i prikrivenim manevrom baciti se u pozadinu neprijatelja. Sa angažovanim snagama(1 i 2. brigade 9. divizije) sprečavati neprijatelju prodor u borbeni raspored snaga korpusa. Na pl. Uilicu prebacuju se dva člana komiteta da organizuju, prikupe odsečene i razbijene partizanske jedinice i da objasne narodu situaciju.

Snage za proboj: 1. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda (oko 150 vojnika), jedna četa iz VI ličke divizije sa oko 60—70

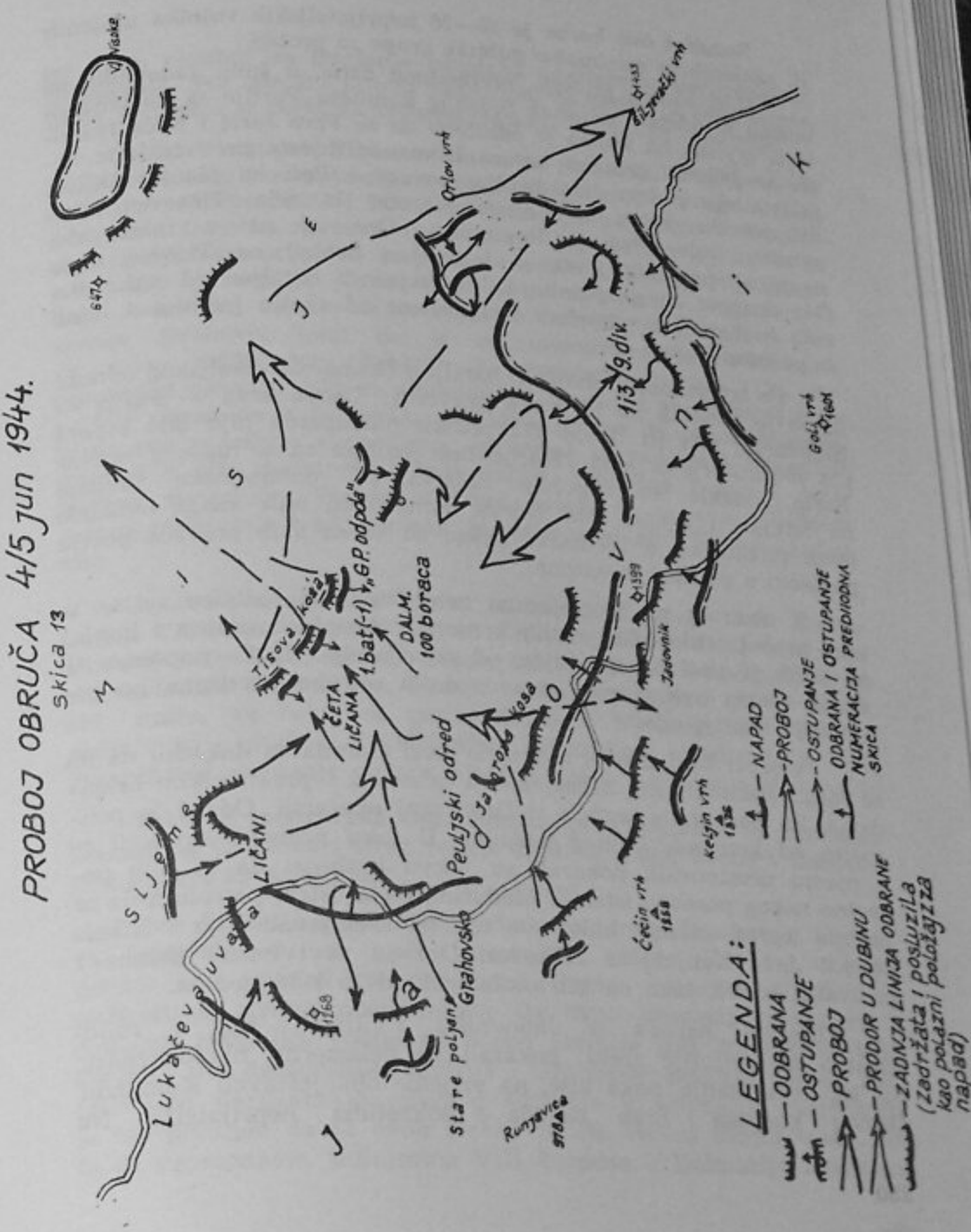
vojnika i oko 100 dalmatinaca. Na pravcu glavnog udara išao je 1. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda i četa VI ličke divizije. Komandirima četa, i komandantima bataljona zadatak je dao lično komandant Osmog korpusa. Jedinice su bile priključtene na prostoru između Tisove kose, Jadovnika, Crnog vrha, Plandišta i Ostječenice. Treba istaći da su u sastavu ovih jedinica bile engleska i američka vojna misija, koje su se izvukle iz Drvara prema selu Podbrine, a zatim su preko Šipovljana došle u sastav Osmog korpusa. Snage za zaštitu desnog boka obezbedivala je 1. dalmatinska brigada, koja je držala položaj na Jadovniku i Crnom vrhu.

Iza grupe za proboj, išao je Štab Grahovsko-peuljskog odreda, pa neke prištabske jedinice 8. korpusa, zatim 3. dalmatinska brigada. Grupa za proboj dobila je dosta automata, puškomitraljeza i municije iz komore Osmog korpusa, što do tada nije bilo podijeljeno jedinicama. Nastupanje je otpočelo u tri kolone: desna kolona od 100 boraca iz jednog bataljona IX dalmatinske divizije: srednju kolonu čini 1. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda i lijevu kolonu jedna četa IV ličke divizije (60—70 boraca). Svaka kolona je formirala više manjih kolona, a svaka od ovih po 2—3 bombaške grupe. Posebno su određena i odeljenja koja su štitila bombaške grupe. Po bacanju bombi, otpočeo je opšti juriš na Tisovu kosu.

Tisovu kosu sa isturenim odjeljenjima na oko 200—300 metara držale su neprijateljske snage u jačini od oko 150—200 vojnika, naoružanih automatskim naoružanjem i bombama. Međutim, neprijatelj nije mogao na vrijem otvoriti vatru pošto je zemljište pošumljeno visokim jelama, pa je tako izostala i njegova ozbiljnija odbrana. Osim toga, na neprijateljske snage izvršila je napad grupa od oko 350 partizana, tako da je i odnos snaga bio u našu korist. Poslije dvočasovne borbe prsa u prsa, upotrebom bombi i lakog automatskog oružja i mitraljeza, prva je na Tisovu kosu izbila srednja kolona, tj. 1. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda. Na taj način bile su razdvojene snage neprijatelja na Tisovoj kosi, zatim je srednja kolona, u sadejstvu sa lijevom i desnom kolonom, oslobodila Tisovu kosu i proširila mjesto proboja i ostvarila uslove za izvlačenje jedinica. Bilo je to noću 4/5. juna 1944. godine.

---

* Štab 8. korpusa, sa 1. i 2. brigadom 9. divizije ostao je na Jadovniku, i nije imao potrebe da napusti položaje, jer se situacija poboljšala i neprijatelj nije imao snaga da nešto više učini.

Rezultat ove borbe je 20—30 neprijateljskih vojnika ubijenih ili ranjenih uz minimalne gubitke grupe za proboj.

Uoči samog proboja, prethodnog dana, u šumi Jadovnika na brzinu je održan sastanak Sreskog komiteta Partije sa komandantima mjesta, na kojem je odlučeno da se Pera Jarić i Mića Ivanović sa jednom grupom boraca Komande mjesta prebace kroz neprijateljske redove između Resanovaca i Peći na planini Uilicu, da povedu brigu o Zbjegu naroda iz sela Tiškovca, Trivanova Dola, Peći i Resanovca. Oni su se u toku noći uspješno prebacili kada je i izvršen proboj na Tisovoj kosi. Ovi drugovi su na planini Uilici formirali bataljon od naših boraca koji su bili odsječeni i izgubljeni od svojih jedinica i lutali su po šumi tražeći vezu.

Po izvršenom proboju, 1. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda dobio je zadatak da se kreće pravcem: Tisova kosa — Parip — Šiljačarski vrh (tt. 1395). Na pravcu nastupanja nije bilo otpora i u praskozorje 5. juna 1944. godine jedinice su se našle u rejonu Parip, odakle su otpočela dejstva IX dalmatinske divizije na četnike u rejonu sela Tičeva. Ponovo su naše snage ovladale ovim prostorom, a njemačke snage su se sa svih pravaca počele povlačiti u polazne garnizone.

S obzirom na ispresjecano zemljište, sve jedinice su se u toku proboja oslobodile svojih komora, teškog naoružanja i konja, od kojih je veći dio poubijan od neprijatelja. Treba napomenuti da je većina ove opreme ponovo došla u ruke partizana po povlačenju neprijatelja.

Polažući ispit u ovoj ofanzivi, borci Odreda su dokazali da im se mogu postaviti isti zadaci kao i udarnim i proleterskim brigadama. Za postignute uspehe u Drvarskoj operaciji, Odred je pohvaljen od komande Osmog korpusa. U toku proboja, svi koji su u njemu učestvovali, pokazali su takvu hrabrost da bi bilo pogrešno nekog posebno isticati. Međutim, treba istaći patrolu koja se kretala ispred srednje kolone, a nju su sačinjavali Ilija i Nikola Ševo i Jovo Kenjalo iz Tiškovca. Oni su prvi bacali bombe i prihvatili borbu, iako su bili omladinci od 15 i 16 godina.

Zbjegovi naroda u Jadovniku i Uilici, kao i rukovodstvo sa teritorije sreza, pokazali su neizmernu hladokrvnost. Svi su, neko manje, neko više, na vrijeme obavještavali Komandu Osmog korpusa i Štab odreda o pokretima neprijatelja. Na

taj način olakšali su izvršenje zadataka regularnim partizanskim jedinicama. Sve ono što je bilo naoružano na teritoriji ovog Sreza, uzelo je učešće u borbi za vrijeme trajanja Drvarske operacije.

Gubici i neuspeh Nijemaca na svim pravcima prisiljavao ih je da vrše jaču koncentraciju i pregrupaciju svojih snaga u bor- bi protiv jedinica NOV i POJ. Manevrisanje u sektoru Jadovnika i Tičeva i taktičko zavaravanje jedinica Osmog korpusa toliko je neprijatelja ošamutilo, da je morao izgubiti bitku, tj. nije postigao cilj: da uništi partizanske jedinice u tom regionu. U šumi Jadovnika nalazio se sa vojskom i cijeli narod opštine Bosansko Grahovo, tako da je na ovom terenu poslije bor- be ostao veliki broj ranjeiih i iznemoglih boraca. Od neprocenjive važnosti bile su ambulante i magacini za smještaj koje su bile izgrađene u Jadovniku još 1942. godine. U ove ambulante, kao i pre u teškim situacijama, smješteni su ranjeni i iznemogli drugovi i bili snabdjeveni najnužnijim zalihama hrane i sanitetskog materijala. Poslije ofanzive počelo se sa prikupljanjem ratnog materijala i plijena koji je ostao u planini Vjenac (Jadovnik).

U toku ove ofanzive četnici su napali 29. maja 1944. godine Gornji Tiškovac, u kome nije bilo naših jedinica. Odbornici i sa njima Stevan Marić zvani »Ćejo«, dali su otpor četnicima, ali su bili savladani i zarobljeni. Poslije mučenja poubijani su na zvjerski način, na čelu sa predsjednikom Mjesnog No. na isti način su mučili i strijeljali domaćicu, aktivistu NOP Jeku Babić sa dvoje nejake djece, a kuću i sve u njoj zapalili.

Tako je protutnjala ova neprijateljska ofanziva na terenima Bosanskog Grahova i šireg rejona tromeđe Like, Bosne i Dalmacije u proleće 1944. godine.

Sve do kraja juna 1944. godine na terenu Bosanskog Grahova zadržale su se jače njemačke snage. Za to vrijeme četnici su upadali u partizanska sela tromeđe, pljačkali i maltretirali civilno stanovništvo. Sa ovim snagama okupatora i domaćih izdajnika vodile su borbu jedinice pod komandom VIII korpusa (IX dalmatinska divizija i Grahovsko-peuljski odred). Pod pritiskom partizanskih snaga i situacije u Dalmaciji, neprijatelj je bio prisiljen da sa ovog terena izvuče većinu svojih snaga, da bi se suprotstavio jedinicama VIII korpusa u Dalmaciji. Međutim,

da bi zadržao u svojim rukama komunikacije koje vode od Knina ka Bosanskoj Krajini i južnoj Lici radi manevra svojih snaga, a u cilju vezivanja što jačih partizanskih snaga u ovim rejonima, preduzima izvesne akcije i to:

Nijemci su izgradili jako utvrđenje na Cigelju (k. 1075) koje dominira nad okolnim zemljištem, organizovali su ga za kružnu odbranu i na svim prilazima izvršili miniranje. U ovom utvrđenju imali su stalnu posadu, snabdjevenu sa dosta municije i drugih eksplozivnih sredstava (mina i bombi). U Strmici, na Gradini, imali su isto tako jako uporište, koje su obezbjeđivali četnici na sličan način kao i ono na Cigelju. Između ova dva uporišta na Stožištima bile su četničke snage i na taj način povezivale u slučaju napada partizana ova dva utvrđenja, a to je bila i linija fronta — istureni položaj sjeverno od Knina. Držanje ove linije omogućavalo im je kontrolisanje vrlo važne komunikacije Knin — Bosansko Grahovo preko Derala, a u isto vrijeme i veću sigurnost u korišćenju komunikacije Knin — Otrić — Gračac ka južnoj Lici. Zato nije ni čudo što ova dva uporišta nijesu pala u naše ruke dok Knin nije zauzet od strane jedinica VIII korpusa.

U julu 1944. godine, na ovom području dejstvovao je Grahovsko-peuljski odred, dok su jedinice IX dalmatinske divizije bile orijentisane u borbama sa četnicima na sektoru sjeverne Dalmacije, južne Like i oko Vrlike. U drugoj polovini jula Nijemci i četnici su izvršili napad sa Cigelja (k. 1075) i Stožišta na Grahovsko-peuljski odred, koji se nalazio na položaju Trivanova Greda — Borovača. »Poslije tročasovne borbe, uz gubitke, neprijatelj je odbačen na polaznu poziciju. U ovoj borbi Odred je imao nekoliko žrtava, među kojima je bio i zamenik komandanta Odreda poručnik Špiro Raca, jedan od najboljih boraca u Odredu«.[133])

U avgustu 1944. godine na terenima tromeđe i Bosanskog Grahova od vojnih jedinica ostao je samo Grahovsko-peuljski odred da kontroliše i štiti slobodnu partizansku teritoriju, da izoluje neprijateljske posade na Cigelju i Gradini (Strmici) da vodi borbu sa četnicima i sprečava slobodno korišćenje komunikacije Knin — Bosansko Grahovo.

133. Kostadin Trkulja, dejstvo GP odreda, Bosansko Grahovo u NORU, Grahovo, 1971. god. str. 547.

U to vrijeme jedinice VIII korpusa napustile su terene tromeđe i preduzele ofanzivne operacije za konačno oslobođenje Dalmacije. VIII korpus zadržao je dijelove IX divizije na prostoru Livno — Vrlika — Dinara.

Koncem avgusta 1944. godine na tromeđi je formiran I bataljon Kninskog odreda. Njegovo jezgro sačinjavala je Plavanjska teritorijalna četa popunjena borcima sa tromeđe — iz Plavna, Prljeva, Rastićeva, Tiškovca i Ličke Kaldrme. Bataljon je formiran u Crnim Potocima kod kuća Kemberovih. Po formiranju, bataljon je imao dvije čete, svaka po dva voda i prateći vod, sa brojnim stanjem oko 230 ljudi. Poslije mjesec dana, krajem septembra, formirana je i njegova treća četa i po njenom formiranju brojno stanje je bilo oko 300 ljudi. Bataljon je formiran po teritorijalnom principu na samoj tromeđi i nosio naziv Bataljon sa tromeđe.

Komandni sastav bataljona po sjećanjima Ilije Cvijanovića, bio je:

— komandant, Marić Petar — Perica iz Tiškovca,
— politički komesar, Marčetić Đoko iz sela Otrića,
— zamenik komandanta, Kamber Miloš iz Crnih Potoka,
— zamenik polit. komesara, Svilar Dušan iz Turanjske.

Komandiri i politički komesari četa:

1. čete:
— komandir, Milan Dukić iz Gračaca,
— polit. komesar, Savić Mićo iz Plavna.

2. čete:
— komandir, Cvijanović Ilija iz Plavna.
— polit. komesar, Vladušić Nikola iz Zrmanje.

I 3. čete:
— komandir, Opačić Đuro »Bijeli« iz Plavna.

Političkim kadrom ova četa kasnije je popunjena.

Komandir pratećeg voda bio je Dubajić Đuro iz Plavna.

Poslije Drvarske operacije, situacija u ovom regionu bila je dobra. Neprijatelj je bio prisiljen da brani garnizon Knin i manja uporišta. Partizanske i stražarske jedinice imale su slobodu manevra i inicijativu. Ovaj bataljon odigrao je veliku ulogu u razbi-

janju uticaja četnika u širem području tromeđe skupa sa Grahovsko-peuljskim odredom. Kada se Kninski odred rasformirao, pred kninsku operaciju, ovaj bataljon je kompletan ušao u sastav V dalmatinske brigade XIX divizije, kao njen V bataljon i u njenom sastavu ostao do završetka rata.

»U vremenu od 1. do 6. septembra Grahovsko-peuljski odred, po izlasku Nijemaca iz Drvara, izvršio je pokret pravcem Kamenica — Resanovci — Peći, gdje je poseo položaj na liniji Trivanova Greda — Borovača. Komanda bataljona odmah je uspostavila vezu sa četom pratećih oruđa, koja je držala položaj na liniji Stankovača — Krš.

Od 7. do 10. IX 1944. godine 1. bataljon je upućen prema Srbu, gdje je u tom vremenu vodio borbu sa četnicima u okolini Srba, dok je 2. bataljon sa četom pratećih oruđa za to vrijeme bio orijentisan prema Stožištima, Jelinom polju i Mračaju.

»Od 11. do 25. septembra ništa značajnije nije se odigralo u dejstvu Grahovsko-peuljskog odreda. Prvi bataljon, po povratku iz Srba, zaposeo je položaj na liniji Kesić — Obljaj. II bataljon držao je položaj na liniji Trivanova Greda — Borovača — Popovača. Sve jedinice imale su neposredno obezbeđenje i organizovale izviđačku službu. Ovo zatišje iskorišćeno je za izvođenje obuke. Za to vrijeme većina boraca naučila je da rukuje svim naoružanjem u četi«.[134])

U vremenu od 25. IX do 20. X 1944. godine proteklo je u manjim akcijama sa Nijemcima i četnicima, jer Grahovsko-peuljski odred nije imao dovoljno snaga da likvidira neprijateljska uporišta Cigelj, Stožišta i Strmicu. Ova uporišta su držana u blokadi i vođene su manje borbe.. Poslije ovih borbi nije bilo jačih okršaja na terenima tromeđe. Za to vrijeme sa boračkim i komandnim sastavom radilo se dosta na političkom i vojničkom planu, a slobodno vrijeme racionalno je iskorišćeno za obuku. Gubici neprijatelja: ubijeno je 35 vojnika, ranjeno 30, zarobljeno 7 pušaka i jedan pištolj, 3.000 puščanih metaka, jedan šinjel, dvoje čakšira, tri para cipela, osam govedi, 105 ovaca, pet svinja, 6 konja, kao i raznog ratnog materijala. Naši gubici su: 2 mrtva i 4 ranjena«.[135])

134. A. VII NOR-a, k. 518, dok. 6-1/4
135. A. VII NOR-a, k. 518, dok. 19-1/4

Partijska i sve druge društveno-političke organizacije bile su angažovane na opravci i izgradnji popaljenih kuća po selima, u angažovanju ljudi za paljenje kreča i nabavku materijala, organizacija radnih ljudi i raspoloživih snaga za jesenju setvu, kopanje krompira i dr. kao i pomoć školama i rad sa nepismenim kroz analfabetske tečajeve. Na teritoriji Sreza bilo je 2 škole i 2 kvalifikovana učitelja, a svim ostalim trebalo je pomoći. U to vrijeme jedan broj zavedenih porodica pobjegao je u Knin i Otrić, navodno da bi sačekao skupa sa četnicima grupno saveznike i da bi tražio milost. U tom smislu učinjeni su napori da se vrate svojim kućama. »Održani su partijski i skojevski sastanci, izvršeni su izbori i kooptirani odbornici, organizovano je prikupljanje novca za nabavku štampe, pri svim opštinskim komitetima održani su kraći skojevski kursevi, a članovi KPJ pružali su pomoć«.[136])

Na vojnom planu jedinice Grahovsko-peuljskog odreda i Kninskog odreda čuvale su slobodnu teritoriju tromeđe jer u to vrijeme na njoj nije bilo drugih partizanskih jedinica. Međutim ,ova dva odreda svojim prisustvom omogućili su miran rad, život i sigurnost naroda u ovim partizanskim selima. Važno je istaći da su stražarske jedinice po selima, naoružani odbornici i omladinci, bili isto tako bojevo spremni da se suprotstave upadu komitskih četničkih grupa (odreda) na slobodnu partizansku teritoriju tromeđe.

8. Oslobođenje tromeđe i doček dana pobjede

Knin je bio u toku cijelog rata jako četničko uporište. U zajednici sa Italijanima do kapitulacije Italije 1943. godine, a kasnije sa Nijemcima oni su odatle išli u pohode na partizanske jedinice u Bosanskoj Krajini, Lici i sjevernoj Dalmaciji. Nijemci su u odbrani Knina imali 364. diviziju i dijelove 373. divizije i jake ustaško-četničke snage, koje su grad i okolinu utvrdile za kružnu odbranu sa organizovanim zaprečavanjem i vatrenim sistemom, uz jake rezerve i podršku.

Knin i okolina bili su u planovima neprijatelja predviđeni za dugotrajnu borbu, jer Nijemci su bili svjesni da padom Knina gube teritoriju cijele Dalmacije i prepuštaju inicijativu protivniku,

136. IRP BiH, izveštaj sreskog komiteta KPJ, Bosansko Grahovo od 19. X 1944. OK. K. KPJ, Drvar, 147/4862 Sarajevo.

a time dovode u pitanje izvlačenje svojih jakih snaga sa jugo-istoka sjeverno od rijeke Save. Knin i okolinu napadale su jedinice 8. korpusa (sastava: 9, 19, 20 i 26. divizije i Grahovsko-peuljski odred), i to: 20 divizija sa juga, 19. divizija od Velebita i Bukovice ka Kninu, dijelovi 26. divizije od Drniša, 9. divizija bila je angažovana prema Livnu i Uništima, a Grahovsko-peuljski odred održao je u opsadi Njemačka uporišta na Stožištima i Strmici, a manjim snagama vodio borbu sa četnicima na Dinari i Tromeđi Like, Bosne i Dalmacije. Štab 8. korpusa bio je na Tičevu. U prvoj fazi, u vremenu od početka oktobra pa do 24. novembra, jedinice 8. korpusa oslobodile su srednju i južnu Dalmaciju sa ostrvima i prisilile neprijatelja na grčevitu odbranu pojedinih uporišta u zahvatu komunikacija i pojedinih gradova, prepuštajući postepeno slobodu manevara jedinicama 8. korpusa. Od 25. novembra do 1. decembra u borbama za oslobođenje Knina razbijena je 364. divizija i dijelovi 373 njemačke divizije i jake četničke snage. U ovom periodu, dok se vodila borba za Knin, Grahovsko-peuljski odred je napadao na njemačka uporišta Cigelj na Stožištima i Strmicu koja su bila utvrđena za kružnu odbranu, a čijim držanjem neprijatelj je praktično obezbeđivao za svoje potrebe komunikacije Knin — Bosansko Grahovo. Odred je isto tako razbijao četnike na tromeđi i planini Dinari i na taj način sadejstvovao 8. korpusu. 1. bataljon GP odreda izvršio je sa glavnim snagama u drugoj polovini oktobra marš u četnim i vodnim kolonama, grebenom južno od potoka Mračaj ka Podgrabu i na tom pravcu razbio jednu četu četnika, a oko 10 četnika je zarobio. Po zauzimanju k. 483 i centralnog dela Strmice sa Crkvom, otpočeo je napad na utvrđenu Gradinu, koju su držali Nijemci, ali u toku noćne borbe ona nije zauzeta. U zoru je 2. četa 1. bataljon kod zaseoka Jejina odbila protivnapade Nijemaca i četnika i zarobila 3 legionara, jednu poslugu na puškomitraljezu (šarcu) sa puškomitraljezom, troblanskom puškom i karabinom. U svanuće partizani su bili prisiljeni da se povuku ka Mračaju i Jelinoj Poljani. Neprijatelj je nastojao da po svaku cijenu brani ova uporišta i da na taj način veže što jače partizanske snage na ovom prostoru i olakša svojim snagama odbranu Knina, a time i držanje većeg manevarskog prostora. U narednim danima 1. bataljon je vodio žestoku i neprekidnu borbu protiv četničkih bandi. U ovoj borbi svi borci i starješine 1. bataljona dobro su izvršili svoj zadatak. Zarobljeni četnici, po naređenju Štaba odreda, razoružani su i pu-

šteni a neki su pristupili partizanima i ostali u odredu do završetka rata. Zarobljeni legionari koji su bili naši ljudi, a završili obuku u Njemačkoj u trajanju dvije godine, uključeni su u 2. četu 1. bataljona Grahovsko-peuljskog odreda. Nisu razoružani pošto su izjavili da žele u partizanima da se bore. Ova odluka da se ne razoružaju i da se uključe u naše redove bila je potpuno ispravna. U kasnijim borbama pokazali su se kao dobri borci i za vrlo kratko vrijeme stekli su svojom borbenošću povjerenje. Pomoćne snage bataljona 1. čete bez voda napadale su Gradinu iznad zaseoka Vidovići od zaseoka Kovrlija i na taj način sadejstvovale glavnim snagama bataljona u napadu na Gradinu. Međutim, ova četa nije imala uspjeha na tom pravcu, štaviše, Nijemci su po njoj otvorili snažnu artiljerijsku vatru. Poginuo je vojnik Jojić kome je artiljerijska granata odsjekla glavu, a isto tako je poginula i omladinka Soka Kovrlija, tako da ni ovaj naš napad nije protekao bez gubitaka.

Početkom decembra Grahovsko-peuljski odred je ponovio napad i to: 1. batoljonom na utvrđeno uporište Strmica u sadejstvu sa jednim bataljonom iz 9. dalmatinske divizije, a 2. bataljon na utvrđeni rejon Cigelja (K. 1075).

Posle pola noći, 1. bataljon spustio se preko Biljega (Tuka) (k. 1123) ka zaseoku Matiješima i Krnetama i sa tog pravca napao Gradinu i Strmicu. Nešto kasnije otpočeo je napad i 1. bataljon 9. dalmatinske divizije sa jugo-istočne strane u pravcu — Podgrad. U isto vrijeme 2. bataljon odreda napao je rejon Cigelja između Bosanskog Grahova i Derala. Cilj je bio da 2. bataljon, po razbijanju neprijatelja u reonu Cigelj, ne dozvoli izvlačenje ka Strmici i na taj način omogući 1. bataljonu i Dalmatinskom bataljonu da unište neprijatelja u rejonu sela Strmice (Gradina) ne dozvoljavajući mu izvlačenje. 1. bataljon sa polaznog položaja od Krneta, kreće u napad u pravcu Gradine i otpočinje borbu za njenu likvidaciju. Dalmatinski bataljon napadao je neprijatelja sa juga u pravcu Matasove Glavice. Međutim, neprijatelj je uspio zadržati ovaj bataljon neko vrijeme, tako da se sadejstvo neposredno nije ostvarilo.

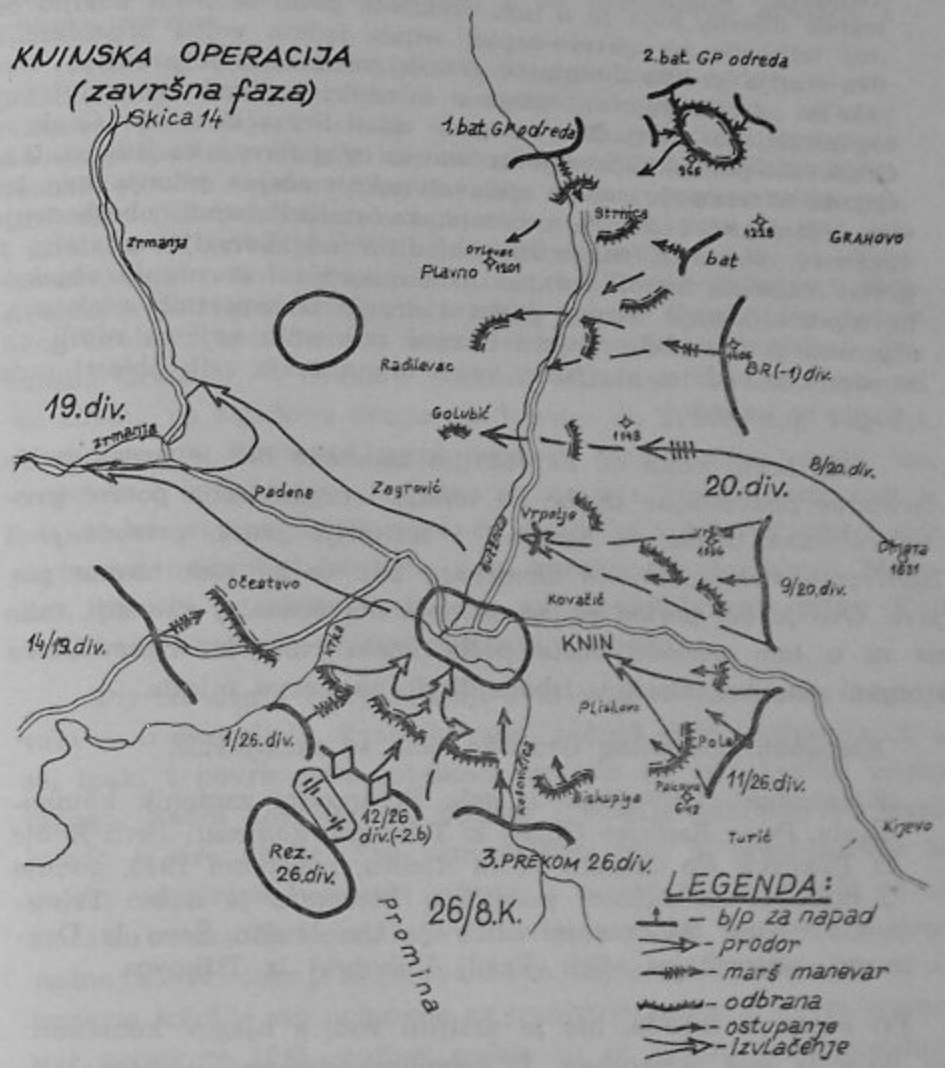
2. bataljon GP odreda uspeo je razbiti neprijatelja u reonu Cigelj (K. 1075), ali mu nije sprečio izvlačenje niz Derala ka selu Strmici, što mu je bio osnovni zadatak. Tako je neprijatelj sa 3 tankete i jednom četom vojnika stigao iz rejona Cigelj, napao levi bok 1. bataljona, a to je pogodovalo odbrani

Gradine koju je već bio delimično zauzeo 1. bataljon. Ovim neočekivanim protivnapadom neprijatelj je prisilio dijelove 1. bataljona da se malo povuku unazad u visini kuća Ležajića. Tako je plan za likvidaciju svih strmičkih snaga propao usljed nepotpunog izvršenja zadatka od strane 2. bataljona. Jer, u svanuće su se tenkovi i dio snaga sa Cigelja spustili i ojačali Gradinu.

Poslije manje pauze ponovljen je napad na Gradinu i u sadejstvu sa Dalmatincima uspjela su ova dva bataljona razbiti neprijatelja, zapaliti 3 tenka i osvojiti selo Strmicu. Ali se neprijatelj sa jednom četom, jačine oko 100 vojnika, uspio probiti prema rijeci Butišnici i odstupiti ka Orlovici, gdje su ih prihvatili četnici i tako im omogućili da ovog puta iznesu žive glave iz Strmice. Da neprijatelju nisu stigla pojačanja iz Stožišta (Cigelja), ukupni uspeh bi bio daleko veći, jer se nije smjelo dozvoliti ovim snagama da se izvuku. 1. bataljon Grahovsko-peuljskog odreda dobro je obavio svoj dio zadatka, jer su se sve glavne snage iz Gradine i Stožišta sa tenkovima sručile na njega i njegov borbeni poredak. Nedostatak je bio u tome što se nije srušila komunikacija u Deralima i postavila zasjeda. Sigurno je da bi Strmica pala prije nego što bi se dio tih snaga probio iz Stožišta. Po zauzimanju Gradine pala je i Strmica i tu, kod kuće Steve Jejine, susreli su se Krajišnici sa Dalmatinskim partizanima.

Padom uporišta Strmice i Stožišta i razbijanjem neprijateljskih snaga u Kninu stvorena je povoljnija klima na cjelokupnoj teritoriji, a naročito su to dobro primili stanovnici partizanskih sela na tromeđi, jer je za njih u tom momentu rat završen i došla sloboda, koja je propraćena pjesmom, uz pucnjavu i veselje. Sa ostacima četničkih bandi, koji su se krili u mišje rupe, dejstvovalo se organizovano. Oni koji su do tada sjedili na dvije stolice, od tada su se priključili pokretu. Tako se završila posljednja borba u selu Strmici. iz koje su 2,5 godine vršeni napadi četnika, Talijana i Nijemaca na sela Drenovac i Donji Tiškovac, jer je izmedu Strmice i ovih sela bio stalan front na liniji Bilek (Tuk) — Radujci — Plavanjska brda. Od ovoga vremena ova linija ostalo je samo sjećanje na protekle događaje, u toku ovog rata.

Knin je branilo ukupno oko 12,500 neprijateljskih vojnika. »U kninskoj operaciji neprijatelj je imao 6.500 mrtvih i 4.258 zarobljenih, na prostoru Dalmacije i Knina potpuno je uništena 264. njemačka divizija, razbijena dva puka 373. divizije i četničke grupacije popa Đujića, gubici 8. korpusa bili su 629 mrtvih 2.275 ranjenih i 126 nestalih«.[137])

137. A. VII, NOR-a, k. 527, f. 1, dok. 2

9. Komanda mjesta Bosanskog Grahova 1944/45. godine

Po odlasku partizanskih jedinica sa teritorije sreza Bosansko Grahovo i tromeđe Like, Bosne i Dalmacije, porasla je uloga komande mjesta, koja je u tom vremenu, pošto se front udaljio od ove teritorije na sjevero-zapad, ostala jedina vojna organizacija. Sva starija godišta i radnike raznih struka ona je primila i morala im odrediti mjesta i ulogu u zajednici sa društveno-političkim organizacijama i organima narodne vlasti Sreza Bosansko Grahovo Grahovsko-peuljski odred je krenuo sa ovog terena ka Bihaću. U to vrijeme na terenu je trebalo rješavati neka značajna pitanja kao što su: organizacija i način teranja ostataka četničkih bandi, obezbeđenje ustanova, objekata, magacina, skladišta od diverzija ostataka i grupa četničkih bandi, opravka komunikacija i porušenih objekata, osposobljavanje voznog parka i drugih transportnih sredstava, organizacija u snabdjevanju i ishrani svih onih koji su radili na zajedničkim radnim akcijama, kao i organizacija svih oblasti rada i života na terenu.

Isto tako, jedan od najvažnijih zadataka bio je organizacija izviđačke obaveštajne službe na terenu i organizacija potere protiv ostataka bande na tromedi i teritoriji Sreza, privođenje i ispitivanje svih sumnjivih elemenata koji se na tom terenu pojave. Ovo je bio period prilagođavanja novonastaloj situaciji, tako da su u tom periodu dosta posla imala partijska rukovodstva i organi narodne vlasti u izboru ljudi na pravo mjesto.

Komandu Bosanskog Grahova tada su sačinjavali:

Komandant, Pero Raca iz sela Resanovca, zamenik komandanta, Petar Radujko (Nišić) iz Tiškovca, komesar, Pero Rodić iz Tiškovca. Po odlasku Petra Rodića, početkom 1945. godine u miliciju, na dužnost političkog komesara je došao Trivunović Perica. Saobraćajni oficir je bio Dušan Ševo iz Drenovca, obaveštajni oficir Vasilj Vukobrat iz Tiškovca.

Pri komandi mjesta, bio je zaštitni vod, a njegov komandir Savo Bajić iz sela Resanovca. U organima državne bezbjednosti (OZNA) u Bosanskom Grahovu bio je Dušan Bjelotomić iz Donjeg Tiškovca, Dušan Bucalo (Dukica) iz Tiškovca bio je obavještajni

oficir, pa komandir milicije u Bosanskom Grahovu, a Milovan Bucalo iz Drenovca bio je politički rukovodilac jedinice KNOJ-a pri komandi mjesta Bosansko Grahovo. Tako su se komanda mjesta i organi OZNE (bezbjednosti) zajedničkim snagama borili protiv ostataka neprijatelja, pete kolone, a za bezbjednost građana i njihove imovine.

Jedan od važnih zadataka bio je organizacija radova na osposobljavanju komunikacija za automobilski saobraćaj, opravku mostova, proširenje kolovoza na pojedinim mjestima, potpornih zidova, propusta, podizanje i opravka telefonskih i tegrafskih linija. Trebalo je u to vreme prikupiti radnu snagu, organizovati prevoz, ishranu i dr. Ovu radnu snagu trebalo je prikupiti iz svih sela i zaselaka sa teritorije sreza i podstaći udarnički rad da bi se sve komunikacije u što kraćem periodu osposobili za korišćenje. Bilo je neophdno potrebno što pre osposobiti put od Strmica do Bosanskog Grahova kroz Derala, zatim telefonsku liniju Strmica — Bosansko Grahovo — Drvar i Bosansk oGrahovo — selo Sajkovići ka Livnu, pa šipadovu prugu od Strmice do Trubarskog Vaganja. Međutim, na šipadovoj pruzi nije se moglo ništa učiniti bez sredstava i mehanizacije, s jedne strane, a s druge strane, ona je bila stalno rušena od Strmice do Kaldrme i taj dio pruge nije se mogao osposobiti (ni tada, a ni kasnije, sve do danas). Međutim, kasnije je težište prebačeno na osposobljavanje pruge Knin — Bihać i ubzavanje njenog puštanja u promet.

Pri izvođenju i organizaciji ovih svih radnih akcija oskudjevalo se u materijalu, kvalifikovanoj radnoj snazi, mehanizaciji, ali se, ipak, i povrh svih poteškoća uradilo za vrlo kratko vrijeme mnogo. Radni entuzijazam, pjesma i veselje pokretali su staro i mlado u ove akcije. Sve stanovništvo bilo je organizovano kao vojska od strane komande mjesta, a radovi su se izvodili od svanuća do mraka. Nedostajala je u to vrijeme radna snaga za poljoprivredne radove i tako je angažovano sve, uključujući i djecu, da bi se na vrijeme izvršile sve pripreme za proljetnu setvu. U ovom vremenu, već početkom 1945. godine, počele su se vraćati naše porodice sa tromeđe koje su 1942. godine otišle na prehranu u žitorodnije krajeve Bosanske krajine.

10. Partijski kadrovi

Spisak kadra Partijske organizacije u Bosanskom Grahovu 1944/45. godine.

a) Sreski komitet KPJ

1. Pera Jarić, sekretar, od 9. VII 1944. godine radnik, predsjednik sreskog NOO;

2. Dušan Mandić, član od 2. IX 1944. godine, radnik, predsjednik NOF-a (Sreskog odbora);

3. Dragan Ivanović, član od 20. XII 1944. godine, seljanka, član sreskog odbora NOF-a;

4. Mile Beuković, član od 2. IX 1943. godine, đak, član sreskog odbora NOF-a;

5. Jovo Mandić, član od 21. XI 1944. godine, radnik opunomoćenik OZN-e;

6. Bauk Branko, član od 27. XI 1944. godine, đak, sekretar sreskog komiteta SKOJ-a;

7. Trifunović Perica, član od 5. I. 1945. godine, seljak, politički komesar komande mjesta.

b) Opštinski komitet KPJ Bosansko Grahovo

1. Mićko Vučković, sekretar od 21. XI 1944. godine, radnik, član opštiskog NOO-a;

2. Danica Vučković, član od 21. XI 1944. godine, seljanka, član opštinskog odbora NOF-a;

3. Lazo Ivanović, član od 21. XI 1944. godine, radnik, predsjednik opštinskog NOO-a;

4. Nikola Lukač, član od 10. XI 1944. godine sekretar opštinskog komiteta SKOJ-a. Krajem 1944. godine na ovu dužnost došao je Boško Vidović;

5. Boško Trkulja, član od 9. XII 1944. godine, radnik, pomoćno lice sreskog NOO-a.

c) Opštinski komitet Podjadovnik

1. Stevo Radulović, sekretar od 21. XI 1944. godine, član opštinskog NOO-a;

2. Stevo Galić, član od 2. X 1943. godine, radnik, predsjednik opštinskog odbora NOF-a i član Opštinskog NOO-a;

3. Milka Kesić, član od 20. XI 1944. godine, seljanka, sekretar opštinskog komiteta SKJ-a;

4. Milijević Milenko, član od 15. I 1945. godine, seljak, član sreskog komiteta SKOJ-a;

d) Opštinski komitet Crni Lug

1. Milica Ivetić, sekretar od 9. I 1945. godine, đak, potpredsjednik sreskog odbora NOF-a;

2. Gojko Ivanković, član od 20. IV 1944. godine, seljak, član opštinskog NOO-a;

3. Babić Ilija, član od 10. X 1944. godine, đak, učitelj;

4. Milojko Arnaut, član od 15. XII 1944. godine, seljak, član opštinskog NOO-a i član opštinskog odbora NOF-a;

5. Gašić Vlado, član od 12. XII 1944. godine, radnik, sekretar opštinskog komiteta SKOJ-a;

e) Sekretari partijskih jedinica
— Grahovske organizacije —

1. Skakić Milan, sekretar od 12. II 1943. godine, radnik delegat straže komande mjesta;

2. Milovan Bucalo, zemljoradnik, sekretar jedinice od 12. I 1945. godine, delegat pri zaštitnici OZN-e;

3. Šiljić Stanko, radnik, sekretar, jed. od 12. XII 1944. godine u selu Nuglašici, sekretar Skojevske grupe u selu:

4. Ljuboja Dušan, zemljoradnik, sekretar jed. za Jarugu od 20. IV 1944. godine, član seoskog NOO-a;

5. Nenadić Mićo, zemljoradnik, sekretar jed. Grkovci od 20. V 1944. godine, predsjednik NOO-a;

6. Gašić Jovanka, seljanka, sekretar jed. Gornje Peulje od 25. XII 1944. godine omladinski rukovodilac;

7. Dragović Jovo, radnik, sekretar jed. Vidovići od 25. XII 1944. godine, član opštinskog odbora NOF-a;

8. Grubor Vlado, seljak, sekretar jed. u Gornjem Tiškovcu od 8. VIII 1944. godine i predsjednik seoskog NOO-a;

9. Vukobrat Uroš, radnik, sekretar jed. Donjeg Tiškovca od 15. VII 1944. godine predsjednik seoskog NOO-a;

10. Damjanović Jela, seljanka, sekretar jed. Kesići od 30. XI 1944. godine i sekretar Skojevske grupe;

11. Trkulja Ilija, sezonski radnik, sekretar jedinice Marikovci od 21. XI 1944. godine predsjednik seoskog NOO-a;

12. Galić Mile, sezonski radnik, sekretar jed. Maleševci od 10. X 1944. godine, sekretar NOO-a;

13. Radulović Petar, zemljoradnik, sekretar jed. u Radulovićima od 24. X 1943. godine, predsjednik opštinskog NOO-a;

14. Milijević Rajko, seljak, sekretar jed. u Zebama od 12. XI 1944. godine;

15. Marić Jovo, radnik, sekretar jed. iz Luke od 15. X 1944. godine, član opštinskog odbora NOF-a;

16. Bursać Milan, zemljoradnik, sekretar jed. iz Isjeka od 15. VIII 1944. godine;

17. Milorad Skakić, seljak, sekretar jed. iz sela Peći od 4. XII 1944. godine, sekretar seoskog NOF-a;

18. Stevan Raca, seljak, sekretar jed R.esanovci od 15. X 1944.godine, predsjednik seoskog NOO-a;

19. Injac Vlado, radnik, sekretar jed. od 2. X 1944. godine, predsjednik seoskog NOO-a;

20. Skakić Jovo, seljak, sekretar jed. od 2. X 1944. godine, terenska četa Komande mjesta u Crnom lugu, delegat u četi Komande mjesta.[139])

5. februara 1945. godine

Za sreski komitet,
Pera Jarić

139. IRP. BiH. Serija filma 4, rolna 391, snimak 492, muzej Sarajevo
IRP. BiH, Serija filma 4, rolna 595, snimak 600, muzej Sarajevo
IRP. BiH, Serija filma 12, rolna 576, snimak 577, muzej Sarajevo

Podaci o članovima KPJ koji su poginuli — umrli u toku rata, a radili su na teritoriji ovog sreza:

1. Dušan Ševo, selo Donji Tiškovac, komandir narodne straže, poginuo u Tiškovcu od četnika, član KPJ.

2. Mile Marić, selo Gornji Tiškovac, predsjednik NOO-a Gornji Tiškovac. Poginuo od četnika, član KPJ.

3. Ilija Vidović, selo Vidovići, umro u VII neprijateljskoj ofanzivi u Jadovniku, član sreskog komiteta SKOJ-a, član KPJ.

4. Pero Ubanović, sekretar OK KPJ ostalo nejasno ispisano.

Ovo su drugovi koji su poginuli za vrijeme oslobodilačkog rata a bili su članovi naše Partije.

5. februara 1945. godine

Za sreski komitet,
Pero Jarić

f) Okružni komitet KPJ Drvar

1. Pećanac Bogdan, radnik, sekretar Okružnog komiteta KPJ od 8. XI 1944. godine, sekretar Okružnog odbora NOF-a;

2. Kesman Jovo, radnik, član Okružnog komiteta od juna 1943. godine, predsjednik Okružnog NOO-a;

3. Perica Grubor, seljak, član Okružnog komiteta od marta 1944. godine, politički komesar Komande područja;

4. Knežević Duško, seljak, i član Okružnog komiteta Partije od juna 1944. godine, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a.

g) Okružni komitet SKOJ-a

1.Petrović Milan, radnik, član Okružnog komiteta SKOJ-a od juna 1944. godine, član Sreskog odbora NOF-a;

2. Bajić Jovanka, seljanka, član Okružnog komiteta SKOJ-a od juna 1944. godine, u plenumu Sreskog NOO-a Grahovo;

3. Vukobrat Veljko, radnik član Okružnog komiteta SKOJ-a od juna 1944. godine;

4. Vukobrat Borko, radnik, član Okružnog komiteta SKOJ-a od 20. XI 1944, godine;

5. Kačar Svetko, radnik, član Okružnog komiteta SKOJ-a od decembra 1944. godine.

Drvar, 30. XII 1944. godine.[140])

140. IRP, BiH, Serija filma 4, rolna 391, snimak 392, muzej Sarajevo
IRP, BiH, Serija filma 4, rolna 595, snimak 600, muzej Sarajevo
IRP, BiH, Serija filma 12, snimak 574, muzej Sarajevo
IRP, BiH, film 12, snimaka 25, muzej Sarajevo

11. Tromeđaši u oslobođenju Beograda i proboju Sremskog fronta

U oslobođenju glavnog grada Jugoslavije, Beograda, učestvovale su trupe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u sadejstvu sa jedinicima Crvene armije. U oktobru 1944. godine, vodile su se borbe za Beograd, a 20. oktobra glavni grad je oslobođen. U oslobođenju Beograda učestvovalo je i stanovništvo našeg glavnog grada, a i sinovi i kćeri naših mjesta sa tromeđe. U oslobođenju Beograda uzelo je učešća oko 50 boraca i rukovodilaca u sastavu raznih partizanskih jedinica. A to su bili:

Dušan Bjelotomić (Bićo)

1. Bjelotomić, Marka, Dušan (Bićo), rođen 1915. godine u selu Tiškovcu, Bosansko Grahovo, radnik, stupio je u Tiškovačku partizansku četu 27. jula 1941. godine, zatim u desetu krajišku brigadu. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti komandira

voda u Prvoj četi Prvog bataljona; tada je bio član Komunističke partije Jugoslavije, voleo je svoj puškomitraljez i nije ga davao nikome, kako u borbi tako i posle nje, nosio ga je kada je postavljen za desetara pa i komandira voda; zato su borci njegove desetine i voda često govorili: »Naš komandir Bićo je sam jači od deset neprijateljskih vojnika«., Da je tako i u to su se uvjerile i njegove starješine u Komandi čete i stalno ga isticali kao primernog. Poslije oslobođenja Beograda pozvan je u Komandu čete, gdje mu je rečeno da ne može više biti komandir voda i puškomitraljezac i naređeno da svoj puškomitraljez preda drugom. On je našao dostojnu zamenu i predao ga krajišniku Boži Kragulju. Na sremskom frontu zauzimao je položaj vodnika — zastavnika Prve čete Prvog bataljona Desete krajiške brigade. Poginuo je na položaju Lovec 17. 01. 1945. godine. Nije izvučen, niti pokopan.

Lazar Bjelotomić

2. Bjelotomić, Krsta, Lazar (Lakica), rođen 1920. godine u selu Tiškovcu ko Bosanskog Grahova, zemljoradnik, stupio je u Tiškovačku partizansku četu 27. jula 1941. godine, zatim u Četvrtu krajišku brigadu s kojom je prošao ratni put do oslobođenja Beograda. Pri oslobođenju Beograda bio je (ekonom u četi) u komandi

Četvrte krajiške brigade. Sve zadatke u ratu izvršavao je savjesno i nije napuštao komoru ni u najvećoj opasnosti. Tada je bio član Komunističke partije Jugoslavije. Nosilac je partizanske spomenice 1941. godine.

3. Bucalo Sime Miladin rođen je 1923. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova. Prije rata radio je na pruzi Knin — Bihać. Stupio je 27. jula 1941. godine u Tiškovačku partizansku četu zatim u bataljon »Gavrilo Princip«, pa u Desetu krajišku brigadu, sa kojom je borbenim putem prešao od Bosanske Krajine pa do konačnog oslobođenja naše zemlje. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti komandira čete u Desetoj krajiškoj brigadi.

Miladin Bucalo

O Beogradu on kaže: »Mnogo sam slušao, pojedini drugovi pričali su mi kako on treba da bude glavni grad naše nove države, da će uskoro biti slobodan i zatim cijela zemlja, sama činjenica da ću i ja biti jedan od mnogih koji će se boriti za oslobođenje Beograda učinila me je ponosnim, a što se tiče same borbe, znam samo da je pucalo sa svih strana i da smo i mi pucali na sve strane«. Član je KPJ i nosilac partizanske spomenice 1941. godine.

4. Bikić, Stevana, Petar, rođen 1923. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, radnik, stupio je u Tiškovačku partizansku četu 1941. godine. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na čelu kurira Desete krajiške brigade u činu zastavnika. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Za pokazanu hrabrost pri

oslobođenju Beograda bio je odlikovan. Pri oslobođenju Beograda bio je ranjen i u Zrenjaninu lečen, izostajući iz sastava svoje Desete brigade.

Petar Bjelotomić (Pepo) stoji Petar Bikić

5. Bjelotomić, Steve, Petar, (Pepo) rođen je 1923. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova. Prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je u partizansku Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine, pa u IV bataljon Desete krajiške brigade. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti zamjenika komesara čete.

U svim borbama u sastavu svoga bataljona, kao borac, a kasnije i kao rukovodilac, pokazao se neustrašiv u izvršavanju postavljenih zadataka. Razvijao se i kao partijski rukovodilac u četi. Član KPJ, penzionisan je kao aktivni oficir JNA.

6. Bursać, Obrada, Petar, rođen je 1920. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova. Prije rata radio je na Unskoj pruzi Knin — Bihać. Stupio je jula 1941. godine u Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u IV Krajišku brigadu, s kojom je prošao put do oslobođenja Beograda. Pri oslobođenju Beograda bio je desetar u X krajiškoj brigadi. Bio je kao borac hrabar i izdržljiv u izvršavanju zadataka koji su se pred njega postaljali. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Poslije rata prekomandovan je u miliciju i bio u njoj oficir. Nosilac je partizanske spomenice 1941. godine.

7. Marić, Stevana, Branko, rođen 1927. godine u selu Tiškovac, kod Bosanskog Grahova, zemljoradnik. Stupio je kao omladinac u Drvarski područni bataljon, početkom 1943. godine, zatim u X krajišku brigadu sa kojom je prošao njenim borbenim putem od svog rodnog Tiškovca do Beograda. Pri oslobođenju Beograda nalazio se kao kurir u štabu bataljona. Bio je u borbi neustrašiv, a u izvršavanju zadataka tačan i odgovoran. Bio je član KPJ, poginuo na Sremskom frontu 17. 01. 1945. godine na položaju Opatovac — Bapska. Nije izvučen, a ni pokopan.

8. Đurica, Dragana, Veljko, rođen 1926. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, zemljoradnik. Stupio je u X krajišku brigadu 1943. godine i prešao sa njom od Bosanske krajine preko Bosne, Sandžaka, Crne Gore i Srbije do Sremskog fronta. Pri oslobođenju Beograda pokazao se kao hrabar i odgovoran u izvršavanju svih zadataka. Poginuo je na položaju Lovec — Opatovac (Sremski front) 17. 01. 1945. godine. Nije izvučen niti pokopan. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Ne navodi se u spisku poginulih koji je položaj zauzimao u X krajiškoj brigadi, ali, po izjavi nekih drugova, bio je na dužnosti u zaštitnoj četi u činu vodnika.

9. Đurica, Đurđa, Mile, rođen 1912. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova. Prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je 27. jula 1941. godine u Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip«, pa u X krajišku brigadu. Na prilazima Beogradu, kroz Srbiju, bio je

nišandžija na pt. pušci. U svim borbama pokazao se staložen i hrabar. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti zamjenika komandira pratećeg voda. Služio je kao uzor mladima po pitanjima discipline. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Poslije rata je demobilisan. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine.

Veljko Đurica

Mile Đurica, Marko Jarić i Mićo Radujko

10. Đurica, Dragana, Stevo rođen 1918. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na Unskoj pruzi. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i IV krajišku brigadu. U svim borbama pokazao se kao istrajan i odvažan borac. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti zamjenika komandira voda I čete I bataljona X brigade. Bio je član KPJ. Nosilac je partizanske spomenice 1941. godine.

11. Đapan, Jandrije, Mirko, rođen 1920. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na Unskoj pruzi Knin — Bihać, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip«, pa u IV krajišku brigadu. Sa njom i njenim borbenim putem prešao je od Tičeva do Beograda. Po oslobođenju Beograda nalazio se na

dužnosti političkog komesara baterije. Mirko je bio tih, ali je sve zadatke vrlo savjesno i odgovorno izvršavao. U svim borbama pokazao se hrabar kao vojnik, a kasnije i kao starješina. Kao starješina imao je širinu i da sasluša i razumije svoje potčinjene, ali je od njih tražio da disciplinovano izvršavaju postavljene zadatke. Član KPJ, nosilac je partizanske spomenice 1941. godine.

Mirko Đapan

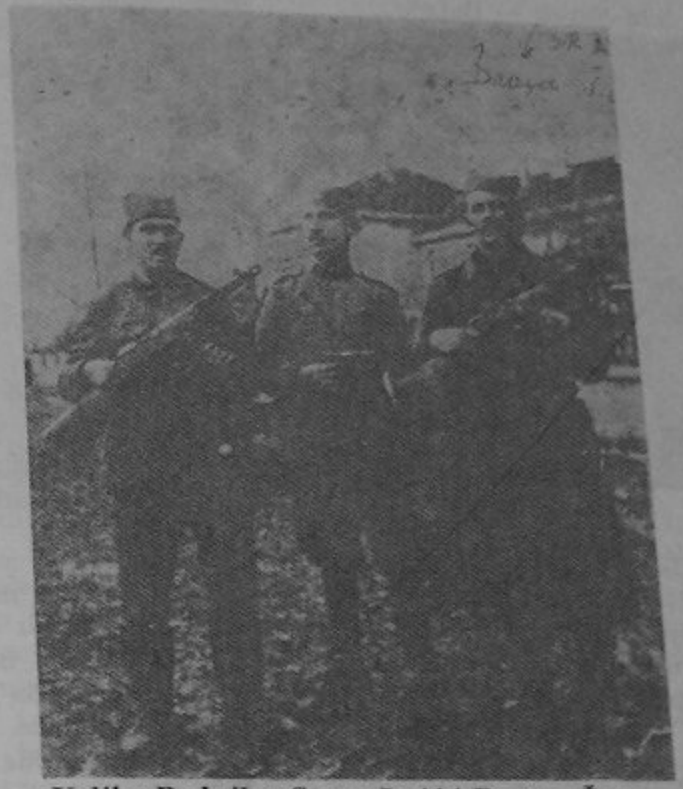

Milan Jarić

12. Ševo, Petra, Dragan, rođen 1905. godine u selu Tiškovcu kod Bosanskog Grahova. Prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, kasnije u područni Drvarski bataljon, pa u X krajišku brigadu i sa njom prešao od Bosanske krajine do završetka rata. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti ekonoma četa u 1. bataljonu. Kao stariji čovjek služio je za primjer svim borcima, a u borbi izvršavao je sve zadatke koji su se pred njega postavljali. Bio je član KPJ. Otišao je sa X brigadom iako je imao četvoro dejce kod kuće.

13. Jarić, Đujana, Milan, rođen 1920. godine u selu Drenovcu, opština Donji Lapac, zemljoradnik, stupio je u ustaničku Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine, zatim u bataljon »Gavrilo

Princip« i IV krajišku brigadu, u kojoj je ostao od formiranja pa do kraja rata. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti intendanta IV krajiške brigade. On se sjeća da je za snabdjevanje brigada dobila rejon između Dunav-stanice i Doma JNA, a iz ovog rejona vršeno je snabdjevanje i IV tenkovske brigade Crvene armije, prije njenog pokreta na front. Skupa sa intendantskim oficirima ove brigade pripremali su gala-proslavu na kojoj je učestvovao sa grupom oficira iz IV brigade, a sjeća se da je jedan od njih bio Veljko Lukač. U slobodnom Beogradu susreo se sa svojim rođenim bratom Bracom, koga nije vidio četiri godine i to mu je najveći doživljaj. Nosilac je partizanske spomenice 1941. godine.

Veljko Radujko, Stevo Jarić i Dragan Ševo

14. Jarić, Milana, Miloš, rođen 1926. godine u selu Drenovac, opština Donji Lapac, stupio je u ustaničku Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine i u IV krajišku brigadu, sa kojom je pro-

šao njenim ratnim putem do oslobođenja Beograda. U oslobođenom Beogradu nalazio se na dužnosti komandira voda u III bataljonu. U svim borbama koje je vodila njegova jedinica pokazao se hrabar. Bio je mnogo cenjen i poštovan od svojih drugova i rukovodilaca. Bio je član KPJ. Na I i III bataljon IV brigade sručila se artiljerijska vatra i poslije toga, 17. 01. 1945. godine usledio je protivnapad Nijemaca, koji su potisnuli III bataljon. U 12 sati neprijatelj je upao u selo Miklo-ševce i Tupojevce i u toj borbi poginuo je komandant IV krajiške brigade Vicuka Bodiroža. Miloš je teško ranjen, a kasnije smrtno pogođen od Nijemaca. U ovoj borbi poginulo je 48 vojnika i starješina i 33 nestala iz IV brigade. Brigada se povukla na liniju selo Novak — Bapska.

Jarić Miloš

Jarić Dušan

15. Jarić, Miće, Dušan, rođen 1920. godine u selu Drenovac, opština Donji Lapac. Prije rata bio je radnik na Unskoj pruzi Knin — Bihać. Stupio je 27. jula 1941. godine, u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u IV krajišku brigadu. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti zamjenika komandanta III bataljona IV krajiške brigade. Sjeća se da je sa svojim bataljonom razbio švapsku posadu u Malom Mokrom Lugu, a jedan Švaba je uspio pobjeći. Oni pojure u potjeru za njim, a njega nigdje. O tom momentu on kaže: »Vidim jedno bure i naredim vojniku da ga digne, a kad je on to učinio, pod njim Švabo, te ga živog uhvatimo. Poslije toga naiđe 5—6

Nemačkih kamiona sa ranjenicima bez osiguranja i tu ih sačekamo i sve zarobimo. U sjećanju mi je ostao prizor pri napadu na ljezničku stanicu »Dunav«, na švapske konjušnice i magazine. U njima je tada izbio požar, vatra je plamsala i plamen se digao, a Švabe i konji bježe. Strašan prizor i naše veselje pri gledanju njihovih nevolja«.

16. Jarić, Petra, Mara, rođena 1925. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, prije rata seljanka, stupila je u partizane 1942. godine, u Drvarski bataljon pa u X karjišku brigadu, s kojom je ostala do oslobođenja zemlje. Pra oslobođenju Beograda nalazila se na dužnosti referenta saniteta bataljona.

Jarić Mara

»Imala sam puno posla — kaže ona — izvlačeći ranjenike kroz kišu šrapnela. Kad sam na Novom groblju previjala ranjenike, doneše ranjenog popa Vitu, a jedan mitraljezac mi reče: »Marice, pop je teško ranjen u stomak, ostavi ga neka očita sam sebi opelo, jer od njega nema ništa!« Meni je u onom momentu bilo malo smiješno, ali ja popa prihvatim, uzmem mu crijeva onako zajedno sa zemljom i pijeskom, previjem ga i dam znak da ga odnesu. Na mene su čekali drugi ranjenici. Kad sam poslije rata bila u Aranđelovcu, neko me jednog dana na ulici (da ga ja ne vidim) zagrli, kad ono pop Vita živ i to sa popadijom koja je nosila malo dijete na rukama. On reče da sam mu ja spasla život, a ja njemu: Kad ste, pope, onda ostali živi, onda živ niko umrijeti ne može.«

17. Jarić Marko, rođen 1923. godine u selu Tiškovcu kod Drvara, prije rata građevinski radnik, prvoborac od formiranja X krajiške brigade, pa do završetka rata, nalazio se u njenom borbenom sastavu i prešao njenim borbenim putem od Bosanske krajine do konačnog oslobođenja zemlje. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti političkog komesara III čete I bataljona X krajiške brigade.

Jarić Marko

Jarić Milan

»Jedan automat, dvije uspomene, vrti mi se po glavi dok još kolo igra. Naime, razmišljam da mi je moj brat Vojin na Kopaoniku dao automat za uspomenu pri odlasku u srpske jedinice. Pri oslobođenju Beograda ja ovaj automat razmenim sa crvenoarmejcom i tog momenta čujem glas: ‚Komesaru Markica traži Vas zamjenik komandanta bataljona Jošo Ševo da odmah izidete pred školu.' Izlazim i obraćam se zamjeniku komandanta drugu Ševi: on se pomalo smije iako zna biti strog kad poziva sebi potčinjene da im da neki borbeni zadatak. Dok se Ševo smije, u tom momentu ne vjerujem svojim očima da se pored njega nalazi moj brat sa

kojim sam se rastao još avgusta na Kopaoniku. Tog momenta ne znam ko je od nas dvojice sretniji. Nisam imao nikad mira dok nisam ispričao sve bratu o automatu koji mi je poklonio. Mislio sam da ću od njega dobiti prekor što sam ovo uradio. Međutim, on se samo nasmijao i rekao mi: ‚Neka si, dobro je, ratni pokloni su najlepše uspomene između ratnika koji se bore za istu stvar«.

18. Jarić, Stojana, Milan, rođen 1924. godine u selu Tiškovac, opština Dravr, prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je 1942. godine u Drvarski područni bataljon, zatim u X krajišku brigadu, član Komunističke partije Jugoslavije. Pred samu ofanzivu Nijemaca na Sremskom frontu, komesar V krajiške divizije, Ilija Materić, upoznao je političke komesare i njihove pomoćnike sa vojno-političkom situacijom, sa posebnim osvrtom na zadatke svake brigade. Na tom sastanku bila su i četiri komesara iz Tiškovca, Milan i Marko Jarić, Pepo Bjelotonić i Milan Kenjalo i proveselili se, ali je to bio njihov poslednji sastanak, jer će Milan Jarić i Milan Kenjalo posle ovog sastanka poginuti na frontu. Milan je na Sremskom frontu bio na dužnosti zamjenika komesara II bataljona. Poginuo je na položaju Lovec, 17. 01. 1945. godine. Nije izvučen, niti pokopan.

Jarić Vojin

Jarić Stevo

19. Jarić, Mile, Vojin, rođen 1905. godine u Crnim Potocima, na tromeđi Bosne, Like i Dalmacije. Prije rata radnik na unskoj pruzi Knin — Bihać, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku

Tiškovačku četu, a zatim u X krajišku brigadu. Njegov odnos prema omladini bio je takav da je uvek služio kao uzor. Pri oslobođenju Beograda, nalazio se na dužnosti komandira voda u X krajiškoj brigadi, u činu starijeg vodnika. Član Komunističke partije Jugoslavije postao je 1943. godine. Odlikovan je sa više odlikovanja. Nosilac je partizanske spomenice 1941. godine.

20. Jarić, Nikole, Stevo, rođen 1905. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik i predsjednik Sindikalne podružnice u Tiškovcu na Unskoj pruzi. Borac za prava radnika, stupio je 27. jula 1941. godine u Tiškovačku četu, a kasnije u Drvarski područni bataljon i u X brigadu. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti zamjenika intendanta prvog bataljona X brigade. Član je Komunističke partije Jugoslavije. Kao stariji čovjek služio je omladini za primjer i stalno uveseljavao borce. Poslije rata je demobilisan. U Nakovu je koloniziran i uživalac je boračke penzije.

Kenjalo Milan

21. Kenjalo, Stojana, Milan, rođen 1921. godine u selu Drenovac, opština Donji Lapac. Prije rata radnik na

Unskoj pruzi, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i X krajišku brigadu. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti komesara II čete I bataljona X brigade, u činu potporučnika. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Milan je jedan od onih koji je voleo život i pesmu a kad god bi zapjevao, prvo je bilo: »Liko moja ravnija od Srema, kad snijeg padne, nigde brda nema«. Ovu pjesmu on je pjevao na dugom ratnom putu svoje X krajiške brigade, sve do ravnog Srema, ne znajući da će mu tu biti večita grobnica. Smrtno je ranjen iz snajpera sa Sotinske crkve, na položaju kod Sotina 03. 01. 1945. godine. Sahranjen u selu Opatovcu u Sremu.

Boško Jarić, Vojin Jarić, Branko Čekarmiš i Đuro Vukobrat

22. Čakarmiš, Dušana ,Branko, rođen 1924. godine u Tiškovcu kod Knina. Prije rata bio je zemljoradnik, a živio u Vojvodini. Stupio je u ustaničku Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i IV krajišku brigadu. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti komandira II čete II bataljona IV krajiške brigade. Odlikovan je sa više odlikova-

nja za pokazanu hrabrost. Spominje da mu je najljepši doživljaj bio kada je sa svojom četom izvršio juriš na Zvijezdaru, na položaj Njemačke Pa baterije i istu zarobio (četiri topa PVO 88 mm, 20 sanduka municije, 3 puškomitraljeza i nekoliko pištolja). O broju mrtvih i ranjenih se ne sjeća. Po izbijanju na Zvijezdaru jedan vojnik u četi unio je paniku među borce govoreći da Švabe idu u protivnapad. Međutim, on je sprečio odstupanje boraca i vatrom čete odbio ovaj protivnapad i na taj način omogućio našim snagama na tom pravcu produženje ka Beogradu. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine. Član je KPJ.

23. Kenjalo, Bože, Ilija, rođen 1914. godine u selu Drenovcu kod Donjeg Lapca, praje rata je radnik. U Beogradu je pristupio X krajiškoj brigadi, III bataljonu, kojim je komandovao Joše Ševo iz istog sela. Ilija je bio radnik u aviotehničkoj radionici. Do kraja rata ostao je u sastavu X krajiške brigade. Član Komunističke partije, poslat je na Sremski front 1945. godine. Poslije rata demobilisan je i radio u vojnotehničkoj radionici u Banja Luci, gdje i danas živi kao penzioner.

24. Čakarmiš Milan, »Starešina«, rođen 1924. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova. Stupio u partizane 1944. pri oslobođenju Beograda, u X krajišku brigadu u čijem je sastavu ostao do konačnog oslobođenju naše zemje. U zajedničkoj fotografiji treći s desna pod rednim brojem 1.

25. Đumić, Jovana, Milan, rođen 1927. godine u Tiškovcu stupio u VI ličku diviziju. Prošao njenim ratnim putem od svog rodnog Tiškovca do Beograda. U svim borbama pokazao se kao odvažan borac. Nemamo podataka kakav je položaj zauzimao pri oslobođenju Beograda. Poginuo je februara 1945. godine, kod Šida na Sremskom frontu.

26. Radujko Dušan s Osmanovače, rođen 1920. godine u selu Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je u partizane 1942. godine u Tiškovačku teritorijalnu četu, zatim u Područni bataljon i X krajišku brigadu. Sa X krajiškom brigadom prešao je od Bosanske Krajine do Beograda. Pri oslobođenju Beograda bio je kurir kod komandanta X krajiške brigade, Marka Srdića iz Drvara. Za kurira komandanta brigade u to vrijeme birani su otresiti, bistri i odvažni borci. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Poslije rata, 1945. godine, prešao je u miliciju i radi u Sekretarijatu unutrašnjih poslova. Nosilac je Partizanske spomenice.

27. Radujko, Petra, Lazar (Paravija), rođen 1911. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata bio je radnik na Unskoj pruzi. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u X brigadu. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti intendanta IV bataljona X krajiške brigade. On se sjeća da je na komoru bataljona u Belom Potoku kod Zuca naišlo 5—6 Nijemaca, koje su pohvatali i razoružali. Najdraža mu je uspomena susret sa general Ždanovim kod Mladenovca, koji mu je poklonio pištolj i dao potvrdu na njega. Poslije rata je demobilisan na sopstveno traženje. Uživalac je boračke penzije i živi u Beogradu.

Lazar Radujko

Dušan Radujko

28. Radujko, Petra, Mićo (Paravija) rođen 1914. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na Unskoj pruzi stupio je 27. jula 1941. godine, u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u IV krajišku brigadu. Pri oslobođenju Beograda bio je nišandžija na PT pušci, a poslugu su još sačinjavali: Vukobrat Stevo, Đurica, Mile i Petar. U borbi je bio neustrašiv.

Poginuo je na položaju Opatovac — Lovec (Sremski front) 17. 01. 1945. godine. Nije izvučen, niti pokopan. Pri pogibiji bio je vodnik II čete I bataljona X brigade i član Komunističke partije Jugoslavije.

29. Radujko, Nikole, Veljko, rođen 1919. godine, u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, Prije rata radnik na Unskoj pruzi, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u X krajišku brigadu. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti komandira voda. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. U svim borbama pokazao se kao odvažan borac. Poginuo je na Sremskom frontu na položaju Lovec — Opatovac 17. 01. 1945. godine. Nije izvučen niti pokopan. Prvi s leva na fotografiji pod rednim brojem 1.

30. Radujko, Miloš, Jošana, (Ćumić) rođen 1914. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na Unskoj pruzi, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i X krajišku brigadu. Poginuo je krajem septembra na prilazima Beograda, nedaleko od Topole u selu Vinči, na putu Topola — Rudnik. Bio je komandir III čete I bataljona X krajiške brigade. Stanovnici Vinče ovom ratniku su podigli spomenik. Svake godine omladina okolnih sela okuplja se, odajući poštu ovom hrabrom ratniku koji je pao za slobodu. Jošan, polupismeni gorštak, ratnik i štrajkač sa Unske pruge ,na svom borbenom putu od svog rodnog Tiškovca pa do čuvene Karađorđeve Topole, pokazao je bezbroj puta junaštvo i umešnost u vođenju borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Zbog umešnosti u vođenju svoje čete i drugarskog odnosa prema borcima postao je jedan od najomiljenijih komandira u X brigadi. Zato, kada je on poginuo, ne samo da su plakali borci njegove čete, već i svi oni koji su ga poznavali u bataljonu i brigadi.

31. Radujko, Miloša, Dušan, rođen 1925. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je u bataljon »Gavrilo Princip« početkom 1942. godine, zatim u X krajišku brigadu, sa kojom je prošao borbeni put od njenog formiranja pa do konačnog oslobođenja naše zemlje. Pri oslobođenju Beograda bio je u činu starijeg vodnika. Iznad svega krasilo ga je poštenje i odgovornost koju je prenosio na svoje potčinjene. Umro je od raka u grlu 1962. godine u činu aktivnog majora JNA. Bio je član Komunističke

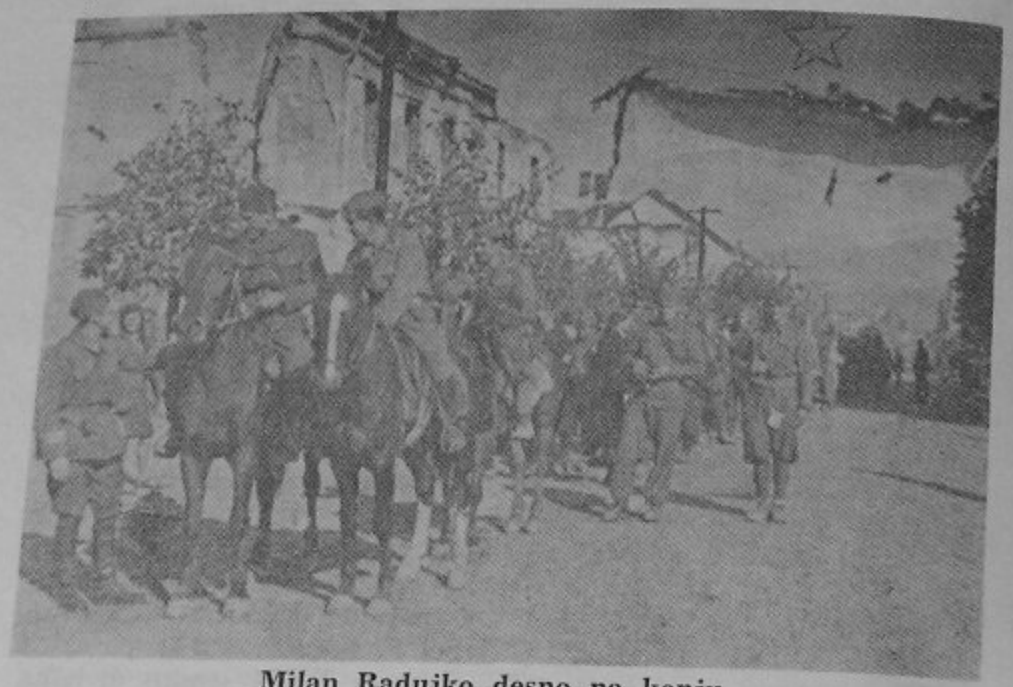
partije Jugoslavije. Dušan je bio tih čovek i malo govorio. Da mu što ne promakne, imao je običaj da zabeleži u svoj blok. Povodom greške zbog koje bi njegovi potčinjeni trebalo da odgovaraju, Dušan bi rekao: »Znam da su moji drugovi učinili grešku, ali sam im ja kao njihov starješina dao povoda da pogriješe, i zato bi trebalo da snosim krivicu«.

32. Radujko, Nikole, Đuro, rođen 1921. godine u Tiškovcu kod Knina, prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim IV krajišku brigadu i sa njom prešao njenim borbenim putem od Bosanske Krajine do Srbije. Kao borac bio je disciplinovan. Pri oslobođenju Beograda nalazio se u zaštitnom bataljonu Vrhovnog štaba, u činu vodnika. Poslije rata je demobilisan. Član Komunističke partije Jugoslavije i nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine.

33. Radujko, Trivuna, Krsto, rođen 1925. godine u Tiškovcu, kod Bosanskog Grahova, zemljoradnik, stupio je u Tiškovačku teritorijalnu četu 1942. godine, pa u Drvarski područni bataljon, zatim u X krajišku brigadu i prešao njenim borbenim putem od Bosanske Krajine do Beograda. Poginuo je oktobra 1944. godine kod Oplenca. U svim bojevima koje je njegova jedinica vodila pokazao se izuzetno hrabar i odgovoran u izvršavanju zadataka. Bio je član SKOJ-a. Nije dočekao oslobođenje Beograda, da sa svojim drugovima podijeli radost.

34. Radujko Dane Milan (Ćumić) rođen 1914. godine, u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na Unskoj pruzi. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip«, u IV, pa u X krajišku brigadu, a sa Kopaonika otišao u XXIII srpsku diviziju. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti komandanta II bataljona XIV brigade XXIII divizije, u činu kapetana. Kao starješina razvija se od komandira voda do komandanta bataljona i stalno je bio u prvim borbenim redovima i služio potčinjenim vojnicima i starješinama za primer. Sjeća se da je sa svojim bataljonom bio u zaštiti svoje brigade i u Malom Mokrom Lugu. Njegov je bataljon uništio dosta Nijemaca, a jedan dio zarobio. Zatim je dobio zadatak od komandanta brigade da zaposednu položaj na padinama Avale i da tu sačeka Nijemce. Naredio je da se vatra otvara kada njihovi streljački stroj izbije na 200—400 metara ispred njihovog položaja. U toj borbi Nijemci su pretrpjeli velike

gubitke: tu je zarobljeno nekoliko grupa neprijateljskih vojnika, koji su upućeni u komandu brigade. Najinteresantnije je bilo kada je sa štabom bataljona i nekoliko kurira zarobio u jednom kanalu oko 20 Švapskih vojnika, sa poručnikom na čelu. Kada su im otvorili rance, u njima su našli dosta zlata i metalnih predmeta velike vrednosti. Član Partije Milan je postao 2. IX 1942. godine. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine.

Milan Radujko desno na konju

35. Rodić, Marka, Petar, rođen 1923. godine u Tiškovcu kod Drvara, Prije rata radnik na pruzi, stupio je u ustaničku Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i Xkrajišku brigadu. Sa X brigadom prešao je njen borbeni put sve do Zagreba 1945. godine. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti komandira voda u X brigadi. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. U svim borbama koje je brigada vodila hrabro i disciplinovano je izvršavao zadatke. Poslije rata se razbolio i umro u zagrebu 1948. godine, kao komandir čete.

36. Ševo, Petra, Boško, rođen 1911. godine u Tiškovcu kod Drvara, prije rata radnik na Unskoj pruzi Knin — Bihać. Stupio

je jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i IV krajišku brigadu, u kojoj je bio od formiranja pa do završetka rata. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti komandira voda u činu vodnika. Reč je o čoveku u zrelim godinama koji je služio za primer omladini. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Posle rata demobilisan je i sa porodicom koloniziran u Nakovo. Nosilac je spomenice od 1941. godine.

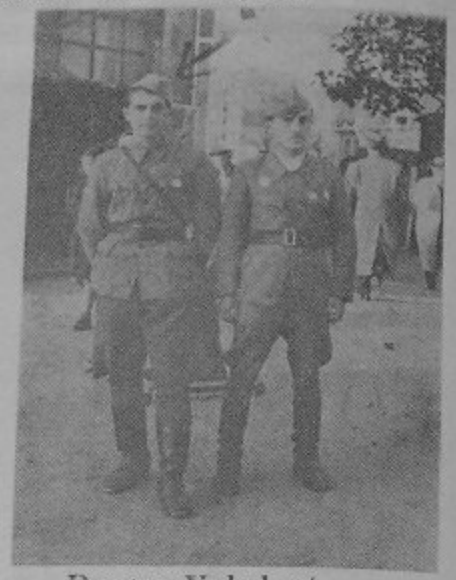
Boško Ševo
← Petar Rodić

37. Ševo, Save, Jošo, rođen 1918. godine u selu Drenovcu, opština Donji Lapac, prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i IV brigadu, a kasnije u X krajišku brigadu. U ratu se razvijao od borca do komandanta bataljona. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti komandanta III bataljona X krajiške brigade. Član je KPJ.

»Jednog lijepog sunčanog oktobarskog dana«, — kaže on, — popeo sam se na krov Dečije kilnike u Deligradskoj ulici gdje je bio smješten moj bataljon, da posmatram Beograd: primjetim omanju kuću sa bunarom i jednu ženu sa kantom. Meni bi sumnjivo što ona često kantu spušta u bunar, a dugo je ne vadi. Odmah povedem desetinu vojnika i blokiram kuću, zakucam na vrata. Izađe mlada žena i ljubazno me pita šta želim: »Vode, drugarice!« Ona zbunjeno ode u kuću i donese jedan bokal. »Ja bih hteo svježe vode iz

bunara, ako je moguće.« Ona reče da je voda svježa, da je skoro **izvadila iz bunara. Ja nisam mogao dugo da diskutujem i kad nije** pomoglo ubjeđivanje naredio sam da uzme kantu i da je preda mnom spusti u bunar. Ona to učini teškom mukom. Na užetu je, uz našu pomoć, izvukla njemačkog vojnika. Žena je plakala i pravdala se da bi ona pomogla svakom živom čovjeku.«

Dragan Vukobrat

Jošo Ševo

38. Bursać, Dane, Pero rođen 1924. godine u Tiškovcu kod Drvara, prije rata kovač, stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Marko Orešković — Krntija« i u III brigadu VI ličke divizije. Sa svojom brigadom prošao je sve borbe koje je ona vodila do Beograda. Nema podataka kakav je položaj zauzimao. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Poginuo je 19. 10. 1944. godine u Beogradu.

39. Vukobrat, Vlade, Dragan, rođen 1925. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata sezonski radnik na pruzi. Stupio je u partizane 1942. godinen, u IV krajišku brigadu i sa njom prošao sve bojeve do Beograda. Pri oslobođenju Beograda bio je na dužnosti kurira u IV bataljonu X krajiške

brigade. Pri proboju Sremskog fronta dobio je trovanje, liječio se u Zagrebu i umro 1949. godine. Tačan datum se ne zna. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Imao je čin kapetana.

40. Vukobrat, Laze, Stevo ,rođen 1906. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać, Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u X krajišku brigadu. Sa njom je prošao od Bosanske Krajine, preko Bosne, Sandžaka, Crne Gore, Srbije do Beograda. Pri oslobođenju Beograda, bio je u pratećem vodu I bataljona X brigade. U svim borbama koje je vodnio I bataljon X brigade pokazao se kao hrabar borac i služio mladima za primjer. Poginuo je na Sremskom frontu od artiljerijske granate koja ga je raznela 17. 01. 1945. godine, u reonu Lovec — Opatovac. Nije izvučen, niti pokopan. Pri pogibiji bio je komandir voda i član Komunističke partije Jugoslavije.

41. Vukobrat ,Dušana, Đuro, rođen 1923. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, zemljoradnik. Stupio je u partizane 1944. godine, u X krajišku brigadu. Bio je partizan u III bataljonu X brigade pri oslobođenju Beograda i ostao je u njenom sastavu do konačnog oslobođenja naše zemlje, 1945. godine. Poslije rata demobilisan je i otišao u Bačku da tamo živi.

42. Vukobrat, Mićana, Dušan, rođen 1923. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip«, u IV pa u X krajišku brigadu. Pri oslobođenju Beograda bio je na dužnosti komandira voda. Nosilac je partizanske spomenice 1941. godine, član KPJ. Kao borac i rukovodilac bio je hrabar i na vreme je izvršavao ratne zadatke. »Nekad je bliži drug od brata svog — priča on. Takvog sam druga imao od djetinjstva. Zbližili se, ali nas je život potjerao jednog na jednu, a drugog na drugu stranu. Od 1939. godine ne čusmo jedan za drugog. I kad su se vodile borbe kod Vukovog spomenika, kad sam pretrčavao jedan zaklon i osuo paljbu na neprijatelja, opazih njega, svoga najmilijeg druga, koga toliko godina nisam vidio. Za razgovor nisam imao vremena, čak ni da se pozdravim. Samo pucamo i jedan drugog gledamo. Ma jel' to on ili nije? Znam i on to misli. Kad se vatra malo stišala, mi poletesmo jedan drugom u zagrljaj. U tom času nam je izgledalo da su sva ova vatra i eksplozije oko nas zato da bi pozdravili susret dvojice drugova«.

43. Vladušić, Miloša, Stevo, rođen 1920. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i u IV krajišku brigadu. Odmah pri formiranju brigade bio je skojevski sekretar u četi, pa zamjenik političkog komesara čete, zamjenik komesara bataljona, a pri oslobođenju Beograda komesar II bataljona IV brigade. Kada je izbio na ugao jedne ulice koja je izlazila na Dušanovu, začuo se mitraljeski rafal, a potom je otvorena vatra. U tom momentu u njegovoj blizini

Dušan Vukobrat

Stevo Vladušić

nije se nalazio nijedan borac, svi su se sklonili uz ivicu zgrade, očekujući dalji razvoj događaja. Pored njega je iza ugla izbio jedan čovjek, gotovo da se sa njim sudari. Misleći da je naš borac, počeo je Steva da grdi: — Kuda bježiš i gdje su ostali? U tom momentu taj nepoznati čovjek obuhvati ga oko pojasa i pokuša da ga baci na pločnik. Tek tada je shvatio da je to Nijemac i da se nalazi u opasnosti. Smogao je toliko snage da ga obuhvati, podbaci mu nogu i baci ga na pločnik, tako da je Nijemac pao i na mjestu ostao mrtav. Koliko je ta borba trajala, on kaže da ne zna, ali misli da je to bila vječnost.

44. Vukobrat, Špire, Marko, kapetan, rođen 1908. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Prin-

cip« i IV krajišku brigadu. Bio je jedan od organizatora ustanka u zaseoku Zakošani. U početku ustanka zauzimao je položaj komandira voda, pa zamenika komandira čete i komandira čete.

Pri oslobođenju Beograda, nalazio se na dužnosti NŠ IV krajiške brigade. Poginuo je na Sremskom frontu 22. 12. 1944. godine, pokošen na položaju rafalom puškomitraljeza. Pokopan je u selu Opatovcu. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Prema potčinjenim odnosio se drugorski, a krasile su ga skromnost i odvažnost. Bio je uzoran kao čovek i služio je mladima za primjer. U svim bojevima koje je IV brigada vodila pokazao je u bezbroj primjera hrabrost, a kao rukovodilac i umešnost u komandovanju svojom jedinicom.

Marko Vukobrat

Vojin Jarić kaže o Marku: »Sa jednom grupom ranjenika vratio sam se sa liječenja u Italiji. Nestrpljivo sam iščekivao da se srétnem sa Markom, koga sam cenio i mnogo volio. Kako smo se zagrlili i poljubili, to se ne zaboravlja, tim pre što smo čuli jedan za drugog da smo poginuli. Marko skide svoj pištolj, dade mi ga, što je bio znak najvećeg prijateljstva. Nismo imali vremena za razgovor i rastadosmo se u želji da poslije rata zajedno radimo u istom korpusu. U zakazano vrijeme nije došao, jer je sa brigadom krenuo na Sremski front i nikada ga više nisam vidio«.

45. Vladušić, Damjana, Dane, rođen 1923. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u I bataljon IV brigade. Sa IV krajiškom brigadom prošao je njen borbeni put od Bosanske krajine do Beograda i razvijao se kao politički rukovodilac. U svim borbama se pokazao kao primjeran i hrabar borac. Pri oslobođenju Beograda bio je pomoćnik komesara čete u IV krajiškoj brigadi. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Za vrijeme ofanzive na sremskom frontu teško je ranjen 17. 01. 1945. godine, na položaju Lovec — Opatovac, odkle je izvučen u Sremsko-mitrovačku bolnicu i poslije nekoliko dana umro od zadobijenih rana. Sahranjen je u Sremskoj Mitrovici. Nije dočekao slobodu ovaj hrabri gorštak sa tromeđe.

46. Vukobrat, Špire, Đuro, rođen 1910. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, radnik. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u IV brigadu i prešao je njenim borbenim putem od Bosanske krajine do Beograda. Pri oslobođenju Beograda, bio je na dužnosti zamjenika intendanta bataljona, u činu potporučnika. U svim borbama se pokazao kao dobar borac, a kao rukovodilac u intendantskim poslovima. Poslije rata je demobilisan u činu oficira. Koloniziran je u Nakovu (Banat). Nosilac je Partizanske spomenice. Bio je član KPJ.

Đuro Vukobrat

Dane Vukobrat

47. Vukobrat, Nikole, Dane, rođen 1911. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata je bio radnik na Unskoj pruzi. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u X krajišku brigadu i sa njom prošao put od Bosanske Krajine do Beograda. Reč je o vrlo dobrom, tihom borcu — partizanu, koji je služio mladima kao uzor. Pri oslobođenju Beograda bio je na dužnosti u intendanturi II bataljona X krajiške brigade. Bio je član Komunističke partije Jugoslavije. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine.

48. Vukobrat, Dragana, Boško ,rođen 1920. godine u selu Tiškovac kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na pruzi Knin — Bihać. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i X krajišku brigadu. Boško je bio pravi gorštak sa tromeđe Bosne, Like i Dalmacije, nemirnog duha, ali kao borac neustrašiv. Pri oslobođenju Beograda bio je komandir mitraljeske čete I bataljona X brigade. Sa svojom brigadom dočekao je slobodu 1945. godine. Poslije rata je demobilisan kao oficir i ostvario je boračku penziju. Nosilac je Spomenice 1941. Član je KPJ.

Dragan Radujko
stoji Boško Vukobrat

49. Radujko, Đure, Dragan (Crni) rođen 1916. godine u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, prije rata radnik na pruzi

Knin — Bihać. Stupio je 27. jula 1941. godine u ustaničku Tiškovačku četu, zatim u X krajišku brigadu s kojom je prošao put od Bosanske Krajine preko Bosne, Crne Gore i Srbije do Beograda. Pri oslobođenju Beograda bio je na dužnosti komandira čete u činu poručnika. Najdraža uspomena iz Beograda bila mu je susret sa rođenim bratom Dušanom, za koga je mislio da je poginuo. Član KPJ, u bezbroj borbi pokazao se kao hrabar borac i dobar rukovodilac. Nosilac je Partizanske spomenice od 1941. godine.

Dmitar Šušnica

50. Šušnica, Marka »Maće«, Dmitar, rođen 1926. godine u Stožištima kod Bosanskog Grahova, stupio je 1942. godine u teritorijalnu Tiškovačku četu, zatim u područni Drvarski bataljon i u X krajišku brigadu. Sa X krajiškom brigadom prešao je njenim borbenim putem od formiranja do završetka rata. U dosta bojeva koje je brigada vodila, sa svojim puškomitraljezom kosio je neprijatelja. Bio je čak spreman da se obračuna sa svojim drugovima ako bi počeli da odstupaju. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti pomoćnika komesara 1. čete I bataljona X krajiške brigade. Sada živi u Zrenjaninu. Bio je član KPJ i partijski rukovodilac u četi.

51. Radujko, Pero, »Cumić«, rođen u Tiškovcu kod Bosanskog Grahova, radnik. Stupio 1942. u Tiškovačku teritorijalnu četu, zatim u područni Drvarski bataljon, pa u X krajišku brigadu. Sa X brigadom prošao je borbenim putem od formiranja do završetka rata. Pri oslobođenju Beograda nalazio se na dužnosti desetara. Bio je kandidat KPJ.

Svi učesnici borbe za Beograd su znali da je u gradu,uprkos teroru i represalijama okupatora i domaćih izdajnika, cijelo vrijeme aktivno radila skojevska i partijska organizacija ali ni najveći optimasta nije mogao predvideti oduševljenje na kakvo se naišlo kod svih Beograđana, bez obzira na uzrast i godine života. Svaki građanin je bio spreman da pomogne, da što prije protjeramo neprijatelja, kako su se oslobađale pojedine zgrade, blokovi, ulice i dijelovi grada. Mnogi su odmah stupili u partizanske jedinice, dok su ostali još u neoslobođenim dijelovima grada formirali oružane grupe i napadali Nijemce iza leđa, olakšavajući na taj način napredovanje naših jedinica. Građani su se probijali kroz redove neprijatelja da bi izveštavali o mjestima otpora i savjetovali kako ćemo ga najlakše uništiti. Nijesu bili rijetki slučajevi da su Nijemci vatru svog oružja usmjeravali baš na njih, pa je veći broj građana dao život za slobodu svoga grada. Zbog pokazanog požrtvovanja u izvršenju zadataka prilikom oslobađanja glavnog grada Jugoslavije, Vrhovni komandant je u posebnoj naredbi pohvalio sve jedinice koje su učestvovale u tim borbama. U smotri na Banjici koju je izvršio Vrhovni komandant, bilo je oko 50 tromeđaša, koji su imali čast da pozdrave svog komandanta. U oslobođeni Beograd došlo je nekoliko boraca i rukovodilaca iz Tiškovca, koji su bili na lečenju u Italiji, a među njima je bio i Jarić Vojin koji je postavljen za komandanta saobraćajnog bataljona Korpusa NOO i ostao sa svojom jedinicom u Beogradu, dok su ostali borci sa tromeđe u sastavu V divizije krenuli na Sremski front. Od 57 boraca i rukovodilaca koji su ostali živi po oslobođenju Beograda, na Sremskom frontu 1944. i 1945. godine poginulo je 12, ili 25% od brojnog stanja svih, što se vidi iz podataka o svakom poginulom na Sremskom frontu.

a) **Preživjeli borci tromeđaši iz 1941. nosioci Spomenice koji su dočekali kraj rata 1945. g.**

Tiškovačka četa, formirana 1941. godine, krenula je na ustanak pod komandom svog prvog komandira Pere Jarića. Mnogi borci i rukovodioci ove čete i ostali Tiškovčani položili su živote u borbama na tromeđi i širom Jugoslavije, ugrađujući svoje kosti u temelje Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Ovdje su obuhvaćeni i ostali Tiškovački partizani koji su 1941. godine stupili u druge jedinice. Od njih koji su dočekali dan slobode — Dan pobjede 1945. godine, a nosioci su »Partizanske spomenice«, u JNA i civilnoj vlasti, neposredno poslije rata zauzimali su sljedeće formacijske dužnosti — položaje i to:

1. Pero Jarić, prvi komandir Tiškovačke čete, dočekao je kraj rata na dužnosti predsjednika sreskog NOO-a i sekretara Sreskog komiteta KPJ Bosansko Grahovo;

2. Jarić, Vasilja »Keče«, Marko, prvi zamjenik komandira Tiškovačke čete, dočekao je kraj rata na dužnosti člana okružnog NOO-a za Drvar;

3. Jarić, Stojana, Boško dočekao je Dan pobjede 1945. godine na dužnosti komandanta bataljona;

4. Jarić, Nikole, Mirko, kraj rata dočekao je na dužnosti komesara bolnice, u rangu komesara bataljona;

5. Jarić, Ilije, Vojin kraj rata dočekao je na dužnosti komandanta bataljona;

6. Jarić, Nikole, Stevo kraj rata dočekao je na dužnosti intendanta bataljona;

7. Jarić, Mićе, Dušan, kraj rata dočekao je na dužnosti komandanta bataljona;

8. Jarić, Milana, Đuro »Đujan« na kraju rata 1945. godine nalazio se na dužnosti komandanta bataljona;

9. Jarić, Đujana, Milan, Dan pobjede dočekao je na dužnosti intendanta brigade;

10. Jarić, Stevana, Boško »s Kavge« na kraju rata otišao je u Narodnu miliciju u rangu komandira voda;

11. Jarić, Mile, Vojin iz Crni hPotoka 1945. godine zauzimao je položaj komandira voda;

12. Jarić, Vase, Đuro kraj rata dočekao je na dužnosti komandira voda;

13. Ševo, Špire, Pero, Dan pobjede dočekao je na dužnosti komandanta bataljona;

14. Ševo, Save, Jovo »Jošo«, Dan pobjede dočekao je na dužnosti komandanta bataljona;

15. Ševo, Petra, Boško, 1945. godine nalazio se na dužnosti komandira voda;

16. Vukobrat, Dragana, Boško, Dan pobjede dočekao je na dužnosti komandira čete;

17. Vukobrat, Laze, Uroš, odbornik, Dan pobjede dočekao je na dužnosti predsjednika NOO-a i sekretara ćelije u Tiškovcu;

18. Vukobrat, Lake, Milan nalazio se na dužnosti u pratećem bataljonu VŠ u rangu komandira voda;

19. Vukobrat, Špire, Đuro 1945. godine nalazio se na dužnosti intendanta bataljona;

20. Vukobrat, Jovana, Dragan 1945. godine nalazio se na dužnosti komandira baterije, kasnije komandant diviziona;

21. Vukobrat, Jovana, Jošo 1945. godine nalazio se u zaštitnoj jedinici pri CK BiH za obezbeđenje u rangu komandira;

22. Vukobrat, Dušana, Veljko, 1945. godine nalazio se na dužnosti člana Okružnog komiteta SKOJ-a za Drvar;

23. Vukobrat, Milana »Mićana«, Jošo Dan pobjede dočekao je na dužnosti komandira voda;

24. Vukobrat, Stevana, Vasilj »Strigo« Dan pobjede dočekao je na dužnosti obavještajnog oficira komande mjesta Bosanskog Grahova;

25. Vukobrat, Nikole, Dane 1945. godine nalazio se na dužnosti intendanta bataljona;

28. Vukobrat, Rade, Gojko Dan pobjede dočekao je na dužnosti obavještajnog oficira bataljona.

Vukobrat, Riste, Dušan (»Dulcin«) Dan pobjede dočekao je na dužnosti komandira voda,

Vukobrat, Milana »Mićana«, Dušan, 1945. godine nalazio se na dužnosti komandira čete,

Bucalo, Sime, Gojko Dan pobjede 1945. godine dočekao je na dužnosti komandira čete,

Bucalo, Nikole, Dušan 1945. godine nalazio se na dužnosti komandira milicije u Bosanskom Grahovu,

Bucalo, Sĭme, Miladin kraj rata dočekao je na dužnosti komandira čete,

Bucalo, Nikole, Stevo, komandir voda, Dan pobjede dočekao je na dužnosti kao član opštinskog NOO-a za Bosansko Grahovo,

Bucalo, Nikole, Mirko Dan pobjede dočekao je na dužnosti sekretara SKOJ-a i narodne omladine Tiškovca i člana Opštinskog komiteta omladine,

Bucalo, Milana, Dane 1945. godine nalazio se na dužnosti komandira voda,

Bucalo, Nikole, Boja Dan pobjede dočekala je na dužnosti referenta saniteta bataljona,

Vladušić, Miloša, Stevo Dan pobjede dočekao je na dužnosti komesara bataljona,

Bjelotomić, Stevana, Dušan Dan pobjede dočekao je na dužnosti oficira OZN-e Bosansko Grahovo,

Bjelotomić, Krste, Lazar Dan pobjede dočekao je na dužnosti ekonoma čete,

Bjelotomić, Marka, Pero (»Pepo«) 1945. godine nalazio se na dužnosti komandira voda,

Kanber, Stanka, Miloš 1945. godine nalazio se na dužnosti zamenika komandanta bataljona,

Kanber, Đurđe, Boško 1945. godine nalazio se na dužnosti ekonoma čete,

Radujko, Nikole, Đuro 1945. godine nalazio se na dužnosti komandira voda,

Čakarmiš, Dušana, Branko Dan pobjede dočekao je na dužnosti komandira čete,

Borovnica, Steve ,Nikica Dan pobjede dočekao je na dužnosti komandira u činu potporučnika,

Rodić, Trivuna, Slavko Dan pobjede dočekao je na dužnosti komesara čete,

Rodić, Trivuna, Petar dočekao je Dan pobjede na novoj dužnosti u miliciji na koju je otišao sa dužnosti komesara komande mjesta, početkom 1945. godine,

Rodić, Vase, Đuro Dan pobjede dočekao je na dužnosti obavještajnog oficira divizije,

Savić Jovan, kraj rata dočekao je na položaju u rangu komandira čete,

Radujko, Vida, Mile, komandir čete milicije, bio je u činu poručnika,

Radujko, Jovana, Dragan »Žuti«, u Plenumu sreskog NOO-a Bosansko Grahovo,

Radujko, Pane, Milan »Čumić« Dan pobjede dočekao je na dužnosti komandanta bataljona,

Radujko, Miloša, Dušan (»Paravija«) na kraju rata nalazio se na dužnosti obavještajnog oficira u činu vodnika,

Radujko, Miloša, Dušan (»Laparina«), nalazio se na dužnosti na položaju komandira voda,

Radujko, Đurđe, Dragan »Đapan« nalazio se na dužnosti adutanta bataljona,

Radujko Dane Pero bio je borac — partizan,

Radujko Jovana Petar, bio je zamenik komandanta mjesta, a posle komandant mjesta Bosansko Grahovo,

Đurica Đure Mile (»Diplan«), od 1941. godine, nalazio se na dužnosti komandira u činu vodnika 1945. godine,

Đurica Dragana Stevo kraj rata dočekao je na dužnosti komandira voda u činu vodnika,

Đurica Jandrije Dane, zastavnik, imao je položaj komandira voda,

Đapan Jandrije Mirko kraj rata dočekao je na dužnosti komesara baterije,

Vukobrat Jovana Nikola kraj rata dočekao je u rangu ekonoma čete,

Vukobrat Jovana Rajko kraj rata je dočekao na dužnosti komandira voda.

Potrebno je napomenuti da je još naših omladinaca i omladinki bilo na rukovodećim mjestima u JNA i civilnoj (narodnoj) vlasti, od onih koji su otišli u partizane 1942. godine i 1943, a koje ovdje ne navodimo. Svi naši borci i rukovodioci iz partizanske Tiškovačke čete postali su članovi KPJ. U prošlosti, od naseljavanja naših predaka na ovo tle krajem 17. i početkom 18. sto-

ljeća, pa sve do početka II svetskog rata, mi Tiškovčani na našem terenu nismo imali ni nekoliko najobičnijih službenika u državnoj službi. U našem mjestu prije 1900. godine nismo imali ni osnovnu školu za obrazovanje naše djece. Najbliže škole u Srbu i Bosanskom Grahovu bile su udaljene 15—25 km, gde su se mogla školovati djeca samo imućnijih roditelja. Zahvaljujući narodnoj revoluciji, koju je predvodila KPJ, naši ljudi su vodili borbu i teoretski se izgrađivali i u toj ratnoj školi postajali članovi KPJ i rukovodioci u našoj NOV i POJ, kao i u narodnoj vlasti. Tako se iz datih podataka vidi da je naša četa dala 8 komandanata bataljona, 3 komesara bataljona, 4 intendanta bataljona, 1 intendanta brigade, 4 obavještajna oficira, od kojih jedan obavještajni oficir divizije, 6 komandira čete, 10 komandira vodova i drugog profila kadra u JNA i civilnoj vlasti. Nijedan borac — partizan prve Tiškovačke čete nije bio običan borac 1945. godine. To znači da je ova četa bila kadrovsko jezgro, a svi koji su ostali živi postali su članovi KPJ. Dočekalo je dan pobjede 63 nosioca »Partizanske spomenice 1941« iz partizanske Tiškovačke čete. To je samo KPJ mogla da od naših omladinaca koji su raspolagali oskudnim znanjem za sebe izgradi kadrove i politički svesne borce i rukovodioce.

b) **Pali borci i žrtve fašističkog terora tromeđe od 1941—1945. g.**

a) Pali borci:

1.	Bikić S. Dane,	poginuo 1942. godine
2.	Bjelotomić M. Dušan	poginuo 1945. godine
3.	Bjelotomić K. Vlado	poginuo 1943. godine
4.	Borovnica Đ. Vlado	poginuo 1942. godine
5.	Bòrovnica P. Obrad	poginuo 1942. godine
6.	Borovnica Đ. Gojko	poginuo 1942. godine
7.	Borovnica D. Nikola	„ 1943. godine
8.	Borovnica B. Zorka	„ 1943. godine
9.	Borovnica P. Mile	„ 1942. godine
10.	Bucalo N. Dragan	„ 1942. godine
11.	Bucalo M. Jovo — »Jovan«,	poginuo 1944. godine
12.	Bucalo V. Mirko	„ 1942. godine

13.	Bucalo M. Milovan	„ 1946. godine
14.	Bucalo N. Milan, »Miladin«,	poginuo 1944. godine
15.	Bucalo G. Dušan,	„ 1942. godine
16.	Bucalo V. Simo,	1943. godine
17.	Bursać S. Dušan,	„ 1943. godine
18.	Bursać M. Petar, »Antunović«,	poginuo 1941. godine
19.	Bursać D. Pero — »Kovač«,	poginuo 1944. godine
20.	Vladušić M. Jovo,	„ 1943. godine
21.	Vladušić D. Đane,	„ 1945. godine
22.	Vukobrat Š. Marko,	„ 1944. godine
23.	Vukobrat L. Stevo,	„ 1945. godine
24.	Vukobrat D. Lazo,	„ 1943. godine
25.	Vukobrat L. Milan »Muljan«,	poginuo 1944. godine
26.	Vukobrat P. Mirko,	„ 1944. godine
27.	Vukobrat J. Milan, »Mićo«	poginuo 1944. godine
28.	Vukobrat N. Danica,	„ 1943. godine
29.	Vukobrat M. Dragan,	„ 1945. godine
30.	Vukobrat V. Dragan,	„ 1946. godine
31.	Đurica L. Jovan,	„ 1943. godine
32.	Đurica D. Milan »Mićan«,	poginuo 1944. godine
33.	Đurica J. Veljko,	„ 1943. godine
34.	Đurica D. Veljko,	„ 1945. godine
35.	Đurica T. Dušan,	„ 1942. godine
36.	Đurica T. Branko,	„ 1942. godine
37.	Đurica S. Rade,	„ 1944. godine
38.	Đumić J. Mile,	„ 1945. godine
39.	Đapan P. Nikola,	„ 1943. godine
40.	Jarić N. Miladin,	„ 1942. godine
41.	Jarić P. Proka,	„ 1943. godine
42.	Jarić S. Milan,	„ 1945. godine
43.	Jarić M. Miloš,	„ 1945. godine
44.	Jarić V. Gojko,	„ 1943. godine
45.	Jarić N. Jovan,	„ 1943. godine
46.	Jarić J. Jovan,	„ 1942. godine
47.	Jarić S. Đuro,	„ 1942. godine
48.	Jarić S. Jošo,	„ 1942. godine
49.	Jarić M. Marko,	„ 1944. godine
50.	Jovičić S. Milan,	„ 1943. godine
51.	Kenjalo V. Svetko,	„ 1943. godine
52.	Kenjalo S. Milan,	„ 1945. godine
53.	Kovrlija S. Petar,	„ 1945. godine

54. Kovrlija S. Vojin,	„	1946. godine
55. Kovrlija M. Petar,	„	1942. godine
56. Kovrlija M. Mirko,	„	1941. godine
57. Kovrlija M. Zorka,	„	1942. godine
58. Kovrlija T. Đuro,	„	1942. godine
59. Kovrlija Đ. Janko,	„	1942. godine
60. Kovrlija V. Mirko,	„	1942. godine
61. Krneta J. Veso,	„	1944. godine
62. Krneta J. Petar,	„	1944. godine
63. Radujko T. Krsto,	„	1943. godine
64. Radujko P. Nikola,	„	1943. godine
65. Radujko J. Branko,	„	1944. godine
66. Radujko N. Boško,	„	1944. godine
67. Radujko M. Jovan,	„	1943. godine
68. Radujko J. Marko,	„	1944. godine
69. Radujko D. Slavko,	„	1943. godine
70. Radujko P. Branko,	poginuo	1945. godine
71. Radujko P. Milan, »Mićo«,	„	1945. godine
72. Radujko N. Veljko,	poginuo	1943. godine
73. Radujko S. Milan, »Jovičić«,	„	1944. godine
74. Rodić L. Marko,	„	1944. godine
75. Rodić M. Petar,	„	1944. godine
76. Rodić D. Milan,	„	1944. godine
77. Čekarmiš B. Milan,	„	1943. godine
78. Čekarmiš S. Nikola,	„	1943. godine
79. Čekarmiš S. Krsto,	„	1943. godine
80. Ševo Š. Vlado,	„	1943. godine
81. Ševo A. Milan,	„	1943. godine
82. Ševo P. Vlado,	„	1943. godine
83. Ševo S. Vasilj,	„	1943. godine
84. Ševo Lj. Dušan,	„	1943. godine
85. Ševo J. Sava,	„	1943. godine
86. Marić S. Branko,	„	1945. godine

b) Žrtve fašističkog terora:

1. Borovnica Đuro, stradao u logoru	1943. godine
2. Borovnica P. Staka, ubili je četnici	1943. godine
3. Borovnica Milan, umro od tifusa	1943. godine
4. Bursać M. Simo, od ustaša	1941. godine
5. Bursać M. Marko, od ustaša	1941. godine
6. Bursać Dane, G. Tiškovac, od ustaša	1941. godine
7. Bursać Milan, od ustaša	1941. godine
8. Bursać Dragan, od ustaša	1941. godine
9. Bursać Vlado, od ustaša	1941. godine
10. Bursać Svetko, od ustaša	1941. godine
11. Bursać Stevan, od ustaša	1941. godine
12. Bursać Jovo, od ustaša	1942. godine
13. Bursać Jovo iz Kaldrme, od ustaša	1941. godine
14. Bursać Petar, od ustaša	1941. godine
15. Bucalo S. Petar, od granate ar.	1943. godine
16. Bucalo D. Nikola, od avio. granate	1943. godine
17. Bucalo Milka, od tifusa	1943. godine
18. Bucalo Stana, od tifusa	1943. godine
19. Vukobrat D. Rade, od tifusa	1944. godine
20. Vukobrat G. Špiro, od tifusa	1943. godine
21. Vukobrat L. Dragan, od tifusa	1943. godine
22. Vukobrat N. Mile, od tifusa	1944. godine
23. Vukobrat R. Joka, smrzla se	1944. godine
24. Vukobrat Janja, od tifusa	1943. godine
25. Dronjak M. Mićo, od četnika	1944. godine
26. Bucalo D. Srbin, od ustaša	1941. godine
27. Bucalo S. Milan, u Jasenovcu	1941. godine
28. Bucalo S. Zora, u Jasenovcu	1941. godine
29. Bucalo S. Dara, u Jasenovcu	1941. godine
30. Borovnica J. Boja, od tifusa	1943. godine
31. Vladušić Đ. Krsto, od tifusa	1943. godine
32. Vukobrat L. Mirko, od tifusa	1943. godine
33. Grubor Stevo, od ustaša	1941. godine
34. Đurica J. Petar, od ustaša	1941. godine
35. Jarić J. Sava, stradao	1943. godine
36. Jarić M. Mladenko, od ustaša	1941. godine
37. Jarić D. Milan, stradao od ostataka bande	1948. godine
38. Jarić T. Ilija, od tifusa	1943. godine
39. Jarić Đ. Jošo, stradao u logoru	1941. godine

40. Jarić J. Niko, stradao od gladi i tifusa 1943. godine
41. Jarić J. Mijo, stradao od gladi i tifusa 1943. godine
42. Jarić G. Stevan, stradao od gladi i tifusa 1943. godine
43. **Jarić S. Jovan, ubili ga četnici** 1943. godine
44. Jovičić L. Petar, »Krljo«, ubili ga četnici 1942. godine
45. Kenjalo B. Vasilj, ubili ga četnici 1943. godine
46. Kenjalo B. Krsto, stradao u logoru 1944. godine
47. Kenjalo S. Boško, stradao u logoru 1944. godine
48. Kovrlija Ilinka, od tifusa 1944. godine
49. Kovrlija Jovan, od tifusa 1944. godine
50. Kovrlija J. Jovanka, stradala 1944. godine
51. Kovrlija T. Marija, stradala 1943. godine
52. Kovrlija M. Đuro, od Nemaca 1944. godine
53. Kovrlija R. Vid, od Nemaca 1944. godine
54. Kovrlija B. Đuro, stradao 1943. godine
55. Kovrlija T. Rajo, stradao 1942. godine
56. Radujko L. Milan, poginuo od četnika 1944. godine
57. Radujko J. Petar, poginuo od četnika 1943. godine
58. Radujko P. Branko »Đapan« od tifusa 1943. godine
59. Radujko J. Dmitar, umro od iscrpljenosti 1943. godine
60. Radujko Petar »Peracija«, umro od iscrpljenosti 1943. godine
61. Radujko Anđelija, umrla od iscrpenosti 1943. godine
62. Radujko M. Smiljana, od tifusa 1943. godine
63. Krneta S. Jovan, od tifula 1944. godine
64. Krneta Iilinka, od tifusa 1944. godine
65. Bjelotomić Mare, od tifusa 1943. godine
66. Rodić Đ. Damjan, od tifusa 1943. godine
67. Savić L. Đuro, poginuo 1943. godine
68. Ševo P. Sava, od ustaša 1941. godine
69. Ševo P. Aćim, od tifusa 1944. godine
70. Ševo A. Milica, od tifusa 1944. godine
71. Ševo Jovan »Papić«, od tifusa 1944. godine
72. Ševo P. Marko, od tifusa 1943. godine
73. Šaponja Kosta, od tifusa 1943. godine
74. Kovrlija Momočilo, od ustaša 1941. godine

Oko 10 dece od 6 meseci do 2 godine nastradalo je u ratu. Oni nisu navedeni poimenično u ovom pregledu.

GUBICI	1941	1942	1943	1944	1945/46	SVEGA
Pali borci	2	20	28	19	17	86
Žrtve terora	21	2	33	17	2	74
UKUPNO	23	22	61	36	19	160

12. Kolonizacija Vojvodine

Po završetku II svetskog rata i stvaranja nove jugoslovenske države ravnopravnih naroda i narodnosti, došlo je do pomeranja stanovništva iz pasivnih krajeva u Vojvodinu. Ova selidba — kolonizacija obuhvatila je i područje neposredno na tromedi gdje žive stanovnici sela Donjeg Tiškovca, Drenovca i Crnih Potoka. Odmah po završetku rata jedan veći broj domaćinstava sa našeg područja promenio je svoje prebivalište i otišao u napuštena švapska sela po Vojvodini. Kolonizirane su uglavnom partizanske porodice, sve one koje su htjele da napuste svoj rodni kraj. Iz naših mjesta, gledano po zaseocima, kolonizirane su sledeće porodice:

Iz Drenovca:

Ševo J. Dušan koloniziran je sa porodicom u selo Nakovu 1945 .godine, ali se vratio u rodni kraj 1946. godine Kasnije je kupio kuću i sa porodicom živi u Zemunu.

Vukašin J. Ševo koloniziran je sa porodicom u selo Nakovo 1945. godine. Napustio je Nakovo i vratio se u rodni kraj, gdje i danas živi.

Dragan Ševo sa braćom i sestrama i sa snajkom Kosom koloniziran je 1945. godine u Kikindu gdje i danas živi.

Ševo S. Ilija koloniziran je sa porodicom 1945. godine u selu Nakovo. Vratio se u rodni kraj, gdje mu i danas živi porodica.

Jovan S. Kenjalo sa porodicom je koloniziran 1945. godine u selu Nakovo. Međutim, on se sa dijelom porodice vratio u rodni kraj, a sin mu Jošo i danas tamo živi.

Bucalo Milan koloniziran je 1945. godine u Kikindu. Vratio se u rodni kraj.

Bucalo Damjan koloniziran je sa porodicom 1945. godine u Kikindu. Tu mu porodica sa sinom Gojkom i danas živi.

Bucalo M. Luka koloniziran je sa porodīcom 1945. godine u Kikindu. Vratio se u rodni kraj.

Bucalo G. Vasilj koloniziran je sa porodicom 1945. godine u Kikindu. Vratio se u rodni kraj.

Jarić Mićo koloniziran je sa porodicom u Nakovu, 1945. godinè. Vratio se u rodni kraj da živi.

Jarić Đ. Milan koloniziran je sa porodicom u Kikindu 1945. godine. Porodica mu i danas živi u Kikindi.

Iz Ševine Poljane:

Ševo A. Dragan sa porodicom koloniziran 1945. godine u Kikindu. Porodica mu i danas tamo živi.

Ševo Jovan koloniziran je sa porodicom u Kikindu 1945. godine. Porodica mu i danas tamo živi.

Ševo M. Petar koloniziran je sa porodicom u selo Nakovo 1945. godine. Napustio je kolonizaciju i vratio se u rodni kraj gdje i danas živi.

Ševo Luka koloniziran je sa porodicom u selo Nakovo 1945. godine. Porodica mu i danas živi u Nakovu.

Đuro Ševo koji je koloniziran u Kikindu vratio se u rodni kraj.

Iz Zakošana:

Vukobrat Š. Vlado, koloniziran 1945. godine sa porodicom u Nakovo.

Vukobrat Š. Đuro koloniziran 1945. godine sa porodicom u Nakovo.

Vukobrat Uroš koloniziran je sa porodicom u Kikindu 1945.

Vukobrat Vasilj koloniziran je sa porodicom u selo Nakovo 1945. godine. On sa porodicom i danas tamo živi.

Vukobrat Đ. Vlado koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine sa porodicom. I danas mu porodica živi u Nakovu.

Vukobrat M. Đuro koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine sa porodicom. I danas mu porodica tamo živi.

Vukobrat Vlado koloniziran je sa porodicom u selo Nakovo 1945. godine. Porodica mu i danas tamo živi.

Vukobrat J. Mile koloniziran je sa porodicom u Nakovo 1945. godine. Porodica mu i sada tamo živi.

Vukobrat J. Nikola koloniziran je sa porodicom u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i daias živi porodica.

Vukobrat Š. Mile koloniziran je sa porodicom 1945. godine u selo Nakovo, gdje i danas živi porodica.

Vukobrat Jovan koloniziran je sa porodicom 1945. godine u selo Nakovo i danas mu tu živi porodica.

Vukobrat R. Dušan koloniziran je sa porodicom u Nakovo 1945. godine, gdje i danas njegovi žive.

Vukobrat R. Jandre koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Vukobrat S. Lakica koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Vukobrat Dane Smiljana koloniziran je sa porodicom u Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Vukobrat M. Jovan koloniziran je u selo Nakovo sa porodicom 1945. godine, gdje i danas njegovi žive.

Bursać J. Petar koloniziran je sa porodicom u selo Nakovo 1945. godine gdje njegovi i danas žive.

Bursać J. Obrad koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine gdje mu i danas živi porodica.

Rodić Marko koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Rodić I. Luka koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, sam se vratio, a porodica ostala da živi u Nakovu.

Ševo Milka, žena Vasiljeva sa porodicom živi u Nakovu.

Ševo S. Dane koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine gdje mu i danas živi porodica.

Ševo S. Đurađ koloniziran 1945. godine u Nakovo.

Ševo S. Petar koloniziran je 1945. godine u Nakovo. Porodica i danas živi ondje.

Bucalo N. Mirko koloniziran je 1945. godine u Nakovo, porodica i danas živi u tom selu.

Bucalo Lazo koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine gdje mu i danas živi porodica.

Bucalo S. Mile koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine gdje mu i danas živi porodica.

Bucalo N. Krsta koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Bucalo N. Jovica koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine gdje mu i danas živi porodica.

Ševo J. Mićo, koloniziran sa porodicom u Nakovo 1945. godine.

Bucalo Vujo koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Bucalo V. Nikola koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Vukobrat R. Gojko koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

IZ Zavođanja:

Jarić M. Vasilj koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Jarić Đurđa Jošo i brat mu Pero kolonizirani u Kikindu 1945. godine. Kasnije Perina je porodica otišla u Beograd i tu živi, a Jošo sa svojom u Kikindi.

Jarić N. Simo koloniziran je u Selo Nakovo 1945. godine. Vratio se u rodni kraj 1946. godine.

Jarić M. Petar »Pulac« koloniziran je u Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Jarić Maša i sin Ilija kolonizirani su u selo Nakovo 1945. godine. Jedan dio ostao je u Nakovu a drugi žive u Zemunu.

Jarić Jovan »Jojo« koloniziran je u Nakovo 1945. godine Odmah se vratio u rodni kraj.

Borovnica S. Stevan koloniziran je u Nakovo 1945. godine. gde mu porodica i danas živi.

Borovnica N. Đukan koloniziran je u Nakovo 1945. godine. Vratio se u rodni kraj.

Rodić Smiljana iz Kravojaka kolonizirana je u Nakovo 1945. godine, gdje joj i danas živi porodica.

Rodić Trifun koloniziran je u Kikindu 1945. godine gdje mu porodica i danas živi.

Jarić N. Mirko, koloniziran sa porodicom 1945. u selo Nakovo gdje i danas živi.

Jarić N. Stevo, koloniziran sa porodicom 1945. godine u selo Nakovo, gdje i danas porodica živi.

Rodić V. Mićo koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, ali se vratio.

Jarić M. Vojin iz Crnih Potoka koloniziran je u Nakovo 1945. godine, gdje mu sinovi Vojin i Sava sa porodicom žive.

Jarić Cuka iz Crnih Potoka, šena Dušana Kanbera, kolonizirana je u Nakovo 1945. godine, gdje i danas živi sa porodicom.

Kanber Đuje »Đurađ« iz Crnih Potoka koloniziran je u selo Stanišić, Bačka.

Kanber Stanko iz Crnih Potoka koloniziran je u selo Stanišić, Bačka, gdje i danas živi sa porodicom.

Bjelotomić J. Mare koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Čekarmiš S. Jovan koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, a i danas mu dio porodice tamo živi.

Jarić Đuro iz Maslinovca koloniziran je u selo Mokrin 1945. godine, gdje i danas živi sa porodicom.

Jarić Jovan iz Maslinovca koloniziran je u selo Mokrin 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Jarić Gojka ud. Marija, kolonizirana u selo Nakovo 1945. gdje i danas živi.

Iz Dulera:

Jovičić Dane supruga Zorka, kolonizirana 1945. u Kikindu.

Radujko Sretko »Šuje« koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu porodica i danas živi.

Radujko Dragan koloniziran u selo Nakovo 1945. godine, gdje i danas živi sa porodicom.

Radujko Lazar koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, sada sa porodicom živi u Beogradu.

Radujko Božo koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, ali se vratio u rodni kraj.

Radujko Miloš koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine. Vratio se u rodni kraj.

Radujko J. Petar koloniziran u selo Mokrin, gdje i danas živi.

Radujko L. Đurađ koloniziran u selo Mokrin, gdje i danas živi.

Radujko Laze Miloš »Nišić« koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje i danas živi sa porodicom.

Radujko Dragan Žuti koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje i danas živi sa porodicom.

Radujko N. Dragan koloniziran je u selo Mokrin 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Radujko P. Sava, sa porodicom je koloniziran 1945. godine, u Nakovo, gdje i danas živi.

Đurica S. Jandrija koloniziran je u selo Mokrin 1945. godine, gdje i danas živi sa porodicom.

Đurica Đ. Svetko koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje mu i danas živi porodica.

Đurica M. Tode koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine i danas živi tu sa porodicom.

Radujko Đ. Dragan koloniziran je u selo Nakovo 1945. gdje i danas živi sa porodicom.

Bikić P. Stevo koloniziran je u selo Mokrin 1945. godine, gdje i danas živi sa porodicom.

Bikić S. Dane je poginuo 1942. godine. Porodica mu je kolonizirana u selo Nakovo 1945. godine.

Radujko M. Janko koloniziran je u selo Nakovo 1945. godine, gdje i danas živi sa porodicom.

Radujko ud. Mika, kolonizirana u Nakovo 1945. godine.

Radujko ud. Soka, kolonizirana u Nakovo 1945. godine.

Đurica M. Jandrija, koloniziran u Nakovo 1945. godine

Bikić V. Luka, koloniziran u Nakovo 1945. godine.

Bikić S. Petar, koloniziran u Nakovo 1945. godine.

Tako je bilo 1945. godine kada su zaslužni ratnici sa terirorije koju obuhvata Mjesni narodnooslobodilački odbor Tiškovac sa tromeđe Bosne, Like i Dalmacije napuštali svoj stari rodni kraj i hitali u nove domove na teritoriji Vojvodine. Sa teritorije Mjesnog NOO Tiškovca odselilo se i bilo kolonizirano 1945. godine više od 30—40% stanovništva. Ovaj gorštački narod i u novim sredninama se vrlo brzo prilagodio tamošnjim uslovima i uključio u društveno-politički život i na tom planu neposredno poslije rata služio za primer. U novim selima našli su se stari ratnici iz Like, Bosne i Dalmacije, iz proslavljenih jedinica NOV-a i POJ-a i imali su što jedni drugima reći.

Zakon o kolonizaciji u cjelini je riješio egzistenciju većine siromašnih porodica koje su dobile domove, pokućstvo, nameštaj i zemlju. Tako se država postarala uza one koji su se u toku rata 1941—1945. godine borili za novu Jugoslaviju. Međutim, ove porodice nisu prekinule vezu sa rodnim krajem nego stalno, svake godine, održavaju kontakte sa onima koji su ostali tamo da žive. Jedni sa drugima se žene i udaju, a posjećivanje je redovno. Po završteku rata nastalo je vrijeme obnove i izgradnje ratom opustošene i porušene zemlje, a u nju su se uključili tromeđaši Bosanci, Ličani i Dalmatinci.

12. ZAKLJUČAK

U prvoj glavi ove knjige dat je opšti presek događaja koji su se odigrali na tromeđi u daljoj i bližoj prošlosti, od dolaska naših predaka na ovo tle do početka II svetskog rata. Iz datih podataka vidi se da na ovom području žive isti ljudi (narod), bez obzira što su ih vještačke granice Austrougarske i Turske carevine razdvajale. Nikada između njih nije dolazilo do sukoba, nego naprotiv u svim nevoljama bili su skupa zastupajući istu stvar u

borbi za slobodu. To se može videti i u Crnopotočkom ustanku 1875—1878. u kome su uzeli učešća svi stanovnici Bosanci, Ličani i Dalmatinci u borbi protiv Turaka. Tada su Ličani i Dalmatinci da ne bi služili Austrougarsku vojsku bježali i borili se na strani ustanika. Sa ovog područja bilo je dosta solunskih dobrovoljaca koji su se borili za ujedinjenje sa ostalim slovenskim zemljama. U predvečerje II svjetskog rata na izgradnji Unske pruge Knin — Bihać u Tiškovcu je pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije formirana jaka i uzorna sindikalna podružnica koja je okupljala sve radnike. Svi radnici sa tromeđe bili su članovi Sindikata. Svi su oni 27. jula 1941. godine sa puškom u ruci digli se na ustanak, u borbu za slobodu.

Period od 27. marta do 27. jula 1941. vremenski je kratak, ali je protkan sa krupnim događajima i obrtima u kojima su se stanovnici tromeđe i u tim uslovima dobro snašli. To je vrijeme ustaškog terora i represalija koje su nepojmljive u istoriji za civilizovane ljude. Jedina organizovana snaga koja je dopirala do nas i naših sela bila je KPJ, koja je uspela pripremiti i narod ovog područja za ustanak.

Početak ustanka i borba protiv okupatora i domaćih izdajnika (pete kolone), ustaša u početku, a na kraju 1941. i početkom 1942. i četnika i njihovih istomišljenika bili su osnovna prepreka što naš narod jedinstven nije se borio protiv onih koji su ga bacili na kolena. Međutim, mi smo na vrijeme raščistili sa kolebljivcima, pa smo kasnije imali čistu situaciju. Odlučno smo se obračunali sa otpadnicima koji su pokušavali da izazovu i u ovom rejonu bratoubilački rat.

U početku 1942. godine u novoformirane partizanske jedinice otišlo je iz naših mesta oko 100 boraca. Krajem 1942. u sastav 4. krajiške brigade otišla je kompletna jedna četa, a početkom 1943. u sastav 10. krajiške brigade isto tako jedna četa boraca sa tromeđe. Manji broj tromeđaša otišao je u ličke i dalmatinske partizanske jedinice. Tromeđaši su se borili širom Jugoslavije,

a mnogi od njih položili su svoje živote za slobodu. To je vrijeme kada je revolucija u Jugoslaviji krčila sebi put, a svi naši narodi i narodnosti suprotstavljali su se tuđinu i domaćim izdajnicima. Iz svake ofanzive narod tromeđe izlazio je jači i mobilniji. Svaki pali borac, zapaljena kuća neprijatelj je zalijevao i svojom krvlju.

Formiranje i organizacija narodne vlasti i svih društveno-političkih organizacija na tromeđi završeno je u prvoj polovini 1942. godine. Na kraju 1942. u Bihaću i 1943. u Jajcu održano je I i II zasedanje AVNOJ-a. Odluke AVNOJ-a imale su veliki značaj za učvršćenje i očuvanje tekovina revolucije i na tromeđi.

Narod tromeđe dostojanstvenim držanjem u toku celog rata i u svim teškim situacijama, ostao je nepokolebljiv uz narodnooslobodilački pokret.

Pali borci i žrtve fašističkog terora sa tromeđe zavjetuju nas da čuvamo tekovine revolucije, za koju su oni dali svoje živote.

Jošo Jarić sa omladinom u otkupu žita 1946. god. u Kikindi

Glava III

(P R I L O Z I)

1. SJEĆANJE NA POGINULE DRUGOVE U BORBI ZA OSLOBOĐENJE GLAMOČA

Udarni bataljon V krajiškog odreda, delovi bataljona »Gavrilo Princip« i bataljon »Starac Vujadin«, pod rukovodstvom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, držali su nekoliko dana u blokadi Glamoč i vršili poslednje pripreme za njegovo oslobođenje. U toku tih priprema odabrana je 18. jula 1942. godine desetina dobrovoljaca iz Treće čete bataljona »Gavrilo Princip« koja je istog dana izvršila napad na kasarnu u Glamoču u kojoj su se nalazili dijelovi 18. stanije iz 13. domobranske pukovnije stacionirane u Livnu. U sastavu desetine izabranih dobrovoljaca bili su Dane Bikić, desetar, Vasa Krneta, Đujan Jarić, Proka Jarić, stevo Vladušić, Branko Reljić i Uroš Vučković. Ostalih drugova se ne sećam poimenično.

Desetina je dobila zadatak da se neprimetno, u najvećoj tajnosti, padom mraka provuče u grad u zgradu načelstva, koja se nalazila nasuprot ustaške kasarne udaljne oko 30—40 metara, da zauzme položaj i u zoru otvori iznenadnu vatru i tako nanese što veće gubitke neprijatelju i time olakša dejstvo ostalih snaga u planiranom napadu na grad.

Po dobijenom zadatku desetini je uspelo u noći 18/19. jula neopaženo da se ubaci u grad i uđe u zgradu. U njoj nije bilo nikoga, ali na česmi ispred zgrade točila je vodu jedna muslimanka koja nas je primjetila. U strahu da nas ne otkrije sklonili smo i nju u kuću. Nije se uplašila. Naprotiv, pošto smo u kući našli dosta brašna, ova nam je žena pekla hleb.

U toku noći izvršili smo sve pripreme za napad, utvrdili smo prozore i napravili od njih jake puškarnice, organizovali dežurstvo i na smenu se odmarali. Međutim, napravili smo i jednu grešku u ovim našim pripremama. Ona se sastojala u tome što smo se delimično kamuflirali. U zoru smo otvorili vatru iz pušaka i puškomitraljeza na ustaše u krugu i u kasarni i celi dan vodili borbu. U prepodnevnim časovima bio je teško ranjen naš borac Vaso Krneta iz Tiškovca, koji je neustrašivo otvarao vatru na ustaše, nije se uopšte zaklanjao sve dok nije pao teško pogođen. U popodnevnim časovima on je po izvlačenju podlegao ranama. Vaso Krneta je inače bio oličenje borca — partizana. Iako teško ranjen, rekao je:

»Drugovi udrite ustaše, ne zadržavajte se oko mene, nemojte da i vi stradate, ostavite me, sa mnom je gotovo«.

Krneta Jovana Vaso, roden 1920, stupio je 1941. u ustaničku Tiškovačku četu, a zatim u bataljon »Gavrilo Princip«, poginuo 19. jula 1942. godine, član SKOJ-a.

U toku dana morali smo voditi brigu o novim ranjenim borcima i o Vasi, a kasnije i o još jednom drugu i voditi borbu za svoj opstanak. Uspeli smo da se održimo uz natčovečanske napore i da u toku noći 19/20. jula 1942. godine izvučemo sve ranjene.

Pogibija Vase Krnete usred Glamoča osvećena je pobedom njegovih drugova, koji su 20. jula 1942. godine oslobodili Glamoč i ubili i zarobili veći broj neprijateljskih vojnika. Ostatak ustaša domobrana i milicije uspeo je pobeći prema Livnu, iskoristivši šumu i noć.

20. jula, posle dužih borbi, snage udarnog bataljona 5. KNOP odreda 1, 2. i 3. čete bat. »Gavrilo Princip« i 1. četa bat. »Budućnost« III KNOP odreda, zauzele su Glamoč. »Zaplenjeno je 2 tim. 100 pušaka, 35.000 metaka, 3 sanduka bombi, 6 vojničkih konja i dr. Prilikom pretresa grada, koji je vršila 3. četa udarnog bataljona odmah po zauzeću grada, pronađeno je: 4 civilne puške, 1 karabin i 168 metaka i dr. Zarobljeno je 9 ustaša i 60 domobrana.[141]) Deo ustaša, koristeći noć, uspeo je izbeći iz Glamoča u pravcu Livna. Posle zauzimanja Glamoča u gradu i okolini ostale

141. ZB, T. IV/4. — 165.

su tri čete (jedna iz bat. »Gavrilo Princip«, jedna iz drugog bat. 5. KNOP odreda i treća iz bat. »Budućnost« 3. KNOP odreda). Za rukovođenje ovim jedinicama formiran je privremeni kombinovani štab.

2. NAPAD NA GOLUBIĆ KOD BIHAĆA — 15/16. OKTOBAR 1942. GODINE

Četvrta krajiška brigada sa tri bataljona posle izvedenog marša od Bosanskog Grahova stigla je prema Bihaću 12. oktobra (na prostoriju s. Ripač — S. Hrgar), 13. i 14. oktobra Štab brigade i štabovi bataljona su izviđali teren, 14. oktobra donijeta je odluka za napad na spoljna obezbeđenja neprijateljskog garnizona u Bihaću. 3/4 krajiške brigade bio je razmešten u s. Ripač, i dobio je zadatak da napadne Golubić.

Uporište »Golubić« na domaku Bihaća, bilo je pogodno za odbranu, jer ga je reka Una odvojila od uticaja partizana sa istoka. Samo naseljeno mesto Golubić branilo je oko 150 ustaša, domobrana i naoružanih civila. Naš 3. bataljon nije imao više od 150 boraca u samom napadu, ako se odbiju obezbeđenja, intendantura i prištabski djelovi bataljona, a to znači odnos 1:1, što je bilo nedovoljno. Ako se uzme u obzir da intervencija iz Bihaća može da stigne najkasnije za 1 čas, a mi preko Une ne možemo odstupiti, što naš manevar na neki način sputava, sem toga mi nismo mogli računati u ovoj situaciji ni na kakvu pomoć. Znači, trebalo je dejstvovati munjevito i u što kraćem vremenu likvidirati ovo uporište računajući na faktor iznenađenja. Naš bataljon, prvi put od svog formiranja, napada utvrđeno naseljeno mjesto i na fortifikacijski uređenu odbranu neprijatelja s organizovanim vatrenim sistemom. Ali, ni borci a ni komandni kadar nije imao iskustva u vođenju borbe u naseljenom mjestu. U toku noći, kada se krenulo na izvršenje zadatka, trebalo je po prelasku rijeke Une trčati da bi se stiglo na vrijeme koje je zakazano za iznenadni početak napada na Golubić. Međutim, iznenađenje nije postignuto, pošto je naš bataljon bio u zakašnjenju kada su već otpočele borbe u susednim selima koje su vodili ostali bataljoni 4. krajiške brigade. Tako je neprijatelj dao uzbunu i organizovano dočekao napad našeg bataljona. Naš bataljon bio je prisiljen da iz pokreta pređe u napad sa ljudstvom umornim od trčanja i nepot-

punim zadacima četa i vodova. U tom prvom naletu zarobljeno je 6 domobrana i 8 civila, zaplenjeno 6 pušaka i nešto municije, uništeno nekoliko bunkera na spoljnoj odbrani naseljenog mjesta, zapaljeno nekoliko kuća i zapaljeno nekoliko plastova sijena. Ovim paljevinama sa naše strane napravljena je greška, jer je vatra osvetljavala pojedine grupe boraca koje je neprijatelj mogao pri svjetlu lakše gađati. U tom momentu kad smo mi prodrli u Golubić počela su pristizati pojačanja iz Bihaća, što je uslovilo povlačenje bataljona. Pri povlačenju kroz selo na borce našeg bataljona, na pojedince i pojedine grupe, žene su bacale razne predmete iz kuća i posipale ih vrućom vodom. U toj situaciji stradao je borac — partizan Nikola Krneta iz Bosanskog Grahova kojeg su žene u Golubiću na takav način ubile. Rezultat borbe je bio tragičan za bataljon: 7 mrtvih i 10 ranjenih. Kada se razmatraju nedostaci i slabosti, onda ih treba podjednako podeliti na rukovodstvo i borce bataljona. Činjenica je da se bataljon junački borio se nadmoćnijim neprijateljem, a uzroci neuspjeha su, što bataljon nije stigao na vrijeme i postigao iznenađenje, što je neprijatelj na vrijeme poseo položaj i pripremio organizovan vatreni sistem, što su mu brzo počeli pristizati pojačanja, a mi nismo imali dovoljno snaga da ih sprečimo u intervenciji. Po izvlačenju bataljona u selo Ripač, povedeni su i zarobljenici iz sela Golubić. Tu su se odmah oko nas sjatile žene i počele vikati poimenično ovim ustašama: »Dajte da ih poubijamo, taj je ubio moga muža, taj brata, oca« itd. izgovarajući im imena i podsjećajući ih gdje su šta uradili i kada. Po naređenju komande bataljona i komandi četa energično je sprečen obračun naroda sa zarobljenicima. Objašnjeno je narodu da će se ovim zarobljenicima (ustašama) redovnim putem suditi po ispitivanju. Posle toga, zarobljenike smo poslali u Štab bataljona. Narod je negodovao i nije bio našim postupkom zadovoljan. U selu Golubić u vrijeme napda nalazilo se oko 150 neprijateljskih boraca, od kojih 26 ustaša, 30 domobrana, a ostalo naoružani meštani.

U ovoj akciji bilo je oko 40 mrtvih i ranjenih neprijateljskih boraca, zarobljeno je 6 domobrana, 8 civila, zaplenjeno 6 pušaka, 410 metaka, 5 šinjela, 2 civilna kaputa, 4 para cipela, 2 debela ćebeta, 8 fišeklija, 4 opasača. 1 šivaća mašina, 4 konja, 4 goveda. Paljenje sela nije izvršeno.

Naši gubici su: 7 mrtvih, 2 teže i 8 lakše ranjenih.«[142])

Od poginulih naročito se istakao Skakić Dragan, vodnik I čete III bataljona, seljak iz sela Isjeka (kod Grahova), koji je poginuo kada je na svoju inicijativu sa još dva druga pošao da spasava jednog borca koji je pao neprijatelju u ruke.

3. BORBE ZA SANSKI MOST I SASINU KRAJEM 1942.

Početkom novembra 4. krajiška brigada se nalazila u borbama na prostoru S. Vrpolje — Sanski Most. Naredbom Vrhovnog komandanta od 9. novembra 1942. godine, 4 brigada je ušla u sastav 5 NOU divizije u čijem je sastavu ostala do kraja rata.

U ovom periodu oko Sanskog Mosta u širem rejonu, borbe sa ustašama, domobranima, Nemcima i četnicima vodile su 4, 1, 6, 2. i 7. krajiška brigada od 15. novembra pa sve do kraja 1942. i početka IV neprijateljske ofanzive. Veći broj boraca sa tromeđe bio je u sastavu 4. krajiške brigade, a posebno u sastavu njenog 3. bataljona, a jedan manji deo bio je u sastavu 1, 2. i 6. krajiške brigade. Naš 3. bataljon bio je smešten u širem rejonu sela Ramića, a kontrolirao je komunikaciju Vrpolje — selo Ramić i držao položaj prema s. Vrpolje. Ostali bataljoni 4. brigade bili su orijentisani prema Sitnici, Čađavici i pl. Manjači. Komandant bataljona bio je Vicuka Bodiroža iz sela Kamenice kod Drvara, a njegov zamjenik Jole Marić iz Drvara, politički komesar Savo Grahovac, a njegov pomoćnik Ante Rukavina. Ne zna se koji je bio bolji i hrabriji i ovim sastavom ponosili su se borci i rukovodioci bataljona. U prvoj četi bilo je dosta Tiškovčana, njen komandir je bio Đuđo Raca, zamjenik Nenad Galić, kasnije Živko Borovnica iz Tiškovca, politički komesar Miloš Marčeta, kasnije Uroš Vučković, pomoćnik političkog komesara Milan Vidović, a posle napada na Sanski Most Pero Rodić iz Tiškovca, ostali rukovodioci u četi bili su pretežno Tiškovčani: Jarić Dušan, Jarić Đuro, Stevo Vladušić, Vasilj Vukobrat i drugi. Iz rejona Ramića odlazili smo i vršili demonstrativni napad na s. Vrpolje i bili u stalnoj pripravnosti za izvršenje brzog pokreta i posedanje položaja po četama po napred utvrđenom planu. 3. bataljon je bez borbe ušao 18. novembra u Vrpolje, ali su ustaše narednog dana izvršile protivnapad da

142. ZB, T. IV/7. — 292

povrate selo, ali je taj napad bataljon odbio. Međutim, 20. novembra ustaše i domobrani su ponovili napad i u tom napadu uspeli su potisniuti 1. četu ka selu Kamičak, ali u daljem napadu na četu nisu imali uspjeha. Dok su borbe trajale, od Sitnice je naišla jedna četa domobrana u povlačenju ka Vrpolju. Čim su se kolone domobrana pojavile, 3. četa našeg bataljona im je spremila zasedu i iznenadila ih tako da su se oni posle jednočasovne borbe predali (65 domobrana i 2 oficira). U ovoj akciji uspjela su pobeći samo 3 Nemca i 3 domobrana, ali su i njih seljaci u selu Sokolovu pohvatali, što je u to vrijeme bio veliki uspjeh. U akciji 3. čete mnogo su zaslužne i ostale čete bataljona, jer su joj obezbjedili krila i bokove, tako da je ona mogla uspješno izvršiti ovaj zadatak. U toku ove borbe poginuo je zamenik komandira 1. čete 3. bataljona Nenad Galić iz Bosanskog Grahova, još jedan partizan i bolničarka, a ranjeno je ovom prilikom 9 drugova, među kojima i politički komesar 1. čete. Najviše gubitaka je imala 1 četa, jer je ona imala najviše okršaja, jer se na njoj slomio neprijateljski protivnapad. Plen: 65 pušaka, 2 automata, 1 puškomitraljez, 30 bombi, 3 pištolja, 3500 metaka itd

Posle ove borbe, narednih 10—15 dana, došao je period izvođenja manjih akcija i neposrednih priprema za napad na Sanski Most.

U napadu na Sanski Most i okolna neprijateljska uporišta, po razrađenom planu 1, 3. i 4. bataljon 4. brigade trebalo je da napadne s. Čašlje, a 2. bataljon da sadejstvuje 1. krajiškoj brigadi pri napadu na Sanski Most. To je u to vrijeme, i do tada, bio najveći napad na naseljeno mjesto, koji su izveli krajiški partizani u Bosanskoj Krajini posle Bihaća. U Sanskom Mostu bio je jedan kompletan i ojačan domobranski puk a uporište je bilo utvrđeno i organizovano za kružnu odbranu sa zaprečavanjem i organizovanim i razvijenim sistemom vatre. Na Sanski Most neposredno su napadale 1. i 6. krajiška brigada i 2. bataljon 4. krajiške brigade, a 4. krajiška bez 2 bataljona napadala je selo Čaplje. Posle neuspjeha Sanski Most je držan u blokadi, tek 17. decembra je pet njemačkih i 6 domobranskih četa uspelo uz podršku artiljerije da 20. decembra deblokira snage u Sanskom Mostu. U sklopu opšteg napada 3. bataljon nije uspio da napadne neprijatelja, i naišao je na organizovan otpor ne postigavši iznenađenje kojemu se težilo; tako je otpočela borba prsa u prsa. Neprijatelj je izvršio protivnapad i uspio odseći 1. četu 3.

bataljona na čelu sa Đurđom Racom koja je u jednoj grupi kuća zarobila 1 domobranskog oficira sa 5—6 domobrana i nešto opreme i naoružanja. Međutim, zahvaljujući magli i slaboj vidljivosti četa se uz zaštitu jedne desetine uspjela probiti i izvući niz jednu živicu. Ali, zahvaljujući prisebnosti ovo odeljenje se uspješno povuklo, poslednje iz našeg bataljona. U bataljonu su gubici bili dosta veliki: poginulo je 6 partizana, a 6 je ranjeno. Najviše smo svi u našem bataljonu bili potreseni kada smo saznali da je poginuo zamjenik komandanta našeg bataljona drug Jole Marić iz Drvara, omiljeni i odvažni rukovodilac za kojim bi borci išli u svaku bitku, jer je svojom umešnošću, drugarskim i ljudskim odnosom ulivao snagu i sigurnost svim potčinjenim borcima i rukovodiocima. Treba napomenuti da je maršruta za pojedine bataljone slabo isplanirana, tako da je došlo do velikog zakašnjenja i nije postignuto iznenađenje. »Naime, 10. decembra u 23,00, određeno je vreme napada, ali baš slab proračun maršrute uslovio je da napad zakasni za puna 4 časa, tako da su jedinice napadale u različito vreme na neprijatelja i na taj način omogućilo se neprijatelju da na vreme posedne položaj i prilično nas iznenadi umesto mi njega. Zato nije ni čudo što je u ovoj bici 4. krajiška brigada imala velike gubitke. 5. udarna divizija u napadu je uništila celu spoljnu odbranu Sanskog Mosta sa uporištima: Čaplje, Kijevo, Sasina, Trnova.[143]) Nijemci su isterani iz Tomine, Čaplje, Lužana, Kijeva, Šehovaca, Trnova, Sasaina, Škrljevita Stratinska.

U jesen 1942. u borbama za Sanski Most i oko njega izgubili su živote i mnogi tromeđaši. Izginuli su sledeći drugovi:

1. **Jarić N. Miladin** rođen 1915. u selu Tiškovcu. Od prvog dana nalazio se u Tiškovačkoj četi sve do marta, a od tada u sastavu bataljona »Gavrilo Princip«, a od 9. septembra u IV krajiškoj brigadi, sve do kraja 1942. godine. Završio je 1942. godine prvi oficirski kurs i postavljen za komandira čete u 4. brigadi. Istakao se kao hrabar borac i odvažan rukovodilac. Pri napadu na Sanski Most teško je ranjen 10. decembra 1942, zatim evakuisan za Bosanski Petrovac u bolnicu, ali nije uspio preživeti, pa je negdje 15. decembra podlegao ranama. Bio je član KPJ.

2. **Bucalo V. Mirko** rođen 1919. u selu Tiškovcu. Od prvog dana ustanka nalazio se u Tiškovačkoj četi, kasnije u bataljonu »Gavrilo Princip«, a od 9. septembra u 4. krajiškoj brigadi. U

143. ZB. T. IV/8, 368.

svim borbama se pokazao hrabar, požrtvovan i istrajan. Poginuo je u sastavu 2. bataljona 4. krajiške brigade 10. oktobra 1942. na položaju kod Sitnice i Čađavice u sukobu sa četnicima i Nemcima koji je trajao čitav dan. Jedna granata iz topa ga je pogodila i ubila. Čak i njegovu pušku raznela je u paramparčad.

3. **Bikić Stevana Dane**, rođen 1917. u Tiškovcu. Pre rata radnik na pruzi Knin — Bihać. Stupio 27. jula 1941. u Tiškovačku ustaničku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip«, pa u IV krajišku brigadu. Član KPJ od 2. IX 1942. Poginuo decembra 1942. na bezimenom visu prema Jajcu, kada je na tu kotu izvršio juriš sa 3. četom 3. bataljona, na dužnosti zamenika komandira čete. Pogodio ga metak u stomak iz ustaške puške i on je imao toliko snage da vikne Milanu Radujku »Milane brate, ja poginu«. Krasile su ga sve osobine hrabrog i vrsnog borca i rukovodioca. Služio je mlađima i starijima za primjer.

4. **Jarić S. Đuro** rođen 1923. u selu Drenovcu kod Srba (Lika). Stupio u partizane u ustanku 1941. Od formiranja 2. krajiške brigade nalazio se u njenim redovima. Kao borac u svim akcijama pokazao se neustrašiv. Poginuo je koncem 1942. u borbama za Sanski Most.

5. **Jarić S. Jošo** rođen 1924. godine u selu Drenovcu kod Srba (Lika). Stupio u partizane odmah u početku ustanka 1941. Od formiranja nalazio se u sastavu 2. krajiške brigade; u svim borbama koje je vodila njegova jedinica pokazao se neustrašiv. Poginuo pri kraju 1942. u okolini Sanskog Mosta.

6. **Bucalo N. Dragan** rođen 1914. godine u s. D. Tiškovcu Doneo oružje iz 54. pešadijskog puka. Stupio 27. jula 1941. u Tiškovačku partizansku četu, zatim u bataljon »Gavrilo Princip«, i u 4. krajišku brigadu. Kao borac istrajan i neustrašiv u svim borbama. Poginuo krajem 1942. u okolini Sanskog Mosta.

7. **Borovnica P. Obrad** rođen 1918. u selu Tiškovcu. Stupio u Tiškovačku četu 1941, zatim u II krajišku brigadu. Kao borac, partizan, sve zadatke koji su prd njega bili postavljeni odvažno i hrabro je izvršavao. Poginuo pri kraju 1942.

8. **Borovnica P. Mile**, rođen 1908. u selu Tiškovcu kod Bosanskog Grahova. Stupio u Tiškovačku partizansku četu 1941, zatim u bat. »Gavrilo Princip«, pa u 2. krajišku brigadu. Poginuo

na Sanskom Mostu juna 1942. Kada su se ustaše nalazile u Džamiju, on je na njih bacio bombu i ubio i ranio više od 10 ustaša. Posle toga je pobegao, a ustaše su trčale za njim i ubile ga. Kasnije su ustaše ubile njegovu ženu i 3 dece.

9. **Jarić I. Jovan,** rođen 1925. u Tiškovcu. Pre rata radnik na unskoj pruzi Knin — Bihać. Stupio 27. jula 1941. u drugi krajiški odred, na Kozari. Poginuo juna 1942. kao partizan omladinske čete drugog bataljona, drugog krajiškog odreda.
je bio neustrašiv.

U govoru od 9. septembra 1977. godine Milutin Morača o borbenom putu 4. krajiške brigade u borbi za Sanski Most je rekao:

»U vremenu od 11—13. decembra brigada u sastavu Pete divizije, učestvuje u napadu na Sanski Most i okolna neprijateljska uporišta. Napad na grad nije uspio. Brigada je zauzela sela: Čaplje, Kijevo i Sasinu. Izbacila iz stroja oko 100 neprijateljskih vojnika, zarobila 52, zaplenila 80 pušaka i 4 mašinke, jedan protiv kolski top i dva bacača. U ovim borbama brigada je imala osjetne gubitke: poginulo 27, a ranjeno 34 borca. Među njima su poginuli komandant 1. bataljona Simo Bajić i Jole Marić, zamjenik komandanta 3. bataljona«.[144])

U borbama za Sanski Most i okolna mesta u sastavu 4. krajiške brigade i ostalih krajiških brigada poginulo je 9 Tiškovčana, boraca i rukovodilaca.

Posle Sanskog Mosta, zauzeta je Sasina.

Snage 5. divizije likvidirale su u toku noći 13. decembra neprijateljsko uporište Sasinu i Škriljevitu.

Posle neuspelog napada na Sanski Most i pretrpljenih gubitaka u ljudstvu i komandnom kadru, 4. krajiška brigada 5. divizije bila je prisiljena da se izvuče na periferiju Sanskog Mosta i koncentriše u širi rejon sela Kruvar istočno od Sanskog Mosta 13. decembra 1942. 4. brigada sa dva bataljona 7. krajiške brigade napala je ustaše u selu Sasini. Neprijatelj je pružio vrlo slab otpor i u paničnom bekstvu ispred naših jedinica povukao se i prosto pobegao. Celokupno stanovništvo napustilo je svoje domove. U Sasini je zaplenjena veća količina oruž-

144. Milutin Morača, Borbeni put 4. krajiške brigade, Bosansko Grahovo, OOUR-a Zdralovac, 9. septembar 1977.

ja, municije i hrane, koju pri povlačenju domobrani nisu mogli i nisu imali vremena da izvuku. Posle ove borbe 3. bataljon dobio je zadatak da posedne selo Kruvare i da sa te istočene strane drži Sanski Most u blokadi. 2. četa 3. bataljona sadejstvovala je 4. bataljonu 1. krajiške brigade kod Topića brda. Tada je odbijen protivnapad Nijemaca. Neprijatelj je u ovoj borbi imao 20 mrtvih i 6 zarobljenih. Naša četa zarobila je 2 puškomitraljeza i 1 automat. Mi smo imali 5 ranjenih partizana. U rejonu s. Kruvara bataljon je bio razmešten po četama, a sve jedinice su bile u strogoj pripravnosti. Svaka četa imala je predstražu, tako da je iz svakog voda bila po jedna desetina na položaju i tako su se redovno smenjivali. To znači bila je 1/3 snaga čete na položaju 1/3 u pripravnosti i 1/3 na odmaranju (spavanju) i tako redom i danju i noću. Komandir naše 1. čete tada je bio Đuđo Raca iz Resanovca od Bosanskog Grahova ,a politički komesar Uroš Vučković iz sela Peći. U selu Kruvarima odmah je organizovan živ političći rad u četama i sa narodom na terenu i omladinom koja nas je prihvatila kao svoje. Tu su održani sastanci skojevski, partijski, četne i vodne konferencije i na ovim sastancima primljeni su novi članovi Partije, SKOJ-a i kandidati za partiju, svi oni koji su se istakli u borbi i imali primerno držanje. Na svm ovim sastancima i konferencijama je podvučeno da je tu mešavina srpskog i hrvatskog stanovništva i da treba sprečiti maltertiranje naroda pljačku i nekorektno ponašanje. Dok smo bili u ovom rejonu i držali položaje, hrane je bilo u izobilju, a svoj posao i zadatak uspješno je obavljao i naš ekonom u četi Vasilj Vukobrat. U ovom periodu iz Sasine i drugih oslobođenih sela evakuisali smo dosta životnih namirnica iz ustaških magazina za potrebe vojske, bolnica i naroda. Iz sela tromeđe u ovoj evakuaciji ratnog plena učestvovalo je 14 ljudi (sa konjima) na čelu sa Urošem Vukobratom koji su u selo Kruvare stigli 13. XII 1942. Iz naših mesta u ovoj grupi bili su sa konjima:

Čekarmiš Jošan
Čekarmiš Dušan
Vukobrat Uroš
Đapan Sava
Đurica Mile
Ševo Luka
Bursać Nikola

Grubor Luka
Vukobrat Nine
Trivan Smilja
Trivan Seja
Vukobrat Mile — Knez
Jarić Stojan
Jarić Mićo.

Pri dolasku, vođa puta Vukobrat Uroš pričao je da je na Bravsku video teško ranjenog Miladina Jarića, komandira čete 4. brigade i da je evakuisan u Bosanski Petrovac, ali brzo posle toga podlegao ranama. Ovaj radni vod vodio je noću i danju borbu neprekidno 25 dana. Za obezbeđenje svih radnih vodova i četa komandant 3. bataljona Vicuka Bodiraža odredio je jedan vod vojnika koji je stalno bio u obezbeđenju dok je trajala evakuacija. U ovom vodu bili su Jovo Trkulja, puškomitraljezac i Ljuba Reljić, bolničarka. Svi drugovi iz radnih jedinica su se hranili sa vojnicima po četama raspoređeni na vojničkom kazanu, kao i svi u bataljonu. Tako su se u Sanskoj dolini, sticajem raznih okolnosti, našli mnogi tromeđaši što u jedinici, što u radnoj brigadi i tu dočekali kraj 1942. godine.

4. IV KRAJIŠKA BRIGADA U ODBRANI PAUNOVCA

Četvrta neprijateljska ofanziva na partizansku slobodnu teritoriju u Kordunu, Baniji, Lici i Bosanskoj Krajini »WEISS I« otpočela je januara 1943. godine. Većina prvoboraca iz naših mjesta sa Tromeđe nalazila se u sastavu 5. krajiške divizije, koja je u to vrijeme zatvarala pravce koji od Sanskog Mosta i Banja Luke vode ka Ključu i Bravsku. Na Paunovcu su se odigrali najveći okršaji. Svoja sjećanja i sjećanja mojih drugova počinjem sa ovog položaja jer sam se u to vrijeme nalazio u sastavu 1. čete, 3. bataljona 4. krajiške brigade, 5. divizije. Borbu smo vodili od Sanskog Mosta pa sve do linije Ključ — Bravsko do Paunovca. Sa borcima se mnogo radilo na ideološko-političkom vaspitanju i u aktiviranju partijske i skojevske organizacije. Naime, neprekidno su članovi Partije i skojevci bili aktivni u podizanju morala i borbenog duha u četi, sa težnjom da sve ovo moramo izdržati i vjerujući stalno u našu pobjedu. Sekretar partijske organizacije u našoj četi bio je Milan Vidović iz Bosanskog Grahova, a sekretar skojevske organizacije Stevo Vladušić iz Donjeg Tiškovca.

Na Paunovcu, u drugoj polovini januara 1943. godine, Četvrta krajiška udarna brigada u sadejstvu sa 1. krajiškom brigadom polagala je težak ispit iz borbene spremnosti, vojno-političke zrelosti, odlučnosti, hrabrosti i snalažljivosti cjelokupnog borackog i starješinskog sastava. I može se smjelo tvrditi da ga je sa uspjehom položila. To potvrđuje i činjenica da smo više od nedelju dana ne samo odljevali napadima daleko brojnijeg i tehnički opremljenijeg neprijatelja, već smo mu nanosili gubitke i nismo dozvolili da prodre prema Bosanskom Petrovcu. Uspio je da tuda prođe tek kada smo se mi povukli, jer su nam iz pravca Petrovca Nijemci došli iza leđa.

Bataljoni su držali položaje po smjenama, tako da je u rezervi bio uvijek jedan do dva bataljona. Jedino kada smo vršili naćni protivnapad, onda smo u tome svi učestvovali. Ali, kada smo se po rasporedu nalazili u rezervi, morali smo uvijek biti spremni da intervenišemo, gdje zatreba, tako da se položaj ovih na odmoru nije mnogo razlikovao od onih koji se momentalno nalaze u prvoj borbenoj liniji. Iako je snijeg bio dosta velik i na položaju bilo hladno, vatra se nije smjela ložiti ni danju ni noću, danju zbog njemačkih štuka, a noću zbog neprijateljske artiljerije koja bi po dimu i odsjaju plamena moglo da gađa po nama. No, bez obzira na sve to, bili smo zadovoljniji ako nas odrede da budemo rezerva noću više nego danju iz prostog razloga što noću nismo imali drugih obaveza sem da se odmaramo, dok danju iskrsne ili se nametne niz obaveza kao npr: prisustvovanje časovima političke nastave, a ponegdje i vojne obuke, prisustvovanje konferencijama itd. Promrzlom i umornom čovjeku održavati časove ili ga obavezati da prisustvuje sastancima i konferencijama bilo je veoma nezahvalno. Iz discipline i poštovanja ljudi će te obaveze izvršavati, ali će između sebe gunđati ili će, kada im se pruži prilika, otvoreno reagovati.

Naš komesar čete bio je Milan Aćić, partizan od Drvara, mlad, pun snage, poleta i ambicije, čovjek koji je nastojao da svaki slobodan trenutak iskoristi da radi sa borcima. Pri tome je često zanemarivao faktor umora i drugih nezgoda koje su borci imali. Inače, on je mnogo radio na svom ličnom uzdizanju. Njega niko nikada nije mogao primjetiti da vrijeme troši na obične stvari. Uvijek bi u ruci imao novine, brošure ili knjige i svaki predah koristio bi da čita. Ponekad smo između sebe diskutovali i sa čuđenjem se pitali otkuda on svu tu literaturu nabavlja i kako mu

ne dosadi da stalno čita. Kako je nastojao da sebe što prije idejno i politički uzdigne, tako je bio uporan i pri radu sa nama. Imao se utisak da od svih nas hoće što prije da stvori visoko svjesne ljude, koji će biti sposobni rukovodioci i vaspitači drugih.

Jednog dana, poslije podne, pomoćnik komesara Milan Vidović pozvao nas je na sastanak partijske ćelije, a Stevi Vladušiću je prije podne rekao da održi sastanak skojevske organizacije na kojem treba prodiskutovati o stanju u četi i raspoloženju ljudi. Održan je kraći sastanak na kojem su skojevci iznosili svoje primjedbe i, između ostalog, nezadovoljstvo komesarovim učestalim časovima i konferencijama, ukazujući da od takvih čestih časova nema nikakve koristi, jer na njima dobar broj ljudi spava itd. Sada je o svemu tome trebalo izvjestiti članove partije na sastanku ćelije.

Sastanku naše ćelije ranije je nekoliko puta prisustvovao Ante Rukavina, mladi radnik iz sela Žegara kod Bihaća, pomoćnik komesara bataljona, odnosno sekretar bataljonskog biroa Partije. Bio je to fizički veoma zgodan mlad čovek, iskren, otvoren, opšte i marksistički obrazovan, inteligentan a iznad svega blizak, jednostavan i neposredan. Nijedna akcija bilo koje čete ili bataljona nije prošla da on lično u njoj nije učestvovao i svaki put pokazivao se veoma hrabar, smio i odvažan borac i rukovodilac. Zbog svega toga svi su ga borci i rukovodioci u bataljonu veoma cijenili i voljeli. Uvijek bismo se obradovali kada nam je on dolazio na sastanak ćelije. Svojim držanjem i ponašanjem djelovao je tako da su članovi partije slobodno, otvoreno i iskreno iznosili svoja zapažanja i probleme. S druge strane, od njega bismo svaki put dobijali pametne savjete i upoznavali se sa raznim novostima.

Pomenutom sastanku, pored Ante, prisustvovao je i Milan Trninić, visokokvalifikovani radnik iz Drvara, pomoćnik komesara brigade, po godinama dosta stariji od svih nas. Od kada smo primljeni u Partiju, prvi put je viđen na sastanku naše ćelije. Od formiranja brigade 10. septembra 1942. godine, susretali smo ga i viđali više puta, ali nismo nikada do sada dolazili sa njim u neposredni kontakt. On je tada za nas bio oličenje pravog komuniste, bio je ozbiljan, odmeren, trezven, nije mnogo govorio, ali mu je svaka riječ bila na mjestu. Primjetili smo ga i nekoliko puta da se sa nekim od boraca našali i nasmeje, na osnovu čega smo

zaključili da može biti blizak, jednostavan i neposredan. Respektovali smo ga jer je on za nas bio jedan od najvećih autoriteta u to vrijeme.

Bilo nas je devet članova Partije u ćeliji naše čete, tada je sekretar ćelije Vidović otvorio sastanak i predložio dnevni red. Prva tačka je glasila: rad i stanje u četi; — druga: kritika i samokritika članova Partije; — treća: razno. Predlog Anta Rukavine da se istovremeno razmatra prva i druga tačka dnevnog reda jednoglasno je usvojen. Prvi je uzeo riječ komesar, koji je iznio, pored ostalog, da stanje u četi nije tako loše, a moglo bi biti i bolje da su članovi partije i SKOJ-a aktivniji na časovima političke nastave i na konferencijama. Zatim je iznio koliko je brojčano časova i konferencija održao za poslednjih nekoliko dana, a kada je to iznosio, često je pogledom pratio izraze lica Anta i Milana očekujući odobravanje i pohvalu za trud koji je uložio. Ovi su samo ćutali i zapisivali nešto u svoje blokove. Komesar je na kraju rekao da se svakako tu još moglo štošta učiniti, ali, eto, nije učinjeno, što on pripisuje sebi kao slabost.

Otvorena je diskusija. Svi smo ćutali nekoliko trenutaka, jer smo se ustručavali. Da je Ante bio prisutan sam, ne bi bilo tako, ali tu je bio Milan, koga smo svi respektovali, pribojavajući se da u njegovom prisustvu ne kažemo nešto što ne bi trebalo. Sekretar je nekoliko puta podsticao na diskusiju, ali bez rezultata. Kada mu je to dosadilo, obratio se Stevici: »Ti si sekretar SKOJ-evske organizacije, imao si pre podne sastanak, hajde iznesi šta skojevci misle o stanju u četi«. Nemajući drugog izlaza, uzbuđen, krv mu je u lice udarila, počeo je drhtavim glasom da iznosi kako skojevci i ostali borci imaju primedaba na česte časove koji se održavaju. Iznosio je kako smo cijelu noć na položajima, vodimo borbu, promrzli i gladni i da kao takvi nismo sposobni da slušamo časove. Htio je još nešto reći kada ga Milan Trninić ozbiljnim i pomalo strogim glasom upita: »Kako se zoveš, ti mali?« Stevica izgovori svoje prezime, a Vidović dopuni ime. Mi ostali smo mislili da mu je ovo poslednji partijski sastanak. Zbog ove njegove nesmotrene kritike komande čete biće sigurno izbačen. Vidović reče da produži, ali on nije psihički bio spreman da dalje diskutuje. Ante se malo nasmiješi jer je primjetio da je Stevica zbunjen. Reče sekretaru da ostali diskutuju, a da će Stevica poslije, kada se malo smiri. Najprije je diskutovao komesar. Kritikujući neke skojevce u četi koji još uvek nijesu shvatili od koli-

ke je važnosti za nas teorijsko uzdizanje, radi praćenja aktuelnih događaja kako u zemlji tako i u svijetu, naglašavao je da se i on stalno nalazi sa nama, ne spava, ali da se za čas nastave mora pripremiti. Ali se saglasio da će ubuduće o odmoru voditi više računa. Poslije komesara počela je diskusija, ali niko nije iznosio drugačije mišljenje. Mi smo znali ,a tako su nas i učili, da je sastanak mjesto gdje se sve poteškoće, slabosti i problemi iznose, razmjenjuju se mišljenja, ukazuje na greške, ali smo se ipak ustručavali zbog prisustva partijskog rukovodioca naše brigade. A onda se za rječ javio Milan Trninić, govoreći kako je prvi put prisutan našem sastanku od formiranja brigade i da mu je milo što je donekle upoznao komandni kadar naše čete i članove Partije. U daljem svom izlaganju je Milan Trninić tada rekao približno sledeće: da ponekad i većina može da pogriješi: »To se, drugovi, desilo i na današnjem sastanku. Svi ste se okomili na sekretara SKOJ-a ,a on je jedini pravilno načeo problem koji izaziva neraspoloženje (negodovanje) pojedinaca u četi, iznio je ovdje, gdje je trebalo da iznese«. On je produžio kritiku ukazujući na propuste u partijskom radu i komandovanju. »Svi ste vi znali za reagovanje pojedinih boraca kojima je trebalo omogućiti više odmora, a ne da vas tako umorne, ozeble i gladne, teraju na časove, ali niste imali snage da to kažete danas ovdje«. Ubuduće više treba voditi računa o odmoru i raspoloženju boraca u čemu se i vaš komesar u diskusiji složio. Deo vaše kritike odnosi se i na naš rad u bataljonu i brigadi i na naše planove. Treba i u ovoj teškoj situaciji razvijati kritiku i samokritiku i svakom ukazivati na slabosti i propuste, bez obzira kakav ko položaj zauzima. Zapamtite: ko radi, taj i griješi, ali su zato sastanci, partijski i skojevski, mjesta gdje se iznose slobodno sva zapažanja i pomaže ljudima da otklanjaju slabosti koje su kod pojedinaca uočene.« Poslije su dati zaključci i zadaci, pa je sastanak završen.

5. TIFUSARI

Obolio sam od tifusa baš na položajima Paunovca, ubrzo poslije ovog održanog partijskog sastanka naše četne ćelije. Tifus, ta zarazna bolest, počinje se širiti u IV neprijateljskoj ofanzivi na položajima Paunovca i na borce i rukovodioce 4. krajiške brigade. Kasnije su kolone partizanskih jedinica postajale sve neotpornije, gladne i napaćene, a na bojištu dugom na stotine kilometara, i tada se bolest još više razvila. U stalnom pokretu (maršu), nisu

se mogli odvojiti tifusari od ostalih boraca, bolesnika ili ranjenika. Oni su stalno dolazili u dodir s drugovima koji nisu zaraženi i tako su među prvima oboljevali ranjenici. Do velike katastrofe došlo je kad su tifusari izmiješani sa zbijegom od preko 40.000 ljudi iz ustaničkih krajeva Hrvatske. Iznureni strahovitom glađu, golotinjom, ranama i bolestima bili su vrlo podložni zarazama. Budući da su bolnice bile stalno u pokretu, moralo se mobilisati što više djevojaka i žena koje su nosile ranjenike. Zaprežne stoke bilo je vrlo malo, a nije bilo ni komunikacija u krajevima kuda su kolone prolazile. Bolesnički ešaloni morali su se vrlo brzo da kreću. Svaki zastoj u pokretu omogućavao je neprijatelju prodor u raspored naših snaga, što je bilo prednost za neprijatelja. Bolnice su se morale kretati brzinom ostalih jedinica koje su išle prema Neretvi po Titovoj zapovijesti za protivofanzivu. To je značilo: provesti nekoliko hiljada bolesnih i ranjenih od Like preko Bosanske Krajine u Prozorsku kotlinu. Put je do Neretve bio dug, za mnoge i smrtonosan. Ne samo da se nije prekinuo u maršu do Neretve, nego još se u jednom tragičnom hodu produžio i iza njenih obala. Sa Paunovca, uključio sam se u kolonu tifusara. 3. bataljon je vodio danonoćnu borbu i pokazao veliku izdržljivost i političku svijest. Zima, snijeg, bolest i neprijatelj dovode do pune solidarnosti naroda i vojske. To se manifestovalo naročito u podjeli poslednjeg parčeta hljeba i ostalih životnih namirnica koje je narod uspio da iz svojih kuća izvuče u šumu. U tim teškim trenucima naš komandant Vicuka Bodiroža, iz sela Kamenice kraj Drvara, potvrdio je onu narodnu: Na muci se poznaju junaci.

U našem bataljonu bilo je dosta Tiškovčana i Drenovčana, a koje je on, Vicuka, volio i cenio. U to vrijeme bio sam u Štabu bataljona bolestan od tifusa. Mi nismo imali ljekara i još se nije ni znalo kakva je to bolest. Kad nam je bilo najteže, komandant je dolazio i hrabrio nas, govoreći da to nije ništa i da će brzo proći. Došao je k meni sa čuturicom i ponudio me rakijom govoreći: »Uzmi malo, biće ti bolje«. To je bila njegova podrška i želja, pošto nam nije mogao u tom momentu pomoći ni hranom a ni rakijom, već nas je trebalo lečiti. U to vrijeme došlo je naređenje iz štaba brigade da se bolesnici i ranjenici prebace u bolnicu korpusa u selo Crkveno. Očekivalo se da će Nijemci izvršiti brz prodor od Bosanskog Petrovca ka Bravsku, pa je trebalo rasteretiti brigadu od bolesnika i ranjenika. Moj komandant bataljona naredio je svom kuriru da me na njegovom konju prebaci u selo Crkveno

i da me tu preda u bolnicu. Uzjahao sam konja, a kurir ga je poveo kroz šumu prekrivenu dosta velikim snijegom. Pod pritiskom snijega i inja grane su se spustile nisko, što nam je smetalo pri prolazu, a ja sam se morao stalno saginjati. I pored toga, dobio sam dosta modrica po telu dok smo stigli na cilj. Pošto je situacija na frontu bila dosta teška, nas su odmah iz Crkvenog naredne noći evakuisali za Glamoč i to na volovskim kolima. Teška noć i neobična vožnja je za nas dvojicu bila iscrpljujuća. U toj nesvakidašnjoj vožnji, po slabim putevima, po nevremenu i jakoj zimi, ležali smo na tvrdim daskama sa malo slame pod nama.

U Glamoču se nismo mnogo zadržavali, ukrcali su nas u kamion i otpremili dalje. Te sve okolnosti bile su za nas tifusare iscrpljujuće: bolest, glad, zima i neprijatelj zahtijevali su natčovečanske napore da se sve to izdrži. U to vrijeme vodile su se žestoke borbe na frontu, a neprijateljska avijacija bila je aktivna, izviđala je i tukla naše kolone, što je još više otežavalo naš pokret. Po dolasku u Livno, data je pauza, da se bolesnici ugreju, osvježe i odmore, kako bi se nastavio pokret. Ovo je bila etapa sa kamionskim prevozom. Od Livna prema Duvnu izvršen je pokret peške u kombinaciji sa tovarnom stokom za teže bolesnike, a kamion koji nas je prevezao do Livna, vratio se u Glamoč po drugu turu ranjenika i tifusara. U ovom pokretu od Livna do Duvna išli smo čistinom (ravnicom), ulažući poslednje atome snage i uz natčovečanski napor. Bili smo obaviješteni da ćemo dolaskom u Duvno imati vremena da se odmorimo više dana. Na taj način ćemo, kako je predviđeno, udaljeni od fronta imati uslove za ozdravljenje — izlečenje i posle toga uključiti se u svoje jedinice.

U ovom pokretu nekoliko drugova tifusara, čiji je organizam bio iscrpljen, nije izdržalo ovaj put. Nas su po dolasku, razmjestili u jednom selu po kućama. Tu nam je pružena nega, prema mogućnostima u to vrijeme. Kod jednog broja tifusara promrzle su noge, a jedan od tih bio sam i ja. Bili smo nepokretni. Tu smo ostali nekoliko dana, a svaki dan je poneko iz naše sredine umirao.

Razmišljao sam da li su ii moji dani odbrojani. Svako jutro koje sam dočekao budan bilo je za mene dilema da li je moj red idućeg dana i koliko ću izdržati. Međutim, ja tada ostadoh živ, zahvaljujući, pre svega, mojoj konstrukciji i mladosti.

Poslije boravka u Duvnu, došlo je vrijeme za uzbunu i pokret. U tom cilju, za nepokretne bolesnike određeni su konji, a lakši ranjenici i osoblje koje je opsluživalo bolesnike išli su peške.

Ovaj pokret od Duvna, uz jedno brdo, putem sa mnogo krivina i kamenjara, pri jakoj zimi, ostao mi je isto tako u tužnoj usjmeni. Kolona konja sa bolesnicima i promrzlim tifusarima na njima, kretala se uz ovo brdo. Svi tifusari su imali ćebe na glavi, i svakom je saopšteno pojedinačno da se dobro drži za samar, jer usljed jake zime i vjetrova može pasti sa konja, udariti pri padu na kamenjar i ostati na mjestu mrtav. Posmatrao sam kako ispred mene pada bolesnik sa konja sa ćebetom na glavi i ostaje na mjestu mrtav. Kolona zaostaje i sklanja ga s puta, a zatim produžavamo pokret. Dok smo se peli na ovo brdo, vidio sam nekoliko smrtnih slučajeva, a pozadi se nisam okretao, niti sam što vidio, a vjerovatno je i nazad bilo mrtvih. Ti prizori su me upozoravali da se čvršće držim za samar, sa većom opreznošću i da se na taj način održim na konju. Na brdu su neki dijelovi Banijske divizije zauzimali položaj radi prihvata svojih jedinica i da bi obezbijedili zaštitnicu svoje divizije. Tu smo vidjeli puškomitraljesca koji se na položaju, u ležećem stavu, sa puškomitraljezom u zagljaju smrzao. Mi smo morali bez zastoja ići dalje.

U to vrijeme, u zbijeg Banijaca, Korđunaša i Ličana ušli su i žitelji zapadne Bosne. Zbijeg je milio u žalosnom stanju i očajno je izgledao. Puni ušiju, buha, stijenica i svakovrsne prljavštine, izmiješali su se međusobno i postali jedna stravična moba insekata, pravo rasadište bolesti. Svako znanje o tome bilo je nevažno, jer se nikakva mjera nije mogla preduzeti da se stanje promjeni. Sve živo pomicalo se na istok, a lice toga dijela naše zemlje se mijenjalo kao stihijna ljudska lavina koja je nastavila potiskivati na svom putu sve živo. Bitke, vođene dovde, izbacile su iz borbenih redova nekoliko stotina boraca operativne grupe. U jeku IV neprijateljske ofanzive, dok se privodila kraju njena prva etapa operacije »WEISS I« poslije devetnaestodnevnih borbi, kada je okupatorska komanda smatrala da su stvoreni uslovi za potpuno uništenje »Titove države«, Vrhovni komandant je u Duvnu 8. februara poslije podne izlagao plan naše ofanzive: razbiti okupatorske i kvinsliške garnizone na područjima doline Rame i Neretve; očistiti područje Imotskog, zatim prodorom u Hercegovinu, Sandžak i Crnu Goru poraziti Italijane i četnike i stvoriti novu slobodnu teritoriju:

a) Prva proleterska divizija morala je preći 100 km od Gornjeg Vakufa, a odatle još 50 km prema rijeci;

b) Druga proleterska divizija je morala prijeći od Knina preko Livna oko 60 km, a i ostale snage bile su u istom položaju. Sa naše strane učestvovalo je 18.500 boraca svrstanih u pet divizija. Toga februarskog jutra 1943. godine počinje prva faza bitke za ranjenike i tifusare. Iza udarnog klina jurišnika kretale su se bolnice sa bolesnicima. U vrijeme kad je drug Tito poslao citiranu depešu, prednje kolone ranjenika i tifusara sporim i nesigurnim korakom napredovale su od Duvna prema Prozoru. Komanda kolone ranjenika činila je sve da se transport što bolje obavi. Poslije izvršenog pokreta iz Duvna, na putu za dolinu Neretve, smjestili smo se u jednoj školi na našem putu i tu smo ostali jednu ili dvije noći. Bio sam nepokretan, noge otečene od promrzline, a u tom momentu tako nemoćan razmišljao sam da će nas ovako žive i izmrcvarene Nijemci poubijati. Nismo imali dovoljno ljudi, konja, i ostale zaprege za prenos ranjenika i nepokretnih tifusara, a okruživale su nas sve nevolje: zima, bolest, glad i strah da ne padnemo neprijateljima u ruke, a većina je razmišljala da to jedva može preživjeti. Međutim, kad je svanulo, čule su se borbe veoma blizu. U tom momentu uljeteli su dežurni i bolničko osoblje i rukovodioci i dali »uzbunu« govoreći da ko ima noge ide peške, a teže ranjenike na nosilima su nosili zarobljeni italijanski vojnici i otpočela je evakuacija u obližnju šumu.

U isto vrijeme počela je da na rejon bolnice nadleće avijacija, a isto tako približavala se artiljerijska vatra. Sve to otežavalo je evakuaciju i dalji pokret bolnice ka Jablanici. U školi je poslije izlaska svih ostalo nas 5—6 tifusara koji nismo mogli da se krećemo. U tom momentu su bolničari došli do mog ležaja, zgrabili me za ruke i ispravili. Ja na noge nisam mogao da stanem, a morao sam jer me niko nije pitao da li mogu. Tako izmrcvarena su me počeli prebacivati do obližnje šume, a to su radili i sa mojim drugovima koji su bili u istom stanju. Morao sam da se krećem iako nisam mogao. Krv je počela da oživljava moje oduzete noge mada u tom momentu nisam mogao da obujem čizme, nego sam se kretao u čarapama i opancima.

Po povlačenju u šumu formirana je kolona za pokret i tada su politički rukovodioci uzeli riječ: »Drugovi, naše jedinice oslobodile su Prozor i dolinu Neretve. Kreću prema Kalinovniku. Oslobođena je velika teritorija i mi moramo da se pomučimo nekoliko dana, onda ćemo se na našoj slobodnoj teritoriji nahraniti,

izliječiti i vratiti u svoje jedinice«. Sve je ovo pozitivno uticalo na naš moral, na tu polumrtvu kolonu. Poslije tri odmora, na moje čudo, uspio sam da obujem čizme i da se krećem sa velikim naporom uz pomoć jednog bolničara, a kasnije i sam. Tada sam pomišljao, a i kasnije sam bio takvog mišljenja, da čovek može u određenim trenucima, kada je riječ o životu i smrti, demantovati bolest. Takvih primera je bilo i kasnije.

Kolona tifusara svrstana je u nekoliko bataljona, a broj težih ranjenika iznosio je oko 700 i za sve su trebala nosila. Ešalon teških ranjenika rastegao se na dužini 60 km, sve zbog nedostatka koda. Čitave grupe ranjenika nisu mogle biti previjene 5—6 dana zbog nestašice sanitetskog materijala. Tifusarski bataljon u kojem sam se kretao, činio je poseban ešalon. Svako je znao svoju ulogu, osim tifusara još u bunilu, ali se pokret ipak odvijao po utvrđenom planu. Komandiri četa, vodova i desetari prenosili su naređanja. Omladinke i žene nosile su nosiljke, konjanici uzjahali mršavu kljusad, spremni da koliko mogu pruže pomoć svojim drugovima. Tifusarski bataljon se na propisnom odstojanju tao, ali je stalno bio odvojen, izolovan od drugih radi veće sigurnosti. Ranjenici i tifusari, nekoliko hiljana nemoćnih ljudi na međi života i smrti, nisu prepušteni tragičnoj sudbini. Oni su izmenili tok operacije, ali su još više učvrstili moral partizanskih jedinica. Borcima je bilo jasno da ako obole, ako budu ranjeni, neće biti prepušteni sami sebi, neće ih njihovi drugovi ostaviti. Izvedeni protivudar je bio za neprijatelja neočekivan, a njihov poraz poremetio je čitav plan generalpukovnika Rudolfa Lutersa, komandanta njemačkih snaga, a našoj glavnoj grupi omogućio ono neophodno vrijeme koje je bilo potrebno da se pređe Neretva i prodre na Istok. Protivudar na sjeverozapadu bio je u stvari uvodna situacija velike bitke za bolnicu. Uspješni manevri prema Gornjem Vakufu nisu spasili bolnicu; oni su joj samo omogućili dalji pokret. Ali i taj pokret je vodio iz jedne nesigurnosti u novu. Bolnica se stalno brojno povećavala novim tifusarima i novim ranjenicima sa fronta iz svih jedinica. To znači da se nije ništa moglo učiniti u obuzdavanju zaraze. Jedino kada bi bilo moguće obezbijediti dosta lekova, ležaja, lekara i drugog bolničkog osoblja, što je tada bilo neizvodljivo.

U ovoj situaciji ginuli su borci 1, 2. i 7. divizije u protivudaru ka Gornjem Vakufu, a oni iz 3. i 9. divizije u borbi sa 7. i 18. njemačkom divizijom i 6. italijanskim korpusom. U tak-

voj situaciji drug Tito je naredio 2. proleterskoj diviziji da forsira Neretvu. Po prelasku Neretve trebalo je štititi bolnicu, jer je 120.000 vojnika nastupalo prema bokovima i pozadini odbrane. Poslije uspješno završene bitke svima je laknulo, a naročito ešalonu dugom 4.000 života. Sada je bolnička kolona sa povećanim brojnim stanjem tifusara išla ka Jablanici. Pri prolazu noću, lošim putevima uz Neretvu, skrenuta nam je pažnja da se držimo gornje strane da ne bismo pali u rijeku i utopili se. Nekoliko nosila sa ranjenicima koje su nosili italijanski zarobljeni vojnici, survala se u rijeku i tu su neki našli smrt, a bilo je pojedinaca u ovom bunilu i iscrpljenosti da su se okliznuli i isto tako našli smrt u rijeci. U borbi za goli život pridržavao sam se datih uputstava i tako uspješno išao u koloni tifusara. Jedne noći, ispred Jablanice na 30 km, došla su pred nas dva kamiona da prebace jednu grupu tifusara i ranjenika do Jablanice. Imao sam sreću da i ja budem jedan od tih koji je krenuo u toj prvoj turi. Rekli su mi: »Diži se, ideš u kamion da te prebacimo. Trebaćeš nam, jer si i ti član Komunističke partije Jugoslavije«. Tako sam prevalio dobar dio maršrute puta i na taj način skratio sve one muke koje bih doživio da sam išao pješke ili na konju. Pri prelazu Neretve razmjestili su nas u selu Idbranu, gdje smo ostali na oporavku nekoliko dana. Ovdje je bilo 1000 tifusara pegavaca, a isto tako 190 teških i 600 lakih ranjenika. Sjećam se našeg razmještaja po prelazu Neretve, kada su italijanski vojnici zarobljenici kuvali u jednom kazanu uginulog konja. Tako čekajući da se skuva, oni su se veselili i pjevali. Mi smo se tada još tome čudili, a to ćemo kasnije i sami činiti u Crnoj Gori i na Sutjesci, pa i još gore.

Poslije nekoliko dana sručila se avijacija i bombardovala rejon razmještaja bolnice, a u isto vrijeme tukla je po ovom rejonu i neprijatljska artiljerija. To je ionako jadno stanje učinilo stravičnim. Naime, gledao sam tada kako glave, ruke, noge, krv i drugi dijelovi tela mojih drugova pršte na sve strane, pogođeni granatama ili avionskim bombama. Tako se završio ovaj masakr. Poslije ovog napada i otklanjanja posljedica bolnica je izvršila pokret. Bolesnici su se odmah javljali u jedinice čim su se nešto bolje osjećali, a mislili su da će tako pre doći do hrane, jer su u tom momentu izgledali kao živi kosturi. Život tifusara je bio optrećenje i to ne samo njemu, nego i saborcima. Ne oseća vlastite noge, spotiče se, srlja i ustaje. Govori nešto ,ali se ne čuje jasna rečenica. Ne oseća u takvom stanju zimu, umor i ne-

sanicu. Najteže je preboljeti krizu, a poslije se ipak nađe kakav izlaz. Tako se nastavila borba za ranjenike i tifusare u IV neprijateljskoj ofanzivi, ali će se nastaviti i u V ofanzivi.

Poslije ovog otpočeo je povratak izbjeglog naroda, a ranjenici su ostali sa glavnom operativnom grupom. Izbjeglice su se vraćale kroz zpadnu Bosnu za Liku, na Kordun i Baniju, ali su tada i oni bili na udaru zaraze. Zato je pretila velika opasnost od tifusa i za narod u krajevima kroz koje su tifusari prolazili. U toku ove ofanzive od tifusa je u selima tromeđe umrlo 15 drugova i šest drugarica.

6. BORBA 3. BATALJONA 4. KRAJIŠKE BRIGADE NA MEDENOM POLJU

Poslije borbi na tromeđi 4. krajiška brigada prebacila je 1. i 3. bataljon u širi rejon Bosanskog Petrovca. U Bosanskom Petrovcu bili su dijelovi 741. puka, 114. njemačke lovačke divizije. Iz ovog rejona obezbjeđivali su komunikacije Bosanski Petrovac — Bihać i Bosanski Petrovac prema Ključu i Sanskom Mostu. Treći bataljon 4. brigade pod komandom Vicuke Bodiraže stigao je 9. aprila naveče u Kolunić. Sutradan, 10. aprila, učestvovao je u obezbjeđenju zasjede 1. bataljona. Zasjeda ovog bataljona nije uspjela jer se njemačka kolona, koja je išla od Bosanskog Petrovca prema Vrtoču, vratila bez većih gubitaka.

Nakon što se povuklo obezbjeđenje, kuvari su raspremili i pristavili kazane, vojska se razmjestila po kućama i dvorištima kad dotrča žena iz sela, sva zadihana: »Gdje vam je komandant?« — upita. Pitali smo zašto traži komandanta, šta je u stvari, šta se desilo, ali nam ona nije htjela reći već je uporno tražila komandanta. Kada ga je najzad našla, rekla mu je da od Ripačkog klanca kreće prema Bosanskom Petrovcu veća kolona njemačke vojske. Komandant je odmah dao znak za uzbunu i začas smo bili spremni za pokret. Išao je ispred bataljona provlačeći se kroz šikare i grmlje da nas ne bi primjetili. Još usput je smišljao kako da postavi zasjedu i kada smo stigli blizu ceste odmah je izdavao kratka naređenja i uputstva komandama čete i ovi su bez zastoja kretali na određene položaje. Teren je bio veoma pogodan za zasjedu. To je bila jedna ravnica koju su seljaci koristila za livadu, prečnika od jednog do kilometar i po. Kroz sredinu je prolazila

cesta prema Bosanskom Petrovcu, oko cijele livade postojao je uzdignut rub, kamenit i obrastao gustom šikarom. U sredini livade pored same ceste bila je jedna vrtača, prečnika deset metara, verovatno je ovdje ponirala voda. Čete su bile raspoređene tako da su napravili krug oko livade, ostavljajući otvor samo u pravcu odakle neprijatelj nailazi, određene su i manje snage za obezbjeđenje, kako iz pravca Petrovca tako i iz pravca Krnjeuše i Majkić Japre.

Komandant Vicuka zauzeo je položaj uz samu cestu (na čelu zasjede). Uzeo je puškomitraljez — šarac od jednog borca, prekontrolisao da li je podmazan i ispravan. Kada se uvjerio da je sve u redu, od nekoliko kamena napravio je zaklon. Strogo je naredio da niko ne sme pucati pre njega, jer će on kratkim rafalom dati znak za opštu paljbu.

Bilo je to 10. IV između 13—14 časova. Položaji su bili potpuno zaposjednuti. Dan je bio sunčan i dosta topao, pravo proljetno vrijeme. Njemačka kolona kretala se peške od Krnjeuše cestom. Napred je išla prethodnica jačine do ojačane desetine, a pobočna obezbjeđenja kretala su se skoro uz kolonu. Kada su bili na oko dva i po km. od nas, zaustavili su se i odmorili. To je trajalo dvadeset minuta, ali nama u zasjedi činilo se da to traje daleko duže. Vicika nas je često upozoravao da budemo mirni i strpljiviji, da se ne mičemo sa mjesta, da ne kašljemo, da ne pušimo itd. Pored svega toga, kod nas nerovoza raste, razmišljamo o mogućim i nemogućim situacijama, na primjer: šta bi bilo ako bi oni pošli ne cestom već iza onog grebena koji smo posjeli. U tom slučaju bi nas saterali na livadu, što bi bilo tragično. Ili, ako nas prije primjete, oni će zastati, zauzeti položaj i time bi naša zamisao propala. I šta sve čovjeku ne padne na pamet kada je psihički prenapet!

Nijemci su poslije odmora krenuli prema nama. Išli su u istom rasporedu kao i prije odmora, komotno. Vidjelo se da nisu bili opterećeni strahom, ni mogućnošću da ih može nešto iznenaditi. Vjerovatno su pretpostavili da poslije njihove ofanzive u tim područjima nema partizana i da se zbog toga nemaju čega bojati.

Krećući se tako, čelo kolone je stiglo na oko 150—200 metara od Vicukinog mitraljeza, a začelje je nešto ranije ušlo u otvor kliješta naše zasjede. Nijemaca je bilo oko 120. Kada je Vicika ispalio prvi rafal, kao po komandi planula je naša puščana i mi-

traljeska vatra sa svih strana. Nijemci su bili zbunjeni, svi su polegali po cesti. Jedni zato što su bili pogođeni mecima iz našeg oružja, a drugi su tražili spas u zaklonu bankina. Najbolje su prošli oni koji su se našli blizu rupe od ponora jer su u njoj mogli, bar privremeno, sačuvati glavu. Počeli su davati otpor, koji je bio paničan i neorganizovan. Pokušali su da se prebacuju preko livade ne bi li se dočepali okolnog vijenca, pa kad ih je tamo dočekala vatra, pokušali su na drugu stranu. Međutim, mi smo tako nešto i predvidjeli i oni su praktično uljetali u unakrsnu vatru i ginuli. Najviše ih se sklonilo u vrtaču nasred livade, odakle su davali najžešći otpor. Mi nismo raspolagali minobacačima čijim granatama bismo ih tu najlakše uništili. Zato je i njihov otpor trajao celo popodne. »U međuvremenu iz pravca Krnjeuša nailazila su dva, a zatim još jedan kamion pun Nijemaca. Pošli su u pomoć koloni koja je upala u našu zasjedu. Naši zaštitni dijelovi, pojačani sa dva voda iz zasjede razbili su ove snage i primorali ih da se vrate ka Bihaću«.[145])

Negdje oko pet časova poslije podne pojavila se iz rupe bijela maramica podignuta na cijevi puške. Komandant je naredio da se vatra prekine. Tada je ostatak Nijemaca počeo da izlazi iz rupe uzdignutih ruku. Brojali smo ih, bilo ih je šesnaest, od kojih nekoliko lakše ranjenih. Svi ostali, preko njih stotinu, ležali su mrtvi na cesti, oko nje i u rupi nasred livade. Prema zarobljenim Nijemcima postupali smo kao prava vojska. Sproveli smo ih u Osječinu, gdje su zajedno sa našim radnicima podizali šumsku bolnicu. Njihove ranjenike liječili smo kao i naše, bez ikakve razlike. Pored ubijenih i zarobljenih Nijemaca, u ovoj akciji zaplenili smo: sedam puškomitraljeza, šaraca, jedan teški i jedan laki minobacač, blizu 100 pušaka i strojnica, sedam pištolja i 8.000 metaka, 40 pari novih odijela. Mi smo imali 11 mrtvih i 10 lakše ranjenih. U ovoj akciji poginuo je Sava Grahovac, komesar 3. bataljona i pomoćnik komesara čete Pero Vujić.

---

145. A. Hozić, koraci i rije,e, 4. krajiška brigada, Beograd, 1972. godine, str. 58

Ovo je samo jedna ad niza uspješnih akcija 3. bataljona. Njegov komandant Vicika Bodiroža ima za to najviše zasluga. Rođen je u selu Kamenici kod Drvara 1918. godine. Bio je pre vojske radnik u Drvaru. Iz vojske je izašao kao rezervni podnarednik. U početku ustanka bio je puškomitraljezac, pokazao se veoma hrabrim. Bio je komandir voda i čete da bi zauzeo mjesto komandanta 3. bataljona IV brigade na Tičvu 9. septembra 1942. godine.

Iako nije imao visoko vojno obrazovanje, posedovao je veoma razvijen smisao za organizaciju, izbor položaja i momenta za napad na neprijatelja. Svaki put uspjevao je da nadmudri i komandante raznih neprijateljskih formacija sa kojima smo se sukobljavali. To je uslovljavalo da su svi do jednog borca i rukovodioca u bataljonu prema njemu i njegovim zamislima imali neograničeno povjerenje. U borbu smo išli bez opterećenja, bojazni i neizvjesnosti za njen ishod, kada god je on planirao i vodio akciju. U toku borbe retko se nalazio sa svojim štabom pozadi borbenog rasporeda. Skoro uvjek bi se našao u prvim redovima na najosetljivijim mjestima, obično sa puškomitraljezom u ruci. Sagorevao je u želji da uništi ili zarobi što više neprijatelja. Bio je očajan i potišten kad mu to nije polazilo za rukom, što se veoma rijetko događalo.

I kad je postao komandant brigade, često je, kada su to uslovi dozvoljavali, navraćao u svoj bataljon. Želeo je da vidi borce i rukovodioce sa kojima je skoro dvije godine dijelio zlo i dobro, radovao se uspjehu i tugovao za izgubljenim drugovima.

Takav je bio naš komandant Vicika, koji je za uspješnu akciju kod Medenog polja pohvaljen zajedno sa bataljonom od strane Štaba Prvog bosanskog korpusa. Naši borci i rukovodioci u stroju na odmoru i u pokretu stalno su pjevali:

„Oj Vicika komandante,
tvoja vojska pozdravlja te,
nema vojske, nema rata
bez Vicike komandanta'.'

7. TROMEĐAŠI NA ŠUTJESCI I ZELENGORI U V OFANZIVI

Peta neprijateljska ofanziva samo je nastavak četvrte ofanzive, koja je počela u januaru 1943. godine, a koja je završila pod kraj marta porazno za neprijatelja u dolini Neretve i na gornjem toku reke Vrbasa, na gori Raduši.

Pri prodoru proleterskih divizija u Crnu Goru pod komandom Vrhovnog komandanta poslije 4. ofanzive, otpočela je ofanziva na razbijanju četničkih snaga u Crnoj Gori. Sticajem raznah okolnosti, u sastavu 2. proleterske divizije u V neprijateljskoj ofanzivi u Crnoj Gori našlo se i 7 partizana i partizanki iz naših mjesta koja su pripadala Mjesnom NOO Tiškovac i to: Jarić Milana Djuro (Djujan), iz sela Drenovac. Kao tifusar centralne bolnice prispjeo je u 2. proletersku diviziju, a pri proboju na Sutjesci bio pri štabu 7. krajiške brigade; Vukobrat Nikole Danica, omladinka, rođena 1925. godine u Tiškovcu. Stupila u 2. proletersku brigadu 1942. godine, i prošla njenim borbenim putem do Sutjeske. Bila je član SKOJ-a, bolničarka i primeran borac 2. proleterske brigade. Poginula je pri proboju na Sutjesci 1943. godine; Borovnica Zora, žena Vladina, rođena 1921. godine, po porijeklu Ličanka. Posle pogibije svoga muža Vlade maja 1942. godine u selu Peći, u sastavu bataljona »Gavrilo Princip«, otišla je u partizane u 2. proletersku brigadu i prošla s njom kroz sve borbe do Sutjeske. Bila je kandidat za člana KPJ, primjerna kao drug i dobar borac. Poginula je na Sutjesci pri proboju 1943. godine. Tako je ovaj mladi bračni par položio svoj život za slobodu naših naroda; Čekarmiš Steve Nikola rođen je 1920. godine u Tiškovcu. Stupio je u 2. dalmatinsku brigadu 1942. godine. Susreo sam ga na Zelengori, bio je fizički iscrpljen, ali dosta raspoložen. Pitao sam ga da li je postao član KPJ, na što je potvrdno odgovorio. Zaželeli smo da se drugi put sretnemo na slobodi u prijatnijem ambijentu. Pošto nije bilo vremena, svako je krenuo na zadatak sa svojom jedinicom. To je bilo naše poslednje viđenje, jer je drug Nikola poginuo između 10—14. juna 1943. godine, pri proboju na Zelengori; Bucalo Boja, rođena je u Tiškovcu, omladinka. Stupila je u 2. proletersku brigadu 1942. godine i u njoj bila bolničarka i ostala živa. Poslije ove ofanzive postala je član KPJ. Nosilac je partizanske spomenice 1941. godine; Savić Jovan rođen u Crnim Potocima (Plavno) kod Knina. Stupio u drugu Dalmatinsku brigadu od njenog formiranja. Na Sutjesci obavljao

je dužnost komandira voda. Preživeo je rat, a danas je penzioner, nosilac partizanske spomenice 1941. godine; Kamber Đuje Boško iz Crnih Potoka kod Knina. Nalazio se u sastavu druge Dalmatinske brigade pri Štabu za vrijeme borbe na Sutjesci. Član KPJ i nosilac Partizanske spomenice 1941. godine. Danas živi kao penzioner u Zemunu. Iz ovoga se vidi da je od 7 partizana i partizanki iz naših mesta troje poginulo, a četvoro preživjelo Sutjesku i Zelengoru i dočekalo slobodu.

Prije otpočinjanja ofanzive 2. proleterska divizija držala je položaj na Sinjajevini, prema Nikšiću, gdje je bio italijanski garnizon i jaka četnička grupacija Pavla Đurišića. Ostalo mi je u sjećanju, kao i ostalih preživjelih da nas je narod iz svih partizanskih mjesta, a naročito na Žabljaku i Šavniku dočekivao srdačno, sve što je imao iznosio je i dijelio sa partizanima. Međutim, kada smo krenuli preko Sinjajevine planine, kuće ili kolibe bile su retkost i trebalo je mnogo vremena da se stigne do prvih kuća. Kada smo sretali meštane i pitali koliko ima do prvih kuća, oni su nam govorili: »Dok popušite cigaretu duvana, stići ćete«. Za nas je to bio dug put savlađivanja teškoća. Ta nama se činio još težim, barem tamo kuda smo mi prolazili. Naime, kada bismo upitali mještane (žene u kući ili kolibi) da li imaju mlijeka, oni bi odgovarali: »Nemamo ni đavolje kapi«. A kada bismo ušli unutra, imali bismo šta da vidimo; po 20—30 karlica punih mlijeka i kajmaka. To nam se dešavalo i kada bismo ih pitali za hljeb. Odgovorili bi: »Ni đavolje mrve«. Ali i tu bi se mogla naći neka zaliha, no manja količina u odnosu na mlječne prozivode. Prema tome, na ovim položajima smo oskudijevali u snabdevanju, tako da smo bili više gladni nego siti, a o hljebu ni govora a bila je rijetkost da se dobije kao sljedovanje. Pri otpočinjanju ofanzive, počelo je odstupanje ispreg nadmoćnijeg neprijatelja u vrlo nepovoljnim uslovima.

U vremenu od 5—9. juna 1943. godine, 2. divizija je zatvarala pravce koji od Mratinja i Maglića vode ka Sutjesci, ispred 7. SS divizije i prelazila je Sutjesku na odseku Priboj — planina Volujak. Proboj na Zelengori izvršen je od 10—14. juna 1943. godine. O ovoj borbi ostala su mi u sjećanju neki doživljaji koje ću spomenuti. Prije prelaska Sutjeske na 2 dana imao sam susret sa jedinicama 2. proleterske brigade, koje su se u jednom kanjonu, u zahvatu puta i manje zaravni odmarale pred polazak na zadatak. Kao zamjenik komandira prištapske jedinice 7. krajiške

brigade vodio sam konja komandanta brigade Rade Marijanca, koji je jedva stajao na nogama. Kada sam ušao u raspored 2. proleterske brigade, pred mene je izašlo nekoliko starješina iz brigade, govoreći mi: »Taj konj ne može dalje, daj da ga zakoljemo i podijelimo brigadi da ga pojede«, naglašavajući da je vojska gladna i da mora na front. »Za to nećeš odgovarati, a ako je potrebno, daćemo ti opravdanje«. Pošto sam i sâm uvidio da taj konj ne može dalje izdržati, ja sam njihovom zahtijevu udovoljio, predao im konja, kojeg je brigada vjerovatno odmah zaklala, skuhala i pojela, a kasnije krenula na front i proboj. Tada je na Sutjesci poginuo i komandant 7. krajiške brigade Rade Marinac. Sjećam se da su mnogi borci na Sutjesci doživili strašnu glad i nemaštinu,a to je donekle uticalo na našu svijest i ubjeđenje da hljeba nigdje nema i niko na njega nije računao kao na hranu više od mjesec dana. Ali borci su i u tim uslovima bili spremni da se na svakom koraku obračunaju sa neprijateljem. Međutim, neprijatelj je nastojao da bombardovanjem svih kuća, koliba, stada ovaca u zahvatu borbenih dejstava uništi sve moguće izvore snabdjevanja NOV-a i POJ-a. S obzirom na mogućnost njemačkog napada iz vazduha, izdato je naređenje da se strogo zabrani loženje vatre i kuvanje hrane, u slučaju da je koja jedinica imala još neke zalihe u svojoj komori. Tamo gdje se toga nisu pridržavali, imali su dosta gubitaka od bombardovanja iz štuka. U početku je još nekako išlo, a što je borba trajala duže, i glad je dostizala kulminaciju. Pojedeni su konji sa kostima, neslano i presno meso od crkotine. Oko krepalog konja koji se do tog momenta koristio za vučenje hrane i municije, skupljali bi se svi borci koji se tu zateknu i počeli bi ga guliti, glodati i jesti najpre meso, a kasnije i kosti. Bolje su prolazili oni koji su imali oštre i dobre noževe, a njihovi drugovi bi ih molili da i njima odsijeku parče. Jeo se divlji luk zvani Crijemuša, razno korjenje, gulilo drveće. To su radili borci i starješine, jer glad očiju nema. Pri kraju snage naša svijest i rezonovanje su se smanjili iako nas je ogromna većina tada bila članova KPJ, kandidati i članovi SKOJ-a. Na primjer, bilo je drugova i drugarica — partizana i partizanki koji su u tim momentima rezonovali da hljeba nema nigdje na svijetu i da ga neće biti dok se rat ne završi.

Na Zelengori je bilo kao u košnici, jer se na malom prostoru našao veliki broj jedinica. Bilo je dosta pojedinaca, pa i manjih grupa, koji su izgubili vezu sa svojim matičnim jedinicama

(izostali, odsečeni, zalutali, neobavešteni o pokretu i sl.). Tako su se na malom prostoru ukrštale kolone raznih brigada u pokretu na položaj prema dobijenim zadacima i u sjećanju mi i danas odzvanjaju glasovi i pitanja boraca i starješina gdje je otišla 2. proleterska, gdje je 3. krajiška, 2. dalmatinska, 4. crnogorska, 7. banijska, 8. kordunaška, majevička itd. To je prouzrokovalo da su poslije ofanzive izgubljeni pojedinci i jedinice upućivani u svoje brigade, a neki su ostali u onim brigadama kojima su se priključili kada su izgubili vezu sa svojom brigadom.

8. PONOVO U IV KRAJIŠKOJ BRIGADI

Sedmog ili 8. jula 1943. godine 7. krajiška udarna brigada u noćnom napadu uspjela je zauzeti Živinice ispred Tuzle. U ovom rejonu, razbijene ustaško-domobranske snage su se povlačile u pravcu prema Tuzli. Zarobljena je veća količina opreme, manja količina oružja i municije. U rejonu Živinice iscrpljeni borci od gladi u borbama na Sutjesci i Zelengori počeli su da rukama jedu mast iz kanti i raznih lonaca bez hljeba. To je odmah uočeno od strane Komande brigade i komande Bataljona, te je izdato naređenje da se to strogo zabrani, jer iscrpen organizam to neće moći sve da primi i može doći do crevnih oboljenja, što je uprkos svih preduzetih mera i bilo. Idućeg dana neprijatelj je jačim snagama iz Tuzle napao položaje brigade, zauzeo Živinice i otpočeo napad i prodor u zahvatu komunikacije Živinice — Kladanj — Olovo. 7. krajiško brigada je prihvatila borbu i elastičnom odbranom, uz sopstveni prihvat i racionalno korišćenje municije, povlačila se sa linije na liniju ispred nadmoćnijeg neprijatelja, pružajući neprekidan otpor. S obzirom na male količine municije koja se morala štedjeti, brigada je bila u nepovoljnom položaju, a naročito njen 3. bataljon. Tada su komandant 3. bataljona Glišo Raca i politički komesar Pero Morača bili stalno u borbenom pokretu, odnosno streljačkom stroju. Komandant 3. bataljona naredio je da se čuva municija i otvara vatra onda kad je borac siguran da će ispaljenim metkom na bliskom odstojanju pogoditi cilj — neprijateljskog vojnika. A da se 1—2 metka za pušku ostave i u krajnjoj nuždi upotrebe da ne ostanemo sa oružjem u ruci kao sa koljem bez ijednog metka. Kad smo bili na položaju između Kladnja i Olova, iz sastava 3. bataljona odabrana je jedna desetina partizana, koja je sa političkim komesarom Perom Moračom krenula u 5. krajišku

diviziju da bi dobila izvjesnu količinu municije za puške i puškomitraljeze, jer je u 7. brigadi i njenom 3. bataljonu ona nedostajala. To su nam bili momentalno najpovoljniji izvori za popunu. Tada se Štab 5. divizije nalazio u Rakovoj Nozi, jer je prethodne noći u tom rejonu 4. krajiška brigada između 02,00—04,00 časa 10. jula sačekala 3. bojnu (bataljon) 7. pukovnije u Rakovoj Nozi i istu razbila i zarobila:[140]) Bojna je imala oko 100 ranjenih i poginulih vojnika. Većina domobrana je bacila oružje i predala se. Tada je zarobljeno 270 domobrana, a među njima i 15 podoficira. Plijen je bio: 240 pušaka, 2 teška mitraljeza, 11 puškomitraljeza, 2 minobacača i 15.000 metaka. Pri dolasku u Rakovu Nogu u štab 5. divizije i 4. krajiške brigade, svi mi koji smo došli iz 7. brigade imali smo tu svoju braću, komšije i poznanike koji su nas srdačno primili i ugostili. Ostaće mi u dragoj uspomeni moj ponovni susret sa mojim mlađim bratom Milošem, bratom od strica Milanom, sa Jarićima: Vojinom, Dušanom, Boškom i Vladušić Stevom, Vukobrat Markom i drugim. Natenane smo jedni drugima ispričali što se odigralo na Neretvi i Sutjesci, u borbama na Šatoru, u borbama sa četnicima na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije i drugdje. Od ovih drugova tada sam saznao o mnogim poznanicima i drugovima koji su do tada u brigadi izginuli, kao i o našem mjestu kada se tu brigada nalazila u razbijanju četnika u Kninskoj krajini.

9. NA POLITIČKOM KURSU

Pod rukovodstvom Štaba 5. udarne divizije održan je politički kurs jula 1943. godine, u selu Sultanovići, na lijevoj obali Vrbasa, između Bugojna i Donjeg Vakufa. Naredbom je određeno 25 slušalaca, a to su bili pomoćnici komesara četa, komandiri i skojevski rukovodioci bataljona. Svi oni pripadali su 5. krajiškoj udarnoj diviziji. Rukovodilac kursa bio je Filip Bajković »Fića«, intendant Milan Jarić, intendant 3. bataljona 4. krajiške brigade. Kurs je trajao mesec dana sa programom od tri predmeta:

1) Razvitak ljudskog društva;
2) Istorija SKPB;
3) Pitanje lenjinizma.

---

140. A. Hozić, N.D.; 86
* Filip Bajković — Fića — sada član Saveta Federacije

Radilo se ceo dan, od jutra do naveče, s tim što su pauze bile po 1 čas za doručak, ručak i večeru. Sastav slušalaca po opštem obrazovanju bio je takav da su u ovoj grupi bila samo šestorica sa malom maturom, a svi ostali imali su po četiri razreda osnovne škole. Rukovodilac kursa je na početku upoznao slušaoce sa programom, načinom rada i učenja. Naglasio je da će on imati svaki dan po jedno predavanje iz svakog predmeta, a dalja razrada biće po kružocima. Svi slušaoci su podijeljeni u 6 kružoka, a u svaki kružok došla su po 4 slušaoca. Za vođe kružoka odredio je one koji su imali više školske naobrazbe. Fića je prije prvog predavanja podijelio svakom po jednu svesku i olovku, naglašavajući da u nju treba unositi važnija pitanja iz predavanja kako bi svaki slušalac olakšao sebi rad individualno, prilikom čitanja literature. Predavanje je počelo i svi su morali zapisivati naslov teme u svesku. Slušaoci su pratili predavanje, ali većina nije mogla ništa da uhvati (zapiše) niti da odvoji glavno od sporednog. To je primjetio predavač Fića i kao iskusni pedagog odvojio je nekoliko minuta i objasnio kako treba voditi zabeleške. Kasnije, pri čitanju zabeležaka bilo je i smjeha. Kod nekog se nije znalo značenje zapisane pribeleške, a i onaj koji je pisao, nije se mogao snaći. Zbog nedostataki literature na kružocima se radilo tako da rukovodilac pročita jedan pasus, a ostali su ponavljali za njim. A ako je neko zapisao pasus sa manje redaka, bio je sretan ,ali ako je sa više redaka, tu su nastajali problemi. Kod većine slušalaca još se nekako ponešto iz pročitanog moglo napamet naučiti, ali sa razumevanjem je išlo daleko teže. Stil pisanja, upotreba stranih reči i drugo predstavljali su za većinu probleme. Drug Fića je obilazio rad kružoka, pomagao u tumačenju pojedinih pitanja, poslije čega bi bilo slušaocima jasnije ono što su pročitali. Na konferenciji koju je održao rukovodilac kursa bilo je dosta živo; na njoj se konstatovalo da među slušaocima ima jedan manji broj onih koji su dolazak na kurs shvatili kao da su došli na neki odmor. Oni su smatrali da nam to ne treba da znamo, važno je znati se boriti, a to neka proučavaju oni školovaniji, dovoljno smo svjesni za borbu koju vodimo, da je ispravna i da ćemo pobijediti. Drugi su od početka, i to većina, ozbiljno shvatili kurs. Počeli su da rade marljivo iako su nailazili na poteškoće u savlađivanju nastavnog gradiva. Veći broj pomoćnika komesara u toku cijelog vremena trajanja kursa je svjesno i ozbiljno shvatio sve to i bio uporan da dobije i u jedinicu ponese što više znanja sa kursa. Fića je ojašnjavao, kako tada na konferenciji tako i u svim drugim prilikama, zbog čega su nama partizanima i rukovodiocima potrebna znanja, zašto je borba za znanje daleko teža od fizičke borbe sa neprijateljem. A da bi se ta borba dobila, potrebno je posedovati veoma jaku volju i upornost. Drug Fića je na ovom kursu nastojao da borcima dade osnovna znanja o nekim pitanjima razvoja društva i marksizma.

Ovaj kurs za sve slušaoce je imao višestruki značaj. Prije svega, svi su shvatili da bez rada i upornosti nema nikakve nauke i da moraju još više raditi — čitati i učiti da bi mogli obavljati formacijske dužnosti. Naučili su da vode pribeleške, da odabiraju pitanja i na taj način utvrde u jednoj temi šta znaju, a šta ne.

Na kraju je ovaj kurs ne samo razbudio, već i razbuktao želju za znanjem i stvorio jaku volju za učenjem, dobijanjem širih znanja iz raznih oblasti. Zbog svega toga ovaj kurs, a posebno njegov rukovodilac Filip Bajković »Fića«, ostao je u lepom sjećanju svih kursista — slušalaca. Za obezbjeđenje kursa životnim namirnicama i organizaciju ishrane, pranje odjeće i posteljine i opravke, kao i za smeštaj bavio se intendant kursa Milan Jarić. On je sve to ostvarivao preko Mjesnog NOO sela i dva susedna sela, gdje je naišao na razumijevanje i dobivao sve što mu je tada trebalo za kurs. U ovim selima, odakle su se snabdjevali krusisti, živi stanovništvo muslimanske, hrvatske i srpske narodnosti. Po pričanju intendanta, Fića ga je pozvao i rekao mu: »Ja vodim kurs, a ti si odgovoran za snabdjevanje i gdje naiđeš na poteškoće, dođi da se dogovorimo«. Vojnici — kuvari dovedeni su iz 4. krajiške brigade i kuvali hranu za kursiste. Blizu kursa, na udaljenosti 3—4 km, nalazio se Štab 5. krajiške NOV divizije, koji je isto tako obezbeđivao kurs i pružao pomoć da se on uspješno završi.

Poslije završetka kursa kursisti su poslati u svoje jedinice na dužnosti. Sigurno je da su pomoćnici komesara četa poslije ovog kursa mogli uspješno da rukovode svojim partijskim ćelijama. Iz našeg sela na kursu je kao slušalac bio Stevica Vladušić, koji je poslije kraćeg vremena, po završetku ovog kursa, postavljen za zamjenika komesara Bataljona, i Milan Jarić kao intendant kursa. Pod rukovodstvom Komunističke partije nije bilo odmora, jer se mnogo radilo na uzdizanju rukovodećeg kadra članova Partije, SKOJ-a, i svih partizana, boraca, da bi znali ciljeve naše borbe i da bi mogli biti svi vjerni tumači onog novog za što se mi borimo.

10. NAPAD NA GORNJI VAKUF 3—4. I BUGOJNO 23. AVGUSTA 1943.

Gornji Vakuf branila je jedna bojna (bataljon) 13. domobranskog puka, koja je oko samog gradića organizovala kružnu odbranu sa zaprečavanjem i organizovanim vatrenim sistemom. Isto tako, bila je organizovana i rezerva i za nju razrađeni taktički postupci u vršenju protivnapada u zahvatu komunikacije koja vodi ka Bugojnu i Prozoru. Naše snage 4. krajiške brigade sa Travničkim odredom imale su zadatak da sa svih strana upadnu kroz nebranjene međuprostore u ovaj gradić spolja i iznutra razbiju ovu domobransku bojnu na dijelove, naruše njen organizovan otpor, dezorganizuju komandovanje i pristupe njenom uništenju. O rasporedu neprijatelja, mjestima zaprečavanja, nebranjenim međuprostorima imali smo tačne podatke, a isto tako imali smo u svim jedinicama proverene i sigurne vodiče, što nam je olakšalo izvođenje zadatka.

Pri napadu na Gornji Vakuf brigada je postavila zasjedu prema Prozoru da spriječi neprijatelju sa tog pravca prodor i deblokiranje svojih snaga u Vakufu. Sa drugih pravaca niko se nije očekivao da tako brzo interveniše (misli se na Bugojno), dok na ostalim pravcima istočno i zapadno nije pretila opasnost jer je to bila slobodna partizanska teritorija. Poslije izvršenog pokreta po bataljonima, u okviru bataljona po četama noću 3—4. avgusta 4. brigada je po razrađenom planu sa Travničkim odredom izvršila napad na Vakuf. Poslije neprekidnih juriša i razbijanja neprijateljskih snaga na spoljnoj odbrani i u samom centru grada i borbe koja je trajala punih 5 časova grad je u zoru bio pri padu. Neprijatelj je sa glavninom bio nabijen u jednu školu i nekoliko bunkera i kada se očekivao poslednji juriš i obračun sa ovom bojnom, njoj je pristigla pomoć od Prozora i tako je konačan obračun izostao. U zoru 4. brigada se iz samog grada povukla nešto unazad i tako je ovaj napad samo delimično uspio. Osnovna greška je bila ta što su se potcenile mogućnosti intervencije jakih snaga neprijatelja od Prozora i na tom pravcu na obezbjeđenju su bile postavljene male snage koje je neprijatelj odbacio i na vreme priskočio u pomoć okruženim snagama u Vakufu, te sprečio razbijanje domobranske bojne 13. puka. »U ovoj borbi je zarobljeno 57 domobrana među kojima i oficir, 1 lekar i 3 podoficira. Od tih domobrana 22 su se javila u brigadu i ostala kao borci, a svi drugi su pušteni svojim kućama. Među ubijenim bio je

jedan njemački oficir sa 6 vojnika. Plijen je bio 47 pušaka, 2 teška mitraljeza, 1 puškomitraljez, 31.000 metaka i druga ratna oprema«.[147] Neprijatelj je već noću 5—6. avgusta napustio grad i nji Vakuf.

U ovoj borbi istakao se puškomitraljezac Vukobrat Laze Milan »Muljan« iz 1. čete, 3. bataljona, 4. krajiške brigade, koji je u centru upao u jednu zgradu, razoružao i zarobio sam jednu desetinu domobrana, a svojim šarcem sa toga mjesta kosio neprijatelja, odbio protivnapad domobrana i spriječio neprijatelja da nas odatle izbaci. U druga Miću njegov komandir imao je povjerenja da će svojom hrabrošću i neustrašivošću dati veći doprinos nego desetina vojnika u kritičnim situacijama.

Poslije ove borbe na planini Zvezda početkom 1944. godine uhvaćen je od strane četnika. Vjerovatno su ga uhvatili četnici na spavanju, jer ga drugačije nisu mogli savladati. Drug Milan je rođen 1920. godine u selu Tiškovcu kod Bosanskog Grahova. Stupio je u partizansku Tiškovačku četu 1941, zatim u bataljon »Gavrilo Princip« i 4. brigadu od osnivanja pa do početka 1944. godine. Kao teški ranjenik uhvaćen je od četnika na planini Zvezda i predat ustašama i domobranima za municiju nakon čega su ga ubili na putu za Slavonski Brod, drugom polovinom marta 1944. godine. Tako je ovaj hrabri i čuveni partizanski puškomitraljezac 4. krajiške brigade položio svoj život na oltar slobode.

Poslije V neprijateljske ofanzive, za veoma kratko vrijeme u Bosni i Hercegovini bilo je oslobođeno niz mjesta, tako da je slobodna teritorija bila daleko veća nego prije ofanzive. U dolini Vrbasa bilo je oslobođeno nekoliko varošica. Ostalo je samo Bugojno u neprijateljskim rukama, na vrlo važnoj raskrsnici, što je razdvajalo slobodnu partizansku teritoriju. Oslobođenjem ove varošice bila je slobodne dolina Vrbasa sve do Banja Luke. Štabovi 1. proleterske divizije i 5. krajiške divizije dogovorile su se da sa dijelovima svojih snaga oslobode ovu varoš. U tom cilju štab 1. proleterske odredio je 3. krajišku proletersku, a štab 5. krajiške divizije 4. krajišku NOU brigadu. Izbor baš ovih dveju brigada nije bio slučajan. Borački i starješinski sastav obe brigade bio je sa teritorije Drvara, Bosanskog Petrovca, Bosanskog Grahova, Glamoča, Ključa i Bihaća. Drugovi iz 3. brigade bili su ponosni što su proleteri i dobacivali su nam da su bolje borci od nas i zato

147. A. Hozić, N.D.; 89

su postali proleteri, a da smo mi slabiji i da zato nemamo to zvanje. To smo prihvatili kao šalu, ali nismo mogli ponekad ostati ravnodušni. Kod nas je narasla želja da se u nekoj zajedničkoj akciji sretnemo i dokažemo da nismo ništa slabiji od njih. O tome se diskutovalo na četnim konferencijama, gdje je otvoreno zahtevano da pretpostavljeni ocene stepen borbenosti ovih dveju jedinica u ovoj zajedničkoj akciji.

Odbrana Bugojna bila je organizovana na sljedeći način: spoljna, unutrašnja i na samoj ivici grada, sa mnogim drveno-zemljanim bunkerima i rovovima. U samom gradu najjače zgrade bile su osposobljene za kružnu odbranu. U svom dnevniku Milutin Morača navodi da je garnizon neprijatelja u Bugojnu imao 500 ozloglašenih ustaša i jednu četu ustaške milicije.

Napad su izvele 3. i 4. krajiška brigada i svi rukovodioci se sjećaju da je komandant 4. krajiške brigade sa kote (trigometra) 906 izvršio izviđanje sa komandantima bataljona, komandirima četa i komandirima vodova iz cijele brigade u prisustvu komandanta divizije. Na zemljištu je pokazao raspored neprijatelja, zadatak bataljona, pa i pojedinih četa, naglašavajući da na Gradinu i Bugojno sa juga napada 3. krajiška brigada.

Zadatak je bio jasan, likvidirati garnizon Bugojno. 1. četa 1. bataljona pod komandom Boška Jarića, 1. četa 3. bataljona pod komandom Gojina Injca iz 4. krajiške brigade dobile su zadatak da se nečujno provuku kroz spoljnu odbranu u centar grada u noći između 22. i 23. 8. 1943. godine. Ove jedinice ubacivale su se dolinom toka rečice Visočica i Posičnice koje idu kroz grad i uljevaju se u rijeku Vrbas. Pažljivo su se ove dve čete privlačile rovovima na ivici grada, sa pripremljenim bombama i oružjem spremnim za borbu. Malo je nedostajalo da 1. četa 3. bataljona ne naiđe na patrolu ustaša. Kada je ustaški stražar viknuo »stoj«, »ko ide«, niko se nije javio i svi su napeto iščekivali u ovoj četi kako će ustaše reagovati. Onda je ustaški stražar, nedaleko od nas povikao: »Mujo, što si se bolan uplašio, vidiš da nema nikoga? To vjetar duva u stabljike kukuruza, a ti misliš da su partizani«. Ovaj se više nije javljao dok borba nije otpočela, što je našim četama išlo u račun. Došli smo nečujno ispred rova na domet ručnih bombi, iznenadno upali u rovove na ivici grada. Stražari su pobjegli i mi smo sa obe strane druma upali u grad, bez otpora zauzeli mostove na rječici Visočici i Posičnici. Tada je otpočela

borba u centru i na periferiji. Mi smo gađali sijalice, a one upaljene koje su ostale da svijetle, bile su vodič ka uspaničenom neprijatelju.

Dio grada koji su ustaše držale bio je više osvjetljen. Kada smo dospjeli do crkve, neko od naših boraca povukao je lance i počela su da zvone zvona i to je bio znak da smo ušli u grad; ubrzo poslije toga počeo je da puca obruč i na periferiji. Kada su ove dvije čete počele borbu u centru, otpočeo je jak pritisak 3. i 4. krajiške brigade na razbijanju spoljne odbrane i prodor cijelog bataljona 4. brigade u sam grad. Razbijene desetine i vodovi ustaša na periferiji povlačile su se ka cntru grada i partizani su ih zaustavljali predstavljajući se kao njihovi. Oni su nam odgovarali svoju lozinku, koju smo dobili od zarobljenih ustaša. Na taj način smo ih zavarali, a onda brzom paljbom iz automatskog oružja i bombama pucali na ustaše, što je kod njih izazvalo strahovitu pometnju. Oni koji su preživjeli, bježali su da glave spasu jer su osećali prisustvo partizana na svakom koraku.

Kada su ustaše u gradu otpočele organizovan otpor, naše dve jedinice, koje su bile razdvojene putem, bile su prisiljene da zarušavanjem puta i pravljenjem barikada spreče komuniciranje ustaša i zadrže zauzeti deo centra grada do pristizanja drugih snaga. Za kratko vrijeme bataljoni 3. i 4. brigade počeli su prodirati sa periferije u centar Bugojna, što je olakšalo borbu ovih jedinica. Dio ustaša se spasavao i bježao van grada, jedan dio se presvlačio u civilna odijela, a jedan dio neobaveštenih o situaciji koncentrisao se u 3—4 najčvršće zgrade u gradu.

Milutin Morača u svom dnevniku konstatuje: »4. brigada dobro je izvršila zadatak. Jedan njen bataljon ušao je u grad bez borbe. On je u mnogome omogućio zauzimanje bunkera i prodor u grad. Međutim, značajnu ulogu su odigrale i ove dvije čete koje su stvorile uslove ovom bataljonu da brže uđe u grad.

Sve snage 4. krajiške brigade, koje su ušle u Bugojno, odigrale su presudnu ulogu i stvorile su uslove da se neprijatelj dezorganizuje, pocepa i po dijelovima tuče i zauzima dosta jak ustaški garnizon.

23. 8. ustaše su bile razbijene, zauzeto Bugojno izuzev 3 — zgrade opštine gdje su bili blokirani jednim bataljonom i njihov zadnji otpor prestaje u 01,00 časova 25. 8. 1943. godine«.[148])

148. ZB. T. IV/16, 142—147

U ovim borbama u sastavu 4. krajiške brigade učestvovali su mnogi borci iz sela tromeđe i Bosanskog Grahova.

3. i 4. krajiška brigada su pohvaljene od Vrhovnog komandanta za požrtvovanje u borbama za oslobođenje Bugojna.

Po zauzimanje Bugojna, nastalo je veselje među borcima i rukovodiocima dveju brigada zbog uspješno izvedene akcije. Naši borci i rukovodioci govorili su: »Jeste li vidjeli da niste ništa bolji borci od nas?«, a drugovi iz 3. brigade su nam odavali prijnanje govoreći kako smo i mi zaslužili da budemo proleteri. To nam je bilo i najveće priznanje za ovu našu zajedničku akciju krajišnika na Bugojnu. Vremena nije bilo, došao je rastanak i svaka brigada krenula je na nov zadatak. Poslije ove akcije 4. krajiška je izvršila marš po bataljonima i ponovo se vratila u rejon Fojnice, Kiseljak i Kreševa. U ovom rejonu brigada je imala skoro svaki dan sukobe sa Nijemcima i ustašama. Zadatak brigade je bio da očisti i obezbjedi taj teren kako bi se omogućilo organizaciono-političko i borbeno osposobljavanje Fojničko-visočkog odreda. Iz naše brigade za komandanta odreda otišao je Đuro Đurić, a za komesara Mirko Vranić. Tako je 4. brigada i kadrovski ojačala ovaj odred, koji je u kasnijem periodu sadejstvovao brigadi u više akcija.

11. OD BORCA DO SKOJEVCA I ČLANA KPJ

Odlaskom u partizane iz osnova su se promenili uslovi i način života svih omladinaca i starijih drugova sa tromeđe. Dok smo se kao ustanici dosađivali na jednom položaju po mjesec i dva dana, sada smo bili stalno u pokretu i slobodnije su se određivali objekti napada. Tamo gdje je neprijatelj najosetljiviji napadali smo ga, sačekivali, gonili, pripremali zasjede i izvodili prepade i sl. Pored gubitaka koje smo neprijatelju nanosili, i sami smo doživljavali gorčinu sopstvenih gubitaka. Disciplina je u partizanima bila na visokom nivou. Poštovanje, povjerenje i drugarstvo bili su osnovna podloga svjesne discipline. Prema pojedincima koji bi narušavali pravila ponašanja, primenjivane su vaspitne mjere. Za slabija zalaganja u borbi, za izazivanje svađe i netrpeljivosti, za nepoštovanje ili pokušaj omalovažavanja starješina, raspravljalo bi se na četnim odnosno vodnim konferencijama. Tu su postupci pojedinaca bili kritikovani. Za krađu ili nasilno oduzimanje raznih predmeta od stanovništva, grub odnos prema organima narodne vlasti na terenu, samovoljno ubijanje zarobljenika i dr. bilo je predviđeno čak i streljanje. Mi se možemo ponositi što iz naših sela nismo imali takvih. Izgrađnji discipline i visokog stepena odgovornosti od prvog dana angažovane su partijska i skojevska organizacija sa pomoćnikom komesara na čelu. Starješinski kadar, komandiri vodova, delegati i desetari na čelu sa komandirom i komesarom čete, i najzad kolektiv čete takođe. U čemu smo u partizane dobrovoljno. Želeli smo izvršavati naređenja svojih starješina i hrabro se boriti, a što se tiče politike, smatrali smo da je to stvar komesara četa i viših rukovodilaca. Tako je većina nas rezonovala prvih dana po dolasku u partizane. Ali odgovarati obavezama narodnog borca nije se moglo sa takvim rezonovanjem. Za nas borce poteškoće su bile trostruke. Prije svega, naše predznanje iz društvenih oblasti bilo je na niskom nivou. U našim redovima je bilo manje ljudi sa 4 razreda osnovne škole, više onih koji su bili nepismeni. Zatim, mi nismo bili naviknuti na razmišljanje i zaključivanje, pósebno o pitanjima koja su nam dolaskom u partizane nametnuta. Podstaknuti nas i natjerati da pamtimo i razumijemo bio je poseban problem, a i naše svatanje da nismo ni sposobni, ni pozvani da se udubljujemo i bavimo politikom, stvarala je izvjesne teškoće. Ovo su bile i teškoće za naše nastavnike — vaspitače. Bilo je ne mali broj slučajeva da pojedini borci izjave: »Molim vas, druže komesare, odredite mi koji god hoćete italijanski, četnički ili ustaško-domobranski bunker da ga zauzmem. To mi je lakše učiniti, nego da vam zapamtim ono što ste nam juče predavali«. Jedna od teškoća u radu ležala je i u činjenici da ni njihov fond znanja, bar kod naših komesara, nije bio na zavidnoj visini. Otuda je razumljivo da je i tu bilo lutanja, i nesnalaženja. Oni su ipak nedostatak nadoknađivali ličnim zalaganjem i upornošću, čitanjem knjiga naredaba, uputstava i biltena Vrhovnog štaba, učešćem na raznim savjetovanjima, pohađanjem kraćih kurseva i uspjeh na tom planu je bio neminovan. Već u prvoj polovini 1942. godine poslije svake borbe primljen je poneki naš omladinac u SKOJ, a stariji drugovi su postajali kandidati za Partiju. Sjećanja Steve Vladušića pri prijemu u SKOJ: »Mjeseca maja 1942. godine nalazili smo se na odmoru, poslije jedne akcije na četnike u mjestu Peulje... Zraci proljetnog sunca djelovali su tako da smo zadremali. Iz prvog sna trže me nečiji glas: »Stevice, odmah dolazi ovamo, traži te komesar«. Dok se spremao, mozak mu je brzo radio, preispitivao je sam svaki svoj postupak iz posljednje akcije, pa i ranije. I pored svih napora da se sjeti razloga

zbog kojega ga komesar zove, nije uspio da ga pronađe. »Krenuo sam prema pojati. Ugledah staro, oronulo zdanje, šimlom pokriveno, koje je toliko trulo, da bi je nekoliko talasa vjetrova moglo svu skinuti i odnijeti. Vrata su bila skovana od starih dasaka, stajala su malo nakrivljena, zatvorena. Oko vrata velike rupe koje seljak vjerovatno zimi zatvara sijenom i slamom. Šta će komesar u ovoj pojati, prođe mi kroz glavu, zar nije mogao otići u neku seosku kuću? Otvorih vrata i zbunih se kada, pored komesara, ugledah šest mladića iz čete, svi posjedali na malo sijena što je seljaku ostalo od zime. Digoh stisnutu pesnicu u visini sljepoočnice i rekoh: ‚Druže komesaru, došao sam'. Primjetivši da sam malo zbunjen i uzbuđen, komesar se nasmiješi i reče mi da sjednem. Dok sam sjedio, preletih pogledom mladiće, moje drugove iz čete i pomislih da li je i njih komesar pozvao. Moja razmišljanja prekide komesar Savo Grahovac pitanjem: ‚Znaš li ti Stevice, šta je to SKOJ'? Htjedoh da ustanem, ali mi on rukom dade znak da sjedeći odgovorim. ‚Druže komesaru, to je Savez komunističke omladine Jugoslavije'. ‚Da li ti znaš ko su ovi mladići drugovi iz naše čete'? Odgovorio sam: ‚Ovi mladići ovdje, su članovi skojevske organizacije u četi, a ja sam njihov sekretar' Reče Ilija Krneta: ‚Pratili smo te kroz sve akcije i na časovima političke nastave i jednoglasno odlučili da te primimo u SKOJ'. Na pitanje sekretara šta ja mislim, da li pristajem da budem član SKOJ-a, ustao sam i izjavio dà ne pristajem jer još nisam dozrio za to, uzeo sam pušku i pošao. Komesar skoči, uhvati me za ruku i naredi da sjednem. ‚Baš zbog toga što si pravilno shvatio da nisi dozrio, treba da budeš član SKOJ-a. Rijetki su takvi koji to priznaju iskreno i zato ćeš biti ti dobar član, ja sam ubeđen, i odličan SKOJEVAC«.[149]) Eto, tako sam postao član Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Tako su primani prije i kasnije u toku 1942. godine svi omladinci sa tromeđe u SKOJ i svaki ima sličnu priču i kazivanje o svom prijemu u SKOJ. Svi naši mladići do kraja 1942. godine koji su otišli u partizane 1941. godine postali su članovi SKOJ-a. U to vrijeme partijska i skojevska organizacija u četi radile su tajno. Svaki omladinac je bio praćen u borbi, kroz akcije, marševanje, političku nastavu, disciplinu, odnos prema drugovima, narodu u selima kuda smo prolazili i tako su ulazili u SKOJ i Partiju oni koji su služili za primjer u svakom pogledu.

149. S. Vladušić izjavu dao autoru u Beogradu 17. 5. 1977.

Sastanci, kod prijema u SKOJ, za mnoge omladince predstavljali su veliku prekretnicu u životu. U ponašanju, ophođenju i svim našim postupcima u borbi i u slobodnom vremenu nije više bilo dileme šta se može, a šta ne može, radilo se onako kako nalažu interesi borbe i principi skojevske organizacije. I nikom više nije bilo teško, jer smo stalno mislili o tome da smo članovi skojevske organizacije, koja od nas zahtjeva da takvi budemo i da tako postupamo. Međutim, već krajem 1942. godine i početkom 1943. prije 4. neprijateljske ofanzive primljeno je nekoliko omladinaca iz Tiškovca u Komunističk u partiju. Oni su za 18 mjeseci, od kada su stupili u borbu, sazreli i dokazali da mogu dobiti ovo priznanje koje se davalo najhrabrijim i najboljim omladincima. U toku 1943. godine primljeni su u partiju svi tromeđaši koji su stupili u Tiškovačku četu 27. jula 1941. godine. To znači da su se mladi ljudi, pa i oni stariji, pokazali na bojnom polju i na svim drugim pitanjima rada i života. Štaviše, jedan je broj omladinaca izrastao u vrsne komandire vodova i četa, a jedan dio pokrivao je i obavljao partijske dužnosti rukovodeći skojevskom organizacijom u četi i bataljonu, a jedan broj drugova rukovodio je partijskom ćelijom u četi i partijskim biroom bataljona. To znači da je naš odlazak u partizane bio i partijski kurs i škola, koju je većina naših drugova uspješno položila i tako je od seljaka, proletera, radnika Partija sebi stvarala kadar. Ti ljudi su se razvijali kao i naša revolucija i rasli pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije. Period od prijema u SKOJ do prijema u Partiju bio je najznačajniji za sve mlade ljude. Oni su htjeli i uspjeli da dokažu da su u stanju da izvršavaju sve zadatke kao i oni što su služili vojsku, još i bolje. To je period unutrašnjih dilema i iskušenja, period pokušaja odbacivanja starih i prihvatanja novih shvatanja u nizu pitanja kako iz ličnog života tako, posebno, o pitanjima za dalju borbu. Tako su se razvijali, uzdizali i napredovali pripadnici partizanskih jedinica sa tromeđe.

12. FRONT SE UDALJUJE — SLOBODA NAZIRE

Po padu Knina krajem 1944. godine, oslobađanjem sela Strmice, narod tromeđe je odahnuo prvi put i osjetio zračak slobode. U to vrijeme jedinice 8. korpusa otpočele su svoju ofanzivu na Otoke i na teritoriju Like,[150]) Grahovsko-peuljski odred u sklopu

150. A. VII, NOR-a, k. 527, f. 1, dok. 2

opšteg zadatka 8. korpusa dobio je zadatak da sa svojim snagama napusti dosadašnju teritoriju i izvrši pokret pravcem Bosansko Grahovo — Drvar — Bosanski Petrovac — Ripač kao desno krilo pobočnica glavnih snaga 8. korpusa. Odred je po stizanju, početkom januara 1945. godine, bio razmješten u rejonima: u selo Hrgar I bataljon, II bataljon u selo Lipu, dok je III bataljon stavljen pod komandu Glamočko-Livanjskog odreda, komanda i priš. jed. u rejon Bosanskog Petrovca. Pri napuštanju teritorije tromeđe, upućena su starija godišta iz odreda i ljudi koji imaju razne zanate da se jave Komandi mjesta Bosansko Grahovo, radi rasporeda i pristupanja obnovi opustošenih sela i gradova, kao i za popunu raznih dužnosti u društveno-političkim organizacijama i za druge potrebe. Odred se u to vrijeme sa teritorije Petrovca popunio novim mladim borcima. Kontrolisao je u to vrijeme desnu obalu rijeke Une i sprečavao prodore i ispade neprijatelju iz Bihaća na slobodnu teritoriju u pravcu Bosanskog Petrovca i Podgrmeča.

Odred još nije ni poseo položaj, a morao je stupiti u borbu sa jakim njemačkim snagama koje su napadale pravcem Bihać — Ripočki klanac i u rejonu Ripočkog klanca sukobile se sa jedinicama Grahovsko-peuljskog odreda. Poslije višečasovne borbe sa Nijemcima, odred je uspio slomiti nemački napad i odbaciti neprijatelja u pravcu Bihaća.

U ovoj borbi odred je imao 28 mrtvih i ranjenih boraca, a o gubicima neprijatelja u ovoj borbi ne raspolaže se pouzdanim podacima.

U drugoj borbi, 5. januara 1945. godine, I bataljon »Grahovsko-peuljskog odreda« vodio je borbu sa Njemcima i četnicima na domak sela Hrgar i uspio skupa sa komandom mesta za Bihać da ih odbaci prema Bihaću. U ovoj borbi bataljon je imao 2 mrtva i 3 ranjena. O gubicima neprijatelja nema pouzdanih podataka, ali se računa da ih je izbačeno iz stroja oko 15—20 vojnika, što mrtvih i ranjenih. Posle ove borbe do 12. I 1945. godine Odred nije imao jačih okršaja dok se nalazio na ovom sektoru.

12. januara 1945. godine Grahovsko-peuljski odred stavljen je pod komandu 5. korpusa, koji je imao sjedište u Ribniku.

Po naređenju Štaba 5. korpusa Grahovsko-peuljski odred je napustio ovaj teren negdje polovinom januara i izvršio marš na Manjaču.

BIBLIOGRAFIJA

A) AUTORI:

— A. Hozić, Koraci i rijeke 4. krajiške brigade, Beograd, 1972;
— Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka 1684—1740. Beograd, 1951;
— Babić, S.M., Opis Bos. Grahova, Sarajevo, 1892.;
— Dr Dušan Lukač, Formiranje NOO u Bos. Krajini, Sarajevo, 1963.;
— Dr Dušan Lukač, Ustanak u Bos. Krajini, Beograd, 1967;
— Dušan Plenša, Dalmacija 1941. i 1942. Beograd, 1960;
— Danić Damjanović, Ustanak naroda Hrvatske u Srbu, Zagreb;
— Drago Gizdić, Dalmacija u ustanku 1941. Zagreb, 1957;
— Đuro Dobřić, Ustanak u Crnim Potocima 1875—1878. Šibenik, 1937;
— Đorđe Nikadijević, Šematizam pravoslavne mitrologije dobrobosanske, izdanje 1881—1886;
— Ilija Kecmanović, Položaj bosansko-hercegovačkih izbeglica na dalmatinskom tlu 1875—1878. KNJ—30, Sarajevo, 1977;
- Ibrahim Karabegović, Radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1909—1925. Sarajevo, 1973;
— Lovre Reić, Ranjenici, Zagreb, 1946;
— Lj. Jovanović, O prošlosti Bosne i Hercegovine, Beograd 1909;
— Mate Kosovac, Srpska pravoslavna mitropologiza karlovačka, Karlovac 1910;
— Marko Vego, Naselja srednjovekovne bosanske države, Sarajevo, 1957;

— Manojlo Grbić, Karlovačko vladičanstvo, Narodna biblioteka Srbije, inv. II 997/1, 2 i 3;
— Milorad Ekmečić, Utanak u Bosni 1875—1878, Sarajevo, 1973;
— Dr Milan Stefanović, Geografska saobraćajna geografija SFRJ, KNJ—II, izdanje 1965;
— Milutin Morača, Dnevnik Borbeni put 4. krajiške brigade;
— Mile Trnjaković, Na tromeđu 1941, Beograd, 1972;
— Mile Trnjaković, Značaj teritorije Crnih Potoka 1875—1878, KNJ 30, Sarajevo, 1977;
— Milan Karanović, Četovanje Petra Mrkonjića u Bos. Krajini 1875—1878, Sarajevo, 1921;
— Milan Zorić, Drvar u ustanku, Vojno delo 1963;
— Dr Nikola Andrić, Od dvoglavog orla do crvenog barjaka, Zagreb, 1922;
— Nikica Rapajić, Organizacija poljoprivrede u NOR-u, Zagreb, 1955;
— Petar Rađenović, Poreklo stanovništva, Beograd, 1948;
— Petar Pekić, Propast Austro-ugarske monarhije, 1937;
— Petar Jovanović, Žalosna istorija BiH, Beograd, 1957;
— Pero Morača, Prelomna godina NOR-a, Beograd, 1957;
— Stjepan Pavičić, Zbornik za narodni život i običaje, KNJ—41, Zagreb, 1962;
— Simo Ćirković, Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd, 1964;
— Jovan Cvijić, Naselja i poreklo stanovništva,
KNJ—12, Beograd, 1922;
KNJ—13, Beograd, 1923;
KNJ—20, Beograd, 1925;
KNJ—30/50, Beograd, 1948;
g— Julija Grabovac, Dalmacija prema ustanku 1875—1878, Zadar, 1975;
— Prof. ing Jerko Alašević, Projekt željeznički spoj Bihać — Knin, Zagreb, 1930;
— Jovan Jovanović, Diplomatska istorija nove Evrope 1918—1938. Beograd, 1938;
— Josip Broz Tito, Borba za oslobođenje Jugoslavije, I knjiga;

— Vaso Pelagić, Umovanje zdravog razuma, Zagreb, 1947;
— Dr Vaso Čubrilović, Bosanski ustanak 1875—1878, Beograd, 1930. i 1939;
— Dr K. Milutinović. Vaso Pelagić i bosanski ustanak, Sarajevo, 1953;
— Dr Vladimir Đorđević, Istorija Bosne I KNJ, Beograd, 1940;
— Kovačević Dušanka, Krajiške žene, Komunist br. 241, 1961;

B) GRAĐA:

— Grupa pisaca, Bune i ustanci u Bosni i Hercegovini u XIX vijeku, VII Beograd, 1952;
— Građa za istoriju, Ustanak u Bosni 1875—1878, N. Sad, 1884;
— Istorija građenja željeznica kod nas (1850—1935.), Beograd, 1936;
— Grupa pisaca, II svetski rat;
— Atlas naroda Jugoslavije;
— V kongres KPJ;
— Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945;
— Zbornik, tom 4, KNJ 1—16, VII Beograd;
— Zbornik, tom 5, KNJ 1, 2, 3, 4 i 6, VII Beograd;
— Zbornik, tom 2, KNJ 1, VII Beograd;
— Krajiške brigade, izdanje 1971;

C) MEMOARI I SJEĆANJA:

— Memoari Pere Keca, Pregled 1/1927, br. 13, str. 6, 14, 6—7, 21; 42, 8—9, Sarajevo;
— Dobrovoljci 1912—1918, Doživljaji i sjećanja, Beograd, 1971;
— Druga godina NOR-a na području Karlovca, Like, Zbornik 6, Karlovac;
— Bos. Grahovo u NOR-u od 1941—1945, Sjećanja učesnika, Bos. Grahovo, 1971;
— Drvar KNJ 1 i 2, Sjećanja učesnika od 1941—1945;
— Bos. Petrovac, KNJ 1 i 2, sjećanja učesnika;
— Tode Radošević, Drvarska operacija, VVA—JNA, Beograd, 1957;

— Kalendar događaja u NOR-u 1941—1945, muzej »Pounje« u Bihaću, sveska 1, 2 i 3;

— Likovi 20. oktobra, Beograd, 1974;

Ć) GLASNICI I NOVINE:

— Arapad Karlovi, Vlasi, Glasnik zemaljskog muzeja BiH, Sarajevo, 1889;

— Milan Karanović, Iseljeni Drobnjaci, Glanik zemaljskog muzeja BiH, Sarajevo 1925. i1927;

— Dr Imra Čermošnik, Dva srednjovekovna grada, GMZ BiH, Sadajevo, 1953;

— Zastava, N. Sad, br. 58/77, br. 30/77, br. 104/77, br. 173/77, br. 179/77, br. 123/77, br. 132/77, br. 160/76, br. 162/76, i dva broja lista iz 1978;

— Radničke novine sindikalnog pokreta, Zagreb, za 1936., 1937. i 1938;

Č) DOKUMENTA I RAZGOVORI:

— A. VII Beograd, stenografske beleške, za Bos. Grahovo, Knin, i D. Lapac;

— Nep. dok.: ustaška, domobranska, italijanska, njemačka i četnička u arhivu VII Beograd;

— Arh. VII NOR-a, Beograd, koja se odnose na opisane događaje na ovom području;

— Razgovori sa preko 100 učesnika u opisanim događajima.

SADRŽAJ

Strana

PREDGOVOR — — — — — — — — — — — — 3

UVOD — — — — — — — — — — — — — 5

I GLAVA

A. OSNOVNE GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE TROMEĐE 7

B. MIGRACIONE STRUJE I POREKLO STANOVNIŠTVA — 14

C. USTANAK U CRNIM POTOCIMA 1875—1878. — — — 28

1. Uslovi i pripreme za ustanak — — — — — — 28
2. Prikupljanje vođa ustanka i početak ustanka — — 31
3. Razvoj događaja na tromeđi 1876. i 1877. godine — 35
4. Odlučujući boj 1877. u Crnim Potocima — — — 47
5. Prvi bosanski parlamenat u Tiškovcu — — — — 51
6. Pokušaj oživljavanja ustanka, uzroci poraza, iskustva i slom — — — — — — — — — — — — 56

D. FERIOD AUSTRO-UGARSKE OKUPACIJE BOSNE IHERCEGOVINE 1878-1918. — — — — — — — — — — 59

1. Tromeđa u vrijeme okupacije — — — — — — 59
2. Prvi svjetski rat, dobrovoljci i tromeđa u novoj državi — — — — — — — — — — — — 61
3. Izgradnja željeznica na tromeđi u prvoj polovini XX vijeka — — — — — — — — — — — — 67
4. Sindikalni pokret 1936—1941. — — — — — — 69

II GLAVA

Strana

A. OD KAPITULACIJE DO USTANKA — — — — — 80
1. Slom jugoslovenske države i uspostavljanje vlasti NDH na tromeđi — — — — — — — — 80
2. Ustaški teror na tromeđi — — — — — — — 89
3. Napad na ustaše u Crnim Potocima — — — — 94
4. Pripreme za ustanak pod rukovodstvom KPJ — — 97
B. USTANAK 27. JULA 1941. — — — — — — — — 101
1. Ustaničke akcije (3 skica) — — — — — — 101
2. Savjetovanje u Drvaru — — — — — — — 115
3. Prodor Italijana u Bosansko Grahovo i Drvar (4 skica) — — — — — — — — — — 118
4. Borba protiv četničkog uticaja na tromeđi — — — 124
C. TROMEĐA 1942—1943. (DO KAPITULACIJE ITALIJE) — 131
1. Na terenima tromeđe početkom 1942. godine — — 131
2. Formiranje partizanskih jedinica i borba protiv Italijana i četnika — — — — — — — — — 135
3. Odstupanje Tiškovačke čete (skica 5) — — — — 139
4. Druga četa u napadu pravcem Trubar — Tiškovac — 144
5. Borba na tromeđi do kraja avgusta — — — — 145
a) Borba na Hrnjadima (skica 6) — — — — — 145
b) Napad na Golubić kod Knina (skica 7) — — — 150
c) Zaseda u selu Pećima 22. maja 1942. godine (skica 8) — — — — — — — — — — — 155
d) Napad na Peulje — — — — — — — — 160
e) Napad Italijana i četnika na pravcu Bosansko Grahovo — Peulje — Crni Lug — — — — 162
f) Drvarski udarni vod (četa) u Tiškovcu — — — 163
g) Smjelo na zadatak — — — — — — — 165
h) Borba na Tromeđi u avgustu 1942. godine — — 167
6. Organizacija narodne vlasti — — — — — — 169
7. Osnivanje partijskih i skojevskih organizacija, AFŽ i pionira — — — — — — — — — — 175

Strana

a) Osnivanje i rad partijske organizacije — — — 175
b) Formiranje, aktivnost i rad skojevske organizacije 177
c) Organizacija AFŽ-a — — — — — — — — 180
d) pioniri na tromeđi — — — — — — — — 181
8. Raseljavanje ugroženih porodica, i omladina tromeđe u borbi za žito — — — — — — — — — — 182
9. Formiranje 4. Krajiške brigade 9. septembra, napad na Bosansko Grahovo 26/27. oktobar 1942. i susret sa proleterima u Tiškovcu — — — — — — 187
a) Napad na Bosansko grahovo (skica 9) — — — 192
b) Susret sa Proleterima — — — — — — — 194
10. Teror četnika i italijanskih okupatora u partizanskim selima tromeđe — — — — — — — — — — 196
11. Borbe posle IV ofanzive na tromeđi — — — — 209
a) Stanje posle IV ofanzive — — — — — — 209
b) Borbe na tromeđi za vreme V ofanzive — — — 210
c) Snabdjevanje vojske i naroda — — — — — 212
e) Ishrana vojske — — — — — — — — 214
D. PERIOD OD KAPITULACIJE ITALIJE DO OSLOBOĐENJA — — — — — — — — — — — — — — 216
1. Tromeđa u vreme kapitulacije Italije — — — — 216
2. Borbe protiv četnika u jesen 1943. i spašavanje savezničkih avijatičara — — — — — — — — 218
a) Prepad četnika na selo Drenovac — — — — 218
b) Napad četnika na Trivanov Do (skica 10) — — 219
c) Spašavanje savezničkog avijatičara — — — — 223
3. Odjek odluka II zasjedanja AVNOJ-a na tromeđi — 224
4. Poginuli borci tromeđe koji u tekstu nisu opisani — 227
5. VI neprijateljska ofanziva na tromeđi — — — — 233
6. Borba sa četnicima kod sela Strmice — — — — 238
7. Tromeđa uoči, za vrijeme i posle Drvarske operacije 240
8. Oslobođenje tromeđe i doček Dana pobjede — — 255
9. Komanda mesta Bosansko Grahovo 44/45. godinu — 260

Strana

10. Partijski kadrovi — — — — — — — — 262
11. Tromeđaši u oslobođenju Beograda i proboju Sremskog fronta — — — — — — — — — — 266
a) Nosioci Spomenice koji su dočekali kraj rata 1945. 294
b) Pali borci i žrtve fašističkog terora tromeđa od 1941—1945. — — — — — — — — — 298
12. Kolonizacija u Vojvodini — — — — — — — 303

GLAVA III

(P R I L O Z I)

1. Sjećanje na poginule drugove pri oslobođenju Glamoča — — — — — — — — — — 312
2. Napad na Golubić kod Bihaća 15/16. oktobar 1941. godine — — — — — — — — — — — 314
3. Borba za Sanski Most i Sasinu krajem 1942. godine 316
4. 4. Krajiška brigada u odbrani Paunovca — — — 322
5. Tifusari — — — — — — — — — — — 326
6. Borba 3. bataljona 4 krajiške brigade na Međenom Polju — — — — — — — — — — — 333
7. Tromeđaši na Sutjesci i Zelengori u V ofanzivi — 337
8. Ponovo u 4. krajiškoj brigadi — — — — — — 340
9. Na političkom kursu — — — — — — — — 341
10. Napad na Gornji Vakuf 3. i 4. i Bugojno 23. avgusta 1943. — — — — — — — — — — 348
11. Od borca do skojevca i člana KPJ — — — — 348
12. Front se udaljuje, sloboda se nazire — — — — 351
— Bibliografija — — — — — — — — — 353
— SADRŽAJ — — — — — — — — — — 357

Na osnovu mišljenja republičkog Sekretarijata BiH za nauku, obrazovanje i kulturu ovo izdanje oslobođeno je poreza na promet.